

KLASSİK AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI

SABİR

Şəhərəfnamə

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR

HOPHOPNAMƏ

İKİ CİLDƏ

I CİLD

“ŞƏRQ-QƏRB”
BAKİ-2004

Bu kitab “**M.Ə.Sabir. Hophopnamə. Üç cilddə**” (I-II cildlər, Bakı, Azərbaycan Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı, 1962) nəşri əsasında, əlavələrlə təkmilləşdirilərək təkrar nəşrə hazırlanmışdır

Tərtib edəni, ön sözün,
izahların və lügətin müəllifi:

Məmməd Məmmədov
filologiya elmləri doktoru,
professor

894.361 - dc 21

AZE

Mirzə Ələkbər Sabir. Hophopnamə. İki cilddə. I cild. Bakı, “ŞərqQərb”, 2004, 480 səh.

Mirzə Ələkbər Sabir min illik ədəbiyyat tariximizin geniş göylərini bəzəyən bənzərsiz sənət ulduzudur. Onun “Hophopnamə”si başdan-ayağa zülmə, ətalətə etiraz, insan haqqına və heysiyyətinə qarşı çevrilmiş hər şeyə üsyan və ittihamnamadır.

Fitrətən milli və xəlqi şair olan Sabir xalqın ictimai-sosial və psixoloji dərdlərini son dərəcə dəqiqliyi ilə və ürək yanğılığıyla deyən, fəryadında gülən, gülüşündə ağlayan vətəndaş sənətkardır. Qüdrətli şair oxucusunu da bütün bu dərdlərin alovuna bürüməyi, onu da özü qədər alovlandırmağı bacarmışdır.

Bəzən satırını belə üstələyən, ürək parçalayan lirikasıyla Sabir bu gün də müasirdir.

Sabir əsərlərinin tam külliyyatı olan bu ikicildliyin birinci cildində şairin 1906-1910-cu illərdə yazmış olduğu satirik şeirlər toplanmışdır. Cild xronoloji prinsip əsasında hazırlanmışdır.

Kitabda xalq rəssamı Əzim Əzimzadənin illüstrasiyalarından istifadə edilmişdir.

ISBN 9952-418-26-1

© “ŞƏRQ-QƏRB”, 2004

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

İLHAM ƏLİYEVİN

**“Azərbaycan dilində latin qrafikası
ilə kütləvi nəşrlərin həyata
keçirilməsi haqqında”**

12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı
ilə nəşr olunur və ölkə kitabxanalarına
hədiyyə edilir

M.Ə.SABİR İRSİNİN NƏŞRİ TARİXİNƏ DAİR

İnqilabi-satirik şerimizin banisi və bayraqdarı Mirzə Ələkbər Sabir Tahirzadə Şirvani (1862-1911) Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində şərəfli yer tutan böyük simalardan biridir. Onun inqilabi-demokratik poeziyası öz müasirliyi, xəlqiliyi, yüksək sənətkarlığı və dərin realizmi ilə Azərbaycan mədəniyyətinin, bədii və ictimai fikrinin tərəqqisində müstəsna rol oynamışdır.

M.Ə.Sabir yaradıcılığının vüsəti, əhatə və təsir dairəsi son dərəcə genişdir. O, XX əsrin əvvəllərində yalnız Azərbaycanda deyil, Yaxın və Orta Şərqi bir sıra ölkələrində də xalq azadlıq hərəkatına, ictimai satiranın inkişafına qüvvətli təsir göstərmış, onlarca satirik şair üçün nümunə olmuşdur. Tədqiqat göstərir ki, hələ böyük şairin sağlığında onun əsərləri yerli mətbuatla yanaşı, Tiflis, Peterburq, Həştərxan, Səmərqənd, İstanbul şəhərlərində və başqa yerlərdə çıxan qəzet, jurnal və məcmuələrdə də dərc olunmuş, geniş şöhrət tapmışdır.

* * *

Xalq şairi Sabirin “Hophopnamə” adı ilə məşhur olan şeirlər məcmuəsi oxucuların sevimli kitabıdır. “Hophopnamə” bir əsrə yaxındır ki, çox tirajla çap edilir, yayılır. Onun yenidən nəşri hər dəfə ədəbi həyatımızda bir hadisəyə çevirilir. Sənətindən, peşəsindən, yaşıdan, savadından asılı olmayaraq, hamı bu kitabı almağa, oxumağa çalışır. Buna görə də “Hophopnamə”nin nəşri tarixinə yiğcam şəkildə nəzər salınması, ayrı-ayrı nəşrlərin müsbət və kəsir cəhətlərinin meydana çıxarılması həm sabırşunaslığın bu sahədəki nailiyətlərini ümumiləşdirmək, həm də Sabir ırsinin tam, elmi nəşri üçün son dərəcə vacib məsələlərdən biridir.

Vaxtaşırı buraxılan kütłəvi şeir məcmuələri nəzərə alınmazsa, Sabirin əsərləri əsrə yaxın bir müddət ərzində toplu şəkildə ana dilimizdə dəfələrlə çap olunmuş, rus, fars və digər xalqların dillərinə tərcümə edilmişdir. Düzdür, bu nəşrlərdə şairin zəngin ədəbi-bədii irsi tam əhatə edilməmiş və bunların heç biri elmi-akademik nəşr də deyildir. Lakin istər daxil edilən əsərlərin miqdarı, istər mətnlərin keyfiyyəti, istərsə izah və şərhlərinə görə həmin nəşrlər bir-birindən həmişə bu və ya digər dərəcədə fərqlənmmişdir. Sabirin həyat və yaradıcılığına dair tədqiqat genişləndikcə, şairin vaxtaşırı meydana çıxarılan əsərləri yeni nəşrə əlavə olunmuş, mətnlər daha da dürüstləşdirilmiş, izah və şərhlər əvvəlkinə nisbətən xeyli təkmilləşdirilmişdir.

M.Ə.Sabirin zəngin ədəbi-bədii irsi əsasən 1903-1911-ci illərdə qəzet, jurnal, məcmuə və dərsliklərdə çap olunmuşdu. Əsərlərini satirik mətbuatda müxtəlif gizli imzalarla çap etdirməsinə, öz müəllifliyini gizlətməsinə baxmayaraq, hələ şairin sağlığında onun şeirləri böyük şöhrət qazanmış, dillər əzbəri olmuşdur. Böyük şair sağlığında özü haqqında nəinki yerli mətbuatda, hətta

sərhədlərimizdən uzaqlarda çıxan qəzet və jurnallardakı yüksək rəyləri, məqalələri görmüş, əsərlərinin oxucular tərəfindən necə sevilə-sevilə oxunduğunun, təkrar dərc edildiyinin şahidi olmuşdur. Bu zaman Sabir ayrı-ayrı qəzet və jurnallarda əməkdaşlıqla dəvət edilir, onun əsərlərinə onlarca nəzirələr yazılırdı. Şairin əsərləri yüksək qiymətləndirildiyi kimi, ədəbi-ictimai fəaliyyəti də hər cür yad hücumlardan müdafiə olunurdu.

Hələ 1907-ci ildə Peterburqdə nəşr olunan “Ülfət” qəzeti (1905-1907) Sabirin bəzi şeirlərini çap etmişdir. “Ülfət” redaksiyası “Ədəbiyyat aləmi” adı altında ayırdığı xüsusi bölməni məhz Sabirin şerisi ilə başlamış və bu xüsusda yazmışdır: “Qafqaz zətən şair yatağıdır. Orada pək böyük şairlər yetişmişdir. Hazırda bir çox təbiəti-şeiriyyə sahibləri bulunduğu məhəlli cəridələrdə dərc edilmiş şeirlərindən görülür... Biz gərək Qafqaz, gərək Qazanda zühur edən yeni şairlərimizin əsərlərini qeyri qəzətələrdə gördükcə nəql edib “Ülfət” oxucularını dəxi ləzzətəyab edək. Bu dəfə “Irşad” rəfiqimizdən “Təhəssür” ismlü şerisi (şeir Sabirindir – M.M.) nəql etdi. Qazan şivəsində intixab etdiyimiz bəzi şeirləri dəxi, inşallah, iləri nüsxələrimizin “Ədəbiyyat aləmi” qismində həp nəql və dərc etmək niyyətimiz vardır. Məqsədimiz qarelərimizi hər şeydən hissədar etməkdir. Əgər yeni şair qardaşlarımız asarıliyyələrini doğrudan-doğruya idarəmizə göndərərlərsə, məlməmənnüyyə dərc edərəz” (8 mart 1907, №63).

Xalq şairinin bəzi şeirləri sonralar Həştərxanda çıxan “Bürhani-tərəqqi” qəzetiində də (1906-1911) çap olunmuş, ümumi şöhrət qazanmışdır (21 yanvar 1911, №131).

Sabirin əsərləri haqqında yazılıb söylənən dəyərli mülahizə və məqalələrin sayı 1911-ci ildə şairin xəstəliyi ilə əlaqədar olaraq daha da çoxaldı. Müxtəlif qəzet və jurnallarda Sabir barəsində çoxlu məqalələr dərc edildi ki, bu tipli yazıların sayını o zamankı mətbuatdan istənilən qədər artırmaq mümkündür. Bütün bunlar belə bir aydın həqiqəti təsdiq edir ki, hələ Sabirin sağlığında onun şairlik şöhrəti geniş yayılmış, əsərləri sevilə-sevilə oxunan böyük xalq şairi olmuşdur.

Çarizmin, burjua-mülkədar ağılığının ədalətsiz qanunları nəticəsində öz sağlığında əsərlərini kitab halında görmək səadəti Sabirə nəsib olmadı. Əsərlərinin taleyi xüsusilə ömrünün son günlərində şairi çox düşündürdü. O, xəstə ikən Tiflisdən dostu Abbas Səhhətə yazdığını son məktublarının birini bu sözlərlə qurtarırdı: “Ölürsəm, qəm etmərəm; çünkü bilirəm siz mənim asarımı təb etdirərsiniz”.

Sabir yanlışlırmamışdı. 1911-ci ilin iyul ayında xalq şairinin vəfatından sonra başda Abbas Səhhət olmaqla qələm yoldaşları onun əsərlərini nəşr edib geniş oxucu kütlələrinə çatdırmaq üçün qızığın fəaliyyətə başladılar. Az müddət ərzində dövri mətbuat səhifələrində bu münasibətlə çoxlu yazılar, oxucu məktubları dərc edildi. Şairin qədirbilən adı, sıravi oxucularından başlamış Cəlil Məmmədquluzadə, Əbdürəhimbəy Haqverdiyev, Firdunbəy Köçərli, Əliqulu

Qəmküsər və başqa müasirləri, mübarizə və məslək dostları onun əsərlərini kitab halında nəşr etmək üçün xalqa müraciət etdilər.

“Məlumat” qəzeti şairin vəfati günlerində çap etdiyi “Ə.Sabirə heykəl” adlı məqalədə Sabir ırsinin nəşri zərurılıyindən danişaraq yazdı:

“Hər millət kəndisini tərbiyə edən və kəndi arasında mümtaz olan sevgili bir adamın ismini ehtiram ilə yad etmək, namını baqiyi-beynələnam eyləmək məqsədi-alisila bir şey təsis ediyorlar. Əcnəbi millətlər heykəl və nişangahlar dikiyorlar. Əhli-islam arasında təbidi-nam üçün digər təriqlər aranılır. Burada böyük-böyük təsisati-xeyriyyə və mədəniyyə təsis ediliyor və digər əsərlər vücdədə göstərilir.”

Şimdi, şübhə yoxdur ki, bu gün biz – Rusiyaislamları bunlardan heç birini vücdədə götirməyə müqtədir deyiliz...

Fəqət, bununla bərabər, mümkün olan bir çarə vardır. Bu çarə isə, sevimli şairimizin hini-həyatında yaza bildiyi nə qədər asari-ədibə və əşarı var isə onları toplayıb bir yerdə, məcmuə şəklində təb (çap) etdirməyə himmət və qeyrət buyurularsa idi – ən böyük nişangah tikmiş olurduq...” (21 iyul 1911, №18).

M.Ə.Sabirin həmyerliyi, “Kaspi” qəzetinin redaktor müavini Mehdiyə Hacınski də məsələni məhz bu şəkildə qoyurdu. O, həmvətənlərinə müraciət edib, başqa xalqların yaxşı ənənələrindən nümunə götürməyə çağırırdı: “Biz Qafqaz müsəlmanlarına, xeyirxahlara müraciət edərək, onları öz şair və yazıçılarının şərəfinə heykəl qoyan avropalıların yolu ilə getməyə çağırırıq.

Ə.Sabirin buna ehtiyacı yoxdur, fəqət ona lazımlı olan yeganə şey – əsərlərini nəşr etməkdir...” (25 avqust 1911, №190).

Sabir ırsinin nəşri barəsindəki bu müraciətlərə İlk səs verən görkəmli yazıçı və dramaturq Nəcəfbəy Vəzirovun qızı Sara xanım Vəzirzadə olmuşdur.

O, “Yeni irşad” qəzeti redaksiyasına göndərdiyi məktubunda yazdı:

“Miri-ürfanpərvər müdir əfəndi!

Möhtərəm “Kaspi” qəzetəsində “Mehdiyə” imzalı, şairi-şəhirimiz Sabir əfəndi həqqində bir məqalə dərc olunmuşdu. Məqalədə müşariley Mehdiyə cənabları mərhum Sabirin əsərlərini çap etmək təklifini etmişdir. Boylə ki, əsərlərdən cəm olunmuş pul mərhum Sabirin ailəsinə məsrəf olunsun.

Özümə borc bildim ki, öz aldığım məvacibimdən beş manat xidmətinizə göndərib, rica edəm ki, bu az məbləği gələcəkdə Sabirin əsərlərini çap olmaq üçün cəm olan sərmayəyə daxil edəsiniz.

Və bunılə bərabər ümid edirəm ki, sahibi-sərvət qardaşlarım və bacılarım Sabirin bizim həqqimizdə çəkdiyi zəhəmatını yaddan çıxarmayıb, onun yadigarına olaraq əsərlərini çap etdirələr. Tainki həm millətimiz o əsərlərdən bəhrəmənd olub, həm də o mərhumun övladına bir ianə olunsun” (28 avqust 1911, №1).

Sara xanım Vəzirzadənin bu xeyirxah təşəbbüsünün təsir gücünü daha da artırmaq məqsədilə bir neçə gün sonra Mehdiyə Hacınski “Qeyrət etməli” adlı

məqalə ilə yenidən mətbuat səhifələrində çıxış etdi. Bu dəfə o, xalq şairinə təmənnasız xidmət göstərən iki nəfər qadının – Həmidə xanım ilə Sara xanımın təşəbbüskarlığına diqqəti cəlb edərək yazdı:

“Əvvəlinci nömrəmizdə iffətli Sara xanım Vəzirzadə həzrətlərinin Sabir həqqində yazdığını məktubunu dərc etmişdik. O gündən on gün keçmişdi. Hənüz nə Bakıda və nə onun nahiyyələrində və nə də Qafqaz müsəlmanlarının aralarında bu barədə bir təşəbbüs görünməkdədir.

Əcəba, zavallı Sabirin həyatında kömək edən, həmidanə bir himayə edən bir övrət Həmidə xanım və ölündən sonra onu yada salan yenə övrət! Daha bundan ziyadə nə bir təsir ola bilər?! Bundan əfzəl nə ola bilər?!” (“Yeni irşad” qəzeti, 7 sentyabr 1911, №8).

Sabir əsərlərinin nəşrilə əlaqədar olan bu tipli məqalə və müraciətlər, ideya istiqamətində asılı olmayaraq, o dövrün demək olar ki, bütün qəzet və jurnallarında tez-tez təkrar edilirdi. Bütün bunlar xalqın öz sevimli şairinə bəslədiyi dərin məhəbbət və sonsuz ehtiramın parlaq təzahürlərindən biri idi.

Artıq sözdən bilavasitə əməli işə keçmək, Sabirin əsərlərini çap edib oxucu kütłələrinə çatdırmaq vaxtı yetişmişdi.

Sabir istedadının pərəstişkarlarından biri olan, onun satirik üslubundan çox şey öyrəniib mənimseyən görkəmli mollanəsrəddinçi şair Əliqulu Qəmküsər bu münasibətlə yazdı: “Zəmani-həyatında Sabir əfəndiyə külli mayələr qoyub dərdinə əlac aramadıqsə da, laməhalə şimdi çalışıb onun məcmuəsinin çap olunub kitab şəklinə girməyinə bəzli-himmət edəlim, ta bəlkə həmi millətimiz onun abdar kəlamlarından müstəfyiz və bəhrəmənd olsunlar və həmi bu məmərdən onun növbəvəsinə bir təriqi-məaş və imkani-təhsili-elm və təribyə fərahəm olub, o biçarənin də ruhu şad olsun. Yoxsa gündə qəzetədə “Sabir belə gəldi, belə getdi, belə yazdı, belə dedi” sözlərini təkrar etməkdən heç bir fayda hasil olmaz” (“Yeni irşad” qəzeti, 18 sentyabr 1911, №15).

Beləliklə, 1911-ci ilin axırlarından 1912-ci ilin ortalarına qədər hazırlıq işləri davam etdi. Sabir külliyyatını buraxmaq üçün onun müasirləri şairin əsərlərini çapa hazırlayıır, kitabın nəşri üçün oxuculardan maddi vəsait tonlanışını təşkil edir, nəşriyyatlarla müntəzəm əlaqə saxlayırdılar. Oxuculardan yiğilan ianə kifayət etmədiyindən başqa vasitələrə də əl atılmış, Dilican yaylığında istirahət edən azərbaycanlı müəllimlər tamaşa göstərib, Sabir əsərlərinin nəşri üçün əlavə vəsait toplamışdılar (“Azərbaycan məktəbi” jurnalı, 1962, №5).

* * *

Xalq şairinin əsərlərini çapa hazırlamaq və nəşr edib geniş oxucu kütlələrinə təqdim etmək işində şair Abbas Səhhət ilə müəllim Mahmudbəy Mahmudbəyovun xidmətləri xüsusilə qeyd edilməlidir. Xalqdan toplanmış ianə ilə, Abbas Səhhət və Mahmudbəy Mahmudbəyovun ardıcıl səyi nəticəsində Sabirin vəfatından il yarım sonra onun ən böyük arzusu həyata keçirildi – şairin əsərləri 1912-ci ilin axırlarında “Hophopnamə” adı altında çapdan çıxdı.

Bu, “Hophopnamə”nin İlk nəşri idi. Kitaba Sabir əsərlərinin az bir hissəsi – yalnız “Molla Nəsrəddin” jurnalında çap olunan satiraları (həm də hamısı yox!) daxil edilmişdi. Bakıda “Kaspi” mətbəəsində 2000 tirajla buraxılmış bu İlk külliyyat həcmə də böyük deyildi, cəmisi 104 səhifədən ibarət idi.

“Hophopnamə”nin həcmi nə qədər kiçik idisə, mənasi və məzmunu bir o qədər böyük, əhatəli idi. Demək olar ki, XX əsrin İlk on ilinin elə mühüm ictimai-siyasi, yaxud möişət məsələsi yox idi ki, bu kitabda bədii ifadəsini tapmamış olsun. “Hophopnamə” xalqın həyat və mübarizəsini bütün tipik cəhətləri ilə əks etdirib göstərən parlaq bir güzgü idi.

“Hophopnamə” çap olunduğu gündən etibarən oxucular arasında böyük şöhrət qazandı, ən çox oxunan, geniş yayılan kitablardan biri oldu. “Hophopnamə” nüsxələrinin qısa müddətdə, dərhal satılıb qurtarması Sabir ərisinin geniş oxucu kütlələri tərəfindən necə hərarətlə qarşılandığını göstərən ən yaxşı sübut idi.

“Hophopnamə” yə dövri mətbuat səhifələrində də yüksək qiymət verildi.

Qəzet və jurnallarda bir-birinin ardınca çoxlu elanlar, röylər çap olundu. Həm də yalnız demokratik mətbuat deyil, burjua mətbuatı orqanları da “Hophopnamə”nin oxucular arasındaki şöhrətini etiraf etməli olmuşdur.

1913-cü ilin əvvəllərində “Hophopnamə” artıq kitab mağazalarına daxil olmuşdu. Bu münasibətlə “Şəlalə” jurnalında çap olunmuş elanda oxuyuruq:

“Mərhum milli şairimiz Sabir əfəndinin əsərlərindən “Hophopnamə” çapdan çıxıb satılmaqdadır. Bu kitab hər bir milli ədəbiyyatı sevən kimsə üçün mizüstü bir kitab olmalıdır” (19 yanvar 1913, №1).

Növbəti nömrələrdə təkrar dərc olunan bu elandan başqa, “Şəlalə” jurnalı “Hophopnamə” haqqında xüsusi bir məqalə də çap etmişdir. Həmin məqalədə şairin yaradıcılığına düzgün qiymət verilmiş, Sabir ədəbiyyatımızda “yeni ciğir açan müqtədir bir şair” kimi qiymətləndirilmişdir.

“Yeni kitablar” adı altında çap olunan həmin məqalədə Sabir və onun “Hophopnamə”si haqqında deyilirdi: “Çoxdan bəri intizarında olduğumuz mərhum Sabir əfəndinin 1-ci qism “Hophopnamə”si bu həftə təb olundu.

Sabir əfəndi türk-Azərbaycan ədəbiyatında yeni bir ciğir açan müqtədir bir şairdir. Sabirin şeirləri şimdə deyil, gələcək zəmanlıarda belə qarelərini müs-

təfид edər. Bu əsər tərzi-məşətimizi bir ayinə kibi doğru göstərir. Vaqəən milli həyat və milli heysiyyətimizin müsbət tərəflərini bir tarix kibi təsvir etməz.

Lakin mənfi cəhətlərini ətraflıca şərh və bəyan eylər. Ruhanilər, ürəfa, bəyələr, inteligençilər, əsnaf, mədəniyyətçilər... nöqsanları ilə sərasər “Hophopnamə” də təhrir və tərsim olunmuşdur” (2 fevral 1913, №2).

Yuxarıda göstərdiyimiz kimi, “Hophopnamə”nin İlk nəşrinə Sabir əsərlərinin kiçik bir qismi, təxminən dördə bir hissəsi daxil edilmişdir. Kitabın üzərində “I hissə” olduğu göstərilmişdisə də, sonralar nəşriyyat çətinlikləri ilə əlaqədər II hissə çap olunmamışdır. Bunu “Hophopnamə”nin nəşri haqqında məqalə, yaxud elan çap edən qəzet və jurnallar da döñə-döñə qeyd etmişlər. Şairin vəfatının iki illiyi münasibətilə “Məktəb” jurnalında Sabirin tərcüməyi-halına dair buraxılan böyük bir məqalə bu sözlərlə qurtarırdı:

“Mərhumun “Hophopnamə” adlı əsəri çapdan çıxbı satılmaqdadır. Hələ çapa verilməmiş əsərləri də vardır ki, bunlar da tədric ilə təb olunacaqdır” (12 iyul 1913, №11).

Oxucular xalq şairinin çap olunmamış əsərlərini böyük maraq və intizarla gözləyirdilər. Lakin “Hophopnamə”nin II hissəsini nəşr etmək mümkün olmadı.

Nəşriyyatın xüsusi mülkiyyətçilər əlində gəlir vasitəsinə çevrilməsi, maddi vəziyyətin ağırlığı Sabir ırsının nəşrinə imkan vermədi. Buna görə də məsələ yenidən dövri mətbuat səhifələrində müzakirə olunmağa başladı.

Şairin müasirləri və qədirbilən oxucuları dövri mətbuatda öz səslərini yenidən ucaltdılar. Onlar Sabirin çap olunmamış əsərlərinin nəşri üçün xalqı “himmət göstərməyə”, bu xeyirxah, mədəni tədbirin həyata keçirilməsində öz köməyini əsirgəməməyə çağırıldılar. Yaziçı Əbdürəhimbəy Haqverdiyev böyük şairin vəfatının iki illiyi münasibətilə yazdığı məqaləsini məhz belə bir alovlu çağrıqla bitirirdi: “Millət xeyirxahlarını, Sabir adı gələndə gözləri yaşıranları çağırıb deyirəm: əl-ələ verin, qardaşlar! Himmət edin, Sabirin bizi tapşırıb getdiyi əmanəti tərəqqi düşmənlərinin gözlərinə ox edək! Asarını kəsəyənlərə xörək etməyin və onun əziz qəbrini Nizaminin, Firdovsinin qəbrlərinə döndərməyin. Namus yeridir, qardaşlar!” (“Molla Nəsrəddin” jurnalı, 23 iyul 1913, №20).

Belə müraciət və çağrıqlar xalq içərisində dərhal öz əks-sədasını tapırdı. Sabir ırsının mükəmməl nəşri üçün hər tərəfdən maddi vəsait toplanması bunu aydın göstərirdi. Bakı, Gəncə, Tiflis, Aşqabad və s. şəhərlərdən göndərilən ianələrin yiğilması işində “Molla Nəsrəddin” jurnalının əməkdaşları, vəkil və müxbirləri xüsusi səy göstərmişlər. Ianə olunan pulların sahibləri və miqdarı haqqında mətbuat səhifələrində müntəzəm məlumat dərc edilirdi. “Molla Nəsrəddin” jurnalı 1913-cü ildə çıxan nömrələrinin birində “Ianə” başlığı altında “Maarifpərvər arqadaşımız Salman Əsgərov cənablarının vasitəsilə sevgili şairimiz mərhum Sabir Tahirzadənin çap olunmayan əsərlərinin təb olunmasına Aşqabaddan yiğilan ianələrin surəti”ni dərc etmiş və yazımışdır:

“Bu pullar idarənin vasitəsilə Mehdiyə Hacınskiyə tapşırılıbdır ki, mərhumun əsərlərinin çapına məsruf etsin” (26 iyun 1913, №18). Ayri-ayri şəhərlərdən göndərilən ianə haqqında bu cür məlumatlar “Molla Nəsrəddin”in növbəti nömrələrində də, başqa qəzet və jurnallarda da dərc olunmuşdur.

Toplanan ianələr redaksiyalar vasitəsilə Sabir irsinin nəşri üçün təşkil edilmiş komissiyaya göndərilirdi. Müəllim Mahmudbəy Mahmudbəyov, yazıçı Seyid Hüseyin və mühərrir Mehdiyə Hacınskidən ibarət olan həmin komissiya yığılmış məbləğin kifayət etmədiyini bildikdə, xalqa yenidən müraciət etdi. Müraciətnamənin müəllifləri yeni nəşrin xüsusiyyətlərini və çap xərcini təhlil edərək deyirdilər: “Mərhum Sabirin “Hophopnamə”sinin birinci hissəsi himmətli millətdaşların ianəsi ilə keçən il çap oldu. Indi Sabirin tamam əsərləri çap olur. Bu çap müsəvvər olacaq. Mərhumun öz şəkli və iyirmi dörd rəngli rəsm ilə bərabər 200 səhifəli bir kitab çıxacaq. Təkcə rəsmlərin xərci 400 manatdan artıqdır. Tamam çap xərci təxminən 1300 manat tutacaq. Bu halədək bir az ianə cəm olmuş. Aşkardır ki, bu cəm olmuş məbləğ Sabirin əsərlərini çap etməyə kifayət etməyəcək və işdə yenə himmət lazımdır. Himmətli millətdaşlar! Müqtədir şairlərimiz az olmayıb. Lakin bu gün milli şairimiz bircə Sabir əfəndidir – desək, səhv etməmişik. Çünkü ancaq Sabirin əsərlərində öz məişətimizi, öz nöqsanımızı, nə olduğumuzu görə bilirik.

Bu əsərlər varlığımızın ayinəsidir, bu əsərlər bizə doğru rəhbərdir. Boylə böyük milli ədibin əsərləri çap olub, el mali olmağa himmət ediniz. Azmı, çoxmu, hər kəs öz gücünə görə bu çapa verdiyi ianəni Sabirə, Sabirin ailəsinə deyil, tamam millət edir. Bu ianələrin təşəkkürünü nəinki indiki millət fərdləri, bəlkə bizdən sonra gələn övladımız edəcək” (“İqbəl” qəzeti, 20 yanvar 1914, №557). Beləliklə, tərəqqipərvər ziyahların və xalq şairinin qələm dostlarının bütün bu səyləri hədər getmədi. Oxucuların tələbi və ianəsilə iki il sonra, 1914-cü ildə Sabir əsərləri yenidən nəşr olundu. Bu, 1912-ci ildə I hissəsi buraxılan “Hophopnamə”nin mabədi deyildi, ikinci, daha mükəmməl nəşri idi. Əvvəlkindən fərqli olaraq, yeni nəşrə şairin “Molla Nəsrəddin” jurnalı ilə yanaşı başqa dövri mətbuat orqanlarında (“Irşad”, “Bəhlul”, “Zənbur”, “Həqiqət”, “Günəş” və s.) çıxan əsərləri də daxil edilmişdi. Sabirin öz sağlığında qəzet və jurnallarda dərc etdiridi yüzdən artıq taziyənəsi, bir sıra satirik və lirik şeirləri, uşaqlara hədiyyəsi, hekayə və felyetonları, bəzi tərcümələri və nəhayat, Abbas Səhhətə yazdığı son məktubları İlk dəfə bu kitabda toplanmışdır. Şairin o vaxta qədər çap olunmamış bir sıra qəzəlləri də “Hophopnamə”nin yeni nəşrinə əlavə edilmişdir. Beləliklə, kitabın ümumi həcmi İlk nəşrə nisbətən üç dəfədən də çox böyümüşdü.

Vaxtı ilə Sabir satiraları mövzusunda “Molla Nəsrəddin” jurnalına çəkilmiş və xalq rəssamı Əzim Əzimzadə tərəfindən yenidən işlənən rəngli şəkillərin böyük bir qismi də İlk dəfə bu nəşrdə verilmişdi. Dərin həyatı müşahidə, mütərəqqi ideya və kamil sənətkar fırçasının məhsulu olan bu şəkillər Sabir irlisinin xalq kütlələri arasında geniş yayılması işində qüdrətli əyani vasitə olduğu kimi, Sabir satirası da Azərbaycan təsviri incəsənətinin realizm və xəlqilik yolu ilə inkişafında böyük rol oynamışdır. Əzim Əzimzadənin Sabir əsərləri mövzusunda çəkdiyi və “Hophopnamə”nın yaraşığı olan ən yaxşı rəsmələri, hər şeydən əvvəl, öz həyatılıyi, ideyalılığı və yüksək sənətkarlığı ilə səciyyələnir. Sənətşünasların göstərdikləri kimi, “Sabir şeirlərinin məzmununu dərindən dərk edən Əzimzadə öz illüstrasiyalarında bu şeirlərin böyük daxili mənasını hamiya çata biləcək canlı bir formada əks etdirmişdir. Rəssamin fırçası şairin qələminin görüdüyü işi çox gözəl tamamlamış və onu daha da qüvvətləndirmişdir” (A.Qaziyev.)

“Hophopnamə”nin istər birinci, istərsə ikinci nəşrini Abbas Səhhət hazırlamışdı. O, əziz dostunun kitabına ad seçərkən şairin “Molla Nəsrəddin”də işlətdiyi İlk gizli imzasını (“Hop-hop”) əsas almış və kitabı həmin imzaya uyğun olaraq “Hophopnamə” adlandırmışdı. Abbas Səhhətin bu təşəbbüsü sonrakı naşirlər və tərtibçilər tərəfindən də davam etdirilmiş və yaxşı bir ənənə halını almışdır. Keçən əsrin 60-ci illərində çıxan üçcildiyi də daxil olmaqla Sabirin əsərləri külliyyatı adətən “Hophopnamə” adı altında buraxılmışdır.

Abbas Səhhət qələm dostunun vəfati münasibətilə bir il əvvəl çap etdirdiyi məqalə əsasında kitaba “Sabirin tərcüməyi-hali” adı altında dolğun məzmunlu, elmi səviyyəsi etibarilə yüksək, şairin həyat və yaradıcılığına dair faktik materialla zəngin bir müqəddimə yazmışdır ki, bu müqəddimə indi də Sabir tədqiqatçılarının istinad etdiyi ən mötəbər məxəzlərdən biri, bəlkə də birincisi sayılır.

Abbas Səhhət müqəddimədə öz qələm və məslək dostunun keçdiyi həyat və yaradıcılıq yolunun əsas mərhələlərini düzgün müəyyənləşdirmiş, Sabir əsərlərinin yiğcam ideya-bədii təhlilini vermiş, onu şerimizin inkişafi tarixində yeni dövr açan novator bir şair kimi qiymətləndirmişdir. Müqəddimə müəllifinin fikrincə, Sabir “Azərbaycan ədəbiyyatında ən əvvəl yeni bir çığır açdı ki, ondan müqəddəm kimsə o gözəl şivədə yazmamışdı. Nöqsanlarımızı və eyblərimizi məzəhəkə və məzah təriqilər əyət şirin və hər kəsin anladığını bir dil ilə, qəh-qəhələr ilə oxudub islaha çalışırı... Sabir əfəndi əsərlərində işlətdiyi ibarələr və yeni məzmunlar kimsəni təqlid deyil, məhz, öz fikrinin nəticəsidir”.

Şairin İlk yaradıcılıq dövrünə aid gətirilən ədəbi nümunələr, Sabirin dövri mətbuatla əlaqəsinə, gizli imzalarına dair verilən zəngin məlumat və nəhayət, yazıçının Iran inqilabına münasibəti haqqında söylənən qiymətli, orijinal fikirlər müqəddimənin elmi əhəmiyyətini daha da artırmışdır. Düz-

dür, son dərəcə təvazökar şair olan Abbas Səhhət “Hophopnamə”yə yazdığı müqəddiməni “Sabirin tərcümeyi-halı” adlandırmışdır. Lakin bu, bizim bildiyimiz adı “tərcümeyi-hal” çərçivəsindən çıxmış, Sabirin yaradıcılıq problemlərini müəyyənləşdirmək nöqtəyi-nəzərindən irəliyə doğru atılmış mühüm bir addım kimi qiymətləndirilməlidir. Burada Sabir satirasının ideya məzmunu və əsas xüsusiyətləri, şairin klassik ədəbi irlə əlaqəsi, ədəbiyyatımızdakı tənqid realizmin ideya mənbələri və mütərəqqi istiqaməti və bir sıra başqa məsələlər haqqında müqəddimə müəllifinin maraqlı, nəzəri mülahizələri vardır.

“Hophopnamə”nin ilk iki nəşri üzərində aparılan diqqətli müşahidə və müqayisələr belə bir iddia üçün əsas verir ki, Abbas Səhhət böyük şairin əsərlərini avtoqraflar əsasında deyil, məhz ilk çaplar əsasında hazırlamışdır.

Müasirlərinin dediklərinə görə, Sabir dövri mətbuatda çıxan şeirlərini səliqə ilə kəsib bir qovluqda yiğmiş və əsərlərini kitab halında çap etdirmək üçün hələ öz sağlığında müəyyən təşəbbüs göstərmişdir. Görünür, şairin vəfatından sonra “Hophopnamə” nəşrə hazırlanarkən bunun böyük köməyi olmuşdur.

“Hophopnamə”nin 1922-ci il nəşrinin tərtibçisi Əlisikəndər Cəfərzadə kitaba yazdığı ön sözə (“Mədxəl”) bu xüsusda deyir:

“Mirzə Ələkbər Sabir Tahirzadənin vəfatından təxminən bir il sonra, 1912-ci ildə mərhumun əsərlərini “Hophopnamə” ünvanılə kəndi vəsiyyətinə görə Mahmudbəy Mahmudbəyov təşəbbüsətədə bulunub, çap etdirmək fikrinə düşüyör.

Mərhum Sabirin mənzum və mənsur asarını A.Səhhət vasitəsilə “Molla Nəsrəddin” jurnalı və qeyrədən istixrac edərək kitabın nüsxəsini müxtəsərən hazırlayıır. Çap etdirməyə nəqd para olmadığından ianə təriqilə pul toplanıb birinci təbini qeyri-müsəvvər olaraq 2000 nüsxə təb etdiriyor” (səh 3).

Tərtibçi Sabir əsərlərinin nəinki qəzet və jurnallardakı mətnini, hətta sərlövhəsini də eyni ilə saxlamışdır. Odur ki, əsərlərin qəzet və jurnal variant ilə “Hophopnamə”nin ilk iki nəşrindəki mətn arasında o qədər də böyük fərq yoxdur. Nəzərə çarpan fərqləri öz məzmununa və xarakterinə görə əsasən iki qrupa ayırmak mümkündür: a) bir sıra söz və ifadələrin başqa, ona yaxın olan, sinonim söz və ifadələrlə əvəz edilməsi nəticəsində yaranan kiçik dəyişikliklər;

b) bəzi açıq söz təhrifləri.

Birinci qrup fərqlər bəzən məzmun, bəzən də vəzn, bədii təsvir və ifadə vasitələri ilə əlaqədardır. Tərtibçi heç bir ideya təhrifinə yol vermədən əsərlərin qəzet və jurnal variantındaki bəzi söz, ifadə və tərkibləri başqası ilə əvəz etməyi lazımlı bilmışdır.

Əlbəttə, bu tipli düzəlişlərin konkret olaraq haradan, necə yarandığını indi dəqiqliyən müəyyənləşdirmək mümkün deyildir. Sabir avtoqraflarının əldə olmaması burada tədqiqatçının işini son dərəcə çətinləşdirir, onun aydın, konkret fikir söyləməsinə mane olur. Bəlkə də Sabir əsərlərini məhz Sə-

hətin düzəldiyi şəkildə yazıb göndərmiş, qəzet və jurnal redaktoru isə onu öz məqsədinə müvafiq şəklə salmışdır.

Sabir əsərlərinin naşri tarixində belə hallar olmuşdur.

İlk mənbələrlə “Hophopnamə”nin 1912-1914-cü il çapları arasında nəzərə çarpan ikinci qisim fərqlərə gəlinçə, demək lazımdır ki, bunlar əsasən açıq təhriflərdən ibarətdir. Sayca o qədər də çox olmayan bu təhriflər bəzən ərəb əlifbasının yazıda törətdiyi dolaşıqlıq, bəzən də mətbəə xətaları nəticəsində meydana çıxmışdır.

Əlbəttə, göstərilən kəsirlər “Hophopnamə”nın ilk nəşrlərinin ədəbi-elmi əhəmiyyətini azalda bilməz. İstər şairin əsərlərinin toplanması, istərsə mətnlərin düzgünlüyü nöqtəyi-nəzərindən “Hophopnamə”nın ilk çapları Sabir ırsinin naşri tarixində müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Təsadüfi deyildir ki, 1941-ci ildə Təbrizdə “Hophopnamə” nəşr olunarkən məhz bu çaplar əsas alınmışdır. Təbriz çapının naşiri Hilal Nasiri “Hophopnamə”nın Abbas Səhhət tərəfindən hazırlanın 1914-cü il nəşrini eyni ilə buraxmayı məqsədə tam müvafiq bilmüşdir.

* * *

M.Ə.Sabirin əsərləri və ədəbi-ictimai fəaliyyəti əsil yüksək qiymətini inqilabdan sonra aldı. 20-ci illərdən etibarən Sabir ırsinə olan maraq və tələb görünməmiş dərəcədə artdı. Öz sağlığında əsərlərini bir kitab halında görə biməyən alovlu vətənpərvər və mübariz şairə inqilabın İlk illərində heykəl qoyuldu, əsərləri kütləvi tirajla dəfələrlə çap olundu. Həyata keçirilmiş bütün bu tədbirlər klassiklərə, bəşəriyyətin əsrlərdən bəri yaratmış olduğu mədəni irsə göstərilən qayğının təzahürlərindən biri idi.

1919-cu ildə Bakıda təşkil edilən və böyük şairin adını daşıyan xalq kitabxanasının fəaliyyət dairəsi 1920-ci ildən sonra daha da genişləndi. Şairin həyat və yaradıcılığı ilə əlaqədar olaraq Sabir kitabxanası tərəfindən bir sıra mühüm işlər görüldü. Vaxtaşırı Sabirin xatirəsinə həsr edilən ədəbi-bədii gecə və oxucu konfranslarının keçirilməsi, şairin əlyazmaları və naməlum əsərlərinin meydana çıxarılması, ədəbi-ictimai fəaliyyətinin öyrənilməsi işində həmin kitabxananın böyük rolü olmuşdur. Kitabxanada keçirilən ədəbi gecə və konfransların materialları əsasında buraxılmış “Yaşıl yarpaqlar” (1922), “Azərbaycan xalqı şairi Sabir” (1924) və “Sabir kitabxanasının on illiyi” (1929) məcmuələrindəki elmi əsərlər, məqalələr, mənzum və mənsur xatirələr böyük şairin həyat və yaradıcılığını öyrənmək üçün indi də sabırşunasların əsaslanıb geniş şəkildə istifadə etdikləri mənbələrdəndir. Bütün bu materiallar, eyni zamanda, Sabir ırsinin növbəti, daha mükəmməl nəşrləri üçün yaxşı bir bünövrə olmuşdur.

Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulduğandan az sonra Sabir əsərlərinin nəşri ilə əlaqədar bir sıra mühüm dövlət tədbirləri həyata keçirildi. Xalq Maarif Komissarlığının təşəbbüsü ilə “Hophopnamə”nin təkmilləşdirilmiş, üçüncü nəşrini buraxmaq üçün xüsusi komissiya yaradıldı. Şairin avtoqraflarını, naməlum əsərlərini, tərcüməyi-halı haqqında məlumat və s. toplamağa dair 1921-ci ilin may ayında partiya mətbuatında ayrıca elan dərc edildi.

Həmin elanda oxuyuruq: “Xalq Maarif Komissarı Bünyadzadə yoldaş tərəfindən məşhur şairimizdən Sabirin əsəri olan “Hophopnamə”ni 3-cü dəfə olmaq üzrə daha nəfis və daha təntənəli bir surətdə təb edilməsi Ali Siyasi Maarif müdürüyyətinin nəşriyyat şöbəsinə həvalə edilmişdir. Binaənileyh şair Sabirin əsərlərindən, tərcüməyi-halına, rəsminə, əlyazmasına, “Hophopnamə” də təb edilməmiş şeirlərinə dair məlumatı və ya əldə əsəri mövcud olan yoldaşlardan məzkar əsərləri saat 8-dən 2-yə qədər türk nəşriyyat müdürü Əliskəndər Cəfərzadə yoldaşa göstirmələri rica olunur” (“Kommunist” qəzeti, 31 may 1921, №96). Xalq şairini şəxsən tanıyan, onunla bir yerdə işləmiş bütün vətəndaşlar bu elandan sonra Sabir əsərlərinin nəşrinə kömək məqsədilə öz bildiklərini əsirgəmədilər. Şairin özlərində olan avtoqraflarını, şeirlərini, məktublarını idarəyə təqdim etdilər. Şifahi məlumat verdikləri kimi, bir sır xatirələr, şeirlər də yazış göndərdilər. Bütün bu materiallar “Hophopnamə”nin az sonra buraxılan yeni nəşrində öz əksini tapmışdır.

Xalq Maarif Komissarı Dadaş Bünyadzadənin göstərişi ilə yeni nəşrin hazırlanması Sabirin müəsiri, sabiq “Dəbistan” jurnalının (1906-1908) redaktoru, görkəmli müəllim və jurnalist Əliskəndər Cəfərzadəyə həvalə edilmişdi. Geniş oxucu kütlələrinin yaxından köməyi və tərtibçinin il yarımlıq gərgin, səmərəli zəhməti nəticəsində 1922-ci ildə Sabir külliyyatı çapdan çıxdı. Bu, “Hophopnamə”nin üçüncü, təkmilləşdirilmiş nəşri idi, sovet dövründə buraxılan ilk nəşri idi. Yeni nəşr öz həcmində görə İlk nəşrlərdən xeyli fərqlənirdi. Tərtibçi zəhmətə qatlaşaraq, Sabirin yaşayıb yaratdığı dövrdə və sonralar çıxan bəzi qəzet, jurnal və məcmuələri nəzərdən keçirmiş, şairin külliyyatına düşməyən bir sira əsərlərini yeni nəşrə əlavə etmişdi. Bu gün məktəblilər tərəfindən sevilə-sevilə oxunan, dillər əzbəri olan uşaq şeirlərinin tam yarısı İlk dəfə bu nəşrdə verilmişdi (“Məktəb şərqisi”, “Yaz günləri”, “Uşaq və buz”, “Cütçü”, “Ağacların bəhsı”, “Elmə tərəğib” və s.).

“Hophopnamə”nin 1922-ci il çapına daxil edilən yeni əsərlər yalnız uşaqlara aid şeirlərdən ibarət deyildi. Şairin o vaxta qədər işq üzü görməyən, əlyazmaları Sabir kitabxanası tərəfindən əldə edilən bir sira əsərləri də (“Nola ərbabi-kəmal...”, “Yaran, məgər ki...”, “Tərk edər kim ki...” və s.) İlk dəfə bu nəşrdə çap olunmuşdur.

Məlum olduğu kimi, Sabir öz dövrünün Cəlil Məmmədquluzadə, Abbas Səhhət, Firidunbəy Köçərli, Əliskəndər Cəfərzadə və başqları kimi görkəmli yazıçı, şair, ictimai xadim və müəhərrirleri ilə müntəzəm surətdə əlaqə saxlamış, məktublaşmışdır. Firidunbəy Köçərli Sabirin vəfati günlərində yazdığı bir məqaləsində deyirdi: “Onun məndə bir çox nəzmən və nəşrən yazılmış məktubatı var ki, cümləsi mənim məhəlli-iqamətim olan Qori şəhərində qalıbdır...” (“Məlumat” qəzeti, 3 avqust 1911, №29).

Şairin həyat və yaradıcılığını öyrənmək üçün müstəsna əhəmiyyət kəsb edə biləcək bu məktubların çoxu, təəssüf ki, itib-batmış, bizə golib çatmamışdır.

Həmin məktublardan yalnız ikisini Abbas Səhhət “Hophopnamə”yə daxil etmişdir. Bu gözəl təşəbbüs sonrakı naşirlər tərəfindən davam və inkişaf etdirilmişdir.

“Hophopnamə”nin 1922-ci il çapı bu cəhətdən də diqqəti cəlb edir. Sabirin öz müasiri, görkəmli maarifpərvər Sultan Məcid Qənizadəyə yazdığı və xalq şairinin ictimai-pedaqoji fəaliyyətini öyrənənlər üçün zəngin məlumat verən beş məktubu İlk dəfə bu nəşrdə çap olunmuşdur. Kitabın sonunda isə Sabirin bir sıra müasirlərinin şair haqqında mənzum və mənsur yazıları verilmişdir.

Sabir əsərlərinin inqilabdan əvvəlki istər qəzet-jurnal, istərsə kitab çaplarında, xalq işi uğrunda mübarizə aparan bəzi qəhrəmanların adları, azadlıq simvolu olan bir sira söz və ifadələr çar senzurası tərəfindən buraxılmamışdır.

Redaksiya həmin sözlərin yerində bir neçə nöqtə qoymaqla oxuculara müəyyən işarə vermiş və bununla da işin içərisində çıxmışdır.

“Hophopnamə”nin inqilabdan sonra buraxılan ilk nəşrində tərtibçi, haqlı olaraq, vaxtı ilə əvəzinə nöqtələr qoyulmuş şəxs adlarını, söz və ifadələri bərpa etmişdir (“Səttarxana”, “Ruhum” və s.).

“Hophopnamə”nin 1922-ci il nəşri bədii tərtibat, rəsm sənəti cəhətdən də özündən əvvəlki və sonrakı çaplardan fərqlənir. Ikinci nəşrdəki şəkillərdən əlavə, Əzim Əzizimzadə kitaba bir sıra yeni rəsmlər çəkmiş, Sabir tiplərinin mahiyətini realist boyalarla, əyani şəkildə açıb göstərmişdir. Şəkillər rəngli çap edilmiş, kitab nəfis şəkildə buraxılmışdır.

Həcm, rəsm və bədii tərtibatındakı müsbət cəhətlərə baxmayaraq, “Hophopnamə”nin üçüncü nəşrində ciddi səhvler də vardır. Başlıca nöqsan bundan ibarətdir ki, tərtibçi, əvvələn, Sabir irsinə son dərəcə sərbəst yanaşmış, “Hophopnamə”nin 1914-cü il çapı üzərində işləyərkən* əsərlərin mətninə əl gəzdirmiş, bir sıra tərkib və ifadələri başqası ilə əvəz etmiş, bir sözlə, böyük şairi “redaktəyə” çalışmışdır; ikincisi, əsərlərin ilk mənbələrdəki sərlövhələrini, demək olar, bütünlükə dəyişdirmiş, özündən uydurma

*Üçüncü nəşr hazırlanarkən “Hophopnamə”nin üzərində işlənmiş 1914-cü il çapı Respublika Əlyazmaları İnstitutunda saxlanılır: X-895.

adlar düzəltmiş və bununla bir hərc-mərclik yaratmışdır ki, bu da sonrakı nəşrlərin bəzisində eyni ilə, bəzisində isə qismən təkrar olunmuşdur.

Bundan başqa, bəzi söz, ifadə və misralar mətndən düşdüyünə görə şerin həm ideya məzmunu, həm də vəzncə qafiyəsi pozulmuşdur.

“Hophopname”nin ilk üç nəşrində tərtib nöqteyi-nəzərindən ciddi nöqsanlar vardır. Bu nəşrlərdə müəyyən tərtib prinsipi gözlənilmədiyi, büsbütün təsnifat aparılmadığı kimi, əsərlərin yazılış və çap tarixinə, mətndəki hadisə və adlara dair heç bir qeyd, şərh də verilməmişdir. Sabir külliyyatının yalnız dördüncü nəşrində, 1934-cü ildə buraxılan “Bütün əsərləri”ndə bu cəhətdən ilk təşəbbüs edilmişdir.

Əvvəlki nəşrlərdən fərqli olaraq, “Bütün əsərlər”də şairin zəngin ədəbibədi iżri əsasən mövzularına görə qruplaşdırılmış, “Sabir və inqilab”, “Mülkədar-kapitalist quruluş əleyhinə”, “Sabir və din”, “Mədəniyyətsizliyə – avamlığa qarşı”, “Sabir və yeni məktəb” və s. başlıqlar altında toplanmışdır.

Lakin bu prinsip də sona qədər gözlənilməmiş, şairin ictimai-siyasi məzmunlu şeirləri, qəzəlləri və uşaqlara hədiyyəsində janr əsas alınaraq, bu əsərlər ayrıca fəsillərdə verilmişdir.

Söz yox ki, klassiklərin nəşrində əsərlərin mövzuya görə qruplaşdırılması tam doğru, elmi prinsip sayıyla bilməz. Mətnşünaslıqda bu üsul haqlı olaraq həmişə tənqidə məruz qalır. Xüsusən, Sabir kimi şairin əsərlərini bu prinsip əsasında tərtib və təsnif etmək son dərəcə çətindir. Çünkü Sabirin bir şerində bəzən bir neçə mövzuya toxunulur. Əsərin əvvəlində adı məişət hadisəsində danışan şair birdən-birə, böyük ustalıqla mühüm dövlət məsələsinə, ictimai-siyasi və beynəlxalq mövzulara keçir, sonra da bunları bir-biri ilə əlaqələndirib üzvi surətdə bağlayır. Bu cəhət Sabirin satira yaradıcılığında nəzərə çarpan başlıca keyfiyyətlərdən biridir.

Sabirin əsərlərini janra görə qruplaşdırmaq da həmişə müəyyən çətinliklər törədir. Ədəbiyyat tariximizdə böyük satirik kimi məşhur olan Sabir, eyni zamanda, incə lirkidir. Onun bir sıra şeirlərində satira ilə lirika, gülüş ilə gözyaşı, tənqid ilə tərənnüm bir-birinə elə qaynayıb-qarışmış, üzvi vəhdət halında meydana çıxmışdır ki, bəzən oxucu lirikanın satiraya necə keçdiyini, tənqidin harada qurtarır, tərənnümün necə başladığını qətiyyən hiss etmir

(“Neylərdin ilahi”, “Ey dərbədər gəzib ürəyi qan olan çocuq!”, “Nə yazım?”, “Səttarxana” və s.). Hətta kiçik, cəmisi dörd misradan ibarət olan bir taziyanədə İlk, yaxud son iki misra ciddi, lirik şeir, qalan misralar isə kəskin, öldürücü satira təsiri bağışlayır (“Şairəm, əsrimin ayinəsiyəm”, “Qafıl yaşamaqdansa gözəl kardır ölmək”, “Ey pulluların safası, novruz!” və s.).

“Bütün əsərlər”in tərtibində nəzərə çarpan ciddi nöqsanlardan biri məhz bununla əlaqədardır. Tərtibçi eyni kitabda əsərlərin bir qismini mövzularına, digər qismini isə janrına görə təsnif etmək məcburiyyətində qalmışdır. Mövzu və janrı bir-birinə qarşıdırıldığı hallar da vardır.

“Bütün əsərlər” görkəmli yazıçı və mühərrir Seyid Hüseynin redaktorluğu altında buraxılmışdır. Redaktorun Sabirlə şəxsən tanış və yaxın dost olması, bir sıra qəzet və jurnalarda böyük şairlə birgə işləyib fəaliyyət göstərməsi və nəhayət, Sabir şerini dərin məhəbbətlə sevməsi “Bütün əsərlər”in nəşrində öz müsbət təsirini göstərmişdir. Külliyyata Seyid Hüseynin yazdığı müqəddimə şairin həyat və yaradıcılığının əsas cəhətlərini əhatə edib göstərmək nöqtəyi-nəzərindən indi də öz əhəmiyyətini saxlayır. Şairin nəslı, Sabirlə müəllimi Seyid Əzim Şirvani arasındaki ideya-yaradıcılıq əlaqələri, Sabir satirasının real, həyatı əsasları və bir sira başqa məsələlər barəsində müqəddimə müəllifinin verdiyi məlumatlar sabırşunaslığa İlk dəfə gətirilmiş maraqlı ədəbi-elmi faktlar kimi qiymətlidir.

Yeni nəşr həcmcə də xeyli böyümüşdü. Düzdür, külliyyat “Bütün əsərlər” adlandırılsa da, orada şairin zəngin ədəbi-bədii irsi tam əhatə edilməmişdir. Sabırşunaslığın o zamankı səviyyəsi nöqtəyi-nəzərindən bu, bəlkə heç mümkün də deyildi. Lakin şairin o vaxta qədər naməlum olan bəzi əsərləri İlk dəfə bu kitaba salınmışdır. Xüsusən, Sabirin “Günəş” qəzetində “Nizədar” imzası ilə çap etdirdiyi satiralarının toplanıb külliyyata daxil edilməsi işində Seyid Hüseynin ciddi səyi və zəhməti olmuşdur.

Bu satiraların əksəriyyəti uzun müddət şairin külliyyatına daxil edilməmişdir.

Həmin əsərlərdən yalnız bir neçəsi “Hophopnamə”nin Abbas Səhhət tərəfindən hazırlanın ikinci nəşrinə (1914) salınmışdır (“Yuxu”, “Qurban bayramı” və s.). Sabirin “Nizədar” imzası ilə çap etdirdiyi satiralarının, demək olar, hamısı 1934-cü ildə yazıçı Seyid Hüseynin redaktorluğu ilə buraxılan “Bütün əsərlər”ə əlavə olunmuşdur. Sabirin vəfatından az sonra onun bəzi qeyri-mətbu şeirlərini Seyid Hüseyn öz redaktorluğu altında yenicə nəşrə başlayan jurnalda çap etmişdir (“Qurtuluş” jurnalı, 1 oktyabr 1915, №1).

“Hophopnamə”nin əvvəlki nəşrlərindən fərqli olaraq, “Bütün əsərlər”də müəyyən qeydlər də verilmişdir. Kitabın sonunda tarixi hadisələrə, şəxs, qəzet və jurnal adlarına dair müxtəsər izahlar vardır. Lakin “Bütün əsərlər” bədii tərtib cəhətindən zövqsüz işlənilmiş, “Hophopnamə”nin 1914 və 1922-ci il çaplarında verilən, oxucular tərəfindən böyük maraqla qarşılanıb bəyənilən şəkillər, nədənsə, kitabdan tamamilə çıxarılmışdır.

Əsərlərin mətninə gəlincə, demək lazımdır ki, “Hophopnamə”nin üçüncü nəşri ilə “Bütün əsərlər” arasında elə böyük fərq nəzərə çarpmır. Üçüncü nəşrdəki dəyişikliklər, təshih və əlavələr öz əksini eynilə bu nəşrdə də tapmışdır.

Bundan başqa, yeni nəşrdə mətn təhriflərinin sayı daha da çoxalmışdır.

Eyni əsər kitabda müxtalif adla iki dəfə çap olunduğu kimi, bəzi misralar da mətnindən tamamilə düşmüş, bir çox söz və ifadələr səhv verildiyindən Sabir şerinin məzmununa da, formasına da ciddi xələl dəymışdır.

Beləliklə, “Bütün əsərlər” bir sira müsbət cəhətlərinə baxmayaraq, mətn nöqtəyi-nəzərindən qüsurludur. Əsərlərin ilk mənbələrlə yoxlanılmaması,

“Hophopnamə”nin 1922-ci il çapına həddindən artıq inam və aludəçilik nəticəsində meydana çıxan təhriflərin bir qismi Sabir külliyyatının sonrakı nəşrlərində aradan qaldırılmışdır.

* * *

“Hophopnamə”nin beşinci nəşri filologiya elmləri namizədi H.Səmədzadə tərəfindən hazırlanmış və 1948-ci ildə çap olunmuşdur. Sabirşünaslıq sahəsindəki görkəmli elmi nailiyyətlər və tərtibçinin səmərəli axtarışları nəticəsində hazırlanın bu nəşr istər əhatə etdiyi əsərlərin miqdarına, istərsə mətnə aid şərhlərinə görə Sabir ırsının nəşri tarixində xüsusi yer tutur. 1948-ci il çapı “Hophopnamə”nin elmi nəşri yolunda irəliyə doğru bir addım sayıyla bilər. Düzdür, tərtibçi Sabir külliyyatının əvvəlki çaplarında verilən bir sıra əsərləri, o cümlədən şairin fars dilində yazılmış satiralarını, dini mahiyyət daşıyan şeirlərini kitabdan çıxarmışdır. Lakin o, tədqiqat və axtarışları genişləndirib, dövri mətbuat səhifələrindən böyük satirikin iyirmi beşə yaxın şerini, on dörd məqalə və bəzi tərcümələrini toplayıb İlk dəfə külliyyata daxil etmişdir. Yeri gölmişkən qeyd edək ki, şairin naməlum əsərlərini toplayarkən tərtibçi bəzi səhv'lər də buraxmış, başqa müəlliflərin gizli imza ilə dərc edilən bir neçə şerini Sabirə isnad vermişdir.

1948-ci il çapının yaxşı cəhətlərindən biri də əsərlərin İlk mənbələrlə yoxlanıb, o vaxta qədər buraxılmış bir sıra təhriflərin islah edilməsi, mətnlərin nisbətən dürüstləşdirilməsidir. Tərtibçi tərəfindən kitaba yazılın və gərgin zəhmətin bəhrəsi olan izahlardakı nüsxə fərqlərinə dair verilən məlumat həmin nəşrin elmi əhəmiyyətini xeyli artırmışdır. 1934-cü il çapından fərqli olaraq, bu nəşrdə xronologiya əsas alınmış, əsərlər janrına və yazılıma tarixinə görə qruplaşdırılmış, hər fəslin axırında isə “illəri məlum olmayan” əsərlər verilmişdir. Lakin əsərlərin təsnifində bəzi nöqsanlar nəzərə çarpar: taziyanə və bəhri-təvillər satirik şeirlərdən ayrıraqda, müstəqil başlıqlar altında verilmişdir; məlumdur ki, taziyanə də, bəhri-təvil də məhz elə satirik şeirdir.

Böyük şair bu gün, məsələn, Məhəmmədəli şah haqqında “Molla Nəsrəddin” jurnalında iri həcmli bir satira, sabah isə “Günəş” qəzetində dörd misralıq kəşkin bir taziyanə dərc etdirmişdir. Bunları bir-birindən ayırmak, başqabaşqa fəsillərdə vermək doğru deyildir.

Şairin satiraları ilə ciddi, lirik şeirləri də kitabda bəzən dolaşış salınmışdır. “Səttarxana”, “Rəhgüzari-məxluqatda bir möhtaci-məsarif”, “Nə yazım?” və s. bu kimi ictimai-siyasi lirikanın ən yaxşı nümunələri sayılan bir sıra əsərlər kitabın “Satirik şeirlər” bölməsinə daxil edildiyi kimi, nə məzmun, nə üslubca uşaqla ədəbiyyatı ilə heç bir əlaqəsi olmayan bəzi şeirlər də, nədənsə, “Uşaqlara aid şeirlər” fəslində getmişdir (“Həvəs” və s.).

Kitabın sonunda ayrı-ayrı əsərlərin İlk nəşr tarixinə, bəzi nüsxə fərqlərinə dair yeni, maraqlı qeydlər verilmişdir. Tərtibçi Sabir əsərlərinin eksəriyyətinin İlk nəşrini müəyyənləşdirməyə müvəffəq olsa da, bir çox əsərin nəşr tarixini düzgün göstərməmişdir. İctimai-siyasi və tarixi hadisələrə, şəxs, kitab, qəzet, jurnal adlarına şərh verilməməsi də bu nəşrin kəsirdir.

* * *

Sabir ırsinin tam külliyyatı, elmi-akademik nəşri 1962-1965-ci illərdə şairin anadan olmasının yüz illiyi münasibətlə Azərbaycan EA nəşriyyatı tərəfindən buraxılmış üçcildlikdən* ibarətdir (tərtib edəni Məmməd Məmmədov; redaksiya heyəti: Mir Cəlal, Əziz Mırhəmədov, Kamal Talıbzadə; şəkilləri Əzim Əzimzadənin; lügət Əkrəm Cəfərindir).

“Hophopname”nin yeni nəşrini hazırlayarkən tərtibçinin qarşısında iki əsas vəzifə durmuşdur: a) şairin zəngin ədəbi-bədii ırsını tam əhatə etmək; b) əsərlərin düzgün elmi-tənqidi mətnini vermək. Bu vəzifələri yerinə yetirərkən tərtibçi özünəqədərki nəşrlərdən geniş ölçüdə istifadə etmişdir. M.Ə.Sabirin əsərlərini tamam toplamaq üçün müxtəlif mənbələr vardır. Başlıca mənbə böyük şairin yaşayış-yaratdığı dövrdə nəşr olunan Azərbaycan dövri mətbuatıdır. Bununla əlaqədar olaraq tərtibçi “Şərqi-Rus” (1903-1905), “Həyat” (1905-1906), “Irşad” (1905-1908), “Dəvət” (1906), “Təkamül” (1906-1907), “Tazə həyat” (1907-1908), “Yoldaş” (1907), “Məzħər” (1908-1911), “Tərəqqi” (1908-1909), “İttifaq” (1908-1909), “Səda” (1909-1911), “Həqiqət” (1909-1910), “Günəş” (1910-1911), “Nicat” (1910-1912), “Hilal” (1910-1911), “Yeni həqiqət” (1911), “Məlumat” (1911), “Yeni irşad” (1911-1912) qəzetlərini, “Molla Nəsrəddin” (1906-1911), “Dəbistan” (1906-1908), “Rəhbər” (1906-1907), “Füyuzat” (1906-1907), “Həqaiq” (1907-1908), “Bəhlul” (1907), “Zənbur” (1909-1919), “Mirat” (1910), “Yeni füyuzat” (1910-1911), “Ari” (1910-1911), “Işıq” (1911-1912) jurnallarını nəzərdən keçirmişdir. Sabir bu mətbuat orqanlarının çoxunda fəal iştirak etmişdir. Sabirlə dərslik müəllifləri olan A.Səhhət, M.Mahmudbəyov, S.S.Axundov, A.Şaiq və başqaları arasında six yaradıcılıq əməkdaşlığı, şəxsi tanışlıq və dostluq var idi. Təsadüfi deyildir ki, böyük şair əsərlərinin bir qismini, xüsusən uşaqlara aid bir sıra şeirlərini dövri mətbuatda deyil, dərslik və məcmuələrdə nəşr etdirmişdir. Külliyyat çapa hazırlanarkən “Birinci il”

* Tərəfimizdən hazırlanıb, müxtəlif illərdə (1976, 1980, 1992) “Yazıçı” və “Maarif” nəşriyyatlarında çap olunmuş, “Hophopname” isə elmi-akademik nəşrin müxtəsər, yiğincəşdirilmiş variantından ibarətdir.

(1907), “İkinci il” (1908), “Yeni məktəb” (1909) dərslikləri, “Milli mənzumələr” (1907), “Kəşkül” (1910) məcmuələri və s. mənbələrdən də istifadə olunmuşdur.

Peterburq, Həşrətxan, İstanbul, Tehran şəhərlərində və başqa yerlərdə çıxan “Ülfət” (1905-1907), “Bürhani-tərəqqi” (1906-1911), “Məclis” (1906-1912), “Həmiyyət” (1907), “Suri-Israfil” (1907-1908), “İctihad” (1907-1908), “Təsviri-əfkar” (1909-1911), “Nəsimi-şimal” (1910-1911), “Tərcümani-həqiqət” (1910-1911) kimi qəzet və jurnallar da mətnlərin və şərhlərin tərtibinə və ya başqa şəkildə kömək edən mənbələrdir.

Şairin vəfatından sonra əldə edilən bəzi şeirləri “Məktəb”, “Qurtuluş”, “İnqilab və mədəniyyət” jurnallarında, “Ədəbiyyat qəzeti”ndə və s. mətbuat orqanlarında dərc edilmiş, C.Məmmədquluzadə, A.Səhhət, Ə.Haqverdiyev, Ə.Nəzmi, S.M.Qənizadə və başqa müasirlərinin xatirələrində, məqalələrində də bir sıra parçalar, beytlər misal gətirilmişdir. Kitabın tərtibində bunlar da nəzərə alınmışdır.

M.Ə.Sabir əsərlərinin yeni nəşri, söz yox, bir sıra xüsusiyyətləri ilə əvvəlki nəşrlərdən fərqlənir.

Əvvələn, şairin dövri mətbuatda açıq və ya gizli imza ilə çap olunan, o vaxtadək “Hophopnamə”yə düşməyən çoxlu satirik və lirik şeirləri, elmi, ədəbi-tənqidi və publisist əsərləri, habelə məktubları toplu şəkildə ilk dəfə həmin külliyyata daxil edilmişdir.

İkincisi, “Hophopnamə”nin son nəşrlərində adətən “İlləri məlum olmayan əsərlər” başlığı altında verilən, yaxud kitabın yalnız ilk çaplarına daxil edilib nəşr tarixləri göstərilməyən yüzdən artıq əsərin ilk nəşri tarixi müəyyənləşdirilmiş və beləliklə, bir dənə də olsun “naməlum tarixli” əsər qalmamışdır.

Üçüncüüsü, Sabir əsərlərinin elmi-tənqidi mətni verilmiş, indiyə qədər buraxılan səhvlər, təhriflər mümkün qədər aradan qaldırılmışdır.

Dördüncüüsü, o vaxta kimi Sabirə isnad verilib “Hophopnamə”nin xüsusən son nəşrlərinə (1948, 1954) daxil edilmiş bəzi əsərlərin əsil müəllifi müəyyənləşdirilmiş, həmin əsərlər şairin külliyyatından çıxarılmışdır...*.

Külliyyat üç cilddə çap olunmuşdur. İlk iki cildə şairin satiraları, üçüncü cildə isə qəzəlləri, müxtəlif şeirləri, uşaqlara töhfəsi, felyetonları, ədəbitənqidi və publisist məqalələri, tərcümələri, məktubları daxil edilmişdir.

Birinci və ikinci cildlər tamamilə xronoloji əsasda tərtib olunmuş, üçüncü cilddə isə həm janr üzrə bölgü, həm də xronologiya gözlənilmişdir. Sabir yaradıcılığının inkişafını aydın təsəvvür etmək üçün əvvəller yazılıb şairin

* “Hophopnamə”nin 1960-ci il nəşri 1954-cü il çapının eyni olduğuna görə həmin nəşrlə heç bir müqayisə aparılmamışdır.

ölümündən sonra çap olunan əsərlərin də nəşr tarixləri deyil, yazılma tarixi əsas götürülmüşdür.

M.Ə.Sabirin yalnız bir neçə əsərinin avtoqrafi vardır. Odur ki, yeni nəşrdə şairin öz sağlığında qəzet, jurnal, dərslik və məcmuələrdə çap etdirdiyi variantlar əsas alınmış, düzgün elmi-tənqidî mətn vermək üçün “Hophopnamə”nin altı nəşri ilə İlk mənbələr arasındakı söz, ifadə, misra, beyt fərqləri göstərilmişdir. Söz yox, İlk nəşrlərdəki kəsirlər: senzura nəzarəti üzündən çap olunmayıb, əvəzinə bir neçə nöqtə qoyulan sözlər, mətbəə xətalari və s. mümkün qədər nəzərə alınıb bərpa edilmiş və bu barədə xüsusi qeydlər verilmişdir.

Mətnə geniş şərhlər yazılmışdır. Bu şərhlərdə həm Sabirin həyat və yaradıcılığının bir çox izaha möhtac cəhətləri, həm də mətnədəki ayrı-ayrı ifadələr, terminlər, tarixi hadisələr və s. haqqında məlumat verilir. Şərhlərdə təxminən aşağıdakı məsələlər əhatə edilir:

- a) ayrı-ayrı əsərlərin İlk dəfə nə vaxt, harada və hansı imza ilə çap olunması;
- b) “Hophopnamə”nin hansı nəşrinə, nə kimi adla daxil edilməsi;
- c) İlk mənbələrdə əsərlərin ideya məzmununu ilə əlaqədar olaraq dərc edilmiş qeyd, çıxış və felyetonların verilməsi;
- ç) bu və ya başqa şairin əsərinə yazılmış cavablar, nəzirə və təxmislərə gəlincə, həmin əsərin nə vaxt, harada çap olunduğu göstərilir və müyyəyen təsəvvür almaq üçün İlk bəndi nümunə götərilir;
- d) tarixi hadisələrin, gizli imzananın, şəxs, qəzet, jurnal, kitab və s. adlarını izahı;
- e) müxtəlif nəşrlər arasındaki mətn, nüsxə fərqlərinin, söz, tərkib, ifadə təhriflərinin göstərilməsi...

Əsərlərin dil, üslub xüsusiyyətləri saxlanılmışdır. Ancaq şairin əsərləri ərəb əlifbası ilə yazılıb çap olunduğundan, bir sıra sözlərin dürüst tələffüzü təyin etmək çətindir. Bəzən bir söz, hətta eyni əsərdə müxtəlif şəkildə yazılmışdır (sonra-sora, cəvan-cavan, amma-əmma və s.). Bu halda da ilk mənbə əsas götürülmüşdür.

Şeirlərin sərlövhəsindəki qarşıqlığı, eyni əsərin bəzən bir kitabda müxtəlif adla iki dəfə çap olundığını nəzərə alaraq, yalnız şairin özü tərəfindən qoyulan xüsusi adlar əsas prinsip kimi saxlanmış, qəzet və jurnallarda “Ədəbiyyat”, “Əşar”, “Nəzm”, “Taziyə” və s. ümumi başlıqlar altında dərc edilən əsərlərin isə ilk misraları kvadrat mötərizə içinde sərlövhə kimi verilmişdir.

Cildlərə lügətcə əlavə olunmuşdur. Bu lügətçədə bəzi sözlərin ümumi lügətlərlə uyğun gəlməyən yeni, əlavə mənaları Sabir satira dilinin xüsusiyyətlərindən irəli gəlir.

* * *

Son illərdə “Hophopnamə”nin əvvəlki nəşrlərindən ikisi təkrar çap edilib, satışa qoyulmuşdur. Bu kitablardan birincisi (iki cilddən ibarətdir) 2000-ci ildə “Minarə” nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsi tərəfindən buraxılmışdır (buraxılışa məsul Hacı Əli Dərgah oğlu İbrahimovdur). İkincisi isə, 2002-ci ildə M.Ə.Sabirin anadan olmasının 140 illik yubileyi münasibətilə “Turan” nəşrlər evində hazırlanıb çap edilmişdir (nəşrə hazırlayanı və redaktoru: prof. Vaqif Sultanlı, Oqtay Nüseynli; illüstrasiyalar Əzim Əzimzadənindir).

Birinci kitab 1948-ci ildə Azərnəşrin çap etdiyi “Hophopnamə”nin (tərtib edəni H.Şəməzdədə), ikinci kitab isə 1914-cü ildə “Kaspı” mətbəəsində şair Abbas Səhhətin ön sözü ilə buraxılmış (naşirəsi: mərhum Sabirin zövçəsi B. xanım Tahirzadə) “Hophopnamə”nin təkrar nəşridir. Kitablardan birincisi 200 tirajla kirliləşdirilmişdir.

Birinci kitabın hər iki cildinin əvvəlində belə bir qeyd vardır: “Təkrar nəşr (mətndə düzəlişlər edilmədən)”. İkinci kitabın annotasiyasında isə deyilir:

“Oxulara təqdim olunan bu kitab “Hophopnamə”nin 1914-cü il nəşri əsasında hazırlanmışdır. Əsər ərəb əlifbasından latin qrafikasına çevrilərkən nəşrin özünəməxsusluqlarının qorunmasına çalışılmış, yalnız bir sıra texniki xətalar islah olunmuşdur”.

“Hophopnamə”nin təkrar nəşrlərində nəzərə çarpan bütün əsas qüsurlar məhz buradan irəli gəlmışdır. Haqqında bəhs olunan nəşrlərin heç birini “mətndə düzəlişlər edilmədən”, “yalnız texniki xətaları islah” etməklə yenidən buraxıb, geniş oxucu kütlələrinin istifadəsinə vermək doğru olmazdı.

“Hophopnamə”ni təkrar çap etdirənlər asan bir yolla getmiş, Sabir ırsının öyrənilməsi və nəşri sahəsində əldə edilmiş bütün elmi-tədqiqi və əməli nəticələrdən sərf-nəzər etmişlər.

“Hophopnamə”nin ilk nəşrindən bizi 90 illik, 1948-ci il nəşrindən isə 56 illik bir zaman məsafəsi ayırır. Keçən dövr ərzində Sabir ırsının öyrənilməsi və nəşri sahəsində böyük uğurlar əldə edilmiş, sabırşunaslıq ayrıca elmi sahə kimi özünü təsdiq etmişdir. Eyni zamanda, filologiya elmləri sistemində nisbətən cavan sahələrdən biri olan mətnşunaslıq yaranıb inkişaf etmiş, klassik və müasir ədəbiyyatın nəşri və geniş oxucu kütlələrinə layiqli bir şəkildə çatdırılması sahəsində mühüm və faydalı işlər görülmüşdür.

Bu sahədəki uğurları nəzərə almadan, XXI əsrin əvvəlində “Hophopnamə”nin bu və ya digər nəşrini eynilə təkrar çap etmək, nəşrlərə heç bir düzəliş və əlavələr etmədən onu oxucuların istifadəsinə vermək heç cür özünü doğrudla bilməz. Haqqında bəhs etdiyimiz nəşrlərdəki bütün əsas qüsurlar da məhz bununla bağlıdır. “Hophopnamə”nin 1914-cü il nəşrində heç bir tərtib prinsipi gözlənilməmiş, “Məktəb cocuqlarına” və “Mütəfərriq şeirlər” kimi bəzi başlıqlar

istisna edilməklə, nə xronologiya, nə də janr nəzərə alınmışdır. Əsərlərə izah və şərh verilmədiyi kimi, kitab lügətlə də təchiz edilməmişdir. İlk nəşrdə bəlkə də bütün bunlar mümkün və təbii idi. Lakin müasir oxucu üçün bunların hamısına ciddi ehtiyac duyulur. Belə ki, Sabir yaradıcılığının həm izaha möhtac cəhətləri, həm də mətndəki ayrı-ayır ifadələr, terminlər, tarixi hadisələr, sətiraltı mənalar, şəxs, kitab, qəzet-jurnal və s. adları şərh olunmadan Sabir şerinin incəliklərini, onun mənə çalarlarını təsəvvür etmək çətindir.

A.Səhhətin tərtibində “Hophopnamə” iki mənalı epiqrafla başlanırdı: biri, şairin program səciyyəli, Sabir yaradıcılığının manifesti adlandırılara biləcək məşhur “Nə yazım?” şerindən götürilmiş ilk 6 misra (“Şairəm, cüñki vəzifəm budur əşar yazım...”), digəri isə “Milli şairimiz mərhum Sabirin bir rəfiqinə öz xətti ilə yazdığı şikayətnaməsindən bir nəbzə” adı altında verilmiş məktubdan kiçik parça idi. Yeni nəşri çapa hazırlayanlar, nədənsə, bu epiqraflardan birincisini tamamilə atmış, ikincisinin də sərlövhəsini təhrif olunmuş şəkildə vermişlər: “Sabir Tahirzadə öz feti xətti ilə yoldaşı Abbas Səhhətə yazdığını məktubdan”. Cümlə üzvlərinin uzlaşmadığı bir yana qalsın, məktubdan gətirilmiş sətirlərin həqiqətən Abbas Səhhətə ünvanlanıb-ünvanlanmadığı dəqiq məlum deyil; Səhhətin özü də həmin sətirlərin “Sabirin bir rəfiqinə” yazdığını şikayət məktubundan olduğunu qeyd edir. Bu “rəfiq” Səhhət də ola bilərdi, başqa birisi də. Ikincisi, “öz feti xətti ilə” nə deməkdir? Məktubdakı “tərbiyeyi-ibtidaiyyə” ifadəsi yanlış olaraq “tərbiyə ibtidaiyyə” şəklində verilmişdir.

Təkrar nəşr A.Səhhətin yazmış olduğu mütqəddimə ilə (“Sabirin tərcümeyihali”) açılır. Məktubdan gətirdiyimiz parçada olduğu kimi, burada da Səhhətə məxsus söz və ifadələrin bir çoxu düzgün verilmədiyindən ciddi mənə və məzmun təhriflərinə səbəb olmuşdur. “Səneyi-hicri”, “gözzərim”, “əz giyah”, “şərə iltihaq”, “rəhməti-xuda” kimi söz və ifadələr “sənə hicri”, “gözlərim”, “əzgiyab”, “şərə iltihaq”, “rəhmətli xuda” şəkildə getmişdir. “Səfər əz Babili Şirvan künəm, inşallah” misrasındaki “əz Babili-Şirvan” ifadəsi “əzbabiliŞirvan” kimi verildiyindən (səh.10) mənə və məzmun tamamilə təhrif olunmuşdur.

“Böyük bir ailənin təhsili üçün quyruq yağı və sabun bişirib satmaqla güzəran edər” cümləsindəki (səh.12) “təhsili üçün” ifadəsi doğru deyildir, “təhsili-məaşı üçün” olmalıdır; “təhsili üçün” ifadəsinin mənəsi aydınlaşdır, “təhsili-məaşı üçün” ifadəsi isə tamamilə başqa mənada işlənilmişdir (dolanacaq, yaşayış vasitəsi). Səhhətin dənə-dənə işlətdiyi “Sabir əfəndi” ifadəsindəki “əfəndi” sözü mətndən çıxarıldığı kimi, “fransız kralı on səkkizinci Lui” də “18 Lüi” şəkildə getmişdir (səh.14). “Nəşri-maarif” cəmiyyətinin Balaxanıda olan məktəblərində fars (dili) və şəriət müəllimliyinə qəbul olunur” cümləsindən (səh.15) belə çıxır ki, cəmiyyətin Balaxanıda bir neçə məktəbi olub, Sabir də həmin məktəblərdə dərs deyibdir. Halbuki Balaxanıda təkcə bir məktəb var idi və s.

Ön sözün mətnindəki bu qüsür və təhriflərin, demək olar, hamısı A.Səhhətin “Əsərləri”nin ikicildliyində də getmişdir (II cild, Bakı, 1976, səh.24-32). Görünür, “Hophopname”ni çapa hazırlayanlar həmin müqəddiməni İlk mənbə əsasında deyil, məhz ikicildlik əsasında nəşr etdirmişlər.

“Hophopname”nin 1948-ci il çapının təkrar nəşrində də eyni vəziyyətlə qarşılaşıraq. Prof. Əziz Şərifin yazmış olduğu məzmunlu və əhatəli müqəddimə kitabdan çıxarılmış, A.Səhhətin qələminə məxsus olan ön sözün sərlövhəsi dəyişdirilməkdən əlavə (“Tərcümeyi-hal” deyil, “Sabirin tərcümeyihəli” olmalıdır), müəllifin bəzi müləhizə və müddəaları atılmış, bir çox söz və ifadələr təhrifə uğramışdır. “Ən əvvəl həcvi-məlih yazıb” ifadəsi “ən həcvimlih yazıb” şəklində, “riyakar mullanümlərin əfal və əmalını” ifadəsi “...əfal və emalını” şəklində (əmal – işlər, əməllər; emal – qayırma, düzəltmə deməkdir), “rəhməti-xudaya vasil olur” ifadəsi “vəfat edir” şəklində getdiyindən məna və məzmun təhrifləri meydana gəlmişdir.

1914-ci il nəşrindən fərqli olaraq, 1948-ci il nəşrində müəyyən tərtib prinsipi gözlənilmiş, şairin ədəbi irsi yazılmış tarixləri nəzərə alınmaqla, janrlar üzrə qruplaşdırılmış, hər bölmənin sonunda “illəri məlum olmayan” şeirlər verilmişdir. Cildlərə, eyni zamanda, əsərlərin nəşri tarixinə dair qeydlər, çətin anlaşılan sözlərin lügəti əlavə edilmişdir. Lakin istər janrlar üzrə bölgüdə, istər izah və şərhlərdə, istərsə də lügətdə ciddi qüsurlar nəzərə çarpır. Taziyənə və bəhri-təvillərin satirik şeirlərdən ayrılıqda, müstəqil başlıqlaraltında verilməsinə ehtiyac yox idi; taziyənə də, bəhri-təvil də elə satirik şerin bir növü, bir formasıdır. Şairin biza bəlli olan bəhri-təvillərinin hər üçü 1907-ci ilə aid edilir (II cild, səh.32). Halbuki bəhri-təvilin birincisi 1906-ci ildə qələmə alınmışdır. Müəllifin lirik şeirləri və rübai'lərinin bir çoxu satirik şeir nümunəsi kimi təqdim olunmuşdur (“Dərdim oldur ki...”, “Ey dilbəri-hürriyət...”, “Dəhr bir müddət oldu mənzilimiz” və s.).

Kitabın “Qeydlər” hissəsində ayrı-ayrı əsərlərin nəşri tarixinə dair verilmiş məlumatlarda da çoxlu qüsurlar vardır. Eyni lügət cildin hər ikisində təkrar çap olunduğu kimi, bu lügətdə Sabir satira dilinin məxsusi xüsusiyyətləri nəzərə alınmamış, bəzi sözlərin ümumi lügətlərlə uyğun gəlməyən yeni, əlavə mənaları əksini tapmamışdır. “U” hərfinə aid təkcə bir sözün – “Ulus” sözünün lügəvi mənası verilmiş, o da “elm, qövm” – deyə, izah olunmuşdur (səh.292).

“Hophopname”nin 2000-ci ildə çapdan çıxmış ikicildlik təkrar nəşrində 30-dan artıq satirik və lirik şerin, məktəblilərə töhfə silsiləsindən qələmə alınan, uşaqların dillər əzbəri olan 22 şərqi, mənzum hekayə və təmsilin tən yarısının geniş oxucu kütləsinə yenidən “illəri məlum olmayan” əsərlər kimi təqdim edilməsi də kökündən yanlışdır. Bu, Sabir ırsinin öyrənilməsi və nəşri sahəsində əldə edilmiş mühüm nailiyyyətlərə göz yummaqdan başqa bir şey

deyildir. Əgər kitabı buraxılışına məsul olan şəxs “Hophopnamə”nin son nəşrlərinə ötəri diqqət yetirsəyi, aydın görərdi ki, Sabirin İlk nəşr tarixi bəlli olmayan bircə əsəri də qalmamışdır.

Təkrar nəşrlərdə yol verilmiş ən ciddi və bağışlanılmaz səhvlərdən biri də başqa şairlər tərəfindən yazılmış bir sıra satirik şeirlərin yenidən Sabirə isnad verilməsi və “Hophopnamə”yə daxil edilməsi ilə bağlıdır. Bu məsələ üzərində geniş dayanmağa ehtiyac duymuram, çünki həmin məsələ bu sətirlərin müəllifinin son 30 ildə çap etdirdiyi “M.Ə.Sabirə isnad verilmiş bəzi əsərlər haqqında” (1960), “Hophopnamə”ni beləmi nəşr edərlər?” (1961), “Hophopnamə”nin nəşri tarixindən” (1962) adlı məqalələrində, həmçinin “Sabir və mətbuat” (1974), “Sabir: mübahisələr, həqiqətlər” (1990) kimi monoqrafiyalarında geniş, dəlilli-sübutlu şərhini tapmışdır. Odur ki, həmin əsərlərdən yalnız bir neçəsini qeyd etməklə fikrimi yekunlaşdırımağa çalışacağam.

“Hophopnamə”nin 1914-cü il çapının təkrar nəşrində “Vəqta ki, əsər nəsimi-zülmət” misrası ilə başlanan bir satira vardır (səh.107). İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (1908, №10) “Qızdırımlı” imzası ilə dərc edilmiş həmin satira Sabirin deyildir, Sabir ədəbi məktəbinə mənsub olan şair M.H.Zeynalovundur. O, öz şerini: “Şairimiz “Hop-hopa” təqdim olunur” qeydi ilə çap etdirmişdir. Sabir də qələm yoldaşının məhəbbət hissili ona ünvanladığı seri cavabsız qoymamış, jurnalın növbəti nömrələrinin birində (1908, №13) “Madam ki, hamıyanı-zülmət” misrası ilə başlanan şeirlə onu cavablandırılmışdır. Sabir öz şerinin əvvəlində belə bir qeyd vermişdir: “Molla Nəsrəddin”in 10-cu nömrəsində Qızdırımlı imzalı yazılın oşara cavab”. Sabirin cavabı da “Hophopnamə”nin həmin nəşrinə daxil edilmişdir (səh.111). Kitabı çapa hazırlayanlar isə bunun fərqliyə varmamış, satiraların hər ikisini Sabirə isnad vermişlər. Və yaxud: “Hophopnamə”nin təkrar nəşrlərinə daxil edilmiş, “Bəxtəvər kimlər idi aləmdə?” misrası ilə başlanan “Qamçı” adlı taziyanə (səh.162; II cild, səh.7) diqqət edək. İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında “Qamçı” sərlövhəsi və “Şallaq” imzası ilə dərc edilmiş (1910, №27) həmin taziyanə də Sabirin deyil, şair Əli Nəzminindir. Çünki nə “Qamçı” sərlövhəsi, nə də “Şallaq” imzası Sabirə məxsus deyildi. Jurnalda taziyanə dərc etdirən hər bir şairin müəyyən gizli, satirik imzası olduğu kimi, məxsusi sərlövhəsi də var idi. Sabir bütün taziyanələrini “Qırmanc”, Əli Nəzmi “Qamçı”, Əliqulu Qəmküsər “Dəyənək” adları altında nəşr etdirirdilər. Sabir ədəbi məktəbinə mənsub olan digər şairlərin də hər birinin özünəməxsus sərlövhəsi var idi (“Şallaq”, “Kösöv”, “Çomaq” və s.).

Əli Nəzminin arxivində avtoqrafi saxlanılan həmin taziyanəni müəllif sonralar (1927-ci ildə) “Sijimqulunama” adı altında nəşr etdirdiyi şeirlər toplusuna belə bir qeydlə daxil etmişdir: “Bu qitə möhtərəm Sabirin zənn edilərək “Hophopnamə”də dərc edilmişdir” (səh.151).

Sabirə səhv isnad verilib, təkrar nəşrlərə daxil edilmiş əsərlər yalnız yuxarıda adları çəkilənlərdən ibarət deyildir. Təkcə bunu demək kifayətdir ki, ikicildlik təkrar nəşrin I cildində “Bəylərə məktub” (səh.21), “Səyahətnamədən bir nəbzə” (səh.52); II cildində “Intihayı-şöhrətə varmaq üçün dun təblər” (səh.5), “Mənə bidin deyən ərbabi-qərəz” (səh.7), “Gavi-mahi deyir” (səh.8), “Kimdir o, arifi görçək pozulur” (səh.9), “Eşitməyənə” (səh.22), “Ya liləcəb” (səh.59) və s. kimi Sabir qələminə məxsus olmayan əsərlər özüñə yer tapmışdır. Halbuki adları çəkilən əsərlərin səhvin Sabirə isnad verildiyi XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının mötəbər tədqiqatçılarından olan Cəfər Xəndan, Mir Cəlal, Məmməd Cəfər, Əziz Mirzəhmədov, Kamal Talibzadə, Firdun Hüseynov və başqaları tərafından də təsdiqlənmiş, həmin əsərlər Sabir külliyyatının elmi-akademik nəşrindən başlamış (1962-1965-ci illər) “Hophopname”的 bütün sonrakı nəşrlərindən çıxarılmışdır. XXI əsrin astanasında həmin əsərləri yenidən külliyyata daxil edib, oxucu kütləsinin istifadəsinə vermək özbaşinalıqdan, sabırşunaslığın bu sahədəki nailiyyətlərinə məhəl qoymamaqdan başqa bir şey deyildir.

Təkrar nəşrin hər ikisində mətnlərin dürüstlüyü baxımından da ciddi qüsurlar və səhvələr vardır. Bu və ya digər əsərin bəzən bütöv bir parçası, misra və beyti mətnindən kənardə qaldığı kimi, yüzlərlə söz və ifadə də düzgün oxunmamış, bəzi əsərlər ərəb əlifbasından latin qrafikasına çevrilərkən ciddi təhriflərə məruz qalmışdır.

Bu baxımdan ərəb əlifbasından latin qrafikasına çevrilmiş şeirlərdən təkcə birinə – ”Tərk edər kim ki, şükrə-neməti-naz” misrası ilə başlanan şərə nəzər salaq (səh.305). Cəmi 9 beytdən ibarət olan həmin şerin təkrar nəşrində söz, ifadə, misra və beytlərin bir çoxu təhrif olunmuş, Əlibəy Hüseynzadənin sözləri ilə desək, şeir “başdan-başa hərcü mərc” edilmişdir.

Şerin İlk beyti kitabda belə verilib:

Tərk edər kim ki, şükrə ne'məti-naz.

Etmiyor vaqıən xudaya senas.

”Şükrə ne'məti-naz” deyil, ”şükrə-ne'məti-naz”; ”xudaya senas” deyil, ”xudayə sipas” olmalıdır (Nas – camaat, əhali; sipas – şükür, həmd deməkdir).

Əslində həmin beyt belədir:

Tərk edər kim ki, şükrə-ne'məti-nas,

Etməyir vaqıən xudayə sipas.

Şerin sonrakı beytlərinin də çoxu təhrif olunmuşdur. Məsələn:

Şükr, şükürdə həlavət var,
Şükürdə izdiyade ne'mət var.

Və yaxud:

Şükr sərmayeyə ibarətdir,
Şükr pərvanəyə itaətdir.

Əslində həmin beytlər belə olmalıdır:

Səkəri-şükrdə həlavət var,
Şükrdə izdiyadi-ne'mət var.

...Şükr sərmayeyi-ibadətdir,
Şükr pərvaneyi-itaətdir.

Bu beytlərdəki məna və məzmun təhrifləri göz qarşısındadır. Onların şərhinə ehtiyac yoxdur.

Şerin əvvəlində A.Səhhətin belə bir qeydi vardır: bu şeir "...hədisinə işarətən inşad və nəzm edilmişdir". Bu qeyd də təhrif edilərək: "Həddinə işarəti inşad və nəzm edilmişdir" – şəklində verilməklə yanaşı, eyni zamanda şerin İlk mirası kimi təqdim olunmuşdur.

Yaxud, şairin məşhur "Fəxriyyə" satirasından gətirilmiş bir bəndə:

Teymur şəhi-ləngə olub tabeyi-fərman,
Xan Toxtamışı eylədik al qanına qəltan,
Ta oldu Qızıl Ordaların dövləti talan,
Məsko şəhinə faidəbəxş oldu bu meydan...
Əlyövm uruslaşmaq ilə zişərifiz biz!
Öz dinimizin başına əngəlkəlfiz biz! –

– bəndinə diqqət edək. "Hophopnamə"nin təkrar nəşrində bu bənd verilməmişdir (I cild, səh.68-69). 1948-ci il nəşrində həmin misraların getməməsinin səbəbi aydın idi, çünkü burada "Məsko şəhindən", "uruslaşmaqdan" bəhs olunurdu. Müştəqillik əldə etdiyimiz indiki dövrdə bu misraların mətnə daxil edilməməsinə isə heç cür bəraət verilə bilməz.

Sabir məktəblilər üçün yazdığı "Artıq alib, əskik satan tacir" adlı şerində pis əməlləri ilə öz övladlarının təribyəsini pozan valideynləri tənqid atəşinə tutaraq, dünyagörmüş bir qocanın dili ilə belə ata-analara deyir:

Lövhi-safında tifli-mə'sumun,
Mün'əksdirlər batını-şumun;
Çəkdiyin nəqşdir, bu nəqş-i-xəta,
Vermə isnadın oğluna əbəda.

Bu misralar əsərin əsas qayəsini ifadə etdiyi kimi, tacirin də, dünyagörmüş qocanın da daxili aləmini səciyyələndirir. Bu şeir “Hophopnamə”nın 1914-cü il nəşrinə daxil edilmiş, 1948-ci il çapının təkrar nəşrində is həmin misralar verilməmişdir (II cild, səh.100). Eyni sözləri təkrar nəşrlərə daxil edilmiş “Ay nənə, bir qırmızı saqqal kişi”, “Girdim yerimə başımda qayğú”, “Şükr lillah ki, afitabi-sükən” misraları ilə başlanan şeirlər və bir sıra başqa əsərlər haqqında da demək olar. Bu şeirlərdən bütöv parçalar, bəndlər atılmışdır. “Elm olduğu yerdə olamaz dinü dəyanət” misrası ilə başlanan “Dreper deyir ki” adlı taziyanə kitabın 1948-ci il çapında yarıbəyari ixtisar edilmiş (II cild, səh.31), təkrar nəşrlərin hər ikisində məşhur amerikan alimi, “Din və elm arasındaki münaqışının tarixi” adlı elmi əsərin müəllifi Con Uilyam Dreperin (1811-1882) soyadı təhrif edilərək “Deyreper” şəklində verilmiş, həmçinin şerin İlk misrasındakı “olamaz” sözü düşdüyüün görə (səh.274) məzmun pozğunluğu yaranmışdır.

Yeri gəlmışkən, hər iki nəşrdə əsl ərəb əlifbası ilə olan bir sıra digər şəxs adları və soyadları da düzgün oxunmamış, yanlış verilmişdir. Məsələn, 1914-cü il çapının təkrar nəşrində “İftardan bir göftar və ya məcmuədən bir lögəmə” satirasının “Ustad möhtərəm İkram bəyə” nəzirə olduğu qeyd edilir (səh.95). Halbuki həmin şeir türk yazarı, Tənzimat ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Rəcaizadə Mahmud Əkrəm bəyin (1846-1913) “Bahardan bir yarpaq, yaxud zümzümədən bir nəğmə” adlı şerinə nəzirədir. Eyni nəşrdə verilmiş: “Yoxsa Qənibəyov Mahmudu təbcil; – Etmək səbabincədir bu təşkil!” beytindəki (səh.200) ad və soyad da yanlışdır. Qəniyev Məcidi olmalıdır (Sultan Məcid Qənizadə nəzərdə tutulur).

Və yaxud, digər təkrar nəşrə daxil edilmiş “Ləffazlıq” məqaləsində (“Məclis” qəzetiindən tərcümə”) VIII əsrə xəlifə Harunərrəşid zamanında yaşmış, dil və üslubunun gözəlliyi, zənginliyi sayəsində geniş şöhrət qazanan, “fəsahət və bələğətde ismi zərbə-məsəl hökmünə keçmiş” (Ş.Sami) məşhur ərəb natiqi Söhban Vailin adı və soyadı “söban və iblis” şəklində getdiyindən (II cild, səh.165) mənə və məzmun təhrifinə səbəb olmuşdur.

Mətnlərin dürüstlüyü baxımından da təkrar nəşrlər istənilən səviyyədə deyildir. Hər iki nəşrdə saysız-hesabsız mətn təhriflərinə, söz və ifadə qüsurlarına yol verildiyindən Sabir şeri həm ideya məzmunu, həm də bədii sənətkarlıq, xüsusilə satira ustalığı baxımından ciddi təbəddülata uğramışdır.

Sabir elə sənətkarlardandır ki, onun əsərlərində nəinki lüzumsuz söz və ya ifadə, hətta artıq hərf belə tapmaq çətindir.

Ösərlərin mətnində yol verilmiş qüsür və xətaların üzərində geniş dayanmaq, onları bir-bir təhlil və tənqid süzgəcindən keçirmək imkan xaricindədir. Ona görə də həmin qüsurlardan bəzilərini qeyd etməklə kifayətlənirik.

1909-cu ildə Məhəmmədəli şah tərəfindən milli məclisin darmadağın edilməsi münasibətilə yazılmış və hər iki nəşrə daxil edilmiş (səh.120; I cild, səh.148) şeirdə oxuyuruq:

Nədən oldu iki dilli,
Ürəklər qaldı nisgilli,
Dağıldı məclisi-milli,
Əməllər sərnigun oldu?
Səbəb beyni yoğun oldu!

Axi, əməl, arzu puç olar, boşça çıxar, amma başını aşağı endirməz. Başaşağı, tərsinə dönmüş isə ələmdir – bayraqdır. Ona görə də beyt belə olmalıdır:

...Dağıldı məclisi-milli,
Ələmlər sərnigun oldu...

Başqa bir misal. 1907-ci ildə qələmə alınmış “Şəkibai” şerində Sabir poetik müqayisə yolu ilə gedərək özünü dəryada qocaman dağa bənzədir; elə bir dağa ki, əsrlərin kövrünəsinə gərib, öz əzəmətini daim saxlamışdır. Şair deyir:

Bisütun sinəsinə dəysə də bin tişə yenə
Cövrə təmkin edərək durduğu mə'vadə durar!

“Hophopnamə”nin təkrar nəşrində isə (II cild, səh.52) oxuyuruq:

Büsbütün sinəsinə dəysə də bin tişə yenə...

Köhənə əlifba qüsurları nəticəsində səhv oxunan bir söz və ya ifadə nəinki adı oxucunu, hətta tədqiqatçıları da dağa-dasha salıb; “Bisütun” sözü səhv olaraq “büsbütün” şəklində getdiyindən məna və təsir tamam dəyişib” (Mir Cəlal). “Şəkibai” şerinin sonunda Sabir belə bir qeyd vermişdir: “Bu qəzəlin məqtəi-məzmununu Xaqani Şirvaninin:

“Çinan istadəəm pişo pəse-tə’n
Ki istadə əlifhay-i-ət’əna”

– beytindən iqtibas etdiyimizi acizanə ixtar edirik”.

Həmin qeyd latin qrafikası ilə buraxılmış təkrar nəşrdə belə verilib: “Bu qəzəlin məqtəbi məzmununu Xəqani Şirvaninin “Cənan istədim pişupəçutən ke istade əlfəhaye ət əna” beytindən iqtibas etdiklərimizi acizanə əxtər edirik” (səh.316).

Xaqanidən gətirilmiş beytin başdan-başa təhrif edildiyi hələ bir yana qalsın, “məqtəbi məzmununu” deyil, “məqtəi-məzmununu”, “iqtibas etdiklərimizi” deyil, “iqtibas etdiyimizi”, “əxtər edirik” yox, “ixtar edirik” olmalıdır (Əxtər – ulduz; ixtar isə – xəbərdar etmə, bildirmə deməkdir). Nəinki söz, ifadə, hətta hərf, şəkilçi, durğu işarəsi səhvələri də Sabir şərində ciddi ideya-məzmun təhriflərinə aparıb çıxarıır, mənasız fikirlərin, məntiqsiz hökmərin meydana gəlməsinə səbəb olur. “İstiqlal bizimdir” adlı şərində Sabir deyir:

Bu gün İranı yeksər qaplamışdır seyli-istibdad...

Hələ Təbrizə də var iştəhayı-meyli-istibdad!

Təkrar nəşrlərdə (səh.122; I cild, səh.150) bu beyt belə getmişdir:

Bu gün İranı yeksər qaplamışdır seyli-istibdad?..

Hələ Təbrizdə var iştəhayı-meyli-istibdad!

Zahirən burada elə bir dəyişiklik nəzərə çarpmır. Fərq ancaq burasındadır ki, birinci misranın sonunda sual işarəsi qoyulmuş, “Təbrizə” sözündəki yönlük hal şəkilçisi (ə) düşmüş, bağlayıcı (də) isə sözə bitişərək yerlik hal şəkilçisi kimi işlənmişdir. Amma məna, məzmun tamam təhrif edilmiş, təsdiq, hökm bildirən misra sual cümləsinə çevrilmiş, vəzn də, qafiyə də pozulmuşdur.

Ösərin ideya məzmununu təhrif edib, vəzn və qafiyəni pozan bu cür söz, tərkib və ifadə səhvələri təkrar nəşrlərdə həddindən artıqdır. İlk mənbələrlə təkrar nəşrlərdə verilən mətnlərin müqayisəsi əsasında təhrifə məruz qalmış belə söz və ifadələrin sayını iştənilən qədər artıqmaq mümkündür.

“Hophopnamə”nin iki cildlik təkrar nəşrinin müxtəlif səhifələrində “Bais, balan ölsün!” misrası “Bais, yalan olsun!” (I cild, səh.13), ölməyib sözü olmayıb (18), cala sözü tala (33), evim qəmlərə batdı ifadəsi hökumət yasa batdı (34), bidət sözü adət (55), düşdü tavuğu dövriyə ifadəsi düşdü tavuğu turşuya (65), dolana bilmirəm ifadəsi dayana bilmirəm (73), girdə gözündən ifadəsi girdə üzündən (96), yanmayıñ sözü yatmayıñ (117), siyrətimənada ifadəsi surəti-mənada (128), “Xalq tətbiq eləsin halımıza qalımızı” misrası “Xalq təhqiq eləsin halımızı, qalımızı” (140), təhqir sözü təkfir (170), yorğanı bərduş edəlim ifadəsi yorğanı vərdiş edəlim (171), “Qövlümə felimə dayannam özüm” misrası “Qövlümə, felimə dayannam özüm” (178), aşkibəşəşət ifadəsi əks bəşəşət (214), boyuna sözü boynuna (II cild, səh.14),

görməliyəm sözü görməyəlim (30), murad almaq ifadəsi murad olmaq (44), fürsət var ikən ifadəsi vüsət var ikən (46), biədəd gövhər ifadəsi bir ədəd gövhər (149), heyhat sözü həyat (164), yüz min təmən ifadəsi yüz bir təmən (165)... şəklində getmiş, saysız-hesabsız təhriflərə yol verilmişdir. Bu təhriflərin əksəriyyəti digər təkrar nəşrə də aiddir.

“Qaç, at basdı!” satirasında belə bir beyt vardır:

...Bununla belə biz neçin bəxtiyar
Olub etməyək də hələ iftixar?!

Təkrar nəşrdə (səh.34) son misra belə verilib:

Ölüb-itməyək də hələ iftixar?!

Şərhə ehtiyac yoxdur. Kitabın lap İlk səhifələrində “səri amədi” ifadəsi “şirri amədi” (26), “imamcüməni...” ifadəsi “...Imam Cameini” (50), “başım harda qarışdı” ifadəsi “başım harda qızışdı” (60), “büxlü həsəd” sözləri “bəxlü həsəd” (61) şəklində verilmişdir. İlk səhifələrdən nəzərə çarpan bu tipli qüsür və təhriflər sonrakı səhifələrdə də saysız-hesabsızdır.

Təkrar nəşrlərdə nəzərə çarpan ciddi qüsurlardan biri də əsərlərin sərlövhəsi ilə bağlıdır. Şairin əsərləri “Hophopnamə”nın ayrı-ayrı nəşrlərində müxtəlif adlarla verilmiş, hətta eyni əsər bəzən bir kitabda müxtəlif adla iki dəfə çap olunmuşdur. Şeirlərin sərlövhəsindəki qarışqlıq və hərc-mərclik nəzərə alınaraq, “Hophopnamə”nın son 30 ildəki nəşrlərində (1962-1992) vahid prinsip gözlənilmiş, yalnız müəllifin özü tərəfindən qoyulan xüsusi adlar saxlanılmış, İlk mənbələrdə (qəzet, jurnal, dörslik və toplularda) “Ədəbiyyat”, “Əşar”, “Nəzm”, “Taziyə” və s. ümumi başlıqlar altında dərc edilən əsərlərin isə İlk misraları sərlövhə kimi verilmişdir.

1914-cü il nəşrinə daxil edilən əsərlərin sərlövhəsində müəyyən prinsip gözlənilmədiyinə, kitab izah və şəhrlərlə təchiz edilmədiyinə görə məlumat xarakterli bəzi məqamlar sərlövhəyə çəkilmiş, bu və ya digər əsərin adı kimi verilmişdir. Bu hal “Hophopnamə”nın təkrar nəşrində eynilə saxlanıldıqından Sabir əsərlərinin adlarında hərc-mərclik yaranmış, geniş oxucu kütləsinə çoxdan bəlli olan sərlövhələrin bir çoxu təbəddülata uğramışdır. Sabir öz böyük sələfi Füzulinin qəzəllərindən birinə bənzətmə şəklində yazdığını, “Təhsili-ülüm etmə ki, elm afəti-candır” misrası ilə başlanan satirasına dəqiq, konkret ad verib: “Təhsili-elm”. Təkrar nəşrdə müəllifin özünün qoyduğu bu ad nəzərə alınmamış, satira belə bir sərlövhə ilə verilmişdir: “Türk şairlərinin sirri amədi Füzulinin bəzi qəzəllərinə nəzirə-təməsxürənə” (səh.26). (Onu da qeyd edək ki, “sirri amədi” deyil, “sər amədi”, “nəzirətəməsxürənə” deyil, “nəzireyi-təməscürənə” olmalıdır).

“Həyat”ın Gop-gopuna cavab” kimi yiğcam və mənali bir sərlövhəni atıb, həmin satirani: “Həyat” qəzetiinin ikinci ilində “Gop-gop” imzalı “Qoy məktəbə təhsili-ülüm eyləsin oğlum, daş olsa da qəlbə, onu mum eyləsin oğlum!” nəqaratlı şərə nəzirə-təməsxüranə” adı ilə (səh.30) verməyə nə ehtiyac var?! (Həm də “oğlum” yox, “oğlun” olmalıdır).

Və yaxud, şerin məzmunu ilə six bağlı olan “İki cavablara bir cavab” sərlövhəsini alaq. Sabir belə bir sərlövhəni təsadüfi seçməmişdi. Onun “Molla Nəsrəddin” jurnalında dərc etdirdiyi satiralarından birinə “Tazə həyat” qəzetiində “Məhəmmədzadə” və “Müsəlman” imzaları ilə mənzum cavablar verilmişdir.

Sabir tərəfindən seçilmiş ad məhz buradan irəli gəlirdi. Bu sərlövhə də nəzərə alınmamış, həmin satira kitaba belə bir adla daxil edilmişdir: “Tazə həyat” qəzetiində “Məhəmmədzadə” imzalı “Sən deyən oldu, mən deyən” nəqarathı şərə cavab” (səh.93). Eyni sözləri təkrar nəşrdə verilmiş “Məşrutəçilərin məcburən Haçı Mirzə Həsən...” (səh.50), “Füyuzat” jurnalında “Dəli şair” imzalı...” (səh.58), “Türk aləminin Şekspiri olan...” (səh.61), “Bakıda verilən “Həqaiq” jurnalının...” (səh.71) sözləri ilə başlanan sərlövhələr və bir sıra digər adlar haqqında da demək lazımdır.

Əsərlərin sərlövhəsində nəzərə çarpan qüsurlardan biri də bəzi sərlövhələrin təhrif olunmuş şəkildə verilməsidir. “Nasirülmülk Bakıdan İrana azim olduqda” adlı taziyanə kitabda “Nasirülsəltənə Bakıdan İrana ezam olduqda” şəklində getmişdir (səh.256). (Azim – yola düşən, yollanan; ezam isə – göndərilən, yollanılan deməkdir). Məktəblilər üçün yazılmış “Camuşçu və sel” mənzum hekayəsinin adı “Camuş və sel” şəklində verilmişdir (səh.328). Şairin verdiyi ad şerin məzmununa tam uyğundur. “Bizi aldatma, xacə, hər sözünə” misrası ilə başlanan taziyanənin ilk çapındakı qeyd də (“Xəyyamdan məalən tərcümə”) dəyişikliyə uğramış şəkildə (“Xəyyamdan tərcümə”) həmin əsərin sərlövhəsi kimi təqdim olunmuşdur (səh.275)... Kitabın “Taziyanələr” bölməsində (səh.259-270) daha acinacaqlı bir vəziyyətlə qarşılaşıraq. Burada şairin satira yaradıcılığında ayrıca silsilə təşkil edən taziyanələrdən rəqəmlə sıralanmış 63 nümunə əhatə olunmuşdur. Sabir eyni taziyanəsində bəzən bir deyil, bir neçə tipi danışdırır, hər tipin dilindən ayrıca bənd qələmə alıb, eyni məsələyə onların münasibətini eks etdirirdi. Taziyanələrdən birinə “Dörd dilli qırmanc” adının verilməsi də təsadüfi deyildi. “Hophopnamə”ni nəşrə hazırlayanlar bunu nəzərdən qaçırmış, bəzən bir neçə bənddən ibarət olan taziyanənin hər bəndini ayrıca əsər kimi təqdim etmişlər. Məsələn, “Hatifdən gələn bir nida deyir ki” adlanan 7 bənddən ibarət taziyanənin hər bir bəndi kitabda ayrıca əsər kimi verilmişdir (səh.263-265).

Yaxud, hər biri iki bənddən idarət olan “Tərcümani-həqiqət” deyir ki” (səh.265), “Almaniya imperatoru Vilhelm deyir ki” (səh.266) adlı taziyanələr

də təhrifə məruz qalmış, onların da hər bir bəndi müstəqil əsər kimi təqdim olunmuşdur və s.

Əsərlərin sərlövhəsində yol verilmiş qüsurların bir çoxu “Hophopnamə”nin 1948-ci il çapının təkrar nəşri üçün də səciyyəvidir. Şairin özü tərəfindən qoyulan, şeirlərin məzmunu və ideya istiqaməti ilə six bağlı olan bir sıra satirik adlar (“Fəxriyyə”, “Iki cavablara bir cavab”, “Bize nə?!”, “Şikayət”, “Nəsihət”, “Pula təvəccöh” və s.) tamamilə atılmış, həmin əsərlərin bir qismi sərlövhəsiz, bir qismi də qondarma adalarla verilmişdir (“Yekə taziyanə”, “Zahidə təklif” və s.). Məşhur “Müsəlman və erməni vətəndaşlarımıza” şerisi “Beynəlmiləl” adı ilə getdiyi kimi (II cild, səh.44), ideya və məzmun baxımından müəllifin əbədi-publisist fəaliyyətində xüsusi yer tutan “Zaman nə istəyir? Amma biz...” məqaləsinin adı da dəqiq əksini tapmamışdır (səh.132).

Sabirin məlum ədəbi ırsindən mühüm bir qisminin, o cümlədən bir çox satirik və lirik şeirlərinin (taziyanə, rübai, növhə və s.), 30-a yaxın ədəbipublisist məqaləsinin, A.Səhhətə yazdığı iki məktub istisna edilməklə, şairin qələm dostlarından C.Məmmədquluzadə, S.M.Qənizadə, Q.Şərifzadə, Ə.Əliyev və başqalarına ünvanlanmış məktublarının büsbütün kənarda qalması da yuxarıda deyilənlərə əlavə edilsə, “Hophopnamə”nin təkrar nəşrləri barədə təsəvvür daha da tamamlanar.

Əlibəy Hüseyzadə hələ 1905-ci ildə Hafizin “gözəl və mənidar” qəzəllerindən birini Azərbaycan dilinə çevirərkən onu “başdan-başa hərcü mərc etmiş” tərcüməçiye üz tutaraq, məşhur alman şairi Hötenin “Hafiznamə” divanına yazmış olduğu ön sözünə istinadən deyirdi: “Kələmi bəy və damad və mənəni ərus-gəlin fərz etsək, bunların toyunu, izdivacınıancaq o adam dərk edə bilər ki, Hafizi-Şirazinin qədr-qiyəmətini bilmış ola!..”

Biz “millətin vicdan səsi” olan Sabirin qədr-qiyəmətini biməliyik. Bazar iqtisadiyyatı dövründə bu və ya digər sahəyə sərmaya qoyub, qazanc əldə etmək olar. Amma “Hophopnamə” ilə möhtəkirlik etmək olmaz!

* * *

“Hophopnamə”nin nəşri tarixinin ümumi mənzərəsi belədir. Ayrı-ayrı nəşrlərin müvəffəqiyyətli və kəsir cəhətləri bundan ibarətdir. Bu qeydlərdən də göründüyü kimi, Sabir əsərlərinin toplanılması, şairin adına layiq şəkildə nəşr edilib geniş oxucu kütlələrinə çatdırılması həmişə Azərbaycan ədəbiyyatşunaslığı və mətnşunaslığının mühüm vəzifələrindən biri olmuş, indi də olmaqdıdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycan dilində latin qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında”kı sərəncamında 2004-cü ildə

nəşri nəzərdə tutulan əsərlər sırasında M.Ə.Sabirin “Hophopnamə”si də vardır.

“Hophopnamə”nin yeni nəşri şairin ədəbi irsinin 1962-1965-ci illərdə respublika EA tərəfindən buraxılmış üçcildlik elmi-akademik nəşri əsasında hazırlanmışdır. Vaxtilə bu və ya digər səbəblə əlaqədar olaraq külliyyatdan çıxarılan bəzi əsərlər yeni nəşrə əlavə edilmiş, həmçinin izah və şərhlər yenidən işlənilmiş və təkmilləşdirilmişdir. Sabirin indiyədək elm aləminə bəlli olan bütün əsərləri indiki nəşrdə əhatə edilmişdir. M.Ə.Sabir əsərlərinin tam külliyyatı iki cilddə nəşr olunur. Birinci cild şairin 1906-1910-cu illərdə yazmış olduğu satirik şeirlərini əhatə edir. Ikinci cildə isə 1911-ci ildə yazılmış satirik şeirlərlə yanaşı, müəllifin içtimai-siyasi və fəlsəfi lirikası, növhə və mərsiyələri, qəzəlləri, məktəb uşaqları üçün qələmə alınmış şərqi, mənzum hekayə və təmsilləri, tərcümələri, hekayə və felyetonları, ədəbi-publisist məqalələri, müxbir yazıları və məktubları daxil edilmişdir.

Birinci cild xronoloji prinsip əsasında hazırlanmış, ikinci cilddə isə həm janr üzrə bölgü, həm də xronologiya gözlənilmişdir. Şairin vəfatından sonra mətbuatda çap olunmuş və yaxud əlyazması halında qalmış əsərlərin nəşr tarixləri deyil, yazılmış tarixləri nəzərə alınmışdır. Hər iki cilddə elmi-akademik nəşrin tələbləri gözlənilmiş, Sabir şeirinin mətnində apostrof (‘) işarəsinin saxlanılmasına zəruri ehtiyac duyulmuşdur.

Məmməd Məmmədov

1906

BİR MƏCLİSDƏ ON İKİ KİŞİNİN SÖHBƏTİ

Vəkili

Həqsizə həqli deyib, bir çox günaha batmışam.

Həkim

Dərdi təşxis etməyib, qövm-əqrəba ağlatmışam.

Tacir

Mən həlal ilə həramı bir-birinə qatmışam.

Rəvvəxan

Ümmətin pulun alıb, mən gözlərin islatmışam.

Dərvış

Nerdə bulsam soq açıb, min-min yalan söz satmışam.

Sofi

Ruzü şəb həq-həq deyib, mən hər kəsi oynatmışam.

Molla

Gündə bir fitva verib, məxluqu çox aldatmışam.

Elm

Qət'i-ümmid etmişəm, yeksər bu qövmi atmişam.

Cəhl

Ortada keyf eyləyib, mən həm məramə çatmışam.

Şəir

Bülbülə, eşqə, gülə dair yalan firlatmışam.

Əvəm

Anlamam hərgiz, cəhalət bəstərində yatmışam.

Qəzətəçi

Mən cəridəm dolmaq üçün mətləbi uzatmışam.

[MİLLƏT NECƏ TARAC OLUR OLSUN,
NƏ İŞİM VAR?!]

Millət necə tarac olur olsun, nə işim var?!
Düşmənlərə möhtac olur olsun, nə işim var?!
Qoy mən tox olum, özgələr ilə nədi karim,
Dünyavü cahan ac olur olsun, nə işim var?!¹

Səs salma, yatanlar ayılar, qoy hələ yatsın,
Yatmışları razi deyiləm kimsə oyatsın,
Tək-tək ayılan varsa da, həq dadımı çatsın,
Mən salım olum, cümlə cahan batsa da, batsın;

Millət necə tarac olur olsun, nə işim var?!
Düşmənlərə möhtac olur olsun, nə işim var?!

Salma yadıma söhbəti-tarixi-cəhani,
Əyyami-sələfdən demə söz bir də, filani,
Hal isə gətir meyl eləyim dolmanı, nani,
Müstəqbəli görmək nə gərək, ömrədü fani;

Millət necə tarac olur olsun, nə işim var?!
Düşmənlərə möhtac olur olsun, nə işim var?!

Övladi-vətən qoy hələ avarə dolansın,
Çirkabi-səfalətlə əli, başı bulansın,
Dul övrət isə sailə olsun, oda yansın,
Ancaq mənim avazeyi-şə'nim ucalansın;

Millət necə tarac olur olsun, nə işim var?!
Düşmənlərə möhtac olur olsun, nə işim var?!

Hər millət edir səfheyi-dünyadə tərəqqi,
Eylər hərə bir mənzili-mə'vadə tərəqqi,
Yorğan-döşəyimdə düşə gər yadə tərəqqi,
Biz də edərik aləmi-rö'yadə tərəqqi;

Millət necə tarac olur olsun, nə işim var?!
Düşmənlərə möhtac olur olsun, nə işim var?!

[OL GÜN Kİ, SƏNƏ XALIQ EDƏR LÜTF BIR ÖVLAD]

Ol gün ki, sənə xalıq edər lütf bir övlad,
Olsun ürəyin şad!
Tə'yin elə cindarı ki, etsin ona imdad,
Ta dəyməyə həmzad;
Sağdan sola, soldan sağa sal boynuna heykəl,
Qoy cinni məəttəl;
Min gunə tilismatə tutub eylə müqəffəl,
Gəzdir onu əl-əl;
Gər dəysə sovuq, sancılanıb olsa da bimar,
Hökm et gələ cindar;
Göstərmə təbibə o ciyərguşəni zinhar,
Qoyma ola murdar;
Ağlarsa uşaq dərdinin axtarma dəvasın,
Ancaq söy anasın;
Qorxuzsun o da damdabaca ilə çağasın,
Kəssin də sədasın;
Örgət ona, əlbəttə, özün bir neçə mövhüm,
Məhdud ola mə'sum;
Bu sayədə ömr eyləyə dünyadə o məzlum,
Hər haləti məzmum;
Tək-tək dil açında ona tə'lim elə hədyan,
Həm olma pəşiman;
Bildir ona min dürlü qəbahətləri hər an,
Alsın ələ ünvan;
On yaşa yetincə uşağın eyləmə qəflət,
Qandır neçə bid'ət;
Ta on beşə yetdikcə tapa işdə məharət,
Həm eyləyə adət;
Göndərmə onu məktəbə, dəng eyləmə başın,
Tökəmə üzə yaşın;
Hər fənd və biciliklə edər kəsb məaşın¹,
Saxlar özü başın;
Rahət nəyə lazım edə dünyadə məişət,
Quldurçuluq örgət;

Millat neçə tarac olur olsun, ne işim var?
Düşmanlara möhtac olur olsun, ne işim var?

Oyladı-vatan qoy hələ avvare dolansın,
Çirkəbi-sorfa lotlı əli, başı bulansın,

•tç

Olgum ki, sans xalq oder lünf bir övlad,
Olsun brovin saidi.

Min gur'e tilismata tutub eylo mäqeffäi,
Gezdir onu al-ol-

Övladi-vətən qoy hələ avarə dolansın,
Çirkabi-səfalətlə əli, başı bulansın,
Millət necə tarac olur olsun, nə işim var?!
Düşmənlərə möhtac olur olsun, nə işim var?!
Ol gün ki, sənə xalıq edər lütf bir övlad,
Olsun ürəyin şad!
Min gunə tilismatə tutub eylə müqəffəl,
Gəzdir onu əl-əl;
Tainki qumar oynaya, qətl eyləyə, qarət,
Xoşdur belə sən'ət;
Dünyanı soyub, eyləyə hər gün səni xürsənd,
Sağ ol, belə fərzənd!
Evdə tapılır imdi dəxi çay, plov, qənd,
Kimdir sənə manənd?
Nagəh alınıb həbsə, dutarsa səni vəhşət,
Ver hakima rüşvət;
Sat var-yoxunu, advoqata ver neçə xəl'ət,
Puç ol hələ-həlbət;
Axırda olub həsrəti-didari-cəmali,
Qal kisəsi xali;
Qaldıqda oğulsuz dəxi tez başla suali,
Al vizrü vəbali;
Tap rizqi-həlali,
Ay başı bəlali,
Yığ dəymisi, kali,
Olmaç oxumaqdan
Tapmaq bu cəlali!...²

[**BİLMƏM NƏ GÖRÜBDÜR BİZİM OĞLAN
OXUMAQDAN?!]**

Bilməm nə görübdür bizim oğlan oxumaqdan?!
Dəng oldu qulağım!
Jurnal, qəzetə, hərzəvü hədyan oxumaqdan
İncəldi uşağım!
Əqlin aparıb bəs ki, baxır gündə qərayə,
Ya rəb, nə həmaqət!
Söz etməz əsər, çarə qalıb imdi duayə,
Tədbir elə, övrət!
Lə'nət sənə, ifritə, sənindir bu cəhalət,
Etdin nə xəyanət!
Səndən törənibdir¹ bizim evdə belə bid'ət,
Ey mayeyi-hiyət!
Dutsun çörəyim gözlərinin ağrı qarasın,
Ey həmsəri-bədxah!
Haşa, oda yaxmaz ana istəkli balasın,
Kəssin səni allah!
Bu tifli oxutmaqlığa etdin məni tərgib,
Həp eylədin iğva.
İmdi nədi fikrin? İşimiz oldu bu tərkib,
Yox çarəsi əsla.
Heyhat ki, tədbir ola bu xanəxərabə,
Zail olub əqli.
Dərsə, qəzetə, məktəbə, jurnalə, kitabə
Mail olub əqli.
Yıxdın evimi, eylədin övladımı zaye,
İş keçdi məhəldən.
Mən anlamırıam elm nədir, ya ki sənaye,
Zarəm bu əməldən!
Istərdim o da mən kimi bir hörmətə çatsın,
Dünyadə² dolansın;
Ta qol gücünə malik olub şöhrətə çatsın,
Azadə³ dolansın;
Bir vəqtidir imdi ki, olub Rüstəmi-dövran,
Bir ad qazanaydı;

Qarətlər edib ta ki, tapaydı sərü saman,
Bir şey də qanaydı.
Puç eylədin, övrət, bu gözəl, sadə cəvani!
Dilbilməz oğul, vay!
Rəngi saralıb, qalmışdır əsla yarı canı,
Bir gülməz oğul, vay!
Ax, naxələf oğlum, nə çətin⁴ məşqə düşübsən,
Ey kaş, usanaydın!
Quldurluğa yox, elmə tərəf eşqə düşübsən,
Bu qübəyü qanaydın!
Ey nuri-düçeşmim, oxumaqdən həzər eylə,
Saleh vələd ol, gəl!
At min, hünər öyrəş, məni də bəxtəvər eylə,
İşdə bələd ol, gəl!
Bəsdir oxudun, az qala canın tələf oldu,
Bu kardən əl çək!
Yazmaq, oxumaq başına əngəl-kələf oldu,
Əş'ardən əl çək!
Min elm oxuyub söz biləsən hörmətin olmaz
Bu dari-cəhanda;
Söz bəhrinə gövhər olasan qiymətin olmaz
Xasə bu zəmənda.
Yox, yox, baxıram fikrinə, səndən oğul olmaz,
Canın bəcəhənnəm!
Mirt-mirt oxumaqdən, kişi, bir qan ki, pul
olmaz!
Mirtilda dəmadəm,
Qıl elm fərahəm,
Ol qüssəyə həmdəm;
Ömrün olacaq kəm,
Düşmən sənə aləm!..

[MAHİ-KƏN'ANIN BATIB, EY PİRİ-KƏN'AN,
QƏM YEMƏ!]

Mahi-Kən'anın batıb, ey piri-Kən'an, qəm yemə!
Ta gülüstanın olubdur beyti-ehzan, qəm yemə!
Ey dili-möhnetzədə, ol şad, ləbrizi-sürur,
Kəsb namərdi qılar əfkarü vicedan, qəm yemə!
Olmadı məqsudunuzca dövri-çərxi-gəcmədar,
Qalmalıdır böylə halət üzrə dövran paydar,
Qismətindir, etgilən həm ruz, həm şəb nalə, zar,
Ey rəiyyət, ey fəqirü fəhlə, dehqan, qəm yemə!
Sübə tezdən dur ayağə, şamə tək çək zəhməti,
Güclülərdən də eşit hər növ' föhşü töhməti,
Sən zəlil ol, eybi yox, qoy güclü çəksin ləzzəti,
Qoy səni xar eyləsinlər xanü ə'yan, qəm yemə!
İşlə, qoy qəddin bükülsün, işlə, annin tərləsin,
İşlə, ac qal, ac bəhayim tək əyalın çörəsin,
Zülmdən fəryadı dadi qoy dilin əzbərləsin,
Qarət etsin ruzunu molla və bəy, xan, qəm yemə!
Çəkgilən ömrün çatınca, binəva, ahü fəğan,
Böylə pünhan sırrı olmaz sənə hərgiz bəyan,
Molla Nəsrəddin, "Lisanülqeyb"ə oldun tərcüman,
Ruhi-pakindir sənə hər dəm sənaxan, qəm yemə!

QOCALIQDAN ŞİKAYƏT

Əfsus qocaldım, ağacım düdü əlimdən,
Səd heyf cəvanlıq!
Zə'f eylədi aciz məni, qaldım əməlimdən,
Çəkdim nə ziyanlıq!
Saldıqca cəvanlıqda keçən günləri yadə
Dərdim olur on qat!
Ya rəb, yetərəm bir də mi dünyadə muradə?
Heyhat və heyhat!
Saqqal ağarış, bel bükülüb, dinmə filani!
Övqatım olub təlx;
Övrət də yaxır saqqalıma gündə hənani,
“Rışı ki, bərəng əlx...”
Yad olsun o günlər ki, muradımcə gəzərdim
Sazəndə Oruğnan;
Min acizü biçarələrin başın əzərdim
Sillə, yumuruğnan.
Bu sayədə hər ləhzə edib sə'yü təlaşı,
Sərvət qazanardım;
Təhsil eləyib qol gücünə əmri-məaşı,
Dövlət qazanardım.
Ə'zalər isə süst olub imdi qocalıqdan,
Bir dadrəsim yox!
Görməzmisən əhvalımı, düşdüm ucalıqdan,
Fəryadrəsim yox;
Heç yerda səsim yox,
Kəskin nəfəsim yox,
Fikrimdi cəvanlıq,
Başqa həvəsim yox!..

BAKİ FƏ'LƏLƏRİNƏ

Bu çərxi-fələk tərsinə dövran edir imdi,
Fə'lə də özün daxili-insan edir imdi.

Olmaz bu ki, hər əmrə dəxalət edə fə'lə,
Dövlətli olan yerdə cəsarət edə fə'lə,
Asudə nəfəs çəkməyə halət edə fə'lə,
Yainki hüquq üstə ədavət edə fə'lə...

Bu çərxi-fələk tərsinə dövran edir imdi,
Fə'lə də özün daxili-insan edir imdi.

Fə'lə, mənə bir söylə, nədən hörmətin olsun?
Axır nə səbəb söz deməyə qüdrətin olsun?
Əl çək, bala, dövlətlilərə xidmətin olsun,
Az-çox sənə verdiklərinə minnətin olsun!..

Bu çərxi-fələk tərsinə dövran edir imdi,
Fə'lə də özün daxili-insan edir imdi.

Dövlətli, amandır, özünü salma bəlayə,
Fə'lə sözü həqq olsa da, baxma o sədayə,
Yol vermə nəfəs çəkməyə hərgiz füqərayə,
Öz şə'nini puç eyləmə hər bisərü payə!..

Bu çərxi-fələk tərsinə dövran edir imdi,
Fə'lə də özün daxili-insan edir imdi.

Aldanma, fəqirin olamaz əqli, zəkası,
Çün yoxdur onun sən kimi pakızə libası,
Yox sərvəti, yox dövləti, yox şalı, əbasi,
Var köhnə çuxası, dəxi bir təkcə qəbəsi...

Bu çərxi-fələk tərsinə dövran edir imdi,
Fə'lə də özün daxili-insan edir imdi.

İstərsən əgər olmağa asudə cəhanda,
Ta olmayıasan qəmlərə aludə cəhanda –

Fə'lə üzünə baxma bubihudə cəhanda,
Öz fikrini çək, ol dəxi fərsudə cəhanda...

Bu çərxi-fələk tərsinə dövran edir imdi,
Fə'lə də özün daxili-insan edir imdi.

Gör millətinin dərdini, axtarma dəvasın,
Əl çəkmə yetimin başına, kəsmə sədasın,
Zinhar qoyub dəhrdə bir xeyr binasın
Yad eyləmə, şad eyləmə millət füqərasın...

Bu çərxi-fələk tərsinə dövran edir imdi,
Fə'lə də özün daxili-insan edir imdi.

[CƏHD EYLƏ, SƏN ANCAQ NƏZƏRİ-XƏLQDƏ
PAK OL]

Cəhd eylə, sənancaq nəzəri-xəlqdə pak ol,
Məxluqu inandır;
Xasiyyətin od olsa da, ətvardə xak ol,
Sök aləmi, yandır;
Xəlqin nəzərin cəlb elə qurşağı, qəbayə,
Məclubi-üyun ol;
Hər hiyləvü biciklə gir, əlbəttə, əbayə,
Imanə sütun ol;
Sə'y eylə ki, saqqal uzanıb üç çərək olsun,
Papaq ona nisbət;
Qurşaq da, bilirsən ki, on arşın gərək olsun,
Təfsilə nə hacət...
Qoyma yerə təsbihini, əl çəkmə duadən,
Övrəd oxu daim;
Məclisdə çəkib dut özünü, ol nücəbadən,
Söz söylə müləyim;
İştə geyinib məzhəbi, imanı büründün,
Pək möhtərəm oldun;
Indi nəzəri-xəlqdə sən pak göründün,
Əhli-kərəm oldun;
Başdan-ayağa əmnü əman oldu vücudun,
Zöhd ilə bitişdin¹;
Nolmaq diləyirdinsə, həman oldu vücudun,
Məqsudə yetişdin!
Vəqt oldu ki, imdi edəsən aləmi talan,
Dut, qoyma qaçanı!
Hökm imdi sənindir, dəxi çək işlərə saman,
Yığ müşkül açanı;
Dul övrətə bidad elə, eytamə xəyanət,
Xovf etmə əcəldən;
Məkr isə özün qıl, oxu şeytanə də lə'nət!
Şad ol bu əməldən,
Əl çəkmə hiyəldən,
Təzvirü dəğəldən,
İmanı da versən,
Vermə pulu əldən!..

[ETDİ BU FƏLƏK HƏR KƏSƏ BİR
TÖVR YAMANLIQ]

Etdi bu fələk hər kəsə bir tövr yamanlıq,
Səd heyf, keçən gün!
Hər bir iş üçün xatiməbəxş oldu bu afaq,
Olduq yena məmənnun.
Şükr eylədik Allaha yetişdikcə ziyanlıq,
Əfsürdə biz olduq.
Çaldı bizə bir özgə səyaq ilə firıldaq,
Qəmli günə qaldıq.
Nə rəhm bilər, şərm qanar, ağlamaq anlar,
Böylə fələk olmaz!
Yox böylə iki dilli, yaman üzlü cəfakar,
Bir zərrə utanmaz!
Verdi bu hamı qonşulara sən'ətü dövlət,
Dünya, sənə lə'nət!
Səsləndi, gedək siz yatın həmmamdə rahət,
Bicadı bu zəhmət!
İslam uşağı yatsın ayağında fələqqə,
Bu növ'di tə'lim.
Vursun buların başına həm mirzə tərəqqə,
Eylin onu təkrim.
Ey yay, bu fələk qoydu bizi löqməyə həsrət,
Qaldıq biz adamsız!
Verməz dəxi bir parça çörək tapmağa fürsət,
Get, yatgilə şamsız!
Öz bildiyini qıldı müsəlmanlara dövran,
Əl işdən üzüldü.
Çaqqaq başın ağırdı, kefin çəkdi dəyirman,
İş həcvə düzüldü.
Bu çərxi-sitəmkarın aman məsxərəsindən!
Bais, balan ölsün!¹
Baxmış bu müsəlmanlara qəm pəncərəsindən,
Çərxin üzü dönsün!
Əvvəl bu fələk cümlədən əymışdı damağı,
Qəm kasəsi daşdı.

Axırda bizim başımıza vurdu çanağı,
Su başdan aşdı.
Bir rus görəndə oluruq xar yanında,
Quzu, keçiyik biz.
Keçməz sözümüz bir pula sərdar yanında,
Çünkü nəçiyik biz?!
Tanrı buna şahid –
Quzu, keçiyik biz...

[TƏRPƏNMƏ, AMANDIR, BALA,
QƏFLƏTDƏN AYILMA!]

Tərpənmə, amandır, bala, qəflətdən ayılma!
Açma gözünü, xabi-cəhalətdən ayılma!
Laylay, bala, laylay!
Yat, qal dala, laylay!

Aldanma ayıqlıqda fəraqqt ola, heyhat!
Qəflətdə keçənlər kimi ləzzət ola, heyhat!
Bidar olanın başı səlamət ola, heyhat!
At başını yat, bəstəri-rahətdən ayılma!
Laylay, bala, laylay!
Yat, qal dala, laylay!

Açsanı gözünü, rəncü məşəqqət görəcəksən,
Millətdə qəm, ümmətdə küdürüt görəcəksən,
Qıldıqca nəzər millətə heyrət görəcəksən,
Çək başına yorğanını, nikbətdən ayılma!
Laylay, bala, laylay!
Yat, qal dala, laylay!

Bir ləhzə ayıldınsa, qutar canını, yuxla,
At tiryakını, meyl elə qəlyanını², yuxla,
İncinsə sağıñ, ver yerə sol yanını, yuxla,
İllərcə şüar etdiyin adətdən ayılma!
Laylay, bala, laylay!
Yat, qal dala, laylay!

Göz nurudur uyqu, onu dur etmə gözündən,
Yol vermə məbada çıxa bir an³ sözündən,
Amma elə bərk yuxla ki, hətta get özündən,
Afaqı dutan şüru qiyamətdən ayılma!
Laylay, bala, laylay!
Yat, qal dala, laylay!

TƏHSİLİ-ELM

Təhsili-ülüm etmə ki, elm afəti-candır,
Həm əqlə ziyandır;
Elm afəti-can olduğu məşhuri-cəhandır,
Mə'rufi-zəmandır;
Pəndi-pədəranəm eşit, ey sadə cəvanım,
Yaxma qəmə canım!
Xoş ol kəsə kim, vel dolanıb, dağda çobandır,
Asudə həmandır!
Elm içrə xəta olduğun ondan bilməm kim,
Bilsə nola hər kim,
Elmə gəzənin küfrü zəbanlarda bəyandır,
Təkfirə nişandır.
Məktəb sənə xoş gəlməsin, ol cayı-xətərnak,
Girmə ona çalak;
Məktəb dediyin qeydi-dilü bəndi-zəbandır,
Qarətgəri-candır.
Çernil nədir? Ol qəlbə qara hoqqeyi-dilxun,
Olma ona məftun!
Ağ günlərini etmə qara, Allah, amandır!
Bu rəng yamandır.
Dəftər nədir? Ol hərzələrin həmdəmi-razi,
Cövfi dolu yazı;
Şairləri naqqal edib, avarə qoyandır,
Bu mətləb əyandır.
Ol başı kəsilmiş qələmin tutma belindən,
Xövf eylə dilindən;
Axırda çalar canını, bir əf'i ilandır,
Əf'isə çalandır;
Kağız sənə ağ göstərir öz sineyi-safin,
Guş eyləmə lafin;
Çox tez qaralar qəlbi, mürəbbisi yamandır,
Bir xirdaca yan dur.
Ol zahiri sürxün ürəyi qarə qarandaş,
Mirzalərə yoldaş,

Qəlbində xəfi sırrini bildikcə yazandır,
Əyyari-zəmandır.
Derlər oxumuşlar: oxumaq yaxşıdır, əmma
Var bunda müəmma...
Yaxşı nəzər etdikcə sərəncamı yamandır,
Hər addımı qandır;
Lağlağı¹, amandır,
Qızdırımlı², yan dur,
Sırtıq³, Mozalan⁴, dur!
Hop-hop⁵ dilə düşdü,
İş müşgülə düşdü,
Çünki belə düşdü,
İmdi balabandır...

ATA NƏSİHƏTİ

Bəsdir, ey oğul, boş yerə bu elmə çalışma,
Qanın tələf oldu!
Gündüz, gecə sə'y eyləyibən dərsə alışma,
Canın tələf oldu!
Bu şəhrdə çoxdur, görürəm, elm oxuyanlar,
Onlar nə tapıblar?
Divanədilər malını bu yolda qoyanlar,
Guya ki, yatıblar.
Çoxdur zərəri adəm üçün elm oxumağın,
Sən say və deyim mən:
Əvvəl bu ki, məktəbdə olur təlx damağın,
Ey dideyi-rövşən!
Bir də gözünün nuru gedib kur olacaqsan,
Canın da sağ olmaz;
Rəngin saralıb axırı rəncur olacaqsan,
Bağında yağ olmaz.
Axırda, tutaq, ölməyib! onversətə getdin,
Qurtardın özün də;
Insaf ilə söylə, bu işi yaxşıımı etdin?
Bir dur bu sözündə!
Sən də deyəcəksən sasalım*, ya ki, demorqat†,
Bilməm necə dersiz;
Xəlqin evini yıxdı çıxıb bir neçə bədzat,
Ax, ax, a beyinsiz!
Hər bir gədə bir az oxuyub adəm olubdur,
Zakonu bəyənməz;
Çoban-çoluq oğlu bəy ilə bahəm olubdur,
Hamunu bəyənməz;
Gahi şaha bir tə'nə vurar, gah vəzirə,
Bax, bax, səni tarı!
Gahi ocağa şəkk eliyər, gahi də pirə,
Kafir olu barı.

* Sosializm

† Demokrat

Bundan sora qıl tövbə dəxi, məktəbə getmə,
Bircə usan, oğlum!
Ta baxma müəllim sözünə, ta əməl etmə,
Axır utan, oğlum!
Çıx dağa, daşa, yol kəsibən qarətə başla,
Axırda qacaq ol;
Sal bir beşatan boynuna, bu adətə başla;
Həmmali-yaraq ol,
Xəlqə dadanaq ol,
Hər işdə sayaq ol,
Var cana ziyanı –
Qeyrətdən uzaq ol!..

[AH EYLƏDİYİM NƏŞ'EYİ-QƏLYANIN ÜÇÜNDÜR]

Ah eylədiyim nəş'eyi-qelyanın üçündür,
Qan ağladığım qəhvəyi-fincanın üçündür.

Və'z eylədiyim hədyəvü ehsandan ancaq,
Ümdə qərəzim kisəvü həmyanın üçündür.

Sərgəştəliyim xərməni-buğdalar ucundan,
Aşüftəliyim sərvətü samanın üçündür.

Fərş eylədiyim sinəmi hər gün qədəmində, –
Kəskin təməim süfrədəki nanın üçündür.

Bimar tənim küftəvü bozbaş ələmində¹,
Xunin ciyərim dolma-badımcanın üçündür.

Ağzım dolusu ne'məti-firdovs dedikdə,
Boşqabda qara gözlü fisincanın üçündür²

Vəsf eylədiyim zövqlə ənhari-behiştı
Kövsər məzəli şərbəti-reyhanın üçündür.

Gördüm ki, plov bişmədədir,aclığa dözdüm,
Bildim bu tədarük şəbi-ehsanın üçündür.

Ax, bircə görəydim səni, ey sevgili varis,
Meylim sən ilə dəsti-zərəfşanın üçündür³.

Mün'implərə can ver, könül, uyma füqərayə,
Sinəmdə səni bəslədiyim anın üçündür.

Ahın şərəri etməz əsər bir kəsə, Hop-hop,
Bu od sənin ancaq alışan canın üçündür...

Yan, dinmə, sən Allah!
Qan, dinmə, sən Allah!
Həq söyləmiş olsan,
Dan, dinmə, sən Allah!..

Vəz eylədiyim noş'eyi-qolyanın içindən,
Qan ağladığım qəhvəyi-fincanın içindən.
Ah eylədiyim noş'eyi-qolyanın içindən,
Qan ağladığım qəhvəyi-fincanın içindən.

Ey gül, no ecob silsiley-i müskü-tarın var,
Ahı nezarın var.

Vey serv, no xoş can alıcı qemzelerin var,
Hom işveleri' var.

“HƏYAT”IN “GOP-GOP”UNA CAVAB

Bu tifl ki, nuri-bəsərү şireyi-candır,
Tabi-tənү arami-dilü ruhi-rəvəndir,
Min zəhmət ilə bəslədiyin tazə cəvəndir,
Göndərmə bunu məktəbə, rəhm eylə, amandır!

Qoy kuçədə naz ilə xuram eyləsin oğlun!
Öz xoşladığı əmrə qiyam eyləsin oğlun!

Bu bülbülü-şuridə ki, pakızə nəfəsdir,
Aludeyi-qəm etməyə mail behəvəsdir¹,
Bunca ki, gedib məktəbə, bildikləri bəsdir,
Məktəbdür adı, leyk həqiqətdə qəfəsdir;

Qoyma o dağılmışda məqam eyləsin oğlun!
Sübhün belə viranədə şam eyləsin oğlun!

Məktəbdə gedib dərs oxuyanları görürsən,
Nitqi çəkilən tazə cəvanları görürsən,
Qət’ən quruyub cismədə qanları, görürsən,
Arifsən, özün yaxşı-yamanları görürsən,

Qiyma² ki, gedib fikrini xam eyləsin oğlun!
Ömrün qəmi-elm ilə təmam eyləsin oğlun!

Bavər edəməm elmdən olsun fərəh aid,
Elm artıq olursa, həm olur qəm mütəzzaid,
İstərsən əgər oğlun edə kəsb fəvaid,
Həm sərvəti zaid ola, həm miknəti zaid,

Tərgib elə ta kosbi-həram eyləsin oğlun!
Bir ad çıxarıb şöhrəti-tam eyləsin oğlun!

Biçarə kişi, qanmağa basın hələ keydir,
Axır mənə bir söylə görüm, elm nə şeydir?
Bilmək nə gərək kim, bu əlifdir, bu də beydir?
“Həvvəz”, sora “hütti”, bu nə heydir, o nə heydir?³

Qoy pul qazanıb, sədri məqam eyləsin oğlun!
Bəy-xanlar ilə dəxl-kəlam eyləsin oğlun!

Gop-gop⁴ kimi bifaidə əhli-qələm olma,
Ol Başıqapazlı⁵, vəli Bidərdü⁶ Qəm⁷ olma,
Qızdırımlı⁸ ol, Təşnələbü⁹ Didənəm¹⁰ olma,
Molla Mozalanlara¹¹ uyuş, möhtərəm olma,

Qoy Hop-hop olub, şöhrəti-tam eyləsin oğlun!
Kəşbin buraxıb, şe'rə dəvam eyləsin oğlun!¹²

BARIŞNALARA DAİR

Ey gül, nə əcəb silsileyi-müşki-tərin var,
Ahu nəzərin var.
Vey sərv, nə xoş can alıcı qəmzələrin var,
Həm işvələrin¹ var.
Aldatdı cəvanlarımızı nazü girişmən,
Firuzeyi-çeşmin.
Xurmayı saçında nə bəla təlxı-bərin var,
Zəhrin, şəkərin var.
Başdan ayağa şəhd kimi safsən, ey şux,
Şəffafşən, ey şux!
Əmma məkəsi-nəhl kimi niştərin var,
İncə kəmərin var.
Əbnayi-vətən vəqf eləyir vəslinə canın,
Həm ruhi-rəvanın.
Hətta qocalardan da neçə bəxtəvərin var,
Yaxşı xəbərin var.
Etdin saçını “qufravat”, urduñ üzə “rumyan” –
Cövlan elə, cövlan!
Bir ev nə münasib sənə, hər evdə yerin var,
Hər yerdə ərin var.
Ancaq demə tacirlərə eşqin əsər etdi,
Divanəsər etdi.
Amillərə tüccardən artıq əsərin var,
Fəthin, zəfərin var.
Məktəblilər içrə deyil az söhbəti-ruyin,
Keyfiyyəti-muyin².
Dərsi-qəmi-eşqin oxuyan min nəfərin var,
Aşiftələrin var.
Qafqazlı müsəlmanlar edərsə səni qaib,
Fikr etmə əcaib.
İranlı müsəlmanları tək əbdi-dərin var,
Min dərbədərin var.
Xud sanma ki, meyxanədə çoxdur sənə üşşaq,
Didarına müştaq.

Məsciddə dəxi bir neçə xunincigərin var,
Şuridəsərin var.
Bilməm nə füsün eylədin, ey fitneyi-əyyam,
Uydu3 sənə islam?!
Hər şəhrdə, hər bəldədə bəs cansüpərin var,
Dildadələrin var.
Aşıq arayıb aləmi seyr eylədin əmma,
Xeyr eylədin əmma;
Bir zövci-həlal ilə dolaşsan zərərin var,
Xövfin, xətərin var.
Hər xami-təmə' aşiq ilə ülfətin olmaz,
Ünsiyyətin olmaz;
Varın yox edən sərəxoşa əvvəl nəzərin var,
Sonra həzərin var.
Gövhər saçılır, zər saçılır yar yolunda,
Dildar yolunda.
Ey bəhr, sanırsan sənin ancaq gühərin var?
Vey kan, zərin var!
Hop-hop, demə bixud ki, mən uydum o nigarə,
Bax əhli-diyarə.
Ey qafıl, özündən sənin ancaq xəbərin var!

Xunabi tərin var,
Dərdin, kədərin var,
Çox dərdi-sərin var,
Bu köhnə başında
Tazə xəbərin var!

Millət belə batdı,
Ümmət elə yatdı,
Xud, söylə, ay axmaq,
Daşı kim oyatdı?
Dinmə, xətərin var!⁴

CAVABLAR CAVABI

Elm ayineyi-surəti-hal idi, nədən bəs,
Əcsamdə ərvahə misal idi, nədən bəs,
Elm ilə vətən nikməl idi, nədən bəs,
Təhsili-ədəb, kəsbi-kəmal idi, nədən bəs,

Millət ümənəsi bu gözəl rütbəyi dandı?
Əfsus, “Həyat”¹ isə məmat oldu, qapandı!

Elm idi əgər bəxş edən insanə şərafət –
Millət nə səbəbdən ona göstərmədi rəğbət?
İslam ülümündə gər olsayıdı ləyaqət
Rusi oxumuşlar bə neçin etdilə nifrət?

Bu nifrəti hər gündə görüb axır utandı,
Əfsus, “Həyat” isə məmat oldu, qapandı!

Mey nəş’əsini zövq bilər, cam nə bilsin?
Ruh anladığı ləzzəti əcram nə bilsin?
Ustadın işin, işlədiyin xam nə bilsin?
Elmin, hünərin qiymətin islam nə bilsin?

Getsin qabağa qonşular, islam dayandı,
Əfsus, “Həyat” isə məmat oldu, qapandı!

Qoy qonşular alsın hələ min dürlü fəvaid,
Qoy qonşular etsin hələ təzyidi-cəraid,
Sən söylə, qəzətdən nə olur bizlərə aid,
Ancaq ikini bir elə, qoyma ola zaid,

İslamda bilmək, oxumaq çünki ziyandi,
Əfsus, “Həyat” isə məmat oldu, qapandı!

Əğyarlər imdi sənə faiqmi, deyil ya?
İslamını məhv etməyə şaiqmi, deyil ya?²
İbzali-himəm millətə layiqmi, deyil ya?
Ancaq əməlin qət'i-əlaiqmi, deyil ya?

Çün qət'i-əlaiq odu hər guşədə yandı,
Əfsus, “Həyat” isə məmat oldu, qapandı!

Gopnan əməl aşmaz, işə qeyrət gərək olsun,
Millət düyünün açmağa hümmət gərək olsun,
Min elm deməkdənsə həmiyyət gərək olsun,
Sözdən nə bitər, işdə həqiqət gərək olsun!

Həqsizliyi hər gündə görüb axır usandi³,
Əfsus, “Həyat” isə məmat oldu, qapandı!

Ağritma əbəs başını, meyl etmə ülumə,
Yox vəq’ qoyan elmə, kəmalatə, rüsumə,
Hər kəs cibini güdmədədir baxsan ümumə,
Xərc etsə edər dolma-badımcanə, lühumə;

Hop-hop, yeməyə, içməyə bu qövm yarandı!
Əfsus, “Həyat” isə məmat oldu, qapandı!..⁴

Qoy qonşuların hələ müraciəti varid,
Qoy qonşuların hələ müraciəti varid,

İsimde bilmək, oxumaq şəhər ziyarədi,
Elsəs, "Həyət", işe mənənə oldı, qəpəndi!

7.3.

BAKİ PƏHLİVANLARINA

Könlüm bulanır kuçədə cövlənini görçək,
Nitqim tutulur hərzəvü hədyanını görçək.

Canım üzülür əldəki qalxanına baxcaq,
Qəlbim alışır beldəki patranını görçək.

Baxdıqca revolverinə əndamım olur süst,
Bağrım yarılır xəncəri-bürranını görçək.

Təfriq edəməm: məstmi, huşyarmışan sən, –
Məstanərəviş, məşyi-pərişanını¹ görçək.

Düşdün lotuluq məşqinə, islamə uyuşma,
Öldür nerədə olsa müsəlmanını görçək.

Qoy börkünü kəc qaşının üstündə, fırıldada,
Kəndin kimi bir lotiyi-meydanını görçək.

Məst ol gecə-gündüz, nə bilim, yat nerələrdə,
Yum gözlərini xaneyi-viranını görçək.

Əmrədlər² ilə keyfini çək bağda, çəməndə,
Bir baxma da ətfali-ciyrqanını görçək.

Gəh “iskoroxod” çəkmə, gəhi gey “lakeronni”,
Vellən gecə-gündüzdə xuramanını görçək.

Var-yoxunu sərf eylə barışnalara, ancaq
Söy həmsəri-məzlumeyi-nalanını görçək.

Gül, gül ki, cəvansən,
Əyyaşı-cəhənsən,
Sərxoşlara cansən,
Hala güləcəksən³.
Vəqta ki, qocaldın,
Rişi döşə saldın,
Pis günlərə qaldın,
Onda biləcəksən!..

[ADƏTİMİZ DAŞ İDİ DƏ'VA GÜNÜ]

Adətimiz daş idi də'va günü,
Tullarıdıq əldə sapan qıjhaqı!

Hər kəsə dəysəydi edərdi haman
Bir neçə gün ahü fəğan, ufhauf!

Mərhəm olurdu, sağalırkı yara,
Əldə qalırkı yenə can sapbasağı.

İmdi revolverdi, dönüm başına,
Nagəh olur gülləfəşan partapart!

Onda görürsən yixılıb yanbayan
Bir neçə növrəstə cəvan laybalay!

Tüf belə dövranə ki, bədtər olur
Seyri-fələk, dövri-zəman ilbəil!

Milləti-islam qırır bir-birin,
Allah, aman, bu nə yaman qırhaqır!

Qardaşa bax, qardaşını öldürür,
Vəhşi olub əhli-cəhan sərbəsər!

Milləti gördükcə belə hərcü mərc
Könlüm olur dopdolu qan qatbaqat.

Böylə gedərsə, Bakı əldən gedər,
Qalmaz o mə'vadə aman hiç, hiç!

Bari, xudaya, özün islah qıl,
Ta edələr pirü cəvan sülh, sülh!

Tulutanida erite sepius etiamq[ue]!
Adveniunt ad nos illi de, via quidam

Negat autem diligenter utrumque
Misi revocare, dumna besuna,

2.3

KÜPƏGİRƏN QARININ QIZLARA NƏSİHƏTİ

Qarı nənənin sözlərini sanma çərəndir,
Canım, gözüm ay qız!
Hər kəlməsi min lə'li-Yəmən, dürri-Ədəndir,
Anla sözüm, ay qız!
Çox ömr eləyib, çox da hünər etmişəm isbat
Bu dari-cəhanda.
Min hiylələri qatlamışam sinəmə qat-qat
Bu xeyli zəmanda.
Min il sənə nəqlin eləsəm məkri-nisanı,
Qurtarmaz, azalmaz.
Doldursam əgər məkrlə ətrafi-cəhani,
Bir boş yeri qalmaz.
Cadu da əlimdən bacarıb cin də qutarmaz,
Əfsunuma bah-bah!..
Mən eylədiyim məkri şəyatın də bacarmaz,
Vallah və billah!
Xoştalemişsən ki, bu gün feyzi-hüzurum
Oldu sənə qismət.
Qan sözlərimi, indi sən, ey gözdəki nurum,
Qoyma keçə fürsət.
Əvvəl bu qədər bil ki, vəfadər ər olmaz, –
Aqil olur olsun;
Bir ər ki, vəfadər ola, aləmdə tapılmaz, –
Cahil olur olsun;
Zinhar, vəfa etmə tələb ər dediyindən,
Sərvəqt ol, amandır!
Asudə xəyal olma bu şohər dediyindən,
Üç-dördün alındır.
Qırx il edəsan bir kişi əmrində itaət,
Mənzurda bilməz;
Vəqta ki, qocaldın alacaq başqa bir övrət,
Baxmaz sənə, gülməz.
Ər dərdü qəmin çəkmə, sən öz halına ağla,
Canı bəcəhənnəm!

Sərrişteyi-tədbirini xəlvətcə yumaqla,
Qıl könlünü xürrəm.
Tainki aylıqdır, həzər et ər dediyindən,
Ər zülmü yamandır!
Çün yuxladı, əl qat cibinə zər dediyindən,
Öz rəngini yandır.
Fürsət ki, olur rəngini vur hər gecə məxfi,
Fərrarəlik öyrəş!
Ta bilməyə şeytan da götürdün necə məxfi,
Əyyarəlik öyrəş!
Çün sübh çayın içdi kişi, çıxdı kənarə,
Bidərdü qəm oldun;
Açıldı başın, indi qıl öz dərdinə çarə,
Banu hərəm oldun;
Ver Xansənəm ət, yağı, düyü, bal, çay, şəkər alsın,
Gülqənd var evdə;
Artıq nə qalarsa, ona da xüsgəbər alsın,
Hərçənd var evdə.
Göndər uşağı, Şahbacını eylə xəbərdar –
Gəlsin hələ-həlbət;
Gəldikdə gətirsin neçə övrətləri zinhar,
Qur məclisi-işrət.
Mindir ocağa qazqanı, qaynat samavarı,
Çal nayı, qavalı;
Mehmanlara hazır elə min dürlü naharı;
Ver külçə, qoğalı,
Həm qaymağı, balı.
Ər fə'ləlik etsin,
Hər gün işə getsin;
Olma ona həmqəm,
Canı bəcəhənnəm!
Sən çəkmə məlali,
Qur məclisi-alı,
Pozma bu cəlali,
Ay başı bəlali!..

UŞAQLARA

Ey millətin ümmidi, dilü canı, uşaqlar!
Validlərinin sevgili cananı, uşaqlar!

Madərləriniz etdi sizə mehrü məhəbbət,
Ağuşı-şəfəqqətdə sizi bəslədi rahət,
Validləriniz xərcinizə etdi kəfalət,
Əlmənnətü-lillah, sizə yar oldu səadət,

Olduz hərəniz bir evin oğlanı, uşaqlar!
Asudə gəzin indi bu dünyani, uşaqlar!

Siz sərv kimi sərgəş olub boylə boy atdız,
İllik beçə tək banlıyaraq xəlqi oyatdız,
Şad oldu pədər, madəriniz – bu boyaya çatdız,
Bəsdir sizə gəhvareyi-naz içrə ki, yatdız,

İndi buraxın balışı, yorğanı, uşaqlar!
Həm tərk eləyin xaneyi-viranı, uşaqlar!

Vəqt oldu çıxıb kuçədə cövlən edəsiz siz,
Hərcayı gəzib, hər yeri seyran edəsiz siz,
Cəngü cədəlü qarətü talan edəsiz siz,
Hər cildə girib, aləmi viran edəsiz siz,

Gündə atasız bir neçə patrani, uşaqlar!
Ta öyrənəsiz şiveyi-də'vanı, uşaqlar!

Vəqt oldu həvəs etməyəsiz məktəbə, dərsə,
Tə'lim alasız hər nə¹ ki, aləmdə betərsə,
Xeyri buraxıb, əxz edəsiz hər nə zərərsə,
Mail olasız hər işə kim, fitnəsə, şərsə,

Adət qılasız hərzəvü hədyanı, uşaqlar!
Siz neyləyəsiz məktəbi, mollanı, uşaqlar!

Vəqt oldu vurub yixmağa müştaq olasız siz,
Evdə gərək əvvəlcə ki, qoççaq olasız siz,
Həm validə, həm validəyə ağ olasız siz,
Dincəlmiyələr ta nə qədər sağ olasız siz,

Hər gün döyəsiz madəri-nalanı, uşaqlar!
Ta uf deməyə qalmıya imkani, uşaqlar!

Hər istədiyin olmasa hasil pədərindən,
Vur, yış, cala², ta qorxuya düşsün zərərindən,
Söy ağzına cür'ətlə, çəkinmə hünərindən,
Bıçarə xilas olmaq üçün şurü şərindən,

Çıxsın canı, satsın qabı-qazanı, uşaqlar!
Neylər dəxi ol sərvətü samanı, uşaqlar!

Bəsdir ki, oğul sahibi düsgün pədər oldu,
Xeyr oldu əcəb aqibəti, bəxtəvər oldu,
Göz nuri hesab eylədiyi dərdi-sər oldu,
Zəhmətlə əmək verdiyi cümlə hədər oldu;

Nə ölmədi³ ta kim, qutara canı, uşaqlar!
Nə tapmadı⁴ öz dərdinə dərmanı, uşaqlar!...

[MƏN BİLMƏZ İDİM BƏXTDƏ BU NİKBƏT
OLURMUŞ]

Mən bilməz idim bəxtdə bu nikbət olurmuş,
İzzət dönüb axır belə bir zillət olurmuş,
Çərixin, əcaba, seyri də min babət olurmuş,
Millət ayılıb talibi-hürriyyət olurmuş,
Millətdə də, yahu, belə bir qeyrət olurmuş?!

Yalqız, nə deyim, getdi mənim millət əlimdən,
Torpaq başıma, çıxdı bütün izzət əlimdən!

Təbrizdə gər olmuş idim cüm'ə imamı, –
Gizlin ki, deyil, yaxşı bilir mətləbi hamı, –
Pul ilə satın almış idim mən bu məqamı,
Uydurmuş idim kəndimə bilmələ əvamı,
Əbd etmiş idim şəhrdə hər püxtəni, xamı,

Xud, mən nə bilim¹ sübh dönüb şam olacaqmış,
Iranda da hürriyyəti-islam olacaqmış?!

Tədric ilə salmışdım ələ bunca dehatı,
Bir parça çörək nökəri etmişdim elatı,
Artırmış idim məzrəəni, ilxını, atı,
Rəncərə eləmişdim özümə çöllünü, tati,
Dərkər idi xeyrimdə ümumin hərəkatı,

Birdən-birə getdi hamı kərrü fərim, ey yay!
Çıxdı boşə sərvət qazanan əllərim, ey yay!

Təbrizdə rahət yeyib, asudə doyardım,
Mö'minləri hər töhmətə olsayıdı qoyardım,
Hər axmağı, xamı quzu cildində soyardım,
Həq söz deyənin canın alıb, çeşmin oyardım,
Neylərdim edərdim, necə rəng olsa boyardım,

Səd heyf, gözəl hökmi-şəriət tələf oldu!
Qanuni-əsasi də bir əngəl kələf oldu!

Bilməm arılar mənzilinə kim çöp uzatdı,
İllərcə təğafüldə yatan xəlqi oyatdı,

Fitnə ağacın əkdi, evim qəmlərə batdı²,
Mən hərçi çalışdım ki, kəsəm, qol-budaq atdı,
Əhli-qərəz öz istədiyi mətləbə çatdı;

Əhkami-şəriət dəxi bir kar görərmi?
Bundan sora bir bugda da anbar görərmi?

Lal olsa nolur Mirzə Cavadın³ dili, ey kaş!
Ta ağızın açıb eylədi hər gizli sözü faş!
Bir yanda yiğib Mirzə Hüseyn⁴ başına yoldaş,
Ciğ-miğ edib axır başına saldıla bir daş,
Təbrizdə ta oldu bərəngixtə pərxaş,

İndi həsəbülxahişi-əhli-həsəd oldum,
Bir dadrəsim olmadı, xaric-bələd oldum!

Divanə edibdir məni Təbriz xəyalı,
Məclisdə təvazö'dəki nimxız xəyalı,
Mətbəx iyi, süfrə qəmi, dəhliz xəyalı,
Sədri düyünün buyi-fərəhbiz xəyalı,
Qəndablə pür kaseyi-ləbriz xəyalı,

Bir də o gözəl günləri, ya rəb, görərəm mən?!
Bu xam xəyalı edib axır ölərəm mən?!

Ya rəb, nola bir də edəm ol şəhri ziyarət,
Naz ilə xüramə gələm, – arxamda cəmaət!
Gördükdə məni yol verə bu əhli-vilayət,
Te'zim edə, baş endirə, qol bağlaya millət,
Bir kimsədə bir söz deməyə olmaya cür'ət,
Ə'yanları dindirsəm edə fəxrü mübahat;

Heyhat və heyhat və heyhat və heyhat!!!
Get yat və get yat və get yat və get yat!!!

**[HƏR NƏ VERSƏN, VER, MƏBADA VERMƏ
BİR DİRHƏM ZƏKAT]**

Hər nə versən, ver, məbada vermə bir dirhəm zəkat,
Qoy acıdan ölsə ölsün binəva kəndli və tat.

Hər nə düz versən, ver, oğlum¹, borcunu vermə təmam,
Hər nə alsan, al, amandır², alma kasibdan səlam.

Hər nə etsən, et və lakin etmə meydən ictinab,
Hər nə dutsan, dut və lakin dutma bir kari-səvab.

Hər nə çəksən, çək, vəli, çəkmə xəcalət qübhədən,
Harda yatsan, yat, ayılma, durma hərgiz sübhdən.

Hər yerə gəlsən, gəl, amma gəlmə dərsə, məktəbə,
Hər kəsə uysan, uy, amma uyma dinə, məzhəbə.

Hər nə çəksən, çək, bəradər, çəkmə düz mizanını,
Çəkmə sən millət qəmin, çəkmə, çək öz qəlyanını.

Baxmasan eytamə, baxma, baxma, bax lö'bətlərə,
Gəlməsən imanə, gəlmə, gəlmə, gəl lə'nətlərə.

Olmasan bir xeyrə bais, olma, ol bais şərə,
Etməsən imdad, etmə, et sitəm acizlərə.

[ƏL'ƏMAN, SƏRKƏŞ OLUB...]

Əl'əman, sərkəş olub, gündə bir əhvalə düşən dövri-qəzanın bu dilazar, cəfakar, müxalif əməlindən ki, yaxıb aləmi narə, qoyub avarə, xüsusən mənibiçarə ki, həmvərə yanıb ney kimi odlarə, belə cuşu xüruş eyləyirəm, sanki səmavarə dönən qəlbimə minlərcə şərarə vurulub, əşki-tərim cari olur kaseyi-çəşmimdən, aman, bari xudaya, bu nə suziş ki, düşüb cismi-nəzarə, dili-zarə, kim edər dərdimə çarə ki, gəlib ərsəyə təzə oxumuş bir neçə parə ürəfavü üdəbalər ki, qoyub bid'ətə elm adını, tərgib və təhris eləyirlər bizi ol əmri-şəniə, yenə bunlar nə desə eyb eləməz, çünki gedib elm oxuyub, kursu təmam eyləyib, az-çox nə ola kəsb-i-məratib də ediblər; a kişi, təngə götürdi məni, vallahi, bu naqqal şüəralər, hədərəndən-pədərəndən, nə bilim, boymadərəndən, necə sərsəm danişırlar, nə iş olsa qarışırlar, necə eyb axtarışırlar, necə gör yoldan azırlar, nə görürlərsə yazırlar, necə hörmətli “qərib” olsa da fövrən tanışırlar; qulağım batdı, nə çox-çox danişırlar, bu nə məktəb, nə məkatib, nə məratib, bizə bunlar nə münasib, əcəba, cəddlə əcdadımızın irsi olub bizlərə mirasi-həqiqi, qalan adatü əlamat ilə ə'malımızı, halımızı, cümlə bu əf'alımızı şe'rələ təgəyir və təbdil eləmək fikri-şəniində olub, bizləri hər bid'ətə iğfal ilə iysal eləyirlər ki, apar oğlunu ver uşqola mollasına, əyləş balanın yasına, bax bircə, sən Allah, buların verdiyi fitvasına: yə'ni öz əlinlə elə övladını bir rus; səd əfsus ki, bir pak və pakızə müsəlman balası xarici övladı kimi şapqa qoyub, iştot-miştöt oxuyub, axırı bir doktor olub, millətiislamda dərdə düşənə aptekanın nisfi çaxır, nisfi su əczalarını çarə bilib, mö'mini-dindarın edə qarnını murdar, vəhalonki gözü surməli, saqqalı hənalı, əli təsbihli, Allah qulu, peyğəmbərimiz ümməti, könlündə tərəhhüm kök atıb rişə salan, bir kəsə əslən, əbədən bircə xəyanət eləmək bilməyib, ömründə xərid ilə fıruşı düz olub, mişk əvəzi müştəriyə rübbi-biyan verməyən¹ ol həzrəti-hacıl-hərəmeynin gözəl əttar dükənində ki, hərgiz də siçan həndəvərindən ötüşüb fəzlə sala bilmədiyi ağzı qapaqsız qutularda ki, on ildən bəri saxlanmaq ilə ətri də, tə'siri də artmaqdə olub, naxoşu hər dərdü mərəzdən qutarıb, qüssədən azad eləyən rişeyi-xətmi, küli-balunə, sənaimərməki, ya həbbi-səlatin, zəkərək, behməni-piç ilə həlilə və bəlilə qala, ey vay!..

Alan olmaya əzvay,
Gedə qış, gələ həm yay,
Ötə il, dolana ay,
Sata bilməyə mumyay,
İş oldu bu da, hay-hay!..

1907

[EYLƏ BİLİRDİM Kİ, DƏXI SÜBH OLUB]

Eylə bilirdim ki, dəxi sübh olub,
Mürğı-səhər tək bir ağız banladım.
Səng şikəst eylədi balü pərim,
Banlamağın hasilini anladım.

Övci-fəzadə görərək bayquşu
Səhndə qaqqıllayıram indi mən.
Bir də məni vurma, aman, səngdil!
Rəhm elə, nıqqıllayıram indi mən.

Ay çalağanlar, məni qorxuzmayın,
Mən sizə tərk eyləmişəm lanəni!
Seyr eləyiz, övci-həvada uçuz,
Mən də gəzim səhnəçeyi-xanəni.

Ağlamayın, ağlamayın, cüçələr,
Banlamaram, banlamaram bir daha!
Banlamamaqdır sizə əhdim mənim,
Söyləmirəm: anlamaram bir daha!..

[**EY FƏLƏK, ZÜLMÜN ƏYANDIR...]**

Ey fələk, zülmün ə'yandır, bu necə dövri-zəmandır ki, işim ahü fəğandır, məni yandırma amandır, gözümün əşki rəvandır, ürəyim dopdolu qandır, hamı qəmdən bu yamandır ki, neçə əhli-qələmlər, buraxıb canıma qəmlər, qarışib dərd bəhəmlər, ürəyim indi vərəmlər, qəzətə, jurnalı bu küfrşiyəmlər necə cür'ətlə rəqəmlər yazıb, islamə sitəmlər eləyirlər ki, gərək aləmisiسلامdə, hər ölkədə, hər şəhərdə, dinarü dirəmlər saçılıb, məktəbi-nisvan açılıb, qız balalar məktəbə hazırlar olalar, elmdə mahir olalar, fəzldə bahir olalar¹, başdan-ayağə geyələr don², gedələr məktəbə on-on, dutalar şiveyibid'ət, oxuyub nəhvə hikmət, alalar dərsitəbabət, bilələr cümlə kitabət, edələr yazmağa adət, itə ismət³, bata iffət... aman, ey vah! Ay Allah! Bu qövm oldu nə gümrəh! Bu nə şiveyi-ikrah! Bu nə zümrəyi-bədxah! Salıb aləmə pərxaş, bular lal ola ey kaş, düşa başlarına daş! Xudaya, bu nə güftar, nə rəftar, nə murdar, nə biar, fəna karə bizi sövq eləmək fikrinə amadə olublar! Qıza lazımdır əgər bilmək: o da ev işi, paltar tikişi, köhnə yumaq, yun daramaqlı, don yamamaqlı, səhnü səramı süpürüüb, kasəni, qabı üfürüb, küftə, kələm dolması, mət halvası, ət boşbaşı, ya lobyalı aş, bir dəxi təndir lavaşı eyləməyindəndir ibarət ki, əgər bunları da bilməsə eyb eyləməz, ancaq qıza ən lazımlı bir, iki, üç məs'ələni bilməyidir, bilsə olur əmrə kifayət: biri oldur ki, gəlin getdiyi evdə bacarıb qaynataya, qaynanaya çımxıra bilsin ki, ona söz deməyə etmiyə bir kimsə də cür'ət, biri də qaynı ilə sahibi mabeyninə bir hadiseyi-təfriqədir kim, ona dair edə hiylət ki, beş-üç gündə çox ildən qazanılmış bu qədər mehrü məhəbbət ola təbdili-ədavət; biri, həm axırı, ən ümdəsi damdabacanın, həm xoxunun, xortdanın adlarını bilməkdə gərək sə'y edə övrət, nə qədər faidəsi var bu işin gər ola diqqət ki, əgər ağlaya, yainki dəcəllik edə bir tifl, nəhayət anası söyləsə bu adları filfövr edər övladını rahət və qalar əqli səlamat, başı çəkməz də məlamət...

Budur aləmi-nisvan!

Budur hali-müsəlman!

Gərəkdir edə məhdud

Öz övladını insan!

Sən, əmma, hələ qanma!

İnanmirsan, inanma!

Fərəhlən əməlindən,

Utanmirsan, utanma!..

[**NOLUR ŞİRİN MƏZAQ ETSƏ MƏNİ
HƏLVAYI-HÜRRİYYƏT**]

Nolur şirinməzaq etsə məni həlvayı-hürriyət,
Yesəm bir löqmə ondan, söyləsəm oxqay, hürriyət!

De, xeyr olsun, yuxu gördüm ki, bir dərya kənarında
Töküblər yanbayan, qat-qat, bütün lay-lay hürriyət;

Yığıb da doldururlar kisə-kisə, bağlanır möhkəm,
Urullar təllə, dağdan da aşır balayı-hürriyət.

Zibəs çoxdan bəri şövqündə idim mən bu halvanın,
Dedim, yaran, nolur versəz mənə bir payı-hürriyət!

Sözüm xoş gəlməyib təhvildarə, söylədi: “Güm şo!
Bədəsti kütəh əz nəxl məcū xurmayı-hürriyət?

Nəmidani ki, in dilbər bu gün məxsusi Iranəst,
Tu xud naməhrəmi bər şahidi-zibayı-hürriyət?*..

Kəmali-yə's ilə məhrum olub, bir yanda əyləşdim;
Alıb bir kəştiyə doldurdular tay-tay hürriyət.

Svistok qışqırıb, kəştə rəvan oldu, baxırdım mən,
Hələ getməkdə idi zövrəqi-dəryayı-hürriyət

Ki, nagəh bir qara bayraq açıldı dor ağacında,
Yazılmış onda bir xətti-müsibətzayı-hürriyət;

Oxurkən xətti mə'lum oldu kəştibən qərq olmuş,
Qalıb dəryadə heyran kəştiyi-də' vayı-hürriyət.

Xüruşan mövclər hər səmtdən yeksər hücumavər,
Görüb əmvacı kəştidən ucaldı: vayı, hürriyət!

Bu səsdən səksənib durdum, götürdüm saətə baxdım,
Hələ gördüm ki, şəbdir, söylədim: lay-lay, hürriyət!..

* Rədd ol, bu qısa ol ilə xurma ağacından hürriyət xurması dərə bilməzsən. Bilmirsənmi ki, bu gözəl bu gün İrana məxsusdur? Sən özün hürriyətinin gözəl dilbərinə naməhrəmsən.

NƏFSİN QƏRƏZİ, ƏQLİN MƏRƏZİ

Ey nəfs, fərz bildiyim üçün niyayışin,
Daim edəm gərək gecə-gündüz sitayışin;
Dinim və məzhəbim, əməlimdir nümayışın,
Şimdi nədir bu yolda mənə, söylə, xahişin?

İfayi-əmri-vacibül-iz' anın eylərəm,
Məndən əmin ol, aləmi qurbanın eylərəm!

Gər olmasam bir işdə rəis, – eylərəm fəsad,
Mehrü vəfanı tərk edərəm, başlaram inad,
Sə'yimlə əlfiraqə döñər vəz'i-ittihad,
Bir parə şəxslər mənə etməzsə inqiyad,

Mən özbəyəm, itaeti-fərmanın eylərəm,
Məndən əmin ol, aləmi qurbanın eylərəm!

Bir şəxsin olsa əqli əgər min mənim qədər –
Heç olmaram riza ola təhsin mənim qədər!
Görsəm ki, xəlq edir onu tə'yin mənim qədər,
Bir hiylə eylərəm, edəməz cin mənim qədər...

Sanma ki, məkrü hiylədə nöqsanın eylərəm,
Məndən əmin ol, aləmi qurbanın eylərəm!

Təhti-rəyasətimdə rəvan olmayıncə kar,
Ya olmayıncə qəbzeyi-hökümədə iqtidar,
Bir əmri-xeyri istər edə kim ki, intişar –
Cür'ətlə eylərəm onu filfövr tarimar;

Şəksi qərəzlə cümləni heyranın eylərəm,
Məndən əmin ol, aləmi qurbanın eylərəm!

Bir iş ki, xeyrim olmasa, əncamə vermərəm,
Min çilpaq olsa da, birlənə camə vermərəm,
Öz şə'nü cahımı bütün islamə vermərəm,
Dərdi-vətənlə mən səni talanə vermərəm,

Əhli-diyarı zülm ilə giryənin eylərəm,
Məndən əmin ol, aləmi qurbanın eylərəm!

Çünki müəzzəz olmağa çoxdur təfəkkürüm,
Əmsalin ehtiramına artır təhəssürüm,
“Mən”, “mən!” deməklə cümlə bilir var təkəbbürüm,
Olsa nolur neçə büləhayə təşəkkürüm,

Onlarla vəsli-rişteyi-peymanın eylərəm,
Məndən əmin ol, aləmi qurbanın eylərəm!

Bir gün gəlir, olar da bilərlər xəyanətim,
Məndən tənəffür ilə qaçarlar cəmaətim,
Onda yəqin qopar başıma öz qiyamətim,
Artar qəmim, gedər fərəhim, izzü şövkətim,

Əhdi pozub əgərçi mən üsyanın eylərəm,
Ey dad, haray! Nə növ’ ilə samanın eylərəm?!

[**EY ƏZİZİM, XƏLƏFİM...]**

Ey əzizim, xələfim, mayeyi-izzü şərafim, ruhi-rəvan, munisi-can, tabü təvan, təzə cəvanım ki, on ildən bəridir ömri-giranmayəmi, yalqız demirəm dinimi, imanımı, insafımı, vicdanımı, irfanımı, həm canımı da, cümlə qonumqonşu deyil, el də bilir ki, sənə vəqf eyləyib, şamü səhər, hər nə qədər, rəncü kədər, xeyrү zərər, fitnəvü şər səndən ötər dövri-qədərdən yetişibdirən mənə, canıma minnətlə qəbul etmişəm,ancaq atalıq həqqimin ifası üçün, mehrü məhəbbətlə, nə izzətlə, nə halətlə sənə tərbiyə, tə'lim edərək, sərvqədin bəsləmişəm, canü dilimdən səni çox istəmişəm, bir para sirf axmaq olub öz gözünün nuru olan sevgili övladını tədrislə təzyi' və təzyiq eləyən cahilü gümrah atalar tək səni zindani-mədarisdə müqəyyəd eləyib, elmü məarif deyilən boş, əbəs, insanə cəfəng işlər ilə fikrini, həm əqlini, vicdanını məhdud qılıb, ruhunu incitməmişəm, zəhmətinə bitməmişəm, kuçədə, bazardə öz qəsdinə iqdam edərək, hər günü bayram edərək, günləri axşam edərək, xoşladığın tək dolanıb, gəzməyinə razı olub, mən səni bir sən'ətə də qoymamışam, hər gecə hər yerdə qonaq qalmağını, zövqü səfa almağını, zurna, qaval çalmağını xoşlamışam, öz başına boşlamışam, həmd xudaya ki, olubsan belə qüvvətli, məhabətli, şücaətli cəvan, şiri-jeyan, bəbribəyan; vəqt o zəmandır dəxi bundan belə bir ad çıxarıb, iş bacarıb, ilxi qovub, mal aparıb, dəhrə qiyamət qoparıb, yolları məsdud eləyib, aləmi məhdud eləyib, hasili-məqsud eləyib, sən məni xoşnud eləyib, adəti quldur olasan, yol vurasan, el qırasan, gərçi qaçaqlıqda dutulmaq da var, əmma onu fikr eyləmə əsla ki, dutulsan, ələ düşsən də tərəhhümlüdür ərbəbi-hökumət, sənə eylər hamı hörmət, olasan həbsdə rahət, çörəyin gərm, suyun saf, yerin küncifərağət, sənə bir kimsədə cür'ət olamaz etsin əziyyət, nola bir gün düşə fürsət qaçasan, qurtarasan həbsdən; əlbət ki, əgər qaçmağa da olmaya imkan, işini qət' edə divan, olasan əhli-pasilyan, nə qəmin var, sənə qurban ki, o yerlərdə nə çoxdur sən özün xoşladığın Sonya kimi qönçə-dəhən, sim-bədən, rəşkiçəmən, zülf-i-səmən, gözləri ahuyi-xütən, göpgözəl, appağ, o ismətli, vəcəhətli, səbahətli, məlahətli madamlar, birin əlbəttə alarsan, desə rus ol, nə çətin şeydir, olarsan, dəxi bir xaç da salarsan...

Bu əməldən ucalarsan,
İvan namin alarsan,
Amilyanov olarsan,
Nə qədr olsa da ömrün,
O yerlərdə qalarsan!..

XƏSİN HEYFİ, VARİN KEYFİ

Ey pul! Ey zövqi-dilü ruhi-tənə qüvvəti-can!
Biəbi əntə və ümmi sənə canım qurban!

Əhli-aləm arayıb axtarır, ey can, səni,
Hərə bir növ' qılır dərdinə dərman səni,
Bir para şəxs eləyir mayeyi-ehsan səni.
Qədrini bilməz edir millətə qurban səni;

Aşıqəm mən sənəancaq olasan munisi-can,
Biəbi əntə və ümmi sənə canım qurban!

Mailəm, cümlə bilir, dövləti-didarına mən
Ki, baxam sübhü məsa şövq ilə rüxsarına mən,
Dinimi, məzhəbimi sərf edəm isarına mən,
Dəyməyəm batsa cəhan dirhəmü dinarına mən,

Müstəhəqlər qala sənduqunə yeksər nigəran,
Biəbi əntə və ümmi sənə canım qurban!

Ehtiramən səni hər gündə ziyanət edərəm,
Vacibüttaəsən, ancaq sənə taət edərəm,

Çəkərəm nazını, təksirinə xidmət edərəm,
Nəməkü nanü pənir ilə qənaət edərəm,
Daş düşər başıma çatsa sənə bir həbbə ziyan,
Biəbi əntə və ümmi sənə canım qurban!

Bəslərəm can kimi, ey sevgili sərmayə, səni,
Etmərəm sərf əbəs məscidə, mollayə səni,

Ala bilməz oxusa minbir-iki ayə səni,
Vermərəm ac-yalavac əhli-təmənnaya səni,
Görə bilməz üzünü sail, əgər qussa da qan,
Biəbi əntə və ümmi sənə canım qurban!

Bir günüm sənsiz əgər keçsə, min əfəqən edərəm,
Səndən ötrü bütün övladımı giryən edərəm,
Qeyrətü şə'nimi hifzində nigəhban edərəm,
Bir gün öz canımı hətta sənə qurban edərəm,

Şad olur varisim, əmma gedərəm mən nigəran,
Biəbi əntə və ümmi sənə canım qurban!

Ah, səd ah, gedər ruhi-rəvanım dərəkə,
Mollalar hazır olur dəfnimə əldə çərəkə,
Səni varislərimə eyləyər onlar tərəkə,
Eşidən olsa, görər kim, çıxır ahım fələkə,

Baxaram qəbrdə həsrətlə, xəsarətlə, əman!
Biəbi əntə və ümmi sənə canım qurban!

Sanma varis mənə rəhmət oxuyub heyf çəkər,
Səni təqsim edərək hər biri bir seyf çəkər,
Orda-burda, nə bilim, məsrəf edib keyf çəkər,
Hərə bir Annanı, Sonyani dutub zeyf çəkər,

Deyər: ey sərv-qədü lalə-rüxü qönçə-dəhan,
Biəbi əntə və ümmi sənə canım qurban!..

**[SƏRADƏN BİR DƏLİ ŞEYTAN DEYƏR:
İNSANLAR, İNSANLAR!]**

Səradən bir dəli şeytan deyər: insanlar, insanlar!
Nədir dünyani dutmuş elmlər, irfanlar, insanlar!?

Qanan kim, qandıran kim, nəşri-irfan eyləyən kimdir?
Sizi irşad edir görmürsünüz fəttanlar, insanlar!?

Ədəbdən, elmdən gər feyziyab olsa əvamünnas,
Düşər şə'nü şərəfdən mollalar, işanlar, insanlar!

Sevərmi əhli-istibdad millət huşyar olsun?
Buna razı olurmu bir neçə vicdanlar, insanlar!?

Ayılmış rəncbərlər, almaq istər həqqi-məşruin,
Nə yerdə qalmısız bəylər, ağalar, xanlar, insanlar!?

Mühərrirlər, müfəttinlər usanmazlar, utanmazlar,
Yazarlar hərzələr, əfsanələr, hədyanlar, insanlar!

Şərarətdən çəkib əl, xeyrə mail olmayıñ bir dəm,
Kəsin başlar, alın canlar, tökün min qanlar, insanlar!

Bəşərsiz, sizdə qan tökmək təbiidir, cibillidir,
Bu fitrətdən uzaqdır, şübhəsiz, şeytanlar, insanlar!

Deyilmə heyf dillərdən qübari-cəhl məhv olsun?
Neçin hər gündə qandan qopmasın tufanlar, insanlar!?

Dəmadəm nəfsi-əmmarə deməkdə “üqtülül-ixvan”,
Neçin salim qala başlar, bədənlər, canlar, insanlar?

Cəhalət pərdəsin çak etməyin, onda görərsiz kim,
Səradır cisimlər, həm nəfslər, şeytanlar, insanlar!..

[AMALIMIZ, ƏFKARIMIZ İFNAYİ-VƏTƏNDİR]

Amalımız, əfkarımız ifnayı-vətəndir,
Kinü qərəzü hirs bizə ziynəti-təndir¹,
Əf'al yox, ancaq işimiz lafi-dəhəndir,

Dünyadə əsarətlə bütün kam alırız biz,
Qafqazlılarıız, yol kəsiriz, nam alırız biz!

Əqrəb kimi neşər gücü var dırnağımızda,
İslam susuz olsa, su yox bardağımızda,
Hər küncdə min tülübü yatıb çardağımızda,

Min hiylə qurub, rütbəvü ikram alırız biz,
Qafqazlılarıız, yol kəsiriz, nam alırız biz!

Qafqazlı adı aləmə ikrəh-rəsandır,
Quldur, qoçumuz zülmdə məşhuri-cəhandır,
Kim dersə tərəqqi edəriz, məncə, yalandır,

Büxlü həsədə adət edib, kam alırız biz,
Qafqazlılarıız, yol kəsiriz, nam alırız² biz!

Biz xoşlamaniq dərsi ki, min məktəb açılsın,
Gər min də məarif sözü dünyaya saçılsın,
Məktəbdə nə hörmət ki, o samanə qaçılsın?

Meyxanədə votqa vurarız, kam alırız biz,
Qafqazlılarıız, məst olarız, nam alırız biz!

Avropanı öz millətin ihyə edir, etsin,
Şə' nü şərəfi-qövmünü i'lə3 edir, etsin,
İnsanlıq adın dəhrdə ibqa edir, etsin,

Qəflətdə yatıb, ad batırıb, nam alırız biz,
Başə yumuruq zolladırız, kam alırız biz!..

SƏRHESAB

Səs ucalasdı, qoymayın!
Millət oyaşdı, qoymayın!
Riştəyi-dərsə, məktəbə...

Cümə dolaşdı, qoymayın!
İş yavalaşdı, qoymayın!

El uyuşub azanlara,
Gündə qəzet yazanlara,
Od vurulub qazanlara,

Qaynadı, daşdı, qoymayın!
Həddidən aşdı, qoymayın!

Tərk eləyin cavanları, –
Zərrəcə yoxdu qanları,
Sözləri doğru işə də,

Başları saşdı, qoymayın!
Çöhrə təraşdı, qoymayın!

Sehri, füsunu xoşlayın,
Şairi, şe'ri boşlayın,
Məktəb ilə bu firqənin!

Bağrı badaşdı, qoymayın!
Nikbəti var, səsin kəsin!

Qarğɑ, dolaşdı, qoymayın!
Çox pis ulaşdı, qoymayın!
Kafir olub, vurun, vurun!

Riştəyi-ülfətin qırın!
Yazdığı şe'rini cırın!
Dinə sataşdı, qoymayın!

Küfrə bulaşdı, qoymayın!
Əqlili, şüuru, fəhmi yox,

İrzü həyadə səhmi yox,
Məzəhəbi, dini, rəhmi yox,
İşləri yaşıdı, qoymayın!

Lap danabaşdı, qoymayın!
Qırıldı qasıdı, qoymayın!
Gözdən uzaşdı, qoymayın!..

AĞLAŞMA

Nə rəvadır əğniyalər baxa ac qalanə, ya rəb!
Bu nə söz ki, ac qalanə oluna ianə, ya rəb!

Çıxa canı ac qalanın gözünün bəbəklərindən,
Gedib işləsin, qazansın əlinin əməklərindən,
Nədir əğniyaya xeyri oların yeməklərindən?

Yeməyib acından ölsə, dəxi xoş bəhanə, ya rəb!
Mənə boylə-boylə işdə deməyin söz, ey cəmaət!

Nəyimə gərək ki, yeksər qırılıb ölürlə də millət?
Yaradan xudayı-raziq edəcək özü kəfələt,
Nə rəva baxam fəqirə, ürəyim bulanə, ya rəb!

Bu qəzetçilər deyilmə ki, salıb bizi bəlayə?
Elə bir iş olmamış hey verilir səda-sədayə –

Ki, gərək kömək olunsun füqərayi-binəvayə...
Elə puldu göndərilsin o yanə-bu yanə, ya rəb!
Sənə nə, evin yixilsin, füqəra üçün yanırsan?

Atan oğlu qardaşındır, nə də hiçl bir tanırsan?!
İki gözlərimdi pulum, kişi, bir məgər qanırsan!?

Onu vermək olmur axır hər ölü-qalanə, ya rəb!
Füqəralər əğniyanın tanısın neçin yaxasın?
Əgər acdı qarnı, satsın papağın, çulun-çuxasın;

Edər əğniya də başqa işə dair öz səxasın,
Məgər azdı bəzli bəxşı filanə, filanə, ya rəb!

Elə hey qəzet yazırsan, kişi, bircə mətləb anna!
Əməlin gör əğniyanın, yeri varsa, sonra danna!
Pulunu fəqirə versin, bəs acından ölsün Anna?

O məgər ki, Xansənəmdir, qapılar dolanə, ya rəb?!

TÖ'MEYİ-NƏHAR

Çığırma, yat, ay ac toyuq, yuxunda çoxca dari gör!
Sus, ay yazıq, fəzadəki üqabi-canşikarı gör!

Hinində daldalanma çox, həyətdə də dolanma çox,
Yiyəndəki bıçağə bax, o tiği-abdəri gör!

Gətirdiyin yumurtadan nəticə cücə gözləmə,
Qazanda qeyqanağə bax¹, ocaqdakı şərəri gör!

Taxıl, taxıl deyib də çox çığırma zəngəzurlu tək²,
Bəyin, xanın, xanın, bəyin əlində ehtikarı gör!

Mənəm-mənəm deyənlərin inanma çox da qövlünə,
Gərəkli gündə onların qıçındakı fərəri gör!

Amandır, uyma vaizin həlavəti-kəlamına,
Əba-qəbanı qovza bax, içində zəhrmarı gör!

Bu əğniyalərin üzün görüncə ehtiyacdə,
Get, ey fəqiri-binəva, kəfən bürün, məzarı gör!

Bu inteliklərin * sözün götirmə heç aralığa,
Oları görmək istəsən, şərabı gör, qumarı gör!

Palitqadır hər işləri, alışları, verişləri,
Olarda bir əməl fəqət quru, boş iftixarı gör!

* İnteliklərin (ziyalıların)

**[VAY, VAY! NƏ YAMAN MÜŞGÜLƏ DÜŞDÜ İŞİM,
ALLAH!]**

Vay, vay! Nə yaman müşgülə düşdü işim, Allah!
Fəryadımə yet kim, yanıram atəşə, billah!
İslamə xələl qatmadadır bir neçə bədxah,
İstərlər ola bəndələrin tağı və gümrah,

Etdim nə yaman əsrə təsadüf, aman, ey vah!
Lahövlə vəla qüvvətə illa və billah!

Məktəblər açıb eyləyin ehsanı, – deyirlər,
Məktəbdə qoyun ustulu, dasqanı, – deyirlər,
Pərpuç eləyin çubi-fələqqanı, – deyirlər,
Dişrə çıxarın həzrəti-mollanı, – deyirlər,

Molla qovula, yə'ni müəllim gələ, vah-vah!
Lahövlə vəla qüvvətə illa və billah!

Mən anlamırıam kim, nola mə'nayi-müəllim?
Qırx-əlli manat pul ala hər ay müəllim?
Bir tazə üsulə ola ifayi-müəllim?
Pulları ala, söyləyə, "oxqay", – müəllim?

Molla ona həsrətlə çəkə kuçədə ah!.. ah!..
Lahövlə vəla qüvvətə illa və billah!

Bir ildi, bir az çox da olur, yoxdu damağım,
Nə çatmir əlim bir işə, nə getmir ayağımlı,
Hərdən yeni bir söz danışır oğlan – uşağım,
Taqqıldayır, Allah da şahiddi, qulağım,

Port-Artur, hürriyyəti-Mancuriya, qah-qah!..2
Lahövlə vəla qüvvətə illa və billah!

And olsun ötən günlərə, divanə olublar!
İslamə də, imanə də biganə olublar!
Billahi başım çıxmayıır, aya, nə olublar?
Hürriyyətə-mürriyyətə məstanə olublar...

Bah! bah... yenə bah-bah!.. yenə bah-bah!.. yenə bah-bah!..

Lahövlə vəla qüvvətə illa və billah!

Ax, ay keçən illər, nola bir də dolaneydin,
Tazə yenə beş yüz il olunca dayaneydin,
Elmi, ədəbi, fəzli, kəmalatı daneydin!
Ey bildir, inişil³, nola odlarə yaneydin!

Ta eyləmiyəydin də bu qafilləri⁴ agah!
Lahövlə vəla qüvvətə illa və billah!

Bilməm nə işim vardi, başım harda qarışdı,
Elm ilə belə düşmən olan qövm barişdı,
Təcdidi-vəfa birlə məariflə sarışdı,
Rahət yata bilməm, mənə qəm muri darişdı;

Etməkmi olar bir də bu uymuşları ikrəh?
Lahövlə vəla qüvvətə illa və billah!..

[ÖVRADIMIZ, ƏZKARIMIZ ƏFSANEYİ-ZƏNDİR]

Övrədimiz, əzkərimiz əfsaneyi-zəndir,
Əfsaneyi-zən nuri-dilü ruhi-bədəndir,
Çün hübbi-nisa lazımeyi-hübbi-vətəndir,

Əhli-vətəniz, hübbi-vətən yad alırız biz!
Dindarlıriz, gündə bir arvad alırız biz!

Yox fərq bizim hündür ilə alçağımızda,
Daim görürüz iş bu qocalmış çağımızda,
Cüt-cüt durur övrət solumuzda, sağımızda,

Şəhvət quluyuz, nəfsdən imdad alırız biz!
Dindarlıriz, gündə bir arvad alırız biz!

Hər şam gərək üqdeyi-əfkar açılsın,
Fəvvareyi-iqbaldən amal saçılsın,
Hər sübh nəməz ötmədə həmmama qaçılsın,

Təthir edərək dillərə övrad alırız biz!
Dindarlıriz, gündə bir arvad alırız biz!

Bu məşğələlər şiveyi-əşyaxı-zəmandır,
Ata-babamızdan bizi miras həmandır,
Zənn eyləmə süstüz, qanımız od kimi qandır,

Bu yolda töküb qanımızı ad alırız biz!
Dindarlıriz, gündə bir arvad alırız biz!

Sair miləl övrətlə ədalət edir, etsin,
Övrət ərə, ər övrətə rəğbət¹ edir, etsin,
Hər kim ki, bir övrətlə qənaət edir, etsin,

Üç-dördün ötüb siğədə tə'dad alırız biz!
Dindarlıriz, gündə bir arvad alırız biz!

Tə'dadi-nisa bir hünəri-sariyəmizdir,
Tez boşluyuruz, çün bu libas ariyəmizdir,
Övrət nə demək? Xadiməmiz, cariyəmizdir!

Hərçənd alan vəqtədə azad alırız biz!
Dindarlıriz, gündə bir arvad alırız biz!..

[HƏ, DE GÖRÜM, NƏ OLDU BƏS, AY BALAM,
İDDƏALARIN?]

Hə, de görüm, nə oldu bəs, ay balam, iddəaların?

Dutmuş idi yeri, göyü nalələrin, nəvaların...

Yoxsa qanib da eybini boşlamışan ədaların?

Şimdi, hərif, söz həman mən deyən oldu, olmadı?

Sən demədinmi sağlamam, yox bədənimdə bir mərəz?

Mən demədimmi cövhəri-nəfsinə¹ hirs olur ərəz?

Sən demədinmi şəxsimə əl tapa bilməyib qərəz?

Ta ki, olundu imtəhan, mən deyən oldu, olmadı?

Əncümən əhlinin, qoçaq, sən demədinmi, bir təki

Verməyəcək riza gələ ölkəmizə Ətabəki?!²

Noldu ki, tez boşaldı bəs iş görən əncümən də ki?

Köhnə qapı, həman daban, mən deyən oldu, olmadı?

Sən o deyilmidin, dedin: dumdur ümidgahımız?

Mən demədimmi, var buna dumduru iştibahımız?

Bakı vəkili getdimi, oldumu dadxahımız?

Get, hələ xamsən, dolan, mən deyən oldu, olmadı?

Sən demədinmi dumada rəf⁴ olur ehtiyacımız?

Mən də dedimmi³ çox yemə, tez pozulur məzaciımız?!

Qara buludlar oynasır, indi nədir əlacımız?

Çulğalayır bizi duman, mən deyən oldu, olmadı?

Sən o deyilmidin, dedin: var bizim ittihadımız?

Mən də, yadında var, dedim: yox buna e'timadımız,

Büğzə, nifaqədir bizim qeyrətü icthiadımız?!

Pərdə açıldı nagəhan, mən deyən oldu, olmadı?

[**EY Kİ GUYİ ŞƏRƏFI-NƏFS BEƏDLƏSTÜ BECUD]**

Ey ki guyi şərəfi-nəfs beədləstü becud,
Vey ki cuyi göhəri-taci-kəramət zi sücud,
Səxtizarü məluləm mən əz in göftü şünud,
Guş kon pəndi-həkimaneyi-Lağlağı nü mud,
Şərəfi-nəfs bebüxləstü ləamət, nə becud,
Hər ki in hər dü nədarəd, ədəməş beh zivü cud.

Söhbət əz bəzli səxavü kərəmət cud məkon,
Atəşi-cud məzən, ne'məti-xod dud məkon,
Müstəhəqra bekərəm naili-məqsud məkon,
Ne'mətira ki, fərahəm şodə məfqud məkon,
Ey ki dər ne'mətü nazi bekəsi cud məkon
Ki, məhaləst bedin məşğələ imkani-xülud.

Əz ğəmi-fəqr miyəndiş mədeh dil beməlal,
Abiru riz behər dər be təmənnayi-sual,
Begədayı həməca cəm'i-nü mavü zərū bal,
Sən'əti piş məgirü dəri-hər xanə benal,
Ey ki dər şiddəti-fəqrivü pərişaniyi-hal,
Dözd şo kin do, sə ruzi besər ayəd mə'dud.

Zərər əz fəqr çü didi tərəfi-sud gozər,
Ğəm məxor düzdgəri kon suyi-məqsud gozər,
Hirs kon tıtzər əz atəşi-Nəmrud gozər,
Xaki-rahi ki, beru migozərəd zud gozər,
Ta nənalənd zi cövri-to bemə'bud gozər
Ki, üyunəstü cüfunəstü xüdudəstü qüdud.

Tərcüməsi:^{*}

Ey deyən ki, şərəfi-nəfs ədalətdə olur,
Ya səxavət tacının dürrü ibadətdə olur.
Mənə min dərdü müsibət belə söhbətdə olur,
Qulaq as fayda sənə boylə nəsihətdə olur.
Şərəfi-nəfs paxılıqda, cəhalətdə olur.
Bunlar olmazsa birində, niyə dünyadə qalar?

Salma heç vaxt səxavət və şərəf söhbətini,
Yandırıb kül eləmə əldə olan ne'mətini,
Görmə möhtacların ömründə bir an surətini,
Can kimi bağırına bas topladığın dövlətini.
Tutma əl bir nəfərə, pozma gözəl adətini.
Belə fürsət adama anla ki, hərdən bir olar.

Tutmasın çöhrəni qoy fəqrədə heç dərdü məlal,
Üzünün tök suyunu, dur yolun üstündə pay al.
Yığılı boynuna ta ki, bu gədalıqda vəbal,
Sənət öyrənmə məbada, iş üçün etmə xəyal
Bu zəlilliliklə ki, oldun daha lap bəd əhval.
Oğru ol ki, bu işin insana çox faydası var.

Fayda axtar sənə üz versə həyatında zərər,
Dön oğurluq elə, mal yiğ ki, qəmi məhv eləyər.
Becid ol öz əməlində, gününü etmə hədər.
Yeyin ol yolda, yubanma, azacıq dursan əgər,
Xalq əlindən ayılıb, xalıqə min nalə edər
O, görəndir, o, biləndir, səni hırslınsə tutar.

* Şeirləri farscadan Əbülfəz Hüseyni (Həsrət) tərcümə etmişdir.

[FƏ'LƏ, ÖZÜNÜ SƏN DƏ BİR İNSANMI
SANIRSAN?!]

Fə'lə, özünü sən də bir insanmı sanırsan?!
Pulsuz kişi, insanlığı asanmı sanırsan?!

İnsan olanın cahü cəlali gərək olsun,
İnsan olanın dövləti, mali gələk olsun,
Hümmət demirəm, evləri ali gərək olsun;

Alçaq, ufacıq daxmanı samanmı sanırsan?!
Axmaq kişi, insanlığı asanmı sanırsan?!

Hər məclisi-alidə soxulma tez arayə,
Sən dur ayaq üstə, demə bir söz ümərayə,
Caiz deyil insanca danışmaq füqərayə,

Dövlətlilərə kəndini yeksanmı sanırsan?!
Axmaq kişi, insanlığı asanmı sanırsan?!

Fəqr ilə ğina əhlinə kim verdi müsavat?
Mə'nadə də, surətdə də var bunda münafat,
Öz fəzlini pulsuz edəməz! kimsənə isbat,

Bu mümtənəi qabili-imkanmı sanırsan?!
Axmaq kişi, insanlığı asanmı sanırsan?!

Get vur çəkicin, işlə işin, çıxma zeyindən,
Məqsud müsavat isə ayrılma ceyindən,
Var nisbətin ərbəbi-ğinayə nə şeyindən?

Bir abbasi gün muzdunu milyanmı sanırsan?!
Axmaq kişi, insanlığı asanmı sanırsan?!

Dövlətliyik, əlbəttə, şərafət də bizimdir,
Əmlak bizimdirə, əyalət də bizimdir,
Divan bizim, ərbəbi-hökumət də bizimdir,

Ölkə dərəbəylik deyə xan-xanımı sanırsan?!
Axmaq kişi, insanlığı asanmı sanırsar?!

Asudə dolanmaqdə ikən dövlətimizdən,
Azğınlıq edirsiz də hələ ne'mətimizdən,
Boylə çıxacaqsızmı bizim minnətimizdən?!

Ehsanımızın şükrünü küfranmı sanırsan?²
Axmaq kişi, insanlığı asanmı sanırsan?!
Heç bir utanırsan?!

Ya bir usanırsan?!
Əlminnətü-lillah,
Odlara yanırsan!

[TƏNİ-ADƏMİ ŞƏRİFƏST BE
NANI-ADƏMİYYƏT]

Təni-adəmi şərifəst be nani-adəmiyyət,
Nə həmin kəmalü fəzləst nişani-adəmiyyət.

Əgər adəmi be nitqəstü be ləhn sövti-dilləş,
Çi məyaneyi-qramafon, ci məyani-adəmiyyət.

Xörəşü plov, fisincan, xinikabi-qəndü fincan,
Həyəvan xəbər nədarəd zi xani-adəmiyyət.

Be təbiət adəmi şöv peyi-səfki-xuni-ixvan,
Rəkü xuni-adəmi xür be dəhani-adəmiyyət.

Əgər in dirəndəxuyi nəbüvəd çisan təvan kərd,
Həmə ömr cəndəbəzini be zənani-adəmiyyət1.

Güzərani-fə'lə didi... to sual kon, zi qeyrət
Bedər ay ta be bini güzərani-adəmiyyət!..

Tərcüməsi:

Adamı çörəklə indi tanıyıb sayırlar insan,
Bəşərə bəzək deyildir bu zamanda elm, irfan.
Danışıqla, söhbət ilə birinə adam deyirlər,
O nə ilə fərqlənir bəs oxuyan qrammafondan?
Düzülüb plov-fisincan, döşənib otaqda süfrə,
Belə insan aləmində nə bilir nə var ki, heyvan.
Adam ol təbiətinlə, didib aləmi dağıt sən,
Bəşərin üzüb boğazın, sən öz ağzin ilə iç qan.
Belə vəhşilik, cinayət əgər olmasa birində
Nə cürə kef ilə məşğul olacaq cahanda hər an?
Necə ömr edir o fəhlə... soruş indi, qeyrətindən,
Nəzər eylə gör ki, insan dolanır necə firavan.

[NAƏHL OLANA MƏTLƏBİ
ANDIRMAQ OLURMU?!]

Naəhl olana mətləbi andırmaq olurmu?!

Söz qanmıyana zor ilə qandırmaq olurmu?!

Könlüm sənə maildir əzəldən bəri, ey pul!

Olsam da nolur taətinə il-günü məşğul,

Sənlə görürəm kəndimi hər bəzmdə məqbul,

Sənsiz bu cəhan əhlin inandırmaq olurmu?!

Naəhl olana mətləbi andırmaq olurmu?!

Sənsiz mənim əfzuniyi-sərmayeyi-fəxrim,

Sənlə ucalır mərtəbeyi-payeyi-fəxrim,

Gər dönsə üzüm qiblədən, ey mayeyi-fəxrim,

Səndən yana göz nuru dolandırmaq olurmu?!

Naəhl olana mətləbi andırmaq olurmu?!

Canım üzülüb səndən ötür xəlqi soyunca,

Bir yatmamışam ta səni sənduqə qoyunca!

Derlər mənə: pul yiğmayı boşla, ye doyunca!

Eşq əhlini sövdadən usandırmaq olurmu?!

Naəhl olana mətləbi andırmaq olurmu?!

Kasib deyiliz, sikkeyi-pulu tanırız biz,

Pul ilə olan şə'nü şüunu qanırız biz,

Bir həbbə zərər yetə pula, odlanırız biz,

Yansın ciyərim! Dövləti yandırmaq olurmu?!

Naəhl olana mətləbi andırmaq olurmu?!

Sə'y eyləmişəm bir neçə il zirəkü çalak,

Hardansa keçib girimə çox sərvətü əmlak,

Bir acizə rəhm etməyib, ömr eyləmişəm pak,

İndi bu süluki yavalandırmaq olurmu?!

Naəhl olana mətləbi andırmaq1 olurmu?!

Bunlar keçər, indi düşüb el başqa həvayə,
Pul istənilir, məktəb açılsın füqərayə,
Oğlan oxusun, qız oxusun payəbəpayə;

Kasibləri elmə ucalandırmaq olurmu?!
Naəhl olana mətləbi andırmaq olurmu?!

Dəxli mənə nə elm oxuya millət uşağı?!
Təhsili-kəmalat edə ya ümmət uşağı?!
Getsin işə bu tənbəlü biğeyrət uşağı!

Canım, gözüm, arifləri qandırmaq olurmu?!
Naəhl olana mətləbi andırmaq olurmu?!

Bizlərdə yox idi belə adət, – yeni çıxdı,
Övrətlərə tədrisi-kitabət yeni çıxdı,
İslamə xələl qatdı bu bid'ət², – yeni çıxdı,

Bu çəşməni bir növ' bulandırmaq olurmu?!
Naəhl olana mətləbi andırmaq olurmu?!

[PAH ATONNAN, NƏ AĞIR YATDI
BU OĞLAN, ÖLÜBƏ!]

Pah atonnan, nə ağır yatdı bu oğlan, ölübə!
Nə də tərpənməyir üstündəki yorğan, ölübə!..

Bu qədər qışqırıga durdu qonum-qonşu təmam,
Dəbərişməz də, veribdir, deyəsən, can, ölübə!

Demək olmaz dirilər tek yatıb, əlbət, duracaq,
Ölülər yatmağıdır, yox buna payan, ölübə!

Çox sovuqdur çıxan ahəstəcə tək-tək nəfəsi,
Bədənində donuşub, ləxtələnib qan, ölübə!

Cumuxub canına bitlər, birələr, hiss eləmir,
Çalsa əqrəb də hənuz eyləməz əmman, ölübə!

Hansı bir doktora ərz etdim onun illətini,
Dedi: çək bundan əlin, boşla, bu coxdan ölübə!

Nə “masaj” ilə, nə “məsnui-tənəffüsə” bunun –
Və nə “dağ” ilə olur dərdinə dərman, ölübə!

Bunu hətta düşünüb cümlə müsəlman uşağı
Hər vilayətdə deyirlər: pay atonnan, ölübə!

Məzəli lap bu ki, bir parə urus “dama”ları
Qoşulub bunlara derlər ki, müsəlman ölübə!

Aman, ay Molla dayı, bir kitab açdır, fala bax,
Tapmasan çarəsini sən də de ordan: ölübə!..

TƏRANEYİ-ƏSİLƏNƏ

Nə soxulmusan arayə, a başı bələli fə'lə?!
Na xəyal ilə olubsan belə iddialı, fə'lə?!

Sənə dinmədikcə, əbləh, azıxıb yolun çasırsan,
Qapıda dayanmayıb da, zala doğru dırmaşırsan,
Qara fə'lə olduğunda bəyü xanla çulgaşırsan,

Bəyə bizdə görməyirsən bu qədər cəlalı, fə'lə?!
Nə çığır-bağır salırsan, yorulub usanmayırsan,

Ədəb ilə öz məqamın tanıyıb dayanmayırsan,
Hələ köhnə paltarından qızarış utanmayırsan,
Başına qoyub gəlirsən yekə bir motalı, fə'lə?!

Buna bax, bu sir-sifətlə danışır da bir ibarə!..¹
Gözüm ağrıyır edəndə bu qırılmışa nəzarə...

Gətirib buraxdı kimlər buları bizim diyarə?
Nə bilim haralı kasıb, nə bilim haralı fə'lə?!

Belə idi adət əvvəl, bəyə yalvarardı kasıb,

Nücəbaləri görəndə ayağa durardı kasıb,
İki qat olub, ədəblə bəyə baş vurardı kasıb,

Var idi vəfali kasıb, var idi həyali fə'lə!
Dəyişib zəmanə imdi, dolanıb bütün ümurat,
Ayağı çarıqlılar da gəlib istəyir müsavat!..

Belə əsrədə məişət bizə xoş keçərmi, heyhat?!

Ayılıb yatan cəmaət, göz açıb qapalı fə'lə!

Adə, fə'lə, sən get əlləş, sana günlərin ay olsun,
Get olarla söz danış kim, sənə fəqrdə tay olsun,
Bəşəriyyət aləmindən nəyinə görə pay olsun?

Bu deyilmə baş-qulağın, a başı havalı fə'lə?!

Ham taçq-taqşı salın, a cırq quxalı fə'lə?!

Başına qoyub galırsan yeko bir motalı, fə'lə?!

Na soxulmusan arayo, a bası bələli fə'lə?!

Na xəyal ilə olubsan bəle iddialı, fə'lə?!

Bəşəriyyət axtarırsan, hanı rütbəvü cəlalın?
Mədəniyyət axtarırsan, hanı pulü mülkü malın?
Ə'zəmiyyət axtarırsan, hanı xalisən, mənalın?

Hanı taqə-taqə şalın, a cırıq çuxalı fə'lə?!

Danışırsan azğın-azğın, hanı qəsri-zərnigarın?
Hanı Anna tək barışnan, hanı Sonya tək nigarın?
Hanı məclisi-qumarın, rüfəqayı-meyküsərin?

Hanı nəş'əyi-xumarın, a qalın qafalı fə'lə?!

Əgər istəsəydi Allah, ki səni edəydi məqbul,
Bizə verdiyi tək, əlbət, sənə həm verərdi pul-mul,
Di utan ləyaqətindən, barı olma bunca məchul!
Quru-boş əl ilə umma özünə kəmali, fə'lə!

Qələt eylə, etmə bir də belə boş xəyalı, fə'lə!
Dur itil, cəhənnəm ol, get, ürəyim daralı, fə'lə!..

LEYLİ-MƏCNUN

Ey dövlətimin zəvalı oğlum!
Ey başı ağır bələli oğlum!

Ey məktəbü dərsin aşinası!
Ey rişteyi-elm mübtəlası!

Şad oldum o gün ki, sən doğuldun,
Min şükr elədim ki, oğlum oldun.

Derdim ki, gözəl xələf olarsan,
Bir ailəyə şərəf olarsan.

Şüglü hünərimi yad edərsən,
Atanı, ananı şad edərsən;

Dünyadən olursa irtihalım,
Ancaq sənə tərk olur mənalım.

Bilməzdim olursan elmə şeyda,
Şuridə edər səni bu sevda.

Bə'zi oxumuş1 rəfiqi-bədxah
Tədbirimə çasdırıbmış, ey vah!

Uydum olara, səni oxutdum,
Səd heyf ki, əqlimi unutdum!

Kəsdim öz əlimlə öz ayağım,
Xamus elədim mən öz çıraqım.

Girəm bu xəta düşüb özümdən,
Göz nurimi saçmışam gözümdən.

Sən həm niyə bunca səhv edirsən,
Göz nuri kimi uzaq gedirsən?

Bunca oxudun, yorul da bari,
Bir dəfə ə buraq bu zəhrimari!

Pul qalmadı, baxmışam hesabə, –
Getdi qələmə, kağız, kitabə.

Jurnalü kitab yüz-yüz olmaz,
Bu xərc ticarətə düz olmaz.

Dəftərsə beş-altı cild bəsdir.
Ey naxələfim, bu nə həvəsdir?!

Çernil, qrafıl, pero, qarandaş –
Icad edəni olaydı şil, kaş!

Insaf eləməzmişən ki, yandım,
Puli nə əzab ilə qazandım!

Bihudə işə nə xərc edirsən,
Bu könlümü hərcü mərc edirsən!

Xərcin tükənib kəsilmir ardi,
Billah, dəxi pullarım qutardı!

Xasə əridi, üzüldü canın,
Soldu gül üzün, qaraldı qanın;

Vazeh bu ki, xəstədir məzacın,
Ya rəb, kim edər sənin əlacın?!

Nə var yeyib-içməyin, nə xəbin,
Təhsilədir ancaq irtikabın.

Nə seyrü səfani xoşlayırsan,
Nə dərsü kitabı boşlayırsan.

Mırt-mırt oxuyub mırıldayırsan,
Qarğa kimi hey qırıldayırsan!

Əyyami-bəharü güldür, oğlum!
Qoyma məni qəmdə, güldür, oğlum!

Həmsinnlərin səfadə, bağda,
Həməsrlərin çəməndə, dağda.

Bə'zisi gəzib də kiştzari,
Quş əldə gözətləyir şikari;

Bə'ziləri bir tərəfdə xəlvət²,
Adətcə edərlər eyşü işrət;

Bə'zisi olub qumarə məşğul,
Bə'zisi şərabə, yarə məşğul.

Hər bir nəfəri bir işdə çalak,
Hər digəri bir əməldə bibak.

Hər gün əbəveyni şad edirlər,
Hörmətlərin izdiyad edirlər.

Xoş ol əbəveynə kim, bu minval
Hər daim olur cəhanda xoşal!..

[MƏZLUMLUQ EDİB BAŞLAMA FƏRYADƏ, ƏKİNÇİ!]

Məzлumluq edib başlama fəryadə, əkinçi!¹
Qoyma özünü tülkülüyə, adə, əkinçi!

Bir üzrlə hər gündə gəlib durma qapımda,
Yalvarma mənə, boynunu kəc burma qapımda,
Gahi başına, gah döşünə vurma qapımda,

Ləğv olma, ədəb gözlə bu mə'vadə, əkinçi!
Lal ol, a balam², başlama fəryadə, əkinçi!

Xoş keçmədi il çölliyyə, dehqanə, nə borcum?
Yağmadı yağış, bitmədi bir danə, nə borcum?
Əsdi qara yel çəltiyə, bostanə, nə borcum?

Getdi mənə nə fə'ləliyin badə, əkinçi?!
Lağ-lağ danışıb başlama fəryadə, əkinçi!

Aldı dolu əldən sərü samanını, neylim?
Yainki çeyirkə yedi bostanını, neylim?
Verdin keçən il borcuna yorğanını, neylim?

Ol indi palas satmağa amadə, əkinçi!
Lal ol, a balam, başlama fəryadə, əkinçi!

Söz açma mənə çox çalışıb, az yeməyindən,
Canın bəcəhənnəm ki, ölürsən, deməyindən!
Mən gözləmənəm, buğda çıxar, ver bəbəyindən!

Çəltik də gətir, arpa da, buğda da, əkinçi!
Yoxsa soyaram lap dərinin, adə, əkinçi!

Sən hey de yoxumdur, çıxarıb canını, allam!
Vallahi ovub dideyi-giryani, allam!
Şallağə tutub peykəri-üryanını, allam!

Öz halını sal indi özün yadə, əkinçi!
Lağ-lağ danışıb başlama fəryadə, əkinçi!

Cütçü babasan, buğdani ver, dari yeyərsən,
Su olmasa, qışda əridib qarı yeyərsən,
Daşdan yumuşaq zəhr nədir, mari yeyərsən,

Öyrəşməmisən ət-yağa dünyadə, əkinçi!
Heyvan kimi ömr eyləmisən sadə, əkinçi!

Lakin mənim insanlıq olub vəz'i-mədarim,
Bəyzadəyəm, asayışədir cümlə qərarım,
Meysiz, məzəsiz bitməz olur şamü nəharim;

İştə belədir haləti-bəyzadə, əkinçi!
Bəyzadələrin rəsmi budur, adə, əkinçi!..

İsto beledür haloti-beyzadə, ekinci!
Beyzadelerin rəsmi budur, ada, əkinçil...

Beyzadəyəm, asayışadır cümlə qərərim,
Meysiz, mozzosiz bitməz olur samū nəhərim;

[ƏLMİNNƏTÜ-LİLLAH Kİ, “DƏBİSTAN” DA
QAPANDI!]

Əlminnətü-lillah ki, “Dəbistan”¹ da qapandı!
Bir badi-xəzan əsdi, gülüstan da qapandı!

Hasilləri puç oldu bütün məzrəəcatın,
Yel vurdu qavun-qarpızı, bostan da qapandı!

“Ülfət”² kəsilib, toxdadı “Bürhani-tərəqqi”³,
Məhv oldu “Həmiyyət”⁴, ədəbistan da qapandı!

“Rəhbər”⁵ yorulub, yuxladı “Irşad”⁶ “Təkamül”⁷,
Aslanlara ox dəydi, neyistan da qapandı!

Meydani-rəqabətdə bizim hümmətimizdən
Də’va qapanıb, Rüstəmi-dastan da qapandı!

Ətfali-vətən qoy bağırıb ölsün acıdan,
Yandı analar sinəsi, püstan da qapandı!

Qoy köhnələrin daş ürəyi gül tək açılsın,
Darüzzəfəri-tazəpərəstan da qapandı!..

UÇİTELLƏR

Tövqif edilmişdi mağıl Gəncə siyezdi,
Olmuşduq əcəb biz dəxi rahət, uçitellər!

Düşdü tavuğu dövriyə¹ bədbəxt “Nicat”ın²,
Əyləşmədi bir ləhzə fəraigət, uçitellər!

Divan-dərəni bəndə çəkib aldı dübarə,
Bu bid’et olan əmrə icazət, uçitellər!

İndi Bakıda başlanacaq oldu bu iclas,
Olduq yenə ol məclisə də’vət, uçitellər!

Qoymur bu qapanmış bizi dünyadə beş-on gün
Adətcə çəkib keyf, edək işrət, uçitellər!

Bilməm bu siyezdin nədir axır bızə xeyri –
Hər ildə çəkək bunca əziyyət, uçitellər?!

Daim bu təşəbbüsler olur həqqül-əməlsiz,
Millət pulu yox, ta alaq ücrət, uçitellər!

Lazım gətirir xərc edək ancaq cibimizdən,
Həm xərc ola, həm mayeyi-zəhmət3, uçitellər!

Boylə əmələ aqil olan mürtəkib olmaz,
Layiqmi cibisdanə xəyanət, uçitellər?!

Yə’ni nə deməkdir bu ki, sən pulunu xərc et,
Ta elm oxuyub dərs ala millət, uçitellər?!

Millətdən ötür ağlıyan axırda olur kor, –
Məzmunlu məsəldir bu ibarət, uçitellər!

Bildir də nə zəhmətlə bu iclasa yığışdıq,
Etdik nə qədər boş yerə söhbət, uçitellər!

Lağ-lağ danişıldı ki, nədir şıə və sünni,
Lazım ki, bir olsun bu şəriət, uçitellər!

Derdiz ki, gərəkdir açıla məktəbi-nisvan,
Bir yanda dəxi məktəbi-sən'ət, uçitellər!

Bu hərzəvü hədyanlara kimlər qulaq asdı,
Kim verdi bu axmaq sözə qiymət, uçitellər?!

Baş tutdumu beytülmalınız, söylə, sən Allah?
Çəkdiz, mən ölüm, hiç xəcalət, uçitellər?!

İslamın ölüb yoxsa sanırdız vükəlası?
Xudsər eləyirdiz də vəkalət, uçitellər?!

Bir millətə kim, siz olasız hadiyü hamı,
Batsın yerə, ya rəb, belə millət, uçitellər!

Sidqi bu ki, bu barədə rə'yimdir əlavə –
Sizlə edə bilməm də şərakət, uçitellər!

Fikrim budur ancaq olam öz keyfimə məşğul –
Bir guşeyi-gülzardə xəlvət, uçitellər!

“Mey şışədə, cam əldə, ağır nəş’ə başımda”...
Bu şe’rin edəm virdini adət, uçitellər!

[VƏQTA Kİ, QOPUR BİR EVDƏ MATƏM]

Vəqta ki, qopur bir evdə matəm,
Təşkil edilir büsati-ehsan,
Mə'lumlər əyləşir müəmməm,
Təfrīh ilə əllərində qəlyan,
Ev sahibinin xəyalı bərhəm,
Əfkari qonaqların fisincan,
Bışdikcə qazan-qazan mütəncəm,
Gəldikcə tabaq-tabaq badimcan –
Yad et məni, yağılı-yağlı yad et!

Vəqta ki, əsas olur mürəttəb
Məcmuəyi-nazü ne'mət ilə,
Sərsüfrədə səf çəkir müəddəb
Eyzən nücəba mətanət ilə,
Dərvazədə əhli-fəqr: “Ya rəb!
Ya rəb!..” çağırır zəlalət ilə;
Sərsüfrədə dadlı-dadlı şərbət,
İçdikcə qonaqlar əldə fincan,
Dərvazədə həsrətü nədamət,
Olduqca nəsibi-müstəməndən –

Yad et məni, qəmli-qəmli yad et!
Vəqta gətirir bir əhli-sərvət
Minheysi-zəkat bir qədər pul;
Seyfül-üləma edib icabət,
Övrədə olur və leyk məşğul;
Yə'ni ki, müqəddəsəm həqiqət (?)
Mən fazili-əsr, xəlq məfzul.
Məbləğ tökülüb hüzurə lay-lay,
Olduqda havaleyi-cibisdan,
Həqqül-füqərayə şeyx: “Oxqay,
Bəllə'tü” deyib udanda pünhan
Yad et məni, gizli-gizli yad et!..

Olduqca nasibi - müstəməndən
Yad et moni, qomlı-qomlı yad et!

Içlikən qonaqlar oldu fincan,
Dərvəzədə həsrəti nedamət,

FƏXRİYYƏ

Hərçənd əsirani-qüyudatı-zəmanız,
Hərçənd düşcarani-bəliyyati-cəhanız,
Zənn etmə ki, bu əsrənə avareyi-nanız,
Əvvəl nə idiksə, yenə biz şimdə həmanız...

Turanlılarız, adiyi-şügli-sələfiz biz!
Öz qövmümüzün başına əngəlkələfiz biz!

Zülmətsevər insanlarınız üç-beş yaşıımızdan,
Fitnə göyərir torpağımızdan, daşımızdan,
Tarac edərək, bac alırız qardaşımızdan,
Çıxmaz, çıxa bilməz də bu adət başımızdan...

Əslafımıza çünki həqiqi xələfiz biz!
Öz qövmümüzün başına əngəlkələfiz biz!

Ol gün ki, Məlikşah Büzürg¹ eylədi rihlət,
Etdik iki namərd vəzirə təbəiyyət,
Qırdıq o qədər bir-birimizdən ki, nəhayət,
Düşmən qatıb əl, taxtimizi eylədi qarət...

Öz həqqimizi gözləməyə bitərəfiz biz!
Turanlılarız, adiyi-şügli-sələfiz biz!

Bir vəqt olub leşkəri-Çingiza² tərəfdar,
Xarəzmləri³ məhv elədik qətl ilə yekbar,
Xarəzmlərin şahı fərar eylədi naçar,
Məscidləri, məktəbləri yıldız yerə təkrar...⁴

Həqqə ki, səzavarı-nişanı şərəfiz biz!
Öz dinimizin başına əngəlkələfiz biz!

Bir vəqt də də'vayı-Səlib⁵ oldu mühəyya,
Də'vadə firəngilərə qalib gəlib, əmma
Dincəlməyib etdik yenə bir faciə bərpa,
Öz tiğimiz öz rişəmizi kəsdi sərapa...

Guya ki, biyabanda bitən bir ələfiz biz!
Öz qövmümüzün başına əngəlkələfiz biz!

Bir vəqt dəxi Qarəqoyun⁶, Ağqoyun⁷ olduq,
Azərbaycana, həm də Anatoluya dolduq,

Ol qədr qırıb bir-birimizdən ki, yorulduq,
Qırğıqca yorulduq və yorulduqca qırıldıq...

Turanlılarız, adiyi-şügli-sələfiz biz!
Öz qövmümüzün başına əngəlkələfiz biz!

Bir vəqt salib təfriqə olduq iki qismət,
Teymur⁸ şəhə bir paramız etdi himayət,
Xan İldirimə⁹ bir paramız qıldı itaət,
Qanlar saçılıb, Ankarada qopdu qiyamət...

Əhsən bizə! Həm tırzəniz, həm hədəfiz biz!
Öz qövmümüzün başına əngəlkələfiz biz!

Teymur şəhi-ləngə olub tabeyi-fərman,
Xan Toxtamış¹⁰ eylədik al qanına¹¹ qəltan,
Ta oldu Qızıl Ordaların¹² dövləti talan¹³,
Məsko şəhinə faidəbəxş oldu bu meydan...

Əlyövm uruslaşmaq ilə zişərəfiz biz!
Öz dinimizin başına əngəlkələfiz biz!¹⁴

Bir vəqt Şah Ismayili¹⁵ Sultani-Səlimə¹⁶
Məftun olaraq eylədik İslami dünimə,
Qoyduq iki tazə adı bir dini-qədimə,
Saldı bu təşəyyö, bu təsənnün bizi bimə...

Qaldıqca bu halətlə səzayı-əsəfiz biz!
Öz dinimizin başına əngəlkələfiz biz!

Nadir¹⁷ bu iki xəstəliyi tutdu nəzərdə,
İstərdi əlac eyləyə bu qorxulu dərdə,
Bu məqsəd ilə əzm edərək girdi nəbərdə,
Məqtulən onun nə'sini qoyduq quru yerdə...

Bir şeyi-əcibiz, nə bilim, bir tühəfiz biz!
Öz dinimizin başına əngəlkələfiz biz!

İndi yenə var tazə xəbər, yaxşı təmaşa,
İranlılıq, osmanlılıq ismi olub ehya,
Bir qit'ə yer üstündə qopub bir yekə də'va,
Meydan ki, qızışdı olarıq məhv sərapa...

Onsuz da əgərçənd ki¹⁸, yeksər tələfiz biz!
Öz qövmümüzün başına əngəlkələfiz biz!

QORXURAM

Payi-piyadə düşürəm çöllərə, –
Xari-mügilan görürəm, qorxmuram.

Seyr edirəm bərrü biyabanları, –
Quli-biyaban görürəm, qorxmuram.

Gah oluram bəhrdə zövrəqnişin, –
Dalğalı tufan görürəm, qorxmuram.

Gəh çıxıram sahilə, hər yanda min
Vəhşiyi-ğürran görürəm, qorxmuram.

Gah şəfəq tək düşürəm dağlara¹, –
Yanğılı vulkan görürəm, qorxmuram.

Gəh enirəm sayə tək ormanlara, –
Yırtıcı heyvan görürəm, qorxmuram.

Üz qoyuram gah neyistanlara, –
Bir sürü aslan görürəm, qorxmuram.

Məqbərəlikdə edirəm gəh məkan, –
Qəbrdə xortdan görürəm, qorxmuram.

Mənzil olur gəh mənə viranələr, –
Cin görürəm, can görürəm, qorxmuram.

Bu küreyi-ərzdə mən, müxtəsər,
Müxtəlif əlvan görürəm, qorxmuram².

Xarici mülkündə də hətta gəzib
Çox tühaf insan görürəm, qorxmuram.

Leyk, bu qorxmazlıq ilə, doğrusu,
Ay dadaş, vallahi, billahi, tallahi,
Harda müsəlman görürəm, qorxuram!..

Bisəbəb qorxmayıram, vəchi var:
Neyləyim axır, bu yox olmuşların
Fikrini qan-qan götürəm, qorxuram,
Qorxuram, qorxuram, qorxuram!..

[BƏ’Zİ YERLƏRDƏ TƏSADÜF OLUNUR AŞA, ƏTƏ]

Bə’zi yerlərdə təsadüf olunur aşa, ətə,
Müftə görcək tuturam kəndimi bozbaşa, ətə!

Deyirəm, kaş qonaqlıq olan evlərdə bütün
Yeyib-içməkdə başım bənd ola, çulğaşa ətə!

O qədər xoşlanıram tüstüsü çıxcaq kababın –
Ac bişik tək cumuram şövq ilə birbaşa ətə!

Görürəm ta əti qəssab dükanında asılıb,
Az qalır it kimi nəfsim hürə, dırmaşa ətə!

Nuş olur canıma ət, xasə o həngamdə kim,
Mən yeyəm, xırda uşaqlar baxa, ağlaşa, ətə!

Əti çox istəyirəm, leyk pulu ondan çox,
Nola, quzğun kimi ta müftə qonam laşa, ətə!

Xərc edir bir para əşxas pulun bayramda
Zə'fəranə, yağı, razyanəyə, xashaşa, ətə!

Filhəqiqət yeməli şeydir əgər pulsuz ola,
Yaramır pul verilə hər quruya, yaşa, ətə!

Pulu ancaq yaraşır çinləyəsən sənduqə,
Nə ki, xərc eyləyəsən millətə, dindəşə, ətə?!

Oylə zəhləm gedir, Allah da bilir, millətdən,
Oluram süst adı gəlcək, dönürəm daşa¹, ətə!

Adı pulsursa pulun, leyk özü can yonqarıdır,
Vermək olmur qohuma, qonşuya, qardaşa, ətə!

Verərəm dinimi, imanımı, əmma pulumu
Vermərəm, “Bəhlul”² ağa, arxayın ol, aşa, ətə!..

[MƏN BELƏ ƏSRARI QANA BİLMİRƏM]

Mən belə əsrarı qana bilmirəm,
Qanmaz olub da dolana bilmirəm!..¹

Axtaxana, dağda dana böyüdü,
Mən böyük ollam haçana, bilmirəm!..

Derlər utan, heç kəsə bir söz demə, –
Həq sözü derkən utana bilmirəm!..

Neyləməli, göz görür, əqlim kəsir,
Mən günəşini göydə dana bilmirəm!..

Şiddəti-seylan ilə baran tökür,
Bir koma yox, daldalana bilmirəm!..

Derlər usan, hərzəvü hədyan demə, –
Güç gətirir dərd, usana bilmirəm!..

Derlər, otur evdə, nedim, kasibəm,
Kəsb eləməzsəm, qazana bilmirəm!..

Derlər, a qanmaz, de yıxıl, öл, qutar!
Hə, balam, doğrusu, ay dadaş, mən dəxi
Məsləhət ondan o yana bilmirəm!..

MÜƏLLİMLƏR SİYEZDİ

Baş tutdu müəllimlərin icłası-siyezdi,
Ey yay, uçitellər yenə dərkar olacaqdır!..

Zənnimcə mənim, işbu yiğincaqda həməna
Bildirki məsaili yenə təkrar olacaqdır.

Təşkil edəcəklər kişilər məktəbi-nisvan,
Qızlar oxuyub cümlə şərəfdar olacaqdır.

Hər şəhərdə bir məktəbi-sən'at açacaqdır,
Oğlanlar alıb həndəsə, me'mar olacaqdır.

Tətbiq edəcəklər yazını şiveyi-türkə,
Sibyan da sühulətlə xəbərdar olacaqdır.

Təsnif olunub tazə kütüb türk dilində,
Hər kəs oxuyub elmlə bidar olacaqdır.

Bu bir, iki, üç məs'ələdə yox o qədər bak,
Olsun, bəcəhənnəm, necə rəftar olacaqdır.

Lakin bu yamandır ki, iki məzhəbə rəğmən
Bir məs'ələ üstündə də göftar olacaqdır.

Sünnilik ilə şıəliyi qaldıracaqlar,
İslamə yetib rəxnə, xələldar olacaqdır.

Qardaş biləcək bir-birini şə və sünni,
Hər əmrə hətrə'yü həməfkar olacaqdır.

Məzhəbləri biryanlıq edib bu uçitellər,
Ancaq yavan islam adı təzkar olacaqdır.

Əfsus, səd əfsus sənə, ey gözel islam!
Kimlər sənə gör indi tərəfdar olacaqdır!?

Baş saçlı, ayaq çəkməli, mirt-mirt danışanlar
Din qədri bilib, mö'minü dindar olacaqdır!..

[ÇAPMA ATINI, GİRMƏ BU MEYDANƏ, A MOLLA!]

Çapma atını, girmə bu meydanə, a Molla!¹
Çox məsxərə sən yazma müsəlmanə, a Molla!
Salma özünü atəşi-niranə, a Molla!
Gəlsin yazığın canına, divanə, a Molla!

Bu sözlərini yaz xərü nadanə, a Molla!
Biz anlayaniq, gəldik axır canə, a Molla!

Şimdi de görək, məqsədin, aya, nədi bizdən?
Nə kəşfi-kəramət, nə də bir mö'cüzə sizdən
Heç görməmişik, salma özün bir belə gözdən!
Ancaq ki, gəlir bircə şəkil çəkmək əlizdən!

Qorxum budu inkar edəsən tarın, a Molla!
Ya məhv edəsən axırət asarın, a Molla!

Elm əhlisən, et heyzü nifasi gözəl ünvan,
Ya məs'əleyi-şəkk ilə səhvi elə tibyan,
Məndən gəl eşit bunca nəsihət, a müsəlman!
Nəql eylə “Çehil tuti”², nə hürriyyəti-vicdan?!

Ol bircə peşiman, gəl imanə, a Molla!
Söhbət edəsən huriyyü qılmanə, a Molla!

Ya və’z elə bizdən ötər əxbarı əhadis,
Qıl malə təsahüb, qala boş yerdə məvaris,
İrsalə oxu, eylə əyan fərqi-xəbais,
Aya, sənə nə, oldu keçən vəz’ü həvadis?

Qıl təkyə mitəkkayə, elə rahət, a Molla!
Elm əhlinə şimdi belədir adət, a Molla!

Çıx mənbərə, zahirdə oxu nəqlü kitabı,
Buğdanı vur anbara, elə meyl şərabı,
Vur başına noxtadı, bu məxluqə, səvabı,
Aya, nə işin var, yazıb ayati-hicabı?

Bu sözləri insan yazıb insanə, a Molla!
Noxta yaranıb firqeyi-heyvanə, a Molla!

Ya müctəhid ol, tap özünə çoxlu müqəllid,
Yainki əvam ol, elə irsaləyə təqlid,
Aya, sənə nə, neylədi molla ilə seyyid?
Ya neylədi hac? Eləmə hər sözü təcdid!

Hər nə eləsə, başda var əmmamə, a Molla!
Dinmə, toxunur aləmi-islamə, a Molla!

Gahi yağışı, gahi müsəllanı danırsan,
Gahi öküzün üstə bu dünyani danırsan,
Gahi buludu, ərşि-müəllanı danırsan,
Gəh cinni, gəhi qulı-biyabani danırsan,

Təsxirə girib çox oxudun, azdın, a Molla!
Hər nə gəlib öz əqlinə sən yazdır, a Molla!

Təsbibi götür, qurşağı bağla, elə təzvir,
Öz vəhmi-xəyalatını eylə bizə təfsir,
Aya, sənə nə nəf'i ki, Iran ola tə'mir, –
Risva edib hər həftə çəkirsən belə təsvir?

Bircə sənə nə, noldu bu Iranə, a Molla!
Ya molla, seyid qoydula viranə, a Molla!

Coğrafi nədir, elmi-hesab, elmi-riyazi,
Ya elmi-məsahət edə təqsimi-ərazi,
Ya elmi-məadin oxuya kəşf edə əzəzi,
Qoy nəhv ilə sərfi oxusun ta ola qazi,

Söhbət eləsin töhrü nəcasətdən, a Molla!
Ya məs'əleyi-qüslü cənabətdən, a Molla!

Ya tiryaki ol, getmə nə da'vavü nə rəzmə,
Sən'at nədi, Allaha təvəkkül elə, gəzmə,
Ya düşsə yetim malı ye, ver xəlvəti həzmə,
Əyləş, otu, iç badəni, sal mütribi bəzmə,

Bizlərdə nə lazımdı ticarətlər, a Molla!
Bir yaxşı ticarətdi bu adətlər, a Molla!

Aya, sənə nə qız ərə getdi ki, uşaqdı?
Aya, sənə nə aclara noldu ki, quraqdı?

Ya gündə bir arvad ki, müsəlmandan iraqdı?
Yainki tərəqqi bizə hardandı, haçaqdı?

İnkar eləmə qəsd ilə köhnə yolu, Molla!
Biçarə, yazıq, başı cünundan dolu, Molla!

Yatmirsan özün indi də, neylim, hələ yatma,
Mollalara yansın ürəyin, xəlqi ayıtma,
Xanların evin yixma, gözüm, köhnəni atma,
Buzlu suyu qaynar qazanın aşına qatma,

Yox anlayanın mənfəəti canə, a Molla!
Dərvişə, axunda, bəyə, həm xanə, a Molla!..

İKİ CAVABLARA BIR CAVAB

Loğalaşıb, a görməmiş, çox da belə firıldama!
Tərbiyəsiz uşaq kimi boş-boşuna hırıldama!
Baş-qulağın düzəlməyib, çox da basıb-guruldama!

Dinmə, danışma, yat balam, sən deyən olmayıb hələ!

Müntəzəm olmamış əməl, rövnəqi-kar olurmu ya?!
Sübh tülü' etməmiş vəqt-i-nəhar olurmu ya?
Bir gül açılmaq ilə də fəsli-bəhar olurmu ya?

Dinmə, danışma, yat balam, sən deyən olmayıb hələ!

Qətl elədiz Ətabəki, mən ki, bu əmri dammiram?!
Var yenə min Ətabəkiz, yoxsa əməlli qanmiram?
Köhne qapı bu tezliyə tazələşə inanmiram!

Dinmə, danışma, yat balam, sən deyən olmayıb hələ!

Girəm Ətabək öldü də, topü tüfənginiz hanı?
Bəhri-əmisiqi-hərbdə kəştiyi-cənginiz hanı?
Əski hamamdır, əski tas, pəs yeni rənginiz hanı?

Dinmə, danışma, yat balam, sən deyən olmayıb hələ!

Söylə mənə, vəzarəti-milliyəniz düzəldimi?
Ya uzun əl, uzun papaq qıssalaşıb gödəldimi?
Ölkənizə şəməndəfer yol tapa bildi, gəldimi?

Dinmə, danışma, yat balam, sən deyən olmayıb hələ!

Darı-şəfayi-Tehranın get elə bir səyahətin,
Mirzə Əbülhəsən xanın Görəvi-təbabətin,
Tən yarı böldü zəhr ilə yekşər əcəm cəməətin!

Dinmə, danışma, yat balam, sən deyən olmayıb hələ!

Mülki-İraqı adbaad saysam əgər, kəlal olur,
Tul tapar kəlamımız, qareə həm məlal olur,
İşbu səbəblə şərimiz müxtəsər ərzi-hal olur,
Dinmə, danışma, yat balam, sən deyən olmayıb hələ!

Arxa su dolmayıb hələ!
Köhne idarəniz durur,
Rəngi də solmayıb hələ!..

[SOLDUMU GÜLZARIN, EY FAİQİ-NE'MAN PƏSƏR]

Soldumu gülzarin, ey Faiqi-Ne' man pəsər,
Laleyi-ne' manların oldumu xunincigər,
Sinənə dəsti-qəza çəkdimi dağı-kədər1,

Nərgisi-şəhlələrin jaləçkan oldumu?
Şimdi sənə mən deyən mətləb əyan oldumu?!

Söyləmədimmi sənə, rahət otur, heyfsən,
Çəkənə bu millət qəmin, çək özünə keyf sən,
Xanə deyildir sənin, getməlisən, zeyfsən,

Eyləmədin e'tina, qıssə həman oldumu?
Şimdi sənə mən deyən mətləb əyan oldumu?!

Fayidə verməz, dedim, etdiyin əfəqən sənə,
Halına yandıqların eyləməz ehsan sənə,
Məskən olur aqıbat guşeyi-zindan sənə,

Guşeyi-zindan sənə iştə məkan oldumu?
Şimdi sənə mən deyən mətləb əyan oldumu?!2

Mən demədimmi sənə başda otur tac tək,
Durma müqabil bəla tırınə amac tək,
Istəmə hürriyyəti fə'leyi-möhtac tək3,

Balü pərin nagəhan tirə nişan oldumu?
Şimdi sənə mən deyən mətləb əyan oldumu?!

Mən demədimmi sənə girma işə can ilən,
Xovf elə, sallaşma çox bəylər ilən, xan ilən,
Olmagilən həmrəviş məclisi-Iran ilən,

Məclisi-Iranda bir şövkətü şan oldumu?
Şimdi sənə mən deyən mətləb əyan oldumu?!

Mən demədimmi sənə həzrəti-zışanları,
Eyləmə də'vət əbəs birliyə işanları,
Sən ki, yığa bilməsən bunca pərişanları,

Məs'əleyi-ittihad həllü bəyan oldumu?
Şimdi sənə mən deyən mətləb əyan oldumu?!

[**EY ON KI, ÜLUMİ-MƏDƏNİDƏN XƏBƏRİN VAR**]

Ey on ki, ülumi-mədənidən xəbərin var,
Yüz dərdi-sərin var;
Bica yerə hər ləhzədə min şüru şərinl var,
Çox pis nəzərin var.

Bəsdir, az elə bizləri sən elmdə talib,
Axır nə münasib?
Gör milləti-bipavü sərü həm çü xərin var,
Bundan bətərin var!

Təsxiri-əcinnə ilə et kəşfi-kəramət,
Əhsən deyə millət;
Neylim oxuyub elmi-sənaye hünərin var,
Nəf'in, səmərin var?!

Buynuzlu ilan seydinə get yazgilə əfsun,
Etmə bizi məhzun!
Minlər bu əməldə görəsən simü zərin var,
Ali əsərin var!

Bəsdir dəxi millət qəmini eyləmə təkrar,
Olmaز belə israr!
Bir bax özünə, gör necə əşki-bəsərin var,
Həm çəşmi-tərin var!

Yüz elm oxusan, axırı avarə qalarsan,
Biçarə qalarsan;
Baxmazla sənin sinədə dürlü gühərin var,
Lö'löi-tərin var.

Bir tazə cavan olsan, əzizim, işin işdir,
Bu yaxşı rəvişdir;
Hər kəs görə söylər: necə lə'li-şəkərin var,
İncə kəmərin var.

Əlbət yeyib-içmək, keyf çəkmək ola karın,
Həm olmaya arın;
Bunda biləsən yaxşıca fəthü zəfərin var,
Həli-digərin var.

Getsə belə iş möhtəşəmi-xəlvət olursan,
Asudə qalırsan;
Boylə eləməzsən, bılırəm, çox xətərin var,
Həm şüru şərin var.

Yoxsa deyəsən milləti-biçarə qəmindən,
Hakim sitəmindən;
Bil sübhə kimi naleyi-mürği-səhərin var!
Ol dərbədərin var!

Etmə qəmi-millət,
Açma başa zəhmət,
Olsa belə möhnət
Xunin ciyərin var!

SUAL-CAVAB

- Görəmə! – Baş üstə, yumaram gözlərim.
- Dinmə! – Mütiəm, kəsərəm sözlərim.
- Bir söz eşitmə! – Qulağım bağlaram.
- Gülmə! – Pəkey, şamü səhər ağlaram.
- Qanma! – Bacarmam! Məni mə'zur tut,

Boyləcə təklifi-məhalı unut!
Qabili-imkanmı olur qanmamaq?
Məcməri-nar içrə olub yanmamaq?
Eylə xəmuş atəşi-suzanını,
Qıl məni asudə, həm öz canını!

İFTARDAN BİR GÖFTAR, YA MƏCMUƏDƏN BİR LÖQMƏ

Atmiş niqabi-hüsniñ məcmuəyi-təvəngər,
Məcmuədə düzülmüş eyzən xuruş sərasər,
Həsrətkeşani-mətbəx, gürgani-bətnpərvər,
Cari boğaza şərbət, sari-məzaqə şəkkər,
Əksi-buxarı-dolma, zilli-əmmameyi-sər,
Dəryayı-iştəhayə olmaqdə behcətavər,
Hüzzar içində əsla yox bir fəqirü müztər,
Iftar vəqtidir ha, ey vaizi-süxənvər!

İş başbilənsiz olmaz!
Sərsüfrə sənsiz olmaz!

Vəqtı-ğəza ki, nəfsin cuş etdiyi zəmandır,
Bilcümlə ruzədarə həngami-əkli-nandır,
Ənva'i-nazü ne'mət sərsüfrədə əyandır,
Lakin o löqmələr həp ə'yanə şayəgəndir,
Hər su nəzər edərsən: bəydir, əmirü xandır,
Fəqr əhlinə bu halət taqətgüdəzi-candır,
Iftar ləzzətəfza suri-səfanişandır,
Ey müstəhəq, darıxma, könlün əgərçi qandır!

Miskin həzənsiz olmaz!
Qəm, qüssə sənsiz olmaz!

Etdikcə mən təmaşa, gördükcə işbu kari –
Acizdə inkisarı, saildə iztirarı,
Miskində intizarı, tacirdə ehtikarı,
Əşkim olur gözümdən xuni-ciylərə cari,
Heyhat, olurmı çeşmim haiz bu iqtidarı!
Ta yanmadıqca könlüm, ey könlümün mədari?!
Əş'ari-atəşin-dəm yaxdıqca qəlbə-zarı,
Təqlid edir təbiət mürğani-növbəhari.

Şair süxənsiz olmaz,
Şe'r isə sənsiz olmaz!

Ey əhli-fəqrü faqə, ver şairə səlalin,
Dəmdir ki, şair olsun dildadeyi-kəlalin,
Dəmdir ki, şe'ri-nəğzim şərh etsin ərzi-halın,
Şayani-rəhm olunsun hər kəscə infialın,
Surətnümalıq etsin ayineyi-visalın,
Gözlərdə cilvələnsin insan kimi cəmalın,
Heyhat! Sümmə heyhat! Xam olmasın xəyalın!
Bihimmət əğniyadən olmaz rəva sualın,
Tök ruyi-zərdin üzrə daim sırışki-alın...

Sail mihənsiz olmaz!
Möhənət də sənsiz olmaz!

[BİMƏRHƏMƏT Ə'YANLARINA ŞÜKR, XUDAYA!]

Bimərhəmət ə'yanlarına şükr, xudaya!
Bu sahibi-milyanlarına şükr, xudaya!

Millət qəminə baxmayan ənzari-kərəmlə –
İşani-zəvişanlarına şükr, xudaya!

İş bilməyənancaq yemək-içməkdən əlavə,
Bu canlı dəyirmanlarına şükr, xudaya!

Bidadi-bəradərlə olan qanına qəltan,
Qafqazdakı qurbanlarına şükr, xudaya!

Xassə Baku şəhrində, o şöhrətli məkanda
Dərya tək axan qanlarına şükr, xudaya!

Xunxar olan əfradı-bəni-növ'ünə daim –
Bu vəhşiyü gürranlarına şükr, xudaya!

Qurd isə, şəqal isə biyabanda olurdu,
Şəhr içrə bu heyvanlarına şükr, xudaya!

Gözlənməyən ədnalığın icadına ciddən –
Himmət edən insanlarına şükr, xudaya!

Həmmamda övrətlərə quldurluq edən bu
Qeyrətli müsəlmanlarına şükr, xudaya!

Sakit oturan boylə cinayətlərə qarşı
Bu sahibi-vicdanlarına şükr, xudaya!

Bilməm nə zəman qəhrin edər aləmi bərbad?!
Səbr etdiyin avanlarına şükr, xudaya!

Həll olmadı könlümdəki niskilli müəmma,
Təcđid edirəm mətləi, mabə'di var əmma!..

MƏKTUB

Molla dayı, etmə şərərat belə,
Ortalığa salma ləcəcət belə!..

Gündə çıxarma yeni bir qaidə,
Məktəbi bilmə belə bafaidə,
Milləti bənd etmə əlif-baidə,
Söyləmə “sə’fəs” belə, “qərşət”1 belə!..

Çox da sənin tək deyiləm naxələf
Ta olam aqi-pədərani-sələf,
Elmlə övladımı etməm tələf –
Min də desən söz belə, söhbət belə!..

Elm nədir, fəzl nədir – qanmaram,
Atəşi-elmə alışib yanmaram,
Sən edən iğvalərə aldanmaram,
Vermə əbəs kəndinə zəhmət belə!..

Cəhldə bir qəl’əyi-istadəyəm,
Aləmi məhv etməyə amadəyəm,
Adiyi-tiryakü meyü badəyəm,
Etmişəm ömrümədə mən adət belə!..

Tikmə, kənar ol, gözümə milləti!
Neyləyirəm milləti, milliyyəti?!
Oldu başım dəng, dəyiş söhbəti,
Az sölə millət belə, ümmət belə!..

Mən fəqət öz əmrimi samanlaram,
Xeyrim üçün aləmi viranlaram,
Mən nə cəmaət, nə vətən anlaram, –
Yansa vətən, batsa cəmaət belə!..

Yox gözüm əsla füqəra görməyə!
Xud, füqəranı nə rəva görməyə?
Gözdə əgər olsa ziya görməyə –
Göstər ona pul belə, dövlət belə!..

[TÖHMƏT EDİR QƏZETÇİLƏR, –
MƏ’ŞƏRİ-NASI BİR BELƏ!..]

Töhmət edir qəzətçilər, – mə’şəri-nası bir belə!..
Özlərinin, inan ki, yox fəhmü zəkası bir belə!..

Mən kimi aqıl olsalar, şügl edələr oğurluğu, –
Zəhməti, rənci bir belə!.. zövqü səfəsi bir belə!..

Cümə məarif əhlinin haləti göz önündədir, –
Vəchi-məaşı bir belə!.. dərdü bəlası bir belə!..

Madəri-elmə söylənir Məryəməl söylənən tühəm,
Elmin anası bir belə!.. cəhlin atası bir belə!..

Mən dəliyəmmi oğlumu məktəbə, dərsə sövq edəm?!
Dərsin əzası bir belə, xəlqin ədası bir belə!..

Töhmət edir qozəcillər, — ma'şeri-nası bir belə!..
Özlərinin, inan ki, yox, fahimli zəkəsi bir belə!..

Cümə meanif elinin hələti göz öñüñçədir, —
Vechi-məşçi bir belə!.. dərəcə bə lästir bir belə!..

1908

**[DAŞ QƏLBLİ İNSANLARI
NEYLƏRDİN, İLAHİ?!]**

Daş qəlbli insanları neylərdin, ilahi?!

Bizdə bu soyuq qanları neylərdin, ilahi?!

Artdıqca həyasızlıq olur el mütəhəmmil,

Hər zülmə dözən canları neylərdin, ilahi?!

Bir dövrdə kim, sidqü səfa qalmayacaqmış, –

Bilməm belə dövrənləri neylərdin, ilahi?!

Məzlumların göz yaşı dərya olacaqmış, –

Dəryaları, ümmanları neylərdin, ilahi?!

Səyyadi-cəfakardə rəhm olmayacaqmış, –

Ahuləri, ceyranları neylərdin, ilahi?!

Bağın, əkinin xeyrini bəylər görəcəkmiş, –

Töxm əkməyə dehqanları neylərdin, ilahi?!

İş rəncbərin, güc öküzün, yer özünükü, –

Bəyzadələri, xanları neylərdin, ilahi?!

Hökm eyləyəcəkmiş bütün aləmdə cəhalət, –

Dildadeyi-irfanları neylərdin, ilahi?!

Surtuqlu müsəlmanları təkfirə qoyan bu

Döşdülü müsəlmanları neylərdin, ilahi?!

Yaxud buların bunca nüfuzu olacaqmiş, –
Beş-üç bu süxəndanları neylərdin, ilahi?!

Qeyrətli danosbazlarımız iş bacarıkən, –
Tənbəl, dəli şeytanları neylərdin, ilahi?!

Ərlər hərə bir qız kimi oğlan sevəcəkmiş, –
Evlərdəki nisvanları neylərdin, ilahi?!

Tacirlərimiz Sonyalara bənd olacaqmiş, –
Bədbəxt Tükəzbanları neylərdin, ilahi?!

Sübhanəkə, sübhanəkə, sübhanəkə, ya rəb!
Baxdıqca bu hikmətlərə heyran oluram həp!..

SUAL-CAVAB

CAVAN-QOCA

- Şəhri-mə'lumunuzun vəz'ü qərarı necədir?
- Həmdülillah, necə görmüşdüsə Nuh1, oyləcədir!
- Yeni məktəb açılıbmı vətən övladı üçün?
- Az deyil Adəm açaq mədrəsə əhfadı üçün!
- Oxuyurmu qəzetə şəhrinizin əhli təmam?
- Bə'zi sarsaq oxumuşlar oxuyur, mən oxumam!
- Ölkənizdə açılıbdırımi qiraətxanə?
- Tazələr açmış idi, qoyduq onu viranə!
- Ac qarındaşlara infaq edilirmi, əmi can?
- Onu görməzmi xuda, el niyə versin ona nan?!
- Biva övrətlərin əmri alınırımı nəzərə?
- Canı çıxsın, o da getsin yenə bir tazə ərə!
- İttihad əmrinə dair danışsızmı bari?
- Danışır bir paramız2, leyk boğazdan yuxarı!
- Sünniyü şəfətəssübləri ləğv oldumu ya?
- Nə dedin? Küfr danışdin! Cıram ağızını ha!..
- Qabili-ərz sözüm yox, məni əfv et, gedirəm...
- Bəcəhənnəm ki, gedirsən, səni xud mən nedirəm?!
- Buna bax, ağızına bax, surəti-idbarına bax!
- Başının şapqasına, etdiyi göftarına bax!..

SƏBİR

Ta gəlirik biz də bir az anlayaq, –
Məhzəri-irfanda vurur tək səbir.
Ya deyirk işləri samanlayaq, –
Məclisi-ə'yanda1 vurur tək səbir.

İstəyirik bir iş açaq filməsəl,
Söyləşirik bir-iki il laəqəl,
Ta deyilir pul verin, aşsin əməl, –
Ölkədə, hər yanda vurur tək səbir.

Yalxı bizi eyləməyib mübtəla:
Səfheyi-Qafqazı tutub bu bəla;
Qaxda, Qazaxda, Şəkidə bərməla,
Şişədə, Şirvanda vurur tək səbir.

Lakin o yerlərdə gedir, durmayır,
Bir elə layiqli kələk qurmayırlar,
Gəncədə derlərsə vurur, vurmayırlar,
Oylə ki, Səlyanda vurur tək səbir.

Andıra qalmış nə yaman səslənir!
Söz deməyə vermir aman, səslənir!
Ox atılır, sanki kaman səslənir!
Sahəti-meydanda vurur tək səbir.

Hərzə nə şura və nə məclis bilir,
Nə düşünür yaxşı, nə bir pis bilir,
Qorxmur, utanmir, nə də bir his bilir,
Hücrədə, dükkanda vurur tək səbir...

FİSİNCAN

Sanma əzdikcə fələk bizləri viranlıq olur,
Un təmənnası ilə buğda dəyirmanlıq olur!

Qarışıqdır hələlik millətin iste'dadı, –
Ələnirsə, safi bir yan, tozu bir yanlıq olur!

Çalxalandıqca, bulandıqca zaman nehrə kimi,
Yağı yağ üstə çıxır, ayranı ayranlıq olur!

Kim ki, insanı sevər, – aşiqi-hürriyyət olur,
Bəli, hürriyyət olan yerdə də insanlıq olur!

Ey ki, dersən, ürəfa rahi-xəta dersəm özün,
Elmi-məntiqcə bu söz bəhreyi-nadanlıq olur!

Ürəfa dersən özün, əqli-xətadə bulunur,
Düşünürsənmi bu sözdə necə hədyanlıq olur?

Gözünü xırələdirmi günəşİ irfanın?
Haydi, xəffaşsifət, buncamı xulqanlıq olur?!

Tanırıq biz sizi artıq, demə ha, biz beləyik,
Tanılır ol kişi kim, tutduğu meydanolıq olur!

Baxmasız güşeyi-çeşm ilə fəqiranə tərəf,
Yüyürüsüz ora kim, dadlı fisincanlıq olur!..

**[ALDANMARAM KI, DOĞRUDUR
AYININ, EY ƏMU!]**

Aldanmaram ki, doğrudur ayinin, ey əmu!
Kəssin məni, həqiqi isə dinin, ey əmu!

İmanına qəsəmlə çapırsan cəmaəti,
Quldurçuluq tüfəngimidir dinin, ey əmu?!

Qəlbin kimi siyah edəməzsən məhasinin,
Cumma hənayə, boşla bu təlvinin, ey əmu!

Sövmü səlatdan sənə gər çıxmasayı pull,
Olmazdı bunca zəhmətə təmkinin, ey əmu!

Tikmə nəmazını gözümə bir cida kimi,
Göstər müamiləndəki tə'yinin, ey əmu!

BİZƏ NƏ?! ---

Gər bu il xəlqi təbah etdi giranlıq, bizə nə?!
Tapmayır ac-yalavaclar güzəranlıq, bizə nə?!

Biz məgər aclara vəqf eyləmişik malımızı?
Ta ki, hər müstəhəqə bəzə edək əmvalımızı?
Biz müraat edərik ancaq öz əhvalımızı,
Daima bəsləyərik naz ilə ətfalımızı;

Atasız tiflləri basdı poranlıqlı, bizə nə?!

Tapmayır ac-yalavaclar güzəranlıq, bizə nə?!

Bu da sözdürmü, qazandıqlarımız parələri
Hey verək bogımalasın Zəngəzur avarələri?
Bizlərə dəxli nədir, – yoxdur əgər çarələri
Qoy ağarsın füqəra gözlərinin qarələri!

Çəksin onlar gecə-gündüz nigəranlıq, bizə nə?!

Tapmayır ac-yalavaclar güzəranlıq, bizə nə?!

Boşla, ay Molla dayı, sən də bizi çəkmə zora!
Biz sənin hiylən ilə düşmərik əsla bu tora!
Baxmarıq guşeyi-çəşm ilə daha Zəngəzura!
Qarlı dağlarda soyuqdan ölenin canı gora!

Olmadı qismət o bədbəxtə aranlıq, bizə nə?!

Tapmayır ac-yalavaclar güzəranlıq, bizə nə?!

Bizə göstərmə, əzizim, o qəm oynağlarını,
Yazda çox gəzmisik al güller açan dağlarını,
Yığmışışq dehyekini, boşlamışışq bağlarını,
Qiş üçün xoşlamışışq Tiflis oyuncağlarını;

Çulgayıb Zəngəzuru indi boranlıq, bizə nə?!

Tapmayır ac-yalavaclar güzəranlıq, bizə nə?!

Hələlik tullamışışq xaneyi-viranələri,
Dolanıb kişvari-Tiflisdə kaşanələri,
Tapdıq axır Lizalar tək neçə cananələri,
Çilçiraqlarla işiqlandırırıq xanələri,
Zalxalar daxmasına çökdü qaranlıq, bizə nə?!

Tapmayır ac-yalavaclar güzəranlıq, bizə nə?!

BARAKALLAH

Sən beləsənmiş, balam, ay barakallah sənə!..
Fisq imiş əmrin tamam, ay barakallah sənə!..

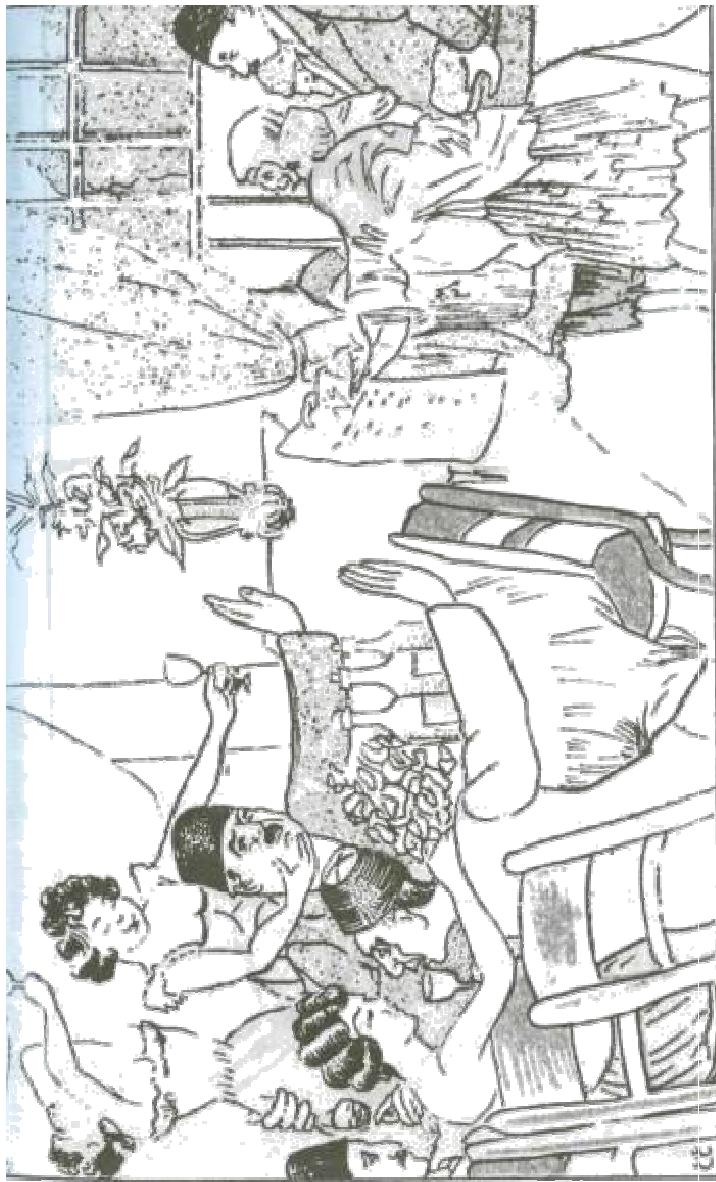
Doğru imiş, şairin olmaz imiş məzhəbi,
Kafir olurmuş bütün mirzələrin əgLəbi,
Ləgvü əbəs mətləbi, ləhvü ləbə məşrəbi,
Şuğlü qəzet, telqram, ay barakallah sənə!

Ay adama oxşamaz, bir üzünə baxsana!
Bomboz olub saqqalın, rəngü həna yaxsana!
Mö'min olub, bir üzük barmağına taxsana!
Ta ki, desin xasü am: ay barakallah sənə!

Yox xəbərin, binəva, hiç özündən sənin,
Lap malaqanlıq yağır girdə gözündən1 sənin,
Doğrusu, mən ürkümüşəm bə'zi sözündən sənin...
Vermərəm artıq salam, ay barakallah sənə!

Heyf qapanmış sənin dideyi-həqbinlərin,
Mənzilinə yiğmişan partetin cinlərin,
Gözlərinə çapmayır yoxsa bu bidinlərin –
Surəti hər sübhü şam, ay barakallah sənə!

Əqlin azib, ay yazıq, boşlamışan karını,
Cümlə dəyişdirmisən kürküñü, paltarını,
Çəkmə, qaloş geymisən, pozmusan ətvarını,
“Fi'lükə fi'lül-həram”, ay barakallah sənə!
Ağzına olsun qadam, ay barakallah sənə!..

Qulqayb Zongozzuru indi boranlıq, bizo nə?
Tapşınır ac-pahavıclar Elizoraniq, bizo nə?

Dolambı kışvari-Tiflisdə kəsunəldi,
Taşqıq anır Lızalar tək nəçər cannaması,

OLMUR, OLMASIN!

A t a

Kuçədə tullan, ey oğul, sən'ətin olmur, olmasın!
Sən'ətə, dərsə, məktəbə rəğbətin olmur, olmasın!

O ğ u l

Kəşbinə getməyə, ata, fürsətin olmur, olmasın!
Gündə bir arvad al, boşə, qeyrətin olmur, olmasın!

A t a

Axşam olanda çıx çölə, gəlmə səbahə tək hələ,
Neyləsən eyləl, bir belə ismətin olmur, olmasın!
İffətin olmur, olmasın!

O ğ u l

Axşam olanda yax həna, düz zəvəcatı yan-yana,
Girdin o dəm ki, yorğana, halətin olmur, olmasın!
Qüdrətin olmur, olmasın!

A t a

Tezdən ayılma bir səhər, dərsinə qılma bir nəzər,
Elm oxumaqda, müxtəsər, niyyətin olmur, olmasın!
Himmətin olmur, olmasın!

O ğ u l

Saqqlalı bağlı hər səhər, isti həmamə qıl güzər,
Qorxma, azarlasan əgər, səhhətin olmur, olmasın!
Behcətin olmur, olmasın!

A t a

Uşqoladan çıxan zaman, hər yeri vurnuxan zaman,
El sənə pis baxan zaman, ibrətin olmur, olmasın!
Xiclətin olmur, olmasın!

O ğ u l

Tək həyətə girən zaman, qonşu qızın görən zaman,
Şövq ilə dindirən zaman, övrətin olmur, olmasın!
Qismətin olmur, olmasın!
Başına eşqi dolmasın!
Rişini Zalxa yolmasın!..

[MADAM Kİ, HAMİYANI-ZÜLMƏT]

Madam ki, hamiyani-zülmət
Xoşlar ki, dəvam edə cəhalət;
Heyhat, bilirmi onda millət
Tovhid nədir və ya nübüvvət?
Məktəb edir iqtiza zəmanət,
Bixar ola ta güli-fərasət;
Ey seyr arayan o gülsitanə,
Əslı yoxu bəkləmək nə hacət?!
Xab et hələ, qafilanə xab et!

Tainki uyub yatan ayılmaz,
Fərq etməz ola ya ağ, ya qarə;
Xəstə ki, başında huş qalmaz,
Dərdin düşünüb bulurmu çarə?
Ancaq ona türfə-türfə dəllak
Eylər hərə bir əcəb təbabət!
Ey xəstə, ayılma, etmə idrak,
Həp qanını əmsə də həcamət!
Dönmə o yana, bu yana, xab et!

Aldanma, quzum, ki ləfzi-kafər
Təshih olunub çıxa lügətdən;
Madam ki, sağdı Mirzə Qənbər
Eymən deyilik bu məl'ənətdən;
Qoymaz ki, bu xəlqi cismi-vahid
Hökəmündə olub edə məişət;
Əfsaneyi-küfrü şirkü mülhid,
Heyhat, olurmu tərki-adət?!

Bu nüktəni qanə-qanə xab et!..

MƏSLƏHƏT

Ağrin alım, ay Məşəd Sijimqulu¹,
Altmışa yetdin, demə oldun ölü,
Şükr ola Allaha, canındır sulu,
Çox da, kişi, tutma beş əlli pulu²,
Ver pulunu, dadlı, ləzətli zad al!
Qoy babalın boy numa, get, arvad al!

Öz dediyindən görünür övrətin
Birdir, olur evdə fəna halətin;
Var imiş evlənməyə də qüdrətin,
Bəs niyə yox laəqəl üç külfətin?
Yoxsa qonum-qonşuda, axtar, yad al!
Qoy babalın boy numa, get, arvad al!

İndi ki, var elçi də Səfdər kimi,
Bir bala qız al boyu ər'ər kimi,
On-on iki sinndə dilbər kimi,
Zülfü qara, sinəsi mərmər kimi,
Qoy başını sinəsinə, bir dad al!
Qoy babalın boy numa, get, arvad al!

Saxlama kaftar kimi bir övrəti,
Boşla onu, basdı səni nikbəti,
Tap özünə bir sənəmi xəlvəti,
Bağrına bas yarı-mələksurəti,
Sən də igidlər kimi iş gör, ad al!
Qoy babalın boy numa, get, arvad al!

Oğlun uşaqdır, hələ xamdır, naşı,
Ancaq iyirmi beşə çatmış yaşı,
Çıxmaz onun bir para işdən başı,
Neyləyir evlənməyi, atsın daşı,

Şən nə qəzet qan və nə do "İşşad" all!
Qoy babañın boynuma, get, arvad all!

"Molla, sənə cələyirəm məsləhət:
Söylə görüm, evlənim, evlənmeyim?"

Öz kefinə bax, kişi, dad ver, dad al!
Qoy babalın boy numa, get, arvad al!

And verirəm mən səni imanına,
Bağla həna rişinə, qıy canına,
Bir, iki, üç övrəti düz yanına...
Vermə zərər sərvətü samanına –

Sən nə qəzet qan və nə də “Irşad” al!
Qoy babalın boy numa, get, arvad al!

Fikr elə bir, kimdi bir arvad alan?
Rus, yəhudü! – Deyil ərzim yalan.
Ildə bir arvad ali mö'min olan,
Ləzzəti bir, feyzi də mindir, inan!

Gəlməsə bir qız bu cürə, aldad al!
Qoy babalın boy numa, get, arvad al!

ŞIRVAN

Şe'rimi, Molla dayı, zənbilə salsan, mənə nə?!
Düşməyib ümdənү səhvən yada Şirvan, mənə nə?!

Özüm aciz deyiləm, şəhrimizin ətvarın
Çəkərəm nəzmə, əgər olsa da hədyan, mənə nə?!

Əvvələn, ümdeyi-mətləb bu ki, şəhr əhli təmam
Tənbəlü kahilü bihimmatü nadan, mənə nə?!

Məhfilü məclisimiz, mədrəsəvü məscidimiz,
Həm qiraətxanəmiz bağlı, pərişan, mənə nə?!

Əvəzində buların çayçı, çaxırçı dükani
Gecə-gündüz doludur cümlə müsəlman, mənə nə?!

Füqəranın qanını çox da sorullar lotular,
Şeyxlər xəlqə satır huriyü qılman, mənə nə?!

Qanmasan sözlərimi jurnalda da yazma dəxi,
Məsləhət amma budur, fikr elə, bir qan, mənə nə?!

**[BİR CİBİMDƏ ƏSKİNASIM, BİR CİBİMDƏ
AĞ MƏNAT]**

Bir cibimdə əskinasım, bir cibimdə ağ mənat,
Olsun, olsun, qoy çox olsun boylə ləzzətli həyat!
Pişgahı-çəşmi-canimdə vətən etsə vəfat, –
Olsun, olsun, qoy çox olsun boylə ləzzətli həyat!

Qarşıma tə'zim üçün səf bağlasa kuhsarlər,
Axsa aclar didəsindən cuyi-cuşışbarlər,
Baxmaram, ancaq çoxalsın kassada dinarlar,
Olsun, olsun, qoy çox olsun boylə ləzzətli həyat!

Xuni-əxvan ilə qoy olsun vətən bir laləzar,
Zalimanın zülmü hərgiz etməsin vicdanə kar,
Tək ucalsın şə'nimiz, olsun təəyyüs bərqərar,
Olsun, olsun, qoy çox olsun boylə ləzzətli həyat!

Şimdi bəzl etməm, mənə lazım şu imranın sonu,
Çün pula möhtacdır dünyadə hər anın sonu,
Bərcəhənnəm, olmasın yeksər müsəlmanın sonu!
Olsun, olsun, qoy çox olsun boylə ləzzətli həyat!

Çeynənildi millətin, neylim, hüquqi-əqdəsi?!
Ya ki, heç bir yerdə yoxdur hörməti, şə'ni, səsi,
Boylə-boylə sözlərin mən olmaram baziçəsi!
Olsun, olsun, qoy çox olsun boylə ləzzətli həyat!

Müxtəsər, çəkmə yanımıda bir də vicdan namini,
Ac qalıb, zar ağlayan bikəs yetiman namini,
İstəsən könlüm açılsın – söylə milyan namini!
Olsun, olsun, qoy çox olsun boylə ləzzətli həyat!..

AY HARAY!

Ay haray, bir neçə şair, neçə şair kimilər
İstəyir¹ döndərələr Gəncəyə Şirvanımızı!

Yeni məktəb denilən bid'ətin icrası ilə
Bir də bərbad edələr xaneyi-viranımızı!

Kafir olduqları yetməzmi ki², bu hərzələrin,
İstəyirlər çəkələr küfrə müsəlmanımızı!

Ey bizi elmə dəlalət eləyənlər, bilirik,
Qəsdiniz elm deyil, səlbdir imanımızı!

Saxlarıq hörməti-islamı, daha doğru desək,
Açmariq məktəbə hərgiz də cibişdanımızı!

Deyilik biz nuxulu, gəncəli, ya kim bakılı, –
Belə boş işlərə vəqf eyləyək ehsanımızı!

İstəyirdiz bizi bir fənn ilə iğfal edəsiz, –
Necə gördüz sizi təkfir edən ixvanımızı?!

Kafir etdikmi nəzərgahi-cəmaətdə sizi?!
Tanıdızmı bizi, gördüzmü də vicdanımızı?!

Gedin indi özünüzdən, dəxi bizdən də deyin!
Ala bildizmi hələ məktəbə sibyanımızı?!

DOĞRU

Doğru deyən olsaydı yalancı usanardı,
Avarə qalanlar dəxi bir söz də qanardı!

Sabitqədəm olsaydı əgər yar vəfadə1,
Aşıq dəxi qaçmazdı bəladən, dayanardı!

Əqval ilə ə'mal bir olsaydı, yəqinən,
Bunca denilən sözlərə məxluq inanardı!

Münsif həqə həq, batılı batıl söləsəydi,
Əlbəttə ki, nahəq söləyən şəxs utanardı!

Şəxsiyyə qərəz yatmışa laylay deməsəydi,
Qəflətlə yatan gözlərimiz bir oyanardı!2

Gər ağızı küləkli kişilər püsləməsəydi,
Bir şəm' ki, asudə yanır, həm də yanardı!

Həq söyləyənin küfrünə hökm eyləməsəydik,
Həqgu məgər öz fikrini gizlərdi, danardı?!

DİLBƏR

Ey dilbəranə tərzdə kövən edən cocuq!
Yeksər musurmanın ürəyin qan edən cocuq!

Hər taifə baxar sənin əqlü kəmalına,
Əxlaqına, xisalına, fikrü xəyalına,
Ancaq musurman aşiq olur gül cəmalına,
Yetmək dilər nə növ ilə olsa visalına,

Ey həsrətin çəkənləri nalan edən cocuq!
Ey dilbəranə tərzdə kövən edən cocuq!

Ey tifli-sadə, gəzmə soqaqlarda boylə fərd,
Alicənab əmulərini bilmə çox da mərd,
“Ey kəbki xoşxürəm, koca mırəvi bekərd?
Ğürre məşo ki, qorbe-ye abid nəməzə kərd!”*

Yoxdur nəməzə sidq ilə iman edən, cocuq!
Ey dilbəranə tərzdə kövən edən cocuq!

Hər guşədə sənə tapılır min fədayilər,
Rişi hənalı, sürməli gözlü vəfayilər,
Sofi, müridlər, məşədi, kərbəlayilər,
Can tək səni kənarə çəkər pullu dayılər,

Hər yerdə az deyil səni mehman edən, cocuq!
Ey dilbəranə tərzdə kövən edən cocuq!

Tə’rif edər səni görə hər möhtərəm kişi,
Təqdim edər sənə bir ovuc səbzə, kişimişi,
Xam olma, alma, anla nədir bunların işi,
Mə’sum olan məzəc ilə yox səbzə sazişi,

Olmaz dübarə dərdinə dərman edən, cocuq!
Ey dilbəranə tərzdə kövən edən cocuq!

* Ey xoş yerlişli kəklik, hara gəzməyə gedirsən? Özünə çox güvənmə ki, abid pişik namazdadır.

Çox nüktə var, sən anlamasın, anlar aşiqin,
Ol nüktəyə çəkir sərü samanlar aşiqin,
Ol baxəbər, olub neçə ə'yanlar aşiqin,
Molla Həbiblər, Hacı Qurbanlar aşiqin,

Əlqissə, çoxdu canını qurban edən, cocuq!
Ey dilbəranə tərzdə kövən edən cocuq!..

BƏXTƏVƏR

Oğlumuz, ay Xansənəm, bir yekə pəlvan imiş!
Bəxtəvər olsun başın, bəxtimiz oğlan imiş!

Durmuş idim kuçədə, bir də nə gördüm, həman
Ağrısını aldığım Feyzi gəlir lap piyan,
Çatcaq urub bir qoca sailı, quşdurdu qan,
Gözlərinə döndüyüm sanki bir aslan imiş!
Bəxtəvər olsun başın, bəxtimiz oğlan imiş!

Sən ölüsen, qoy hələ olsun əməlli cəvan,
On beşə çatsın yaşı, cür'ətin etsin əyan,
Bir qoçu olsun bu kim, aləmə salsın fəğan,
Hər kəs ona söyləsin: Rüstəmi-dastanlı imiş!
Bəxtəvər olsun başın, bəxtimiz oğlan imiş!

Yaxşı olub mən bunun bəxtini çöndərmədim,
Bir para pis işlərə fikrini döndərmədim –
Qonşumuzun oğlu tək məktəbə göndərmədim,
Doğrusu, məktəb demək güşeyi-zindan imiş!
Bəxtəvər olsun başın, bəxtimiz oğlan imiş!

Məktəbə getsəydi bu, boylə qalırdı məgər?!
Dərs ilə olmazdım bir ala-gic dəngəsər?
Axşamacan mirt-mirt, heyvərəlik, əlhəzər!2
Məktəbə məxsus olan hərzəvü hədyan imiş!

Bəxtəvər olsun başın, bəxtimiz oğlan imiş!
Həm də olurdu uşaq dərs ilə bəd'etiqad,
Məzhəbə rəxnə vurub dinə salırkı fəsad,
Dininə, ayininə etməz idi e'tiqad,
Oğlumuzun, şükr kim, zati müsəlman imiş!
Bəxtəvər olsun başın, bəxtimiz oğlan imiş!

Nəslimiz insan imiş!
Elmü ədəb qan imiş!
Baisi-xizlan imiş!
Doğrudan, ay Xansənəm,
Can sənə qurban, Sənəm,
Nəslimiz insan imiş!..

ÜÇ ARVAD

Ax, bu uşaqlar necə bədzatdılар!
Lap deyəsən cin kimi bir zatdılар!

Bic-vələdüznalərə söz batmayır,
Min də nağıл aç, birin aldatmayır,
Keçdi gecə, matləbə el çatmayır,
Sübh olar indi, biri də yatmayır,
Nəş'əmizə yaxşı xələl qatdılар!
Ax, bu uşaqlar necə bədzatdılар!

Hey yazıq arvad işi samanlayır,
Gəh Fatını, gəh Sadığı yanlayır,
Zeydi söyür, Kamiləni danlayır,
Körpə deyil, hər biri söz anlayır,
Əsl həqiqətdə də bədzatdılар!
Lap deyəsən cin kimi bir zatdılار!

Bir dəli şeytan deyir, aç bəd başın,
Gəl bu həramzadələrin at daşın,
Bir-birinə qat bacısın, qardaşın,
Əz bədənin, üz boğazın, kəs başın,
Gör məni axır kimə oxşatdılар!?
Ax, bu uşaqlar necə bədzatdılар!

Bir para bidinlər olub bədgüman,
Derlər: uyub arvada hacı filan,
Hər gecə Qəzvinə sürür karvan...
Sübhı də gərmabədə eylər məkan,
Leyk qaranlıq yerə daş atdılar!
Doğrusu, bunlar dəxi bədzatdılar!

Çox da məni bilməyin əhli-məcaz,
Qəsdim odur, məs'ələ olsun təraz,
Qüslə müsavi ki, deyil dəstəmaz,
Qüsl ilə bir rük'ətə mindir nəmaz...

Xasə çatır feyzə üç arvatdilar!
Bəxtəvər olsunlar, əcəb çatdilar!
Bir neçə şeytanə də ox atdilar!

Gərgi səvab əmr-ibadətdədir,
Əfzəli-feyz əhməzi-taətdədir¹,
Leyk o feyzi ki, nəhayətdədir,
Mənçə, həman qüsli-cənabətdədir.
Heyf məni bu gecə toxdatdilar!
Ax, bu uşaqlar necə bədzatdilar!

Bağrımı çatdatdilar,
Sinəmi oxlatdilar,
İl gecəni sübhə tək
Bircə məgər yatdilar?!

SƏBR ELƏ

Etsə də aləm hamısı zəlzələ,
Aləmi gər tutsa da yüz vəlvələ,
Get yuxuya, durma, a qardaş, hələ!
Qovzama başın, cocuğum, səbr elə!

Qonşuların cəhd eləsə sən'ətə,
Yetsə də qeyriləri hürriyyətə,
Vermə qulaq söhbəti-milliyətə,
Onlar əbəsdir ki, düşür möhnətə,
Ey adı insan, özü kərtənkələ!
Qovzama başın, cocuğum, səbr elə!

Zülm eləsə xan ilə bəy aclara,
Verməsə pul pullu da möhtaclarla,
Rəhm olunmazsa yalavaaclara,
Canı cəhənnəm, düşə yamaaclara,
Bunlar üçün təng eləmə hövsələ!
Qovzama başın, cocuğum, səbr elə!

Qoyma, balam, oğlunu sən uşqola,
Qorxusu var, axırı kafir ola,
Məşqini ver ogruluğa, sal yola,
Axırı gər bağlasalar qol-qola,
Ya vel olub düşsə də əldən-ələ,
Qovzama başın, cocuğum, səbr elə!

Mollaların eyləmə pis adını,
Salma çölə eybini, hər zadını,
Saxlama çox boylə işin yadını –
Etsə kəbin özgənin arvadını,
Özgəsinə eyləmə çox həlhələ,
Qovzama başın, cocuğum, səbr elə!

Hər nə bəla gəlsə sənin başına,
Zülm edələr qövmünə, qardaşına,
Qatsa da düşmənlər ağı aşına,
Qərq olasan axırı göz yaşına,
Müxtəsəri, keçsə də iş çəngələ,
Qovzama başın, cocuğum, səbr elə!..

[AY NƏNƏ, BİR QIRMIZI SAQQAL KİŞİ!]

Ay nənə, bir qırmızı saqqal kişi!
Ağzı dualı, qoca baqqal kişi!

Zöhdülü, təqvalı, dili şükrli,
Sürməli gözlü, dodağı zikrli,
Əqlili kifayətli, dərin fikrli,
Qəlbi məhəbbətli, xoşəhval kişi,
Ağzı dualı, qoca baqqal kişi!

Molla ədalı, sofi kirdarlı,
Mərsiyəxan qanlı, mürid arlı,
Hacı əməlli, məşədi karlı,
Nitqi həqiqətli, sözü fal kişi,
Ağzı dualı, qoca baqqal kişi!

Bir kişidir ki, nə çığır, nə bağır¹,
Gəzmədə yüngül, danışıqda ağır,
Sir-sifətindən elə bil nur yağır,
Görəməmişəm bir buna timsal kişi,
Ağzı dualı, qoca baqqal kişi!

Ta məni görcək olur oğlan kimi,
Gah məni ağuşa basır can kimi,
Qol uzadır, gərnəşir aslan kimi,
Gah durur baxmağa mal-mal kişi,
Ağzı dualı, qoca baqqal kişi!²

Söyləyir, ax! ax! nə gözəl çağ idı,
Onda ki, rəhmətlik atan sağ idı!
İşbu dükanda mənə ortağ idı,
Gündə satırdı nə qədər mal, kişi,
Ağzı dualı, qoca baqqal kişi!

İndi sənindir bu dükan sərbəsər,
Gəl, get, otur, dur, ye, iç, ol bəxtəvər,
Qəm yemə, doldur cibinə xüsgəbər,
Ağrını alsın qoca baqqal kişi,
Rüstəmi-dastanə dönən Zal³ kişi!

Bir belə yaxşı kişi olmaz, nənə,
Gündə verir ləbləbi, kişmiş mənə,
Söyləyir, oğlum, saba tez gəl gənə,
Qoyma qəmindən ola pamal kişi,
Ağzı dualı, qoca baqqal kişi!

Gah başımı, gah gözümü əlləyir,
Gah budumu, gah dizimi əlləyir,
Gah çənəmi, gah üzümü əlləyir,
Bir para söz də deyir ehmal, kişi,
Ağzı dualı, qoca baqqal kişi!..

ŞİKAYƏT

A kişi, bundan əzəl xəlqdə hörmət var idi,
Binəva mollalara hörmətü izzət var idi!

Ağa hər yana ki, anqır desə, xəlq anqır idi,
Yer üzündə bərəkət, ne'mətü dövlət var idi!

Kimin ağızıydı ki, mən ağı deyənə qarə desin?
Hər nəyə əmr eləsəm, xəlqdə taət var idi!

Hərə öz əmrinə məşğul idi başı aşağı,
Nə bu mollayə sataşmaq, nə bu söhbət var idi!

Elm hardayıdı, müsəlman harada, qardaşım,
Nə tərəqqi sözü, nə söhbəti-millət var idi!

A dönüm başına, bilməm bu cəvanlar nə deyir
Ki, əzəl onlara nə qüslü təharət var idi!

Hamısı kafirə bənzər o həramzadələrin,
Nə müsəlmanlığa onlarda şəbahət var idi!

Bu yatan taifəni onlar oyatdı, heyhat!..
Keçdi ol dövr ki, mollalara rahət var idi!

Müftəxorluq nə gözəl peşə idi tutmuş idim,
Nə aqan üstünü karın, nə şəmatət var idi!

Ziddimə söz deyən olsaydı edərdim təkfir,
İşimi qurdalasın kimdə nə cür'ət var idi?

İndi bu xırda uşaqlar da edir tə'nə bizə,
Fövt olub getdi o əyyam ki, fürsət var idi!

Ah, əfsus ki, keçdi o gözəl dövranım!
Rahət idim ki, bu xəlq içrə cəhalət var idi!

GAVUR QIZI

Bilməm nə çarə eyləyim, ay Molla Nəsrəddin!¹
Çərlətdi lap məni bizim övrət, gavur qızı!

On beş, on altı, bəlkə də on yeddi il olur
Vardır mənim evimdə bu külfət, gavur qızı!

Üç-dörd uşaq doğub, qocalıb, dişləri düşüb,
Bir kaftara dönübdü bu nikbət, gavur qızı!

İndi nə qədr ona deyirəm, sən qocalmışan,
Çoxdur işin, olur sənə zəhmət, gavur qızı, –

Gəl razı ol ki, bir qız alım, mən də kef çəkim,
Həm eyləsin sənə dəxi xidmət, gavur qızı!

Bundan yana dönüb itə² mir-mir mirildayır,
Qoymur olam evimdə də rahət, gavur qızı!

Bir söyləyən yox, ay başı batmış, nə borcuna,
Həqqin nədir salırsan ədavət, gavur qızı?!

Sübh oldu dur, inəkləri sağ, çalxa nehrəni,
Divarə yap³ təzək, elə qeyrət, gavur qızı!

Örkən, palas, çatı toxu, ip tovla, yun dara,
Təndir qala, bişir çörək, aş, ət, gavur qızı!

Sal başını aşağı sən, ancaq işində ol,
Paltar yu, ev süpür, elə xidmət, gavur qızı!

Yoxsa nə borcuna ki, ər övrət alır yenə,
Övrətsən, ancaq eylə itəət, gavur qızı!

Ərdir, özü bilər, neçə övrət alar, alar,
Heyvan kimi durar, baxar övrət, gavur qızı!

[OSMANLILAR, ALDANMAYIN, ALLAHİ SEVƏRSİZ!]

Osmanlılar, aldanmayın, Allahı sevərsiz!
İranlı kimi yanmayın¹, Allahı sevərsiz!

Şad olmayın, ey sevgili millət yüksəlesi,
Osmanlıda cari ola qanuni-əsası!
Qanuni-əsası demə, iranlı əzasi,
Iranlıların başlarının qanlı bələsi,
Oğlanları ölmüş analar matəmi, yası,
Derlərsə sizə var bu işin sonra səfəsi, –
Aldanmayın, aldanmayın, Allahı sevərsiz!
İranlı kimi yanmayın, Allahı sevərsiz!

Əvvəlcə verirlər sizə hürriyyəti-əfkar.
Yə’ni danışib fikrinizi eyləyin izhar;
Vəqta ki, danışdız, vüzəra oldu xəbərdar,
Mütləq görəcəklər ki, cibişdanə zərər var;
Hər fənn ilə olsa qovacaqlar sizi naçar,
Çünki bu yığıncaqdə olur həqqiniz inkar,
Yaxşı budu toplanmayın, Allahı sevərsiz!
İranlı kimi yanmayın, Allahı sevərsiz!

Girəm ki, təərrüzlər edib də vüzərayə
Bir növ ilə öz fikrinizi soxduz arayə,
Ta çatdı xəbər bir para müfsid üləmaya,
Mirzə Əli Əkbərlər² əlin açdı duayə,
Təkfir oxu, lə’nat topu dəydi ürəfayə,
Varmı elə bir şəxs edə əhrarı viqayə?
Bu əmri əbəs sanmayın, Allahı sevərsiz!
İranlı kimi yanmayın, Allahı sevərsiz!

Ya lil’əcəb, osmanlılar, aya, nə qanırsız?
Qanuni-əsası verilib ya inanırsız?
Mir Həsimü³ Fəzlüllahınız⁴ yoxmu sanırsız?
Əksik deyil onlar, vəli, sizlər nə tanırsız!

Bir gün tanıyıb onları labüd usanırsız,
Ancaq usanırsızsa da, qanə boyanırsız!
Qansızları gic qanmayın, Allahi sevərsiz!
İranlı kimi yanmayın, Allahi sevərsiz!

Bir vəqtdə bizlər də olub xürrəmü xəndan,
Sandıq ki, veriblər bizə hürriyyəti-vicdan,
Şükr etdik, adamcillar olub daxili-insan,
Övladımızı saxlamadıq xanədə pünhan,
Hac Mirzə Həsən qırx lotuya verdi bir oğlan,
Bu mullanümalər desələr: bizdə var iman,
Yox, yox, ona tovlanmayın, Allahi sevərsiz!
İranlı kimi yanmayın, Allahi sevərsiz!..

[MƏN ŞAHİ-QƏVIŞÖVKƏTƏM, İRAN ÖZÜMÜNDÜR!]

Mən şahi-qəvişövkətəm, Iran özümündür!
İran özümün, Rey, Təbəristan özümündür!
Abad ola, ya qalsa da viran, özümündür!
Qanuni-əsasi nədi, fərman özümündür!
Şövkət özümün, fəxr özümün, şan özümündür!
Vermişdi atam¹ gər sizə qanuni-əsasi,

Bir molla kişiyydi, var idi hilmi, həyasi,
Bilməzdi nədir leyk ümurati-siyasi;
Ey həmşəri, sən əyninə gey bitli libası!
Xəl'ət özümün, təxti-zərəfşan özümündür!
Şövkət özümün, fəxr özümün, şan özümündür!
İranlı deyil, cümlə bilir Məndəliyəm² mən,

Gürgani-cəfaviy sitəmin çəngəliyəm mən,
İranlıların başlarının əngəliyəm mən,
Sorram, içərəm qanlarını – çün zəliyəm mən,
Laşə özümün, et özümün, qan özümündür!
Şövkət özümün, fəxr özümün, şan özümündür!
Gördüz ki, necə sizləri tə'dib elədim mən!

Baqqal balasın leşkərə sərtib elədim mən!
Atəşlə yaxib məclisi təxrib elədim mən!
Qur'anı danıb, andı da təkzib elədim mən!
Sövgənd nədir, əhd nə, fərman özümündür!
Şövkət özümün, fəxr özümün, şan özümündür!
Osmanlıda gərci ucalır bir para səslər,

Alqışlayır ol səsləri həp qırmızıfəsler!
Qəm çəkməyin, ey köhnələr, ey köhnəpərəsler!
İranıma tə'sir edəməz boylə nəfəsler!
Bundan sora bu ölkədə meydan özümündür!
Məxluq özümün, xəncəri-bürran özümündür!

Təbrizlilərin kor idimi gözləri əvvəl,
Bir yerdə keçirdik gecə-gündüzləri əvvəl,
Həqqimdə yox idi oların sözləri əvvəl,
Şah etdilər Iranə məni özləri əvvəl,
İndi nə deyirlər dəxi, dövran özümündür!
Qızlar özümündür, gözəl oğlan özümündür!
Iranlı gərək ömr edə zillətdə həmişə,
Nikbətdə, əsarətdə, məzəllətdə həmişə;
İranlı gərək can verə qurbətdə həmişə!
İranlı, itil, get yaxanı bitdə həmişə!
Xaqan özümün, kişvərü saman özümündür!
Şövkət özümün, fəxr özümün, şan özümündür!

QOYMA, GƏLDİ!

Xandostu, amandı, qoyma, gəldi!
Didarı yamandı, qoyma, gəldi!

Vay, vay! Deyəsən bəşər deyil bu!
Bir şəklə uyan təhər deyil bu!
Allahı sevirsən, ər deyil bu!
Ərdodu, qabandı, qoyma, gəldi!
Didarı yamandı, qoyma, gəldi!

Ol gün ki, adaxladız, utandım,
Oğlandı, dediz, ərin, inandım,
Ər boyıl olurmuş?! Indi qandım;
Xandostu, amandı, qoyma, gəldi!
Kirdarı yamandı, qoyma, gəldi!

Qorxdum, ay aman, yarıldı bağrim,
Bir nazik ipə sarıldı bağrim,
Gup-gup döyüniüb darıldı bağrim,
Canım oda yandı, qoyma, gəldi!
Kirdarı yamandı, qoyma, gəldi!

Dudkeş kimi bir papaq başında,
Ağ tükləri bəllidir qaşında,
Gərçi qocadır¹ – babam yaşında,
Amma sorağandı², qoyma, gəldi!
Kirdarı yamandı, qoyma, gəldi!

İyrənmişəm ağızının suyundan,
Qətran qoxusu gəlir buyundan,
Lap doğrusu qorxmışam xuyundan,
Bir əf'i iləndi, qoyma, gəldi!
Kirdarı yamandı, qoyma, gəldi!

Ax!... neeq kef qolkmali oyymam idi,
Onda ki, övladch-vatan xamidi!

Cöhreyi-hürriyet gülmezdi el,
Qoztoya, jumalo oyymozdi el.

UŞAQDIR

Ay başı daşdı kişi, dinmə¹, uşaqdır uşağım!
Nə ədəb vaxtıdı, qoy söysün, ufaqdır uşağım!

Atanın goru üçün, boşda bu tifli başına,
Keyfinə dəymə, söyə ya sənə, ya qardaşına²,
İndicə-indicə ancaq yetir on bir yaşına,
Əqlı kəsmir, hələ bir körpə uşaqdır uşağım!
Nə ədəb vaxtıdı, qoy söysün, ufaqdır uşağım!

Bir söyüsdən ötəri etmə əziyyət balama,
Göyərib coşma, utan, qonşuları yiğma dama,
Sənə söydükləri getsin başı batmış atama,
Qışqırıb bağrını da yarma, uşaqdır uşağım!
Nə ədəb vaxtıdı, qoy söysün, ufaqdır uşağım!

Ax, nə yaxşı kişidir qonşumuz Ağcanın əri, –
Oğlu söydükə fərəhdən açılır balı pəri;
Yoxsa, ay hərzə kişi, bir quru sözdən ötəri
Darıxırsan, deməyirsən ki, uşaqdır uşağım!
Nə ədəb vaxtıdı, qoy söysün, ufaqdır uşağım!

Kişi, az söylə mənə bir dəxi məktəb sözünü!
Yə’ni məktəblə uşaq kamil edərmiş özünü?
Bir söyüsdən yana az danla bu tiflin üzünü!
Sözü ləzzətli, şirin dilli uşaqdır uşağım!
Nə ədəb vaxtıdı, qoy söysün, ufaqdır uşağım!

Deyilik erməni, zaye’ edək övladımızı,
Oxudaq gözləri açılmamış əhfadımızı,
Görmüşəm elm oxumuş heyvərə damadımızı,
Qoymaram məktəbə, bir qabil uşaqdır uşağım!
Nə ədəb vaxtıdı, qoy söysün, ufaqdır uşağım!..

İSTİQBALIMIZ LAĞLAĞDIR

İnanmam, söyləmə artıq ki, feyzabad olur aləm,
Yağar imkani-rəhmət, bağlı-ədlü dad olur aləm,
Doğar xurşidi-hürriyyət, bütün azad olur aləm,
Xəyali-xamə düşmə, bilmə bir gün şad olur aləm!
Bu ikən vəz'imiz, çox çəkmədən bərbad olur aləm!

Nə istərsən, canım, əl çək, yetər fəryadi-hürriyyət!
Nə yapsın köhnələrlə dilbəri-növzadi-hürriyyət?!
Bütün əxvanın ikən səngdil, cəlladi-hürriyyət?
Xəyali-xamə düşmə, bilmə bir gün şad olur aləm!
Bu ikən vəz'imiz, çox çəkmədən bərbad olur aləm!

“Oxur, təhsil ilə ehrazi-hürriyyət qılar insan...” –
Bu söz pək doğrudur, əmma hanı məktəb, hanı irfan?
Qalırkən ölkəmiz məktəbsizin, övladımız nadan,
Xəyali-xamə düşmə, bilmə bir gün şad olur aləm!
Bu ikən vəz'imiz, çox çəkmədən bərbad olur aləm!

Təcəlla etdiyin gördük o məhbubi-dilaramın,
Fəqət al qanə qəltan olduğun da gördük islamın,
Başından çıxmadiqca Rey həvası şahi-gümnamin,
Xəyali-xamə düşmə, bilmə bir gün şad olur aləm!
Bu ikən vəz'imiz, çox çəkmədən bərbad olur aləm!

Əgər sən görmədinsə zövqünü gülzari-əkvanın,
Yəqin et, mən də görməm bir səfasın ol gülüstanın,
Sənү məndən sora ya dəyşilirmi halı dövranın?
Xəyali-xamə düşmə, bilmə bir gün şad olur aləm!
Bu ikən vəz'imiz, çox çəkmədən bərbad olur aləm!

CAVAN

Eyvanımız ucadır,
Nökərlərim xocadır,
Niyə məndə durmusan,
Mənim haram qocadır!?

Qabaq dişim tökülüb,
Azılarım sökülüb,
Mənə qoca deməzlər,
Bir az belim bükülüb!

Sözün məni yaralar,
Ürəyimi paralar,
Saqqalım ağardısa,
Həna qoysam qaralar!

İsticə ləvaşım var,
Hər gecəyə aşım var,
Demə, dədəm yerdəsən,
Ancaq əlli yaşım var!

Getmə, getmə, a dilbər!
Məni etmə mükəddər,
Özümü yüz cavana
Eyləmərəm bərabər!..

Getmə, getmə, amandır!
Ürəyim dolu qandır,
Zahirdə qocaldımsa,
Könlüm hələ cəvandır!

AX!..

Ax!.. necə kef çəkməli əyyam idi,
Onda ki, övladı-vətən xam idi!

Öz həqi-məşruini bilməzdi el,
Çöhreyi-hürriyyətə gülməzdi el,
Gözlərini bir kərə silməzdi el,
Qəztəyə, jurnalə əyilməzdi el,
Daim eşitdikləri övham idi,
Ax!.. necə kef çəkməli əyyam idi!

Ölkədə bunca yox idi eybcu,
Neyləridiksə görünürdü nikü,
Xəlqdə didarımızə arizu,
Bizdə var idi nə gözəl abiru,
Hörmətimiz vacibi-islam idi,
Ax!.. necə kef çəkməli əyyam idi!

Millətə çatdıqca qəm, əyyaş idik,
Hakimə yar, amırə qardaş idik,
Qibleyi-taətgəhi-övbaş idik,
Harda aş olsaydı, ora baş idik,
Hər gecə, hər gün bizə bayram idi,
Ax!.. necə kef çəkməli əyyam idi!

Gərçi riya idi bütün karımız,
Kar ilə bər'əks idi kirdarımız,
Leyk həman var idi miqdarımız,
Höccət idi hər kəsə göftarımız,
Xəlqin işi bizlərə ikram idи,
Ax!.. necə kef çəkməli əyyam idi!

Eybimizi çulgalamışdı əba,
Hər nə gəlirdi boşalırdı qaba,
Kim nə qanırdı, – nədi zöhdü riya?
Naxoşa xaki-dərimizdən şəfa,

Söməəmiz kə'beyi-ehram idi,
Ax!.. necə kef çəkməli əyyam idi!
Bizlər idik xəlqin inandıqları,
Piri-hidayət deyə qandıqları,
Nur görürlərdi qarandıqları,
Bizdə idi cümlə qazandıqları,
Kim bizə pul verməsə bədnəm idi,
Ax!.. necə kef çəkməli əyyam idi!

İndi adamlar deyəsən cindilər,
Cin nədi, şeytan kimi bidindilər,
Lap bizi ovsarladılar, mindilər,
Ay keçən əyyam, olasan indilər!..
Onda ki, övladı-vətən xam idi,
Ax!.. necə kef çəkməli əyyam idi!

[AÇILDIQCA SƏNİN SÜBHÜN, MƏNİM DƏ
HÖRMƏTİM ARTIR]

Açıldıqca sənin sübhün, mənim də hörmətim artır,
Qaraldıqca şəbi-tarin cəlalü şövkətim artır.

Yığılmazkən qapılardan gözüm bir hərzə sail tək,
O yağılı-yağılı aşlarçın ölüncə həsrətim artır.

Alarsa hər gecə üç-dörd nəfər əşxas gər və'dim,
Nə qəm, beş-altı da olsa, mənim şəxsiyyətim artır.

Müəmməm olmağım olmuş cəlaləfzayı-hər məclis,
Çəkib gərdən dayandıqca o qədri qiymətim artır.

Libasi-alimi olmuş¹ mənimçin aləti-çərçi,
Odur məğrur olub yövmən fəyövmən izzətim artır.

Hikayat rəzalətbəxş tətbiqi-lügət etsəm,
Deyib rəngin ibarətlər, kəmalü şöhrətim artır.

Buxarəndaz olduqca plov ol məclisi-amə
Sürurabad olur, didəmdə surü behcətim artır.

Badımcan dolması, ballı tərək, yağılı qovurmani
Görən tək üç gözüm², bəl'inə zövqüm, sür'ətim artır.

Oyanma, yat, a millət, dinmə, dinmə, durma, tərpənmə!
Ayılsan, ah, vaveyla!.. məlalü möhnətim artır!..

NƏSİHƏT

Ey xacə, çalış surəti-zahirdə qəşəng ol!
İstərsən özün siyrəti-mə'nadəl cəfəng ol!

Qoy adını arif, vəli irfanı bəyənmə,
Ariflər ilə gizlicə amadeyi-cəng ol!

Heyvan kimi bir barədə palçıqda qalanda
Sal fitnəli söz ortalığa, hövsəltəng ol!

Yüzlərcə ziyan xəlqə vur, öz xeyrini gözlə,
Aldatma özün bir kəsə, huşyarü zirəng ol!

Gər məsləhət olsa işini qıl ikiüzlü:
Bir yanda qoyun, özgə tərəflərdə pələng ol!

At məsləkini bircə gecə həbsdə qalsan,
Şeytanlığa adət edərək, zorba2 nəhəng ol!

Babi deyə təkfir elə həqquləri küllən,
İstərsən özün rühgüzəri-həqqdə ləng ol!

Şapqalı müsəlmani görüb lə'n oxu hər dəm3,
Molla ilə bəy, xan qapısında səpələng ol!

**[MAHİ-RƏMƏZANDIR, YENƏ MEYDAN DA
BİZİMDİR!]**

Mahi-rəməzandır, yenə meydan da bizimdir!
Meydan da bizim, ərsədə cövlan da bizimdir!

Sərsüfrədə ərbabi-niəm məhzərimizdə,
E'zaz ilə, ikram ilə dövrü bərimizdə,
Min ne'məti-əlvan düzülüb qənşərimizdə,
Sövdayı-plov, şuri-çığırtma sərimizdə,
Firni və tərək, dolma, fisincan da bizimdir!
Boşqabda müsəmmavü badımcان da bizimdir!

Sail, qapıdan baxma bizi, pis göz atarsan!
Çox qanqıma, durram, elə vurram ki, batarsan!
Ruzi sənə hər yerdə müqəddərsə çatarsan!
Bir şey əlinə keçməsə, sən ac da yatarsan!
Biz nazü niəm əhliyik, ehsan da bizimdir!
Ehsan da bizimdir, şərəfү şan da bizimdir!

Səbr eylə hələ, yağılı qarınlar dolar isə,
Dövriddə plov qalmağa imkan olar isə,
Gərl sür-sümüyündən bu təamın qalar isə,
Bir şey yetişər həm sənə qismət olar isə;
Şimdi hələlik süfrə də, qazğan da bizimdir!
Şərbət də bizim, kasə də, fincan da bizimdir!

Sən hər qapıda min kərə yahu da deyərsən,
Bir köhnə libas olmasa, cecim də geyərsən,
Bir paslı2 çörək düşsə yavansız da yeyərsən,
Gər düşməsə, ac qalmağı da məşq eləyərsən;
Biz möhtərəmik, ne'məti-əlvan da bizimdir!
Qaymaq da bizim, qəhvə də, qəlyan da bizimdir!

Asudə burax bizləri öz halımız ilə,
Zəhmət çəkib iş görmüşük əqvalımız ilə,

Ruzi deşiyi açmışıq iğfalımız ilə,
Zidd isə də əqvalımız ə'malımız ilə,
Əlyövm yenə sərvətü saman da bizimdir!
Tacir də bizim, bəy də bizim, xan da bizimdir!

Əyan da bizimdir!
Fərman da bizimdir!
Çünki rəməzandır,
Meydan da bizimdir!..

BU BOYDA!..

Nədir olur bu cocuqlar ə'yan bu boyda, bu boyda?
Hara gedir bu yaziqlar, aman, bu boyda, bu boyda?

Əyinlərində “buluz”, başlarında baftalı şapqa,
Alınlarında urus tək nişan bu boyda, bu boyda!

Məgər bular deyil övladi-paki-dindaran?
Duturlar uşqulalarda məkan bu boyda, bu boyda!

Əcəb bu kim, buların da əcəb həyaləri vardır,
Böyük adam tək oxurlar həman bu boyda, bu boyda!

Bular gərək hələ “əbcəd”də hıqqana “qərəşət”də,
Kitabi-elmi oxurlar rəvan bu boyda, bu boyda!

Ana dilin belə bilmir iyirmi yaşılı cəvanlar,
Bilirlər indi bular beş lisan bu boyda, bu boyda!

Lisani-müxtəlifə bilməsi hələ belə dursun,
Qanırlar ərz nədir, asiman, bu boyda, bu boyda!

Məsaħəti-küreyi-ərzi qit’ə-qit’ə tanırlar,
Deyirlə, seyr eləyir xakdan, bu boyda, bu boyda!

Bütün kəvəkibi bir-bir öz adlarılə sayırlar
Ki, seyr edir hərəsi hər zəman, bu boyda, bu boyda!

Hənuz bir-ikini bilməyən zəmanları ikən
Edirlər elmi-hesabı bəyan bu boyda, bu boyda!

Yəqin ki, bunlara təlqin edir bu bilməyi şeytan...
Və gər nə bunca bilərmi olan bu boyda, bu boyda?!

Amandı, qoymayın övladınız azib çıxa yoldan!
Ola bu yaxşı vələdlər yaman bu boyda, bu boyda!..

[QABLA DƏXİ MARFAŞINI, MİR HAŞİM!]

Qabla dəxi marfaşını, Mir Haşim!¹
Durma, götür qac başını, Mir Haşim!

Qəsb edəli məsnədi-peyğəmbəri,
Dikkeyi-baqqal elədin mənbəri,
Lobya, noxud satmağa oldun cəri,
İndi dəxi xoşlamayırlı müştəri
Küncüdünü, xaşxaşını, Mir Haşim!
Durma, götür qac başını, Mir Haşim!

Həq səni məhkum elədi taətə,
Səcdə üçün adəmi-hürriyyətə²,
Etdin iba əmri-rübubiyyətə,
Eyləmədin səcdə, di gəl lə'nətə!
Süzmə dəxi göz-qasını, Mir Haşim!
Durma, götür qac başını, Mir Haşim!

Əbrəhə³ tək əzm elədin fil ilə,
Kə'bə evin yixmağa tə'cıl ilə,
Dəsti-xuda teyri-əbabıl ilə
Başınızı deşdimi siccil ilə?⁴
Qırдımı yaz-yoldaşını, Mir Haşim!
Durma, götür qac başını, Mir Haşim!

Sən o deyildinmi, edəndə qiyam
Səcdə edərdi sənə yeksər əvam?
İndi olar da ayılıb bittəmam,
Qılmadı heç yerdə sənə ehtiram,
Atdı cəmaət daşını, Mir Haşim!
Durma, götür qac başını, Mir Haşim!

Neyləyəsən, xəlqə sözün batmadı,
Hiylələrin bir kəsi aldatmadı,

Çərxəçilər də usanıb yatmadı,
İndi ki, əhrarə gücün çatmadı –
Topla qohum-qardaşını, Mir Haşim!
Durma, götür qaç başını, Mir Haşim!

Səndə günah qalmadı5, qurban sənə,
Sə'y elədin, çatmadı meydan sənə,
Qaldı fəqət həsrətü hirman sənə,
Çünkü həram oldu fisincan sənə,
İndi ye öz bozbaşını, Mir Haşim!
Durma, götür qaç başını, Mir Haşim!
Yardımı Səttar6 başını, Mir Haşim?!

MƏNİM TƏK

Səd şükr ki, yox indi bu saətdə mənim tək
Bir mö'mini-pakızə bizim kətdə mənim tək!

Sabiqdə ki, əyyami-tüfəliyyətim idi,
Əhli-nəzəri valeh edən surətim idi,
Ərbəbi-həvəs məsti-meyi-vüslətim idi,
Vəqtə görə bir parə əməl adətim idi,
Bir tifl ola bilməzdi ləyaqətdə mənim tək,
Hacı əmulərlə ola söhbətdə mənim tək!

Vəqta ki, cəvan oldum, iyirmi beşə çatdım,
Əvvəlki işin vəqtü ötüşdü, onu atdım,
Əmma demə tənbəl kimi bir guşədə yatdım,
Açma işin üstün ki, nə aldım və nə satdım...
Ancaq görüyorsan ki, bu saətdə mənim tək
Yox bir kişi dövlətdə bizim kətdə mənim tək!

Hər şügli üçün ərbəbi ilə durdum, oturdum,
Hər seydi şikar etmək üçün damımı qurdum,
Hər vəqtə münasib olaraq fənnimi vurdum,
Tapdım yeni bir hiylə, olardan geri durdum,
İndi baxasan cümlə cəmaətdə mənim tək,
Haşa, görəsən bir kişi taətdə mənim tək!

Gördüm bu cəhan əhlini mən çünki məcazi,
Əvvəlcə olub məşhədi, vongah hicazi,
Hacdan qayıdırıb aldım ələ şügli-nəmazı,
Saldım araya məs'əleyi-tulü dirazi,
Gördüm ki, dəxi yoxdu həqiqətdə mənim tək
Bir mö'mini-pakızə bizim kətdə mənim tək!

Qare, sözümü dərk elə, gər varsa şürurun,
Fənnin var isə örtüləcək cümlə qüsurun,

Gər sadə isən min də əgər olsa hüzurun,
Zülmət görünüb dideyi-müfsidlərə nurun
Təkfir edəcəkdir səni, əlbəttə, mənim tək
Min mö'mini-növsaxtə hər kətdə mənim tək!
Hasıl, nə səyaq isə, bu saətdə mənim tək
Yox bir kişi hörmətdə bizim kətdə mənim tək!..

KİŞİ

Durma, yixıl yat hələ, Fahrat kişi!
Əsri görüb qalma belə mat, kişi!
İndi olub yorğanın üçqat, kişi!
Saqqalını bir-iki yırğat, kişi!
Çək başına yorğanını yat, kişi!

Əvvəli-şəbdən uzanıbsan belə,
Rahəti yatmaqdə qanıbsan belə,
Yaxşı da, əlhəq, inanıbsan belə,
Lakin inanmam, usanıbsan belə,
Çək başına yorğanını yat, kişi!

Ömr ötüşüb, baş ağarıb un kimi,
Diş tökülib, saqqal olub yun kimi,
Sinə çöküb, belə bükülib nun kimi,
Gərçi olubsan qoca meymun kimi,
Leyk yenə rubəhi-məl'un kimi,

Tez götürüb tiryakını at, kişi!
Qalyanımı çağla, xoruldat, kişi!
Bir qədər öz sinəni toxdat, kişi!
Çək başına yorğanını yat, kişi!..

[ZAHİDA, GƏL SOYUNAQ BİR KƏRƏ PALTARIMIZI]

Zahida, gəl soyunaq bir kərə paltarımızı,
Çıxaraq zahirə batındəki əfkarımızı,
Pişgahi-nəzəri-xəlqə dutaq harımızı,
Görüb onlar dəxi təhqiq eləsin varımızı,
Hər kimin ağı qara isə utansın, a balam!
Bəlkə illərcə yatanlar bir oyansın, a balam!

Hələlik gəl unudaq, filməsəl, öz lafımızı,
İddiamızca açaq ayineyi-safimizi,
Alaq ayinəyə qarşı bütün əsnafımızı,
Göstərək onlara, insaf üçün, insafımızı,
Hər kimin ağı qara isə dayansın¹, a balam!
Bəlkə illərcə yatanlar bir oyansın, a balam!

Nola bir ləhzəlik olsun ataq əlqabımızı,
Çıxaraq hörməti calib olan əsvabımızı,
Toplayaq bir yerə ə'damızı, əhbabımızı,
Məhzəri-nasə qoyaq sırtü adabımızı,
Hər kimin həli fəna isə usansın², a balam!
Bəlkə illərcə yatanlar bir oyansın, a balam!

Gəl yazaq şərt üçün öz tərcümeyi-halımızı,
Həm də doğru olaraq şərh edək əhvalımızı,
Xəlq tətbiq eləsin halımıza qalımızı³,
Anlaşınlar da, nolur, qayeyi-amalımızı,
Hər kimin qəlbi qara isə utansın, a balam!
Bəlkə illərcə yatanlar bir oyansın, a balam!

1909

ŞAHNAMƏ

Şəhim, tacıdarım, qəvi şövkətim!
Mələk – ehtişamım, fələk – rüf’ətim!

Əgər lütfə sorsan əhvalımı,
Bu naməm sənə bildirər halımı.

O gün ki, hüzurundan ətfi-inan
Edib, suyi-Təbrizə oldum rəvan,

Bu əzm ilə kim, şir tək cəng edəm,
Mücahidlərə ərsəni təng edəm,

Fədailəri öldürəm Xan iləl,
Biyabanları dolduram qan ilə.

Rikabında bir tövsəni-badpa,
Açılmış başım üstə zərrin liva;

Yəminü yəsarında sərhənglər,
Nə sərhənglər? – Rüstəmi-cənglər!

Qoşun seyl tək rubərudə rəvan,
Həşəm xeyl tək hər tərəfdə dəvan;

Boyunlarda yeksər qətari-fışəng,
Revolverlər əldə, həmayil tūfəng.

Çalınmaqda şeypurlər, naylər,
Ucalmaqda ləşkərdən urraylər.

Çəkilməkdə ərradədə tuplər,
Təbillərdə fəryad gup-guplər...

Bəli, mən bu fərxəndə iqbal ilə,
Bu şövkətlə, sətvətlə, iclal ilə,

Ötüb qatdadım yolların az-çoxun,
Gəlib ta ki, Təbrizə oldum yoxun².

Buyurdum: çalınsın neyü kuslər,
Və getsin xəfi şəhrə casuslər.

Bu iş, fikr edirdim ki, bir dolmadı,
Ha mən söylədim, bir gedən olmadı;

Gəlib qeyzə hökm eylədim ləşkərə,
Açın şəhrə üç yandan od bir kərə.

Açıldıqda atəş edərdin güman
Ki, göydən yerə od yağır nagəhan.

Fədalilərin təngə düşdü işi,
Ölüb ordaca qaldı doqquz kişi.

Görüb çün bu övzai Səttar xan³,
Urub şir tək nə'rə, çəkdi fəğan:

– Mücahidlər, ey qeyrətin kanları,
Qənimət bilin boylə meydanları!

Həyatın qalır bizdə son saəti,
Ağırdır bu son saətin qiyməti!

Nə bir xidmət etmişsəniz millətə –
Bütün bəstədir işbu bir saət!

Bu söz boylə tə'sir edib ləşkərə, –
Hamı canü dildən dedi bir kərə:

– Nə ölmək? Biz öldürməyə hazırlıq!
Gər ölsək də bu əmrədə şakirik!

Deyib bu sözü şəhrdən çıxdılar,
Elə qızdılar, təhrədən çıxdılar.

Mücahidlərin cünbüşündən həman
Deyərdin ki, bir məhşər oldu əyan.

Düşüb səcdəyə cümlə ixlə ilə,
Niyaz etdilər niyyəti-xas ilə;

Durub bir sağa, bir sola getdilər,
Qəfildən bizi bir hücum etdilər.

Yəmini yəsarə qatıb vurdular,
Bizi əzdilər, döydülər, qırıldılar.

Dədəm vay, məgər boylə də cəng olur?
Hələ lap uzaqdan nəfəs təng olur!

Xüsəsən məgər boylə də Xan olur?
Bu sətvətlə də mərdi-meydan olur?

Bu hali görüb xırələndi gözüm,
Cəhənnəm qoşun, olmuş idim özüm!..

Dedim, yaxşıdır bir dağa dırmaşım,
Əlimdə səlamət qala ta başım;

Qaçıb mərdü mərdanə çıxdıım dağa,
Baxırdım o yerdən sola, həm sağa;

Nə gördüm, qaçır tülkü nisbət qoşun,
Özün də görəydiñ gələrdi xoşun!

Haray basdım, ax, vay, aman, qaçmayıñ!
Davam eyləyin bir zaman, qaçmayıñ!

Sözüm batmadı ləşkərin beyninə,
Ox, ox!.. Batdı ox dövlətin eyninə!⁴

Qoşun qaçdı, boşlandı meydani-cəng,
Bütün getdi yəğmayə tupü tūfəng.

Çü gördüm olur vəz'i-halim təbah –
Gətirdim iyirmi qazağə pənah;

Yanan qəlbimə sanki su saçdır,
O yerdən alıb da məni qaçdır.

Budur surəti-ərzi-halim mənim,
Mücahidlər ilə cidalım mənim!

Qəvi şövkətim, indi fərman nədir?
Buyur, hazırlam⁵, baş nədir, can nədir?

Əgərçi qaçarkən atı yormuşam,
Yenə hər nə hökmün ola, durmuşam.

ARZU

Nə dərs olaydı, nə məktəb, nə elmü sən'ət olaydı!
Nə dərsə, məktəbə¹, elmə, filanə hacət olaydı!

Nə səndəli, nə qarandaş, nə lövhü miz, nə təbaşir,
Nə dəftərə, qələmə, kağəzə bu rəğbət olaydı!

Nə mədrəsə, nə müəllim, nə bu üsuli-cədidi
Və nə uşaqlarımızda bu qabiliyyət olaydı!

Nə əhlimizdə ayıqlıq əlaməti görünəydi,
Nə bir para oxumuşlarda bu zəkavət olaydı!

Nə hiss² olaydı cəvanlarda əmri-millətə qarşı,
Nə bu cəvanlar olaydı və nə bu millət olaydı!

Düşəydi daş o günə kim, qazet-mazet sözü çıxdı,
Qazet işin törədən nabəkarə lə'nət olaydı!

Nə gündə, həftədə, ayda çıxan qazet və nə jurnal,
Nə mətbəə, nə mühərrir və nə təbaət olaydı!

Nə Şərq olaydı, nə Əqsayı-şərq, həm nə Japonya³,
Nə onların hünəri xəlqə dərsi-ibrət olaydı!

Nə nəfxi “Sur”i⁴-Cəhangir⁵ və nə Məlik-Mütəkəllim⁶,
Nə bə’zi kişvəri-Iranda bu ləcaçət olaydı!

Nə Türkiyədə bu qanun-əsasi nəşr olunaydı,
Nə biadəb yeni türklərdə⁷ bunca cür’ət olaydı!

Nə xortlayaydı bu şəkl ilə “Molla Nəsrəddin”⁸,
ey kaş!

Nə kalba Səbzalılarda bu xovfü vəhşət olaydı!

O köhnələrdən əcəb kim, utanmayıb da deyirlər:
Gərək bu əsrə görə boylə, boylə adət olaydı!

Bu bişüurların əqlinə, kəmalına bax bir!
Qadam kəmalınıza! Barı sizdə qeyrət olaydı!..

...TAPMACANIN TƏ'BİRİ

Nə lap kiçik, nə çox da çox iridir,
Qarnı yoğun, boyunu da dam tiridir,
Ruhu ölüb, nəfsi hələ diridir,
İnsaniyyət paltarının kiridir,
Məmdəlidir¹, əskiklərin biridir!
Molla əmi, gör tapdım, ya tapmadım?!

**[BİR BƏHANƏ ƏLDƏ ÜNVAN ETMƏLİ
BUNDAN SORA!]**

Bir bəhanə əldə ünvan etməli bundan sora!
Büsbütün məxluqə e'lan etməli bundan sora!

Nov üsulun şər'ə bər'əks olduğun izah edib,
Köhnəni tətbiqi-Qur'an etməli bundan sora!

Xasə bu jurnal, qazet əmrində bir fitva tapıb,
Səddi-rahi-nəşri-irfan etməli bundan sora!

Boylə iş, bunca qazet, bunca mazet olmaz, canım!
Bunları məhkumi-bütlən etməli bundan sora!

Din gedir, məzhəb gedir, qədri itir mollaların,
Çareyi-əmri-müsəlman etməli bundan sora!

Hər yetən kəndin mühərrir ədd edib, min söz yazır,
Bunları mətrudi-övtan etməli bundan sora!

Kəsməli hər növ ilə olsa nüfuzun, hörmətin,
Sərbəsər avareyi-nan etməli bundan sora!

Cırmalı dəftərlərin, sindirmalı çernil qabın,
Fikri tərvici-qələmdən etməli bundan sora!

Mümkün olsa lap kökündən qaldırıb bir zənn ilə
Cümlə mətbuatı viran etməli bundan sora!

Siyyima, şairləri hökmən və hötmən zur ilə
Xaric-əz-islamü iman etməli bundan sora!

Müxtəsər, hər kim ki, gördün fəhmi var, bir söz qanır, –
Küfr ilə məşhuri-dövran etməli bundan sora!

Arqadaşlar, əl'əman, gəl tez verib də əl-ələ,
Həm bu yolda əhdü peyman etməli bundan sora!

Aid olmur indi bunlardan bizə bir mənfəət,
Pul verərlərsə, müsəlman etməli bundan sora!

[QƏMÜ MÖHNƏT FÜZUN OLDU]

Qəmü möhnət füzun oldu,
Səbəb boynu yoğun oldu!
Əliflər döndü nun oldu,
Səbəb boynu yoğun oldu!

Nə üçün kişvəri-Iran
Olur şəxsiyyətə qurban?
Məgər bayquş sevir viran,
Və ya tale' zəbun oldu?

Səbəb boynu yoğun oldu!
Nədən oldu iki dilli,
Ürəklər qaldı nisgilli,
Dağıldı məclisi-milli,

Ələmlər¹ sərnigun oldu,
Səbəb boynu yoğun oldu!
Neçün məşrutə bağlandı,
Müzəvvirlər qoçaqlandı,

Qarınlar doydu, yağlandı,
Vətən darülcünun oldu?
Səbəb boynu yoğun oldu!
Qəsəm etdi, inandırdı,

Neçün rə'yin dolandırdı,
Özün dünyayə andırdı,
Mütii-nəfsi-dun oldu,
Səbəb boynu yoğun oldu!

Nədən ləğv oldu peymanlar,
Verildi odlu fərمانlar,
Bütün odlandı Qur'anlar,
Cinayət rəhnümən oldu,

Səbəb boynu yoğun oldu!
Nədən qalxışdı xulqanlar,
Satıldı pula imanlar,
Töküldü bigünəh qanlar,
Ürəklər laləgun oldu,
Səbəb boynu yoğun oldu!

Nə üçün susdu natiqlər,
Alındı həbsə sadıqlər,
Fəqət bə'zən münafiqlər
Varıb nurül'üyun oldu,
Səbəb boynu yoğun oldu!

Nədir təkfiri “Əxbər”in²,
Nədir təhqiri “Əbrar”in³,
Nədir təqsiri “Əhrar”in⁴
Ki, boylə qərqi-xun oldu?
Səbəb boynu yoğun oldu!
Qüruri-intihasından,

Həya qılmaز ədasından,
O “keyfi-mayəşə”sindən
Neçün “layəs’əlun” oldu,
Bütün işlər oyun oldu⁵,
Səbəb boynu yoğun oldu!

İSTİQBAL BİZİMDİR

Yetər, canım, çəkil get, etmə çox təbxiri-hürriyyət!
Bizim qazqanda hərgiz oynamaz kəfkiri-hürriyyət!

Hani, dersən: “Girizandır vətəndən leyli-istibdad”?
Məgər görməzmisən ətrafi tutmuş xeyli-istibdad?!
Bu gün İranı yeksər qaplamışdır seyli-istibdad,
Yazlıq ölçməkdədir xuni-cəhanı geyli-istibdad,
Hələ Təbrizə dəl var işəhayı-meyli-istibdad!2
Yetər, canım, çəkil get, etmə çox təbxiri-hürriyyət!
Bizim qazqanda hərgiz oynamaz kəfkiri-hürriyyət!

Demə: “TİĞİ-rəşadət xiyrəsəzi-çeşmi-imkandır”!
De kim, təkfir üçün tiği-zəban hər yerdə bürrandır!
Deyən kafir müsəlmanə sanır kəndi müsəlmandır;
Bu gün həq söyləyən hər kəs olursa küfrə şayandır;
Gözəl bir əsrdir: qəhti-şüurü əqlü vicdandır!3
Yetər, canım, çəkil get, etmə çox təbxiri-hürriyyət!
Bizim qazqanda hərgiz oynamaz kəfkiri-hürriyyət!

Mücahid qalxızıb, dersən, şükuhin mülki-Iranın, –
Buna təmkin edərmi çakərəni şahi-zışanın?4
Buna razı olarmı qeyrəti, namusu ə'yanın?
Bu yol bir şanlı qurbangahdır insafın, imanın!
Nə iman vəqtidir?! Ancaq gözət xeyrin cibişdanın!
Yetər, canım, çəkil get, etmə çox təbxiri-hürriyyət!
Bizim qazqanda hərgiz oynamaz kəfkiri-hürriyyət!

Əvət, “səhərayi-Iran doğrudan bir odlu meydandır”,
Fəqət ol odlu meydanda duran bir şiri-ğürrandır5,
Vəli, min hiyləgər, tülkisifat hər yan nümayandır,
Yatıb iranlılar, nagəh görərlər ölkə virandır,
Hələ qoy söyləsinlər də – mücahid namüsəlmandır;
Hələ qoy eyləsinlər büsbütün təkfiri-hürriyyət!
Desinlər də – bizə lazım deyil tə'miri-hürriyyət!

[NEYLİYİM, EY VAY! BU URUS BAŞDILAR]

Neyliyim, ey vay!¹ bu urus başdilar,
Bilmeyirəm hardan aşib-daşdilar?!
Ölkədə gündən-günə çoxlaşdilar,
Hər əmələ, hər işə çulğasdilar,
Qoymayın, ay köhnlər, ay yaşdilar!
Heyvərlər hər yerə dırmaşdilar!

Hər biri min gunə iş icad edir,
Məclis açıb nitqlər irad edir,
Şiə ikən sünniləri şad edir,
Sünni ikən şıxə imdad edir,
Sanki bular bir-birə qardaşdilar,
Yoxdu təəssübləri, çəşbaşdilar!

Heç biri öz məzhəbinin hörmətin
Gözləməyir, gözləyir el² qeyrətin;
Cümləsi bir yolda qoyub niyyətin,
Xoşlamayırlar atalar adətin³;
Çünki nə sünni, nə qızılbaşdilar,
Bir yava şeydir bu başı daşdilar!

Əmr təəssüb ola bütlan neçin?
Sünni deyə şıələrə can neçin?
Şiə bilə sünnini insan neçin?
Birləşə yə'ni bu müsəlman neçin?
Himmət edin, din gedir, ay başdilar!
Qoymayın, aldatdı bizi saşdilar!

İndi ki, duyduz⁴ buların niyyətin –
Cəhd eləyin pozmağa cəm iyyətin!
Bunları pozmaq bizə olmaz çətin,
Harda ki, gördüz, oxuyun lə'nətin;
Hökm eləyin, küfrlə ulğasdilar,
Dini-xudadən qırılıb qaşdilar,
Cümləsi kafirlərə yoldaşdilar.
Çünki təəssübləri yox, çəşdilar!

[ÇATLAYIR, XANBACI, QƏMDƏN ÜRƏYİM]

Çatlayır, Xanbacı, qəmdən ürəyim,
Qavuşub lap açığımdan kürəyim!

Nola bir evdə qoyaydız qarabaş,
Verməyəydiz məni bu əbləhə, kaş!

Mən ki, damdan, bacadan baxmaz idim,
Su kimi hər tərəfə axmaz idim;

Hərzə-hərzə danışib gülməz idim,
Ər nə şey olduğunu bilməz idim;

Oturub ac komasında atamın,
Biş-düşün hazır edirdim anamın;

Bitləyirdim nənəmin baş-yaxasın,
Yamayırdım babamın çul-çuxasın;

Tez durub sübh sağırdım inəyi,
Xansənəmdən diləməzdəm köməyi;

Neyliyirdim bəzəyi, ya düzəyi?
Dama, divarə yapardım təzəyi!

Atam əllaf, babam dülgər idi,
Qardaşım culfa, əmim kargər idi;

Xanbibim falçı, nənəm bağ toxuyan,
Bizdə, haşa, yox idi bir oxuyan!

Evimizdə var idi hər nə desən:
Qatiq, ayran ilə qaymaq, nə yesən!

Nə bilirdik nə zəhirmardı kitab?
Biz olan evdə haçan vardi kitab?

Büsbütün gül kimi insanlardıq,
Nə müəllim və nə dərs anlardıq;

Dəftərin andıra qalmış sözünü
Eşidib, görməmiş idik üzünü.

Boylə bir tərbiyeli evdə müdam
Bəslədiz mən kimi bir sərvi-xüram!

Vay o gündən ki, məni ad elədiz,
Elə bildiz də ki, dilşad elədiz;

Mən də sandım ki, dönüb bəxtəvərə, –
Gedirəm bir nəfər insanə ərə!

Nə bilim boylə də insan varmış,
Şəkli-insanda da heyvan varmış?!

Ər oxurmuş da, yazarmış da, atam!
Ər deyil, möhlik azarmış da, atam!¹

Ər deyil, şair imiş xanəxərab!
Fikri yazmaq, oxumaq, şügli kitab...

Saldız axırda yaman halə məni,
Ərə verdiz də bu qəffalə məni.

Gah yazır, gah oxuyur, gah danışır,
Gündə bir hərzə kitabnan tamışır;

Gah gedir fikrə, bərəldir gözünü,
Məhv olur oylə ki, bilmir özünü;

Sübh olunca gecələr darğa kimi
Yatmayır, qır-qır edir qarğı kimi;

Gah da bir yatsa da vəqtində əgər,
Çəkməyir yuxladığı bir o qədər,

Qəflətən bir də görürsən ki, durur,
Yandırıb lampanı çıplaq oturur;

Başlayır yatdığı yerdə təzədən
Oxuyub yazmağa bir də təzədən.

Belə od olmaz, atam, boylə alo!
Od deyil, yanğı deyil, lovdu, lo!..

Gah görürsən ki, miz üstə yixılır,
Baxıram halına qəlbim sıxlırlı;

Bir qarandaş, bir-iki parə kağızı,
O qədər çəkmir – olur qarə kağız.

Xeyrini, şərrini qanmir bu kişi!
Yorulub bircə usanmir bu kişi!

Bizim evdə baxasan hər tərəfə –
Taxçaya, boxçaya, ya kim, irəfə –

Görəcəksən bütün işqabda kağızı,
Kasada, nimçədə, boşqabda kağız;

Yığılıb dağ kimi hər yanda kitab,
Evdə, dəhlizdə, hər yanda² kitab...

Deyirəm, ay kişi, gəl bir özünə,
Bu nə işdir, a kül olsun gözünə!

Bu əməl etdi səni xanəxərab,
Pulların döndü bütün oldu kitab.

Oxuduqca gözünün qarəsini
Aparır, tap başının çarəsini!

Pul gedir, tabü təvanın da gedir,
Üstəlik bir quru canın da gedir.

Kəsbü karından³ əlin çıxdı, usan!
Ər olan yerdə görüm yox olasan!⁴

MƏNİMKİ BELƏ DÜŞDÜ!

Qəm rahnümun oldu, mənimki belə düşdü!
Dil vərteyi-xun oldu, mənimki belə düşdü!
El döndü cünun oldu, mənimki belə düşdü!
Tale mənə dun oldu, mənimki belə düşdü!
“İqbal zəbun oldu, mənimki belə düşdü!”

Sən, Məmdəli¹, qorxma!
Qəm çəkmə, darixma!
Dövran özünündür!..

Qafilmişəm əhvalimə sövdayı-sərimdən,
Sövdayı-sərim etdi məni tacı-zərimdən,
Rışəm kəsilirmiş demə kəskin təbərimdən,
Məşrutəyi salmaqda ikən mən nəzərimdən² –
Ol nurül’üyün oldu, mənimki belə düşdü!
“İqbal zəbun oldu, mənimki belə düşdü!”

Sən, Məmdəli, qaçma!
Naşlılə əl açma!
Meydan özünündür!..

Heç faidəbəxş olmadı tədbirlərim, heyf!
Kəşf oldu bütün aləmə təqsirlərim, heyf!
Bər’əks əsər eylədi tə’birlərim, heyf!
Aldatmadı bu milləti təzvirlərim, heyf!
Yıldızdakı... Yıldızdakı tə’mirərim3, heyf!
Həp kün-fəyəkun oldu, mənimki belə düşdü!
“İqbal zəbun oldu, mənimki belə düşdü!”

Sən, Məmdəli, bərk dur!
Torbaları doldur!
Xırman özünündür!..

Şeypur deyil, təbl deyil, sur çalındı,
Əks eylədi surun səsi hər qəlbə salındı,

Bir şəbdə otuz illik ümuratım alındı,
Osmanlıların şahı vətəndən qovulandı,
İş döndü oyun oldu, mənimki belə düşdü!
“İqbal zəbun oldu, mənimki belə düşdü!”

Sən, Məmdəli, qorxma!
Qəm çəkmə, darixma!
Tehran özünüdür!..

Sən vur işini, durma geri məkrü hiyəldən!
Mən topladığım şeyləri həp qapdilar əldən,
Bunlar keçər, amma hələ var qorxum əcəldən,
Sən qarnı yoğun bir şey idin ruzi-əzəldən,
Boynun da yoğun oldu; mənimki belə düşdü!
“İqbal zəbun oldu, mənimki belə düşdü!”

Sən nehrəni çalxa!
Heç baxma bu xalxa!
Ayran özünüdür!..

Etdim qəsəm, amma özümü səhvədə sandım,
Kamil paşalar⁴ çıdə edən fikrə inandım,
Baxdım sənə öz əhdimi, peymanımı dandım,
Illərcə, zəmanlarca, bu gün dandığım andım,
Tarixi-qürün oldu, mənimki belə düşdü!
“İqbal zəbun oldu, mənimki belə düşdü!”

Sən, Məmdəli, qorxma!
Qəm çəkmə, darixma!
Meydan özünüdür!..

Məzlumların tutdu məni ahi axırda,
İncitdi xəyanətlərim Allahi axırda,
Oldum Salanik qəl'əsinə rahi axırda⁵,
Mənfalar ara türklərin şahı axırda,
Məcburi-sükun oldu, mənimki belə düşdü!
“İqbal zəbun oldu, mənimki belə düşdü!”

Qaç, Məmdəli, durma!
Çox sinənə vurma!
Məndən götür ibrət,
Sülh eylə, qudurma!
Vallah və billah,
Insansan, inan, ah,
Fərman gedər əldən,
Saman gedər əldən,
Yalnız nə ki, Tehran,
İran gedər əldən!..

[VAH!.. BU İMİŞ DƏRSİ-ÜSULİ-CƏDİD?!]

Vah!.. bu imiş dərsi-üsuli-cədidi?!
Yox...x! Yo...x! oğul, məktəbi-üsyandı bu!
Molla deyil bundakı tə'lim edən!
Əlhəzər et, bir yeni şeytəndi bu!
Dur qaçaq, oğlum, baş-ayaq qandı bu!..

Gör necə alt-üst eləyib şeyləri,
Döndərib “a-ba”yə “əlif-bey”ləri,
Bid’ətə bax, “ya” oxudur “yey”ləri,
Sanki hürufat ilə düşmandı bu!
Dur qaçaq, oğlum, baş-ayaq qandı bu!..

Diqqət edib baxsan əgər dərsinə –
Hər sözü tə’lim eləyir tərsinə;
Dəyməz o bir paslı dəmir ərsinə –
Min də desə dürci-zərəfşəndi bu!
Dur qaçaq, oğlum, baş-ayaq qandı bu!..

Verdiyi dərsi uşağa yazdırır,
Hüccə demir, hər əməlin azdırır,
Gah oxudur, gah çıxarıb gəzdırır,
Bir demir övladı-müsəlmandı bu!
Dur qaçaq, oğlum, baş-ayaq qandı bu!..

Bir də görürsən ki, olub heyvərə –
Əlli uşaq banladı birdən-birə,
Dərs demə, gülməli bir məsxərə!
Molla demə, məsxərəcünbandı bu!
Dur qaçaq, oğlum, baş-ayaq qandı bu!..

Düz yeri bir yupyumuru şey qanır,
Həm də deyir sutkada bir fırlanır,
Ay dolanır, göy dayanır, gün yanır,
Kafirə bax, gör nə bədimandı bu!
Dur qaçaq, oğlum, baş-ayaq qandı bu!..

•••

Vah!... bu imis dorsi-üsuli-cadid?!
Yox...x! Yo...x! oğul, məktobi-üsyanıdu bu!

Molla deyil bundakı tə 'lim eden!
Dur qıçaq, oğlum, baş-ayaq qändi bu!..

Ay alan!.. məmləkəti-Rey satıram!
Bundan əzel boylə deyildi səyaq,
Dərs oxudan mollada vardı ləyaq,
Molla qoyardı başına şış papaq;
Oylə ki, bir fazili-dövrandı bu!

Dur qaçaq, oğlum, baş-ayaq qandı bu!..
İndi bütün iş dolanıb laqlağa,
Dərs oxudur hər başı fəsli çäğa,
Etdiyi tədrisi ilan, qurbağa,
Dərs deyil, hərzəvü hədyandı bu!

Dur qaçaq, oğlum, baş-ayaq qandı bu!..
Mən dəyişib şiveyi-əcdadımı,
Boylə oda salmaram övladımı!
Eyləmərəm dinsiz öz əhfadımı!
At çölə getsin, nə dəbistəndi bu?!

Dur qaçaq, oğlum, baş-ayaq qandı bu!
Elm adına bir quru böhtəndi bu!..
Nifrətə şayəndi bu!
Hərzəvü hədyandı bu!
Müslimi kafir qılan
Xaneyi-küfrəndi bu!..

SATIRAM

Moldayı, salmadı el dil boğaza...
Eybi yox, gərçi qoyulduq loğaza,
Yaz bu e'lanımı da bir kağaza:
Açmışsam Reydə geniş bir mağaza,
Çox ucuz qiymətə hər şey satıram,
Ay alan!.. məmləkəti-Rey satıram!

Mağazamda tapılır hər cürə zad:
Cami-Cəm¹, rə'yəti-Key², təxti-Qubad³;
Gərçi bazarımı etməkdə kəsad
Sə'y edir bir para İrani nəjad,
Leyk mən baxmayıram, hey satıram!
Ay alan!.. məmləkəti-Rey satıram!

Nə gərkdir mənə bir munca ümür
Ki, edə qəlbimi bihissü hüzur?
Babama vermədi əl "abəki-şur"⁴,
Deyiləm naxələfū nabəşür;
Qəsri-Şirin⁵, əsəri-Key satıram!
Ay alan!.. məmləkəti-Pey satıram!

İstəməm nuri, qaranlıq sevirəm,
Mülki-İrani dumanlıq sevirəm,
Boşlayıb şəhri, yabanlıq sevirəm,
Bəsdi şahlıq, dəxi xanlıq sevirəm,
Səbzəvar ilə məyamey satıram!

Ay alan!.. məmləkəti-Rey satıram!
Söz mənim, ev mənim, əsrar mənim,
Irzü namus mənim, ar mənim,
Mal mənim, məsləhəti-kar mənim,
Satıram, dövləti-Qacar mənim;
Kimə nə dəxli ki, mən şey satıram?!

Ay alan!.. məmləkəti-Rey satıram!

Şah məşrutə-pənah olmaq isə,
El qoyan vəz'lə şah olmaq isə,
Guş bər əmri-sipah olmaq isə,
Şah olub həmdəmi-ah olmaq isə,
Xan olub, nuş eləyib, mey satıram!
Ay alan!.. məmləkəti-Rey satıram!

NEÇİN VERMƏYİR?

Bircə bu məşrutəni şah neçin verməyir?
Gah verir filməsəl, gah neçin verməyir?

Gərçi bugün şah bizim başımıza sayədir,
Nami-hümayunu hər mətləbə pirayədir,
Leyk bu ancaq həman gördüyüümüz qayədir^{*}. –
Hər səsə bir səs verir, kəndisi bimayədir,
Yoxsuza olmaz demək – var... neçin verməyir?
Bircə bu məşrutəni şah neçin verməyir?

Hərzə danışma, kişi, gözlə ədəb zinhar,
Şahımızı bilmə çox boylə səfahətşiar,
Əqli-səlim əhlidir büsbütün ali-Qacar¹,
Verməyir, əlbəttə, bir hikməti var, sıri var,
Yoxsa bu keyfiyyətə rah neçin verməyir?
Gah verir filməsəl, gah neçin verməyir?

Yox bu işin başqa bir hikməti ya mikməti,
Əyri otur, düz danış, vazeh edək səhbəti,
Bir kərə al boynuna, var yazığın nikbəti,
Şah cəvanbəxt isə bəs nə səbəb milləti
Həftədə bir aldadır, gah neçin verməyir!
Bircə bu məşrutəni şah neçin verməyir!
Gah verir filməsəl, gah neçin verməyir?

^{*} Qaya

[DOĞRUDAN DA, MƏMDƏLİ, QEYRƏT
HƏLAL OLSUN SƏNƏ!]

Doğrudan da, Məmdəli¹, qeyrət həlal olsun sənə!
Bağı-şəhdə² etdiyin işrət həlal olsun sənə!
Əhlinə şah olduğun dövlət həlal olsun sənə!
Verdiyin məşruteyi-millət həlal olsun sənə!

Oldun ol gündən ki, malik rütbəyi-əcdadına,
Düşmədi el qayğısından başqa bir şey yadına,
Ədlü dadə dad verdin, yetsin Allah dadına,
Yaxşı bir şöhrət qazandın adına, övladına!?

Getdiyin yol, tutduğun niyyət həlal olsun sənə!
Verdiyin məşruteyi-millət həlal olsun sənə!
Afərinlər doğru yollu verdiyin peymanlara,
Əhdini ifa üçün sadir olan fərmanlara,

Həftədə bir, ayda bir and içdiyin Qur'anlara,
Aqibət hər səmtdən³ cəlb etdiyin mehmanlara;
Çəkdiyin bu xani-biminnət⁴ həlal olsun sənə!
Vediyin məşruteyi-millət həlal olsun sənə!

Müstəqillən hökmürəni olduğun Iranına
Hankı xidmətdən saqındın ta toxunsun qanına?
İndi bir İran deyil, aləm güvənsin şanına,
Namına, namusuna, insafına, vicdanına;

Əhli-vicdan verdiyi qiymət həlal olsun sənə!
Doğrudan da, Məmdəli, qeyrət həlal olsun sənə!
Altı min ildən bəri mövcud olan bir məmləkət
Görməmişdi sən kimi bir şahi-vala-mərtəbət:

Niyyətin saf, e'tiqadın pak, qəsdin məs'ədət,
Millətin şad, ölkən abad, ümdə fikrin mərhəmət;
Qoyduğun tac, örtdüyün xələt həlal olsun sənə!
Verdiyin məşruteyi-millət həlal olsun sənə!

Arslanlar boynuna saldırdığın zəncirlər,
Namvərlər qətlinə çəkdirdiyin şəmşirlər,
Atəşi-qəhrü qəzəblə yaxdığın tə'mirlər,
Vəsfə şayandır, həqiqət, etdiyin tədbirlər;
Ümmi-Xaqqan oğlu, bu qeyrət həlal olsun sənə!
Verdiyin məşruteyi-millət həlal olsun sənə!

[NƏDİR, AYA, YENƏ ÜSYANLARI İRANLILARIN?]

Nədir, aya, yenə üsyanoları iranlıların?
Başladı cünbüşə tügylanları iranlıların,
Nəqzi-əhd eylədi ə'yanları iranlıların,
Dərhəqiqət pis imiş qanları iranlıların!

Yansın iranlıların arxası, yandı ciyərim!
O yetim Məmdəlidən var yenə bir pis xəbərim;
Belə derlər ki, qoyub təxti qaçıb tacı-sərim,
Sığınıb konsula xaqqanları iranlıların¹,
Dərhəqiqət pis imiş qanları iranlıların!

Əhli-Iran bu qədər bişərəf olsun, nə üçün?
Düşməni-tərzi-ümuri-sələf olsun, nə üçün?
Yeni Osmanlı² kimi naxələf olsun, nə üçün?
Bata, ya rəb, görüm Iranları iranlıların!
Dərhəqiqət pis imiş qanları iranlıların!

Üçcə il qoymadılar təxtədə rahət yaşasın,
Bir doyunca çıxarıb kef, edib işrət yaşasın,
Ta onun sayeyi-ədlində bu millət yaşasın,
Olsun asudə müsəlmanları iranlıların!
Dərhəqiqət pis imiş qanları iranlıların!

Neyləmişdi sizə, yahu, bu başıdaşı yetim?
Ya nə vicdanə dəyər bir işə çulğasdı yetim!?
Hərə bir hoqqa çıxardız, kırıxbı çəşdi yetim,
Dedi, çıxsın dəxi qoy canları iranlıların!
Dərhəqiqət pis imiş qanları iranlıların!

Sizə öz şə'ninə şayəstə kərəm etmədimi?
Hökm məşruteyi-İranı rəqəm etmədimi?
Xətti-Qur'anı öpüb, yadi-qəsəm etmədimi?
Niyə bəs olmadı imanları iranlıların?
Dərhəqiqət pis imiş qanları iranlıların!

Bilmirəm andıra qalmış bu nə hürriyyət idi?
Haradan çıxdı bu söz, ya bu necə söhbət idi?
Ölkəmiz altı min ildən bəri bir cənnət idi,
İndi qan-qan deyir insanları iranlıların!
Dərhəqiqət pis imiş qanları iranlıların!

Hələ iranlıların bir o Sipəhdarına³ bax!?
Bəxtiyarı elinin rütbəli Sərdarına⁴ bax!?
Bir, sən Allah, buların şah ilə rəftarına bax!
Bu da ə'yanları, ərkanları iranlıların!
Dərhəqiqət pis imiş qanları iranlıların!

Başına cəm eləyib hər biri bir xeyli sipah
Ki, nə var? Məmdəli, düş təxtdən, olma bızə şah!
Etdilər üç günün ərzində bütün əmri təbah,
Qaçdır, “ax-vay!” deyə, sultanları iranlıların!
Dərhəqiqət pis imiş qanları iranlıların!

Bundan əvvəl bu gözəl ölkədə canlar var idi,
Yaxşı-yaxşı qocalar, adlı cəvanlar var idi,
Şahi həq zilli bilən sevgili xanlar var idi,
İndi Yefremlər⁵ olub xanlar, iranlıların!
Dərhəqiqət pis imiş qanları iranlıların!

Bir də, yahu, nə gərək el qarışa şah işinə?
Göz açıb diqqət edə gah özünə, gah işinə?
Şah olan kəs olur ancaq özü agah işinə!
Yoxsa hər silsiləcünbanları iranlıların?!
Dərhəqiqət pis imiş qanları iranlıların!

Şah bilər ölkədə hər nə götürər, hər nə qoyar,
Gah cibin, gah dərisin hər kimin istərsə soyar,
Baş kəsər, ev dağıdar, can çıxarar, göz də oyar –
Min də çıxsa göyə əfəngələri iranlıların!
Becəhənnəm ki, yanır canları iranlıların!
Şəhin öz əbdidir insanları iranlıların!
Dərhəqiqət pis imiş qanları iranlıların!

[**EY ANNİN AY, ÜZÜN GÜΝƏŞ, EY QAŞLARIN
KƏMAN!**]

Ey annin ay, üzün günəş, ey qaşların kəman!
Ceyran gözün, qarışqa xətin, kakilin ilan!

Alma çənən, çənəndə zənəxdan dərin quyu,
Kipriklərin qamış, dodağın bal, tənin kətan!

Boynun sürahi, boy-buxunun bir uca çinar,
Əndamın ağ gümüş, yanağın qırmızı ənar!

Xalın üzündə buğda, başında saçın qürab,
Qah, qah!.. Qəribə gülməlisən xaniman xərab!..

**“GÜLÜSTAN” İ-SƏ’DİDƏN BİR
HEKAYEYİ-MƏNZUMƏYƏ BƏNZƏTMƏ**

Yeki porsid əz on şəh geştə fərzənd
Ki, ey Əbdülhəmid! əz to xırədmənd!

Səfarətxanərə mənzil güzidi,
Çəra tən dadə bər millət nəzidi?

Be sevdayı-Krım əz Rey güzəsti,
Çəra dər Bağı-şəh rahət nəgəsti?

Begoft əhvali-ma bərfi-cəhanəst,
Gəhi çün yəx, gəhi abi-rəvanəst;

Gəhi bər təxti-cəbbari nişinim,
Gəhi dər qürbət əndər ca güzinim.

Mənü Əbdülhəmid ər zində manim,
Be cani-millət atəş bərfeşanım.

Tərcüməsi:

Biri sordu o oğlu şah olandan
Ki, ey Əbdülhəmiddən nadan insan!
Səfarətxanəni sən mənzil etdin,
Nə oldu milləta bəs əks getdin?
Krım eşqilə keçdin öz Reyindən,
Nə oldu Bağı-şahda qalmadın sən?
Dedi: əhvalımız qar tək cahanda,
Donar qışda, ərir o yaz olanda.
Oturruq gah sarayda əzrayıl tək,
Dolanniq gah da qürbətdə səfil tək.
Əgər Əbdülhəmidlə sağ qalarsaq,
Yeri bu millətin odlardır ancaq...

BURA SAY!

Cəməət

Zilli-Sultan¹, bura say döydürüb aldıqlarını!
Söyüb aldıqlarını, söydürüb² aldıqlarını!

Zilli-Sultən

Tövbə, ettövbə, xəta rahinə getdiklərimə!
Bilib etdiklərimə, bilməyib etdiklərimə!

Cəməət

Sən ki, Avropada idin, niyə yorta-yügürə
Cumdun Iranə, bu viranədə düşdün də girə?
Saldın axır öz əlinlə özünü ağızıbirə,
Vec bitirməz sənə, dönmə dəxi daşə, dəmirə,
Boş danışma, bura say qapdırıb aldıqlarını!
Çapıb aldıqlarını, çapdırıb aldıqlarını!

Zilli-Sultən

Tövbə, ettövbə, xəta rahinə getdiklərimə!
Bilib etdiklərimə, bilməyib etdiklərimə!

Cəməət

Birbəbir yadına sal cümlə unutduqlarını,
Millətin qanın alıb şışəyə dutduqlarını,
Qış üçün axtalayıb yayda qurutduqlarını,
Gözlərin kəllənə də çıxsa,qus udduqlarını!
Boş danışma, bura say öldürüb aldıqlarını!
Bölüb aldıqlarını, böldürüb³ aldıqlarını!

Zilli-Sultən

Tövbə, ettövbə, xəta rahinə getdiklərimə!
Bilib etdiklərimə, bilməyib etdiklərimə!

Cəmət

Əlli il ölkədə vurmuşdun, a zalim, işini,
Sən ki, hazır eləmişdin ciyini, bişmişini,
Təməin indi nədir ya qıcıdırısan dişini?
Aç belindən dəxi şəmşiri-müzəffərkeşini!
Boş danışma, bura say satdırıb aldıqlarını!
Atıb aldıqlarını, atdırıb aldıqlarını!

Zilli-Sultən

Tövbə, əttövbə, xəta rahinə getdiklərimə!
Bilib etdiklərimə, bilməyib etdiklərimə!

Cəmət

Əhli-İranı uşaqdır deyə saldız beşiyə
Ki, məbada aylılb ağlıya, durduz keşiyə,
Ta ki, açdı gözün iranlı, soxulduz deşiyə,
İş çətinləşdi, daduş, yiğdiğini çek eşiyə!
Boş danışma, bura say asdırıb aldıqlarını!
Basıb aldıqlarını, basdırıb aldıqlarını!

Zilli-Sultən

Tövbə, əttövbə, xəta rahinə getdiklərimə!
Bilib etdiklərimə, bilməyib etdiklərimə!

FÜZULİYƏ BƏNZƏTMƏ

Məndə ar olsayıdı ölmək ixtiyar etməzmidim?
Abrunun nolduğun bilsəydim ar etməzmidim?

Gər şüurum olsa idi dustü düşmən bilməyə, –
Şapşalı¹, Fəzlüllahı² işdən kənar etməzmidim?

Anlasaydım Əs'ədin fikrin, Sipəhdarın³ işin, –
Onları məqtuli-tığçı-canşıkar etməzmidim?

Xaki-İranın mənə bir guşəsin versəyilər, –
Kəndimi Əbdülhəmid⁴ tək bəxtiyar etməzmidim?

Bilsə idim el məni axır belə müflis qovar, –
Var-yoxu dərcib edib əvvəl fərar etməzmidim?

Mülki-Iranın düşünsəydim əlimdən getməyin, –
Var ikən fürsət o mülkü tarümar etməzmidim?

Ah, ol dəm ki, Təqizadə⁵ mənə əl vermədi, –
Mümkün olsayıdı başın təndən kənar etməzmidim?

Qoy desinlər, Mə'dəli düşdü Ades sövdəsına,
Məncili versəyilər orda qərar etməzmidim?..

[VAİZ, QƏLƏM ƏHLİN NİYƏ TƏHQİR ELƏYİRSƏN?]

Vaiz, qələm əhlin niyə təhqir eləyirsən?¹
Ey əbri-siyəh, nuri nə təstir eləyirsən!

El cümlə dönüb olsa da kafir işin olmaz,
Təzvirini kim ki, duya təkfir² eləyirsən!

Lə'n eyləyərək qasibə məxluqu soyursan,
Fani deyərək aləmi tə'mir eləyirsən!

Gördüm yuxuda bağı-behiş içərə gəzirsən,
İnsaf!.. Bunu sən necə tə'bir eləyirsən?

Tərk eylə riyani ki, riya şirkə-xəfidir³,
İşbu sözü kəndin belə təqrir eləyirsən!

Mən məkrini hiss etməyə meyl etmadım əsla,
Kəndin dili-həssasımə tə'sir eləyirsən!

Bizdən gözünüń yiğ ki, sənə aldanan olmaz,
Get onları xam tovla ki, təzvir eləyirsən!⁴

[YAŞAMAQ İSTƏR İSƏK SİRF ƏVAM OLMALIYIZ!]

Yaşamaq istər isək sərf əvam olmalıyız!
Atib insanlığı, bilcümlə həvam olmalıyız!

Yaşamaq istər isək dəhrdə əmniyyət ilə,
Elmə, fənnə, üdəbayə baxalımlı nifrət ilə,
Uyalım fitnələrə əldəki vəhiyyət ilə,
Yatalım bəstəri-qəflətdə uzun müddət ilə;
Püxtəlikdən nə yetər, biz hələ xam olmalıyız!
Yaşamaq istər isək sərf əvam olmalıyız!

Balışa baş qoyalım, yorğanı bərdüş edəlim1,
Pənbeyi-qəfləti yox, zeybəqi dərguş edəlim,
Xabi-övham görüb, seyl kimi cuş edəlim,
Qeyrətü himməti-islami fəramuş edəlim;
Dusta mayeyi-qəm, düşmənə kam olmalıyız!
Yaşamaq istər isək sərf əvam olmalıyız!

Fikr tədris edən əşxası kənar etməliyiz,
Hər nasıl olsa bu bidinləri zar etməliyiz,
Ölkədən bunları məcburi-fərar etməliyiz,
Tez zamanda vətəni, milləti xar etməliyiz2;
Boyləcə naili-məqsudü məram olmalıyız!
Yaşamaq istər isək sərf əvam olmalıyız!

Başqalar çox da balonlarla edir seyri-həva,
Biz bu seyri edirik xabdə hər sübhü məsa,
Qövli-axundu unutdunmu ki, və'z etdi səna:
Dəhr fanidir, əzizim, ona uyma əbəda!
Tərki-dünya ilə firdovs xürəm olmalıyız!
Yaşamaq istər isək sərf əvam olmalıyız!

Nə bilirsən hələ sən səhneyi-rö'yadə nə var?!

Əhli-zahir nə qanır aləmi-mə'nadə nə var?!

Hər nə var – xabdə var, yoxsa bu dünyadə nə var?

Yaxşı yat, qol-qanad aç, uç, gör o mə'vadə nə var?!

Həzzi-rö'ya ilə məşğuli-mənam olmalıyız!
Yaşamaq istər isək sərf əvam olmalıyız!

Yat, dolaş cənnəti-ə'ladəki rizvanlar ilə,
Qol-boyun ol, məzələş huriyü qılmanlar ilə,
Ye, iç!.. artıq kefə bax cümlə müsəlmanlar ilə,
Qoy bu dünyani bu kafirlərə şeytanlar ilə,
Biz mələklərlə uşub ali məqam olmalıyız!
Yaşamaq istər isək sərf əvam olmalıyız!

Qoy olar kəşfi-bədaye' eləsən sən'ət ilə,
Paraxod, ya vaqon icad eləsin zəhmət ilə,
Biz verib pul minərik, yol gedərik rahət ilə,
Nə münasib ki, rəqabət edək hər millət ilə?!
Bizə ağalıq edən əhlə qulam olmalıyız!
Yaşamaq istər isək sərf əvam olmalıyız!

[ADƏMİ ADƏM EYLƏYƏN PARADIR]

Adəmi adəm eyləyən paradır,
Parasız adəmin üzü qaradır!

Qoy nə əslin, nəcabətin olsun,
Nə nəcibanə halətin olsun,
Baş-ayaq eyb içində olsan da –
Tək bu aləmdə dövlətin olsun;
Adəmi adəm eyləyən paradır,
Parasız adəmin üzü qaradır!

Olmasın fəhmin, əqlin, idrakin,
Var nə qəm, ta ki, vardır əmlakin;
Atəşi-xanəsuzi-millət ikən –
Hər kəsin səcdəgahidir xakın;
Adəmi adəm eyləyən paradır,
Parasız adəmin üzü qaradır!

Olmayırlar, olmasın da insafın,
Dut qanın şışə içərə əsnafın,
Ta ki, var əldə beş buçuq quruşun –
Mö'təbərsən gözündə əşrafın;
Adəmi adəm eyləyən paradır,
Parasız adəmin üzü qaradır!

VERMİRƏM A!..

Mən ölüm, Molla¹, bizim Xankişinin qanına bax,
Evinə, mənzilinə, mülkünə, eyvanına bax,
Puluna, alverinə, sərvətü samanına bax,
Nəfsinə, hirsinə, insafına, vicdanına bax,
Gör bu qan ilə bunun şə' ninə ehsan yaraşır?
Ya hələ yiğmağa pul, etməyə milyan yaraşır?
Boylə bir şəxsə rəvadırmı, qıl ehsan, deyələr?

Ac, yanıq kimsə deyildir, yeməyə var çörəyi,
Yeməyə var çörək, əmma buna dözmür ürəyi,
Həvəsi yiğmağadır, yiğmağadır hər gərəyi,
Arızusu budur: altundan olaydı dirəyi!
Gör bu niyyətlə bunun şə' ninə ehsan yaraşır?
Ya hələ yiğmağa pul, etməyə milyan yaraşır?
Boylə bir şəxsə rəvadırmı, qıl ehsan, deyələr?

Var sürilə qoyunu, ilxi ilə at, öküzü,
Olsa da min bu qədər mal-qarası acdı gözü,
Eləyir səcdə pula, bu sözə qaildir özü,
Sanma böhtan atıram, kəndi deyir işbu sözü;
Gör bu hirs ilə bunun şə' ninə ehsan yaraşır?
Ya hələ yiğmağa pul, etməyə milyan yaraşır?
Boylə bir şəxsə rəvadırmı, qıl ehsan, deyələr?

Qocalıb ötmədədir yetmiş, həştadı yaşı,
Yoxdur oğlu-uşağı, bir qaridir, bir də başı,
Günbəğündən çoxalıb² artmadadır mülkü, maşı,
Düz deyil arşını, ölçüsü, tərazusu, daşrı;
Gör bu nəfs ilə bunun şə' ninə ehsan yaraşır?
Ya hələ yiğmağa pul, etməyə milyan yaraşır?
Boylə bir şəxsə rəvadırmı, qıl ehsan, deyələr?

Gündə on şahı ilə cümlə ümuri dolanır,
Bavücud in ki, dəmadəm əməli zorbalanır,
Başqası pul saniyanda bunun ağızı sulanır,
Başlayır hürməyə nəfsi, təməi qurcalanır,

Gör bu nəfs ilə bunun şə'ninə ehsan yaraşır?
Ya hələ yiğmağa pul, etməyə milyan yaraşır?
Boylə bir şəxsə rəvadırmı, qıl ehsan, deyələr?

Deyirəm ölməyini, ay kişi, bir al nəzərə,
Övrətin, malın ilə çatmalıdır başqa ərə,
Əl bulaşdırma, deyir, kari-qəzavü qədərə,
Bəlkə məndən qabaq övrət cumacaqdır səqərə?!³
Gör bu niyyətlə bunun şə'ninə ehsan yaraşır?
Ya hələ yiğmağa pul, etməyə milyan yaraşır?
Boylə bir şəxsə rəvadırmı, qıl ehsan, deyələr?

Deyirəm, bari bir az pul ayrı ehsanın üçün,
Məktəbə vəqf elə xeyrat olaraq şanın üçün;
Söyləyir, get bu duanı oxu öz canın üçün!
Vermərəm bir qara pul da belə hədyanın üçün!
Gör bu qeyrətlə bunun şə'ninə ehsan yaraşır?
Ya hələ yiğmağa pul, etməyə milyan yaraşır?
Boylə bir şəxsə rəvadırmı, qıl ehsan, deyələr?

Molla, bu barədə zəhmət də əgər olsa sana,
Yaz bizim əqli-məariflərə e'lan elə ta:
Bir də, məktəb pulu ver söyləməsinlər buna ha!..
Dün eşitdim ki, dəxi etməyəcək şərmü həya,
Apaçıq söyləyəcək: – Vermirəm a!.. Vermirəm a!..
Gör bu şərm ilə bunun şə'ninə ehsan yaraşır?
Ya hələ yiğmağa pul, etməyə milyan yaraşır?
Boylə bir şəxsə rəvadırmı, qıl ehsan, deyələr?

CANIN ÇIXSIN!

Canın çıxsın gözündən qanmayaydın!
Qanıb da hər işi odlanmayaydın!

Cəhalət rismanın qırmayaydın!
Əvamünnasdən ayrılmayaydın!

Sənani, hənzəli bal tək yeyəydin!
Hərifin məşrəbincə¹ söz deyəydin!

Bütün mövhümunu təsdiq edəydin!
Başında noxta, ardınca gedəydin!

Nə tədbir, indi iş işdən keçibdir,
Sözün dildən, ətin dişdən keçibdir!

Dəxi² etmə şikayət bizdən əsla!
Get öz bəxtindən eylə indi şəkva!

Nə üçün hüsnü qübhi anladın da?
Bütün el yatmış ikən banladın da?

Öpəydin əl-ayağın cüstü çalak,
Olaydın sən dəxi bir mö'mini-pak!

Çək indi dutduğun karın cəzasın!
Eşit hər səmtdən lə'nət sədasın!..

YOX, YAZMARAM!

Molla dayı, çox bərk daşır qazanın!..
Başçısısan hər yolundan azanın!
Baharından görünməyir xəzanın,
Çünki hər yerdən var neçə yazanın;
Burdan da mən xəbər yazım, yazmayım?
Yox, yazmaram! Amma hələ qoy yazım...
Qismət olsa, bundan belə yazmaram,
Toxunmasa sözüm elə, yazmaram!

Yazdığınıma yalan-palan qatmaram,
“İşan” kimi rüşvət pula yatmaram,
İmanımı Hac Kazıma satmaram,
Boşsan deyib, Fəxrini aldatmaram,
Məsləhətsə əgər yazım, yazmayım?
Yox, yazmaram! Amma hələ qoy yazım...
Fürsət olsa, bundan belə yazmaram,
Girə bilsəm daşqın selə, yazmaram!

Kəbin kəssəm doşab kimi axmaram,
Göz altından Fəxri tərəf baxmaram,
“Ənkəhtünü” “telləqtüyə” çaxmaram,
Hac Bədəli yandırıban yaxmaram,
Dalda gedib söyər; yazım, yazmayım?
Yox, yazmaram! Amma hələ qoy yazım...
Möhələt olsa, bundan belə yazmaram,
Elə yazsam, bilə-bilə yazmaram!1

Dövlətliyə yaltaqlanmaq bilmərəm,
Qəmli ikən yalan yerə gülmərəm,
Pristavin çəkməsini silmərəm,
Hörmətimi gözlərəm, əksilmərəm,
Mollalığa dəyər, yazım, yazmayım?
Yox, yazmaram! Amma hələ qoy yazım...
Qismət olsa, bundan belə yazmaram,
Əgər pocta yazsam, telə yazmaram!

Qumarbazın hədiyyəsin almaram,
Bir şübhəli pul kisəmə salmaram,
Üzə salıb gücən qonaq qalmaram,
Qonaq qalsam cibin-zadın çalmaram,
Üzmim əldən gedər, yazım, yazmayım?
Yox, yazmaram! Amma hələ qoy yazım...
Növbət olsa, bundan belə yazmaram,

Davam etsə duman, yelə yazmaram!
Eylədiyim və'zə inannam özüm,
Eldən qabaq, eybimi qannam özüm,
Qövlümə fe'lilmə dayannam özüm2,
Pis hərəkət etsəm utannam özüm,
Halım olar bətər, yazım, yazmayım?
Yox, yazmaram! Amma hələ qoy yazım...
Hacət olsa, bundan belə yazmaram!

Dalda qeybət, üzdə səna etmərəm,
Gizli söyüş, zahir dua etmərəm,
Xəlqi görcək riya-miya etmərəm,
Riya etmiş olsam, həya etmərəm
Allahımdan məgər! Yazım, yazmayım?
Yox, yazmaram! Amma hələ qoy yazım...
Halət olsa, bundan belə yazmaram!
Uysam məkrə, düşsəm fe'lə,
yazmaram!

Qovlansam da evdən çölə, yazmaram!
Uyub sənə öz yolumdan azmaram!..

1910

[ZAHİD ÖLMƏKDƏN QABAQ MƏQSUDİNƏ ÇATMAQ DİLƏR]

Zahid ölməkdən qabaq məqsudinə çatmaq dilər,
Cənnətə uyqu ipiylə bir kəmənd atmaq dilər.

E'tiqadınca yatar-yatmaz qıcar qılmanları,
Ol səbəbdəndir nəməz üstündə də yatmaq dilər.

Əbləhin fikrincə cənnət bir Buxara şəhridir,
Beççə tək qılmanları bulduqca oynatmaq dilər.

Məqsədi sövmü səlatindən bu imişkən, yazıq
Həm xudanı, həm də məxluqatı aldatmaq dilər.

Uyquda axtardığın zahirdə, ya rəb, tapmasın!¹
Yoxsa illik taətin biryolluğa satmaq dilər!

Rindü² risva gördüğün zahid görərsə, şübhəsiz,
Səbhəsin, səccadəsin zöhdilə³ firlatmaq dilər.

Küfrün iksir olduğun zahid, amandır, bilməsin,
Yoxsa bir zərrə bulub imanına qatmaq dilər!

[KİM NƏ DEYƏR BİZDƏ OLAN QEYRƏTƏ?!]

Kim nə deyər bizdə olan qeyrətə?!
Qeyrətimiz bəlli bütün millətə!..¹

Biz qoca qafqazlı igid ərlərik,
Cümlə hünərməndlərik, nərlərik,
İş görəcək yerdə söz əzbərlərik,
Aşıqikancaq quru, boş səhbətə,
Kim nə deyər bizdə olan qeyrətə?!

Çırmanarıq keçməyə çay gəlməmiş,
Başlayarıq qızmağa yay gəlməmiş,
Söz verərik indi – bir ay gəlməmiş,
Astə qaçıb dürtülərik xəlvətə,
Kim nə deyər bizdə olan qeyrətə?!

Cümlə cəhan yatsa da, biz yatmariq,
Qeyrəti-milliyəmizi atmariq,
Əhlimizi başqalara satmariq
Bir quruşa, bir pula, ya bir çetə,
Kim nə deyər bizdə olan qeyrətə?!

Bizdə görünməz nə fəsadü nifaq,
İşləmədə bir-birimizdən qoçaq,
Bax, budur islami götürrik qabaq;
Boyləcə xidmət olunur millətə,
Kim nə deyər bizdə olan qeyrətə?!

Bir işə min hümmətimiz var bizim!
Bax, neçə cəm'iyyətimiz var bizim!
Bunda gözəl niyyətimiz var bizim;
Ay barakallah, bu gözəl niyyətə!
Kim nə deyər bizdə olan qeyrətə?!

Hansi məkatib ki, onu açmadıq?
Hansi sənaye ki, para saçmadıq?
Verdiyimiz sözdən uzaq qaçmadıq;
İşlərimiz mindi² bütün surətə!..
Kim nə deyər bizdə olan qeyrətə?!

Bax, neçə darül'əcəzə, dari-elm!
Bir neçə məktəb, neçə asari-elm!..
Bizlərik, əlbəttə, xəridari-elm!
Çatmışıq ondandı³ belə hörmətə!..
Kim nə deyər bizdə olan qeyrətə?!

Bizdə nə fə'lə tapılır, nə gəda,
Bizdə nə sail və nə bir binəva,
Bəxtəvər övladımıza mərhəba!
Baş aparıb hər biri bir sən'ətə!..
Kim nə deyər bizdə olan qeyrətə?!

Etmişik ifa atalıq mehrini,
Çəkmişik övladımızın fikrini,
Ömrümüz olsa görərik bəhrini,

Onda ki, onlar uyacaq sirqətə,
Həbsdə məşğul olacaq işrətə,
Fəxr edərik biz də bütün millətə!
Kim nə deyər bizdə olan qeyrətə?!

Ay barakallah, bu gözəl niyyətə!..

QOCALAR MARŞI

Bir qocayam, çaq nər kimi yaşaram,
Dörd arvadı bir-birinə qoşaram,
Bir ildə üç-dördün alıb boşaram,
Qoca kişi yalqız yatmaz...m!

Barmağıma əqiq üzük taxaram,
Saqqalıma çox-çox xına yaxaram,
Hər yerdə bir arvad görsəm baxaram,
Qoca kişi yalqız yatmaz...m!

Oruc tutub, namazımı qılaram,
Dəsmalımı göz yaşımı bularam,
Huriləri virdimdə arzularam,
Qoca kişi yalqız yatmaz...m!

Bir mö’ münəm, əba, qəba bürünnəm,
Nəzərlərdə mələk kimi görünnəm,
Bir uşaqçıın illər ilə sürünnəm,
Qoca kişi yalqız yatmaz...m!

On yaşında uşaqların başına,
Əl çekərəm gah gözünə, qaşına,
“Xod” verərəm gecə-gündüz maşına,
Qoca kişi yalqız yatmaz...m!

Axırətim, imanım var, dinim var,
Ariflərnən ədavətim, kinim var,
Bir xoruzam əlli yerdə himim var,
Qoca kişi yalqız yatmaz...m!

Axiratim, imanum var, dinim var,
Anifləmən ədavətim, kinim var,

Bir xoruzam ölli yerdə hiniim var,
Qoca kişi yalqız yatmaz...m!

ÜRƏFA MARŞI

İntelijentik, gəzərik naz ilə,
Ömr edərik nəş'eyi-dəmsaz ilə,
Həftədə bir dilbəri-tənnaz ilə
Həmdəm olub işləri samanlıq,
Ay barakallah, nə gözəl canlarıq!..

Xoşlamarıq bir para nadanları,
Şiveyi-nisvani-müsəlmanları,
Neyləyirik Fatma-Tükəzbanları?!
Annaları, Sonyaları yanlarıq,
Ay barakallah, nə gözəl canlarıq!..

Bir para biəqlü fərasət bizə
Eyləyir isnadi-qəbahət bizə,
İstəyir etsin də nəsihət bizə,
Bir bunu qanmir ki, biz irfanlıq,
Ay barakallah, nə gözəl canlarıq!..

Kimsəyə yox dəxli ki, biz işrəti
Xoşlayırıq; boşlayırıq külfəti,
Guşeyi-qəstində olan ləzzəti
Xaneyi-viranda haçaq anlarıq?!
Ay barakallah, nə gözəl canlarıq!..

İntelijentik, bu ki, böhtan deyil,
Türki danışmaq bizə şayan deyil,
Türk dili qabili-irfan deyil,
Biz buna qail olan insanlıq!
Ay barakallah, nə gözəl canlarıq!..

Türk qəzeti versə də əqlə ziya,
Mən onu almam əlimə mütləqa,
Çünki müsəlmanca qonuşmaq bana
Eybdir! Öz eybimizi anlarıq!
Ay barakallah, nə gözəl canlarıq!

Yox işimiz məcməi-islam ilə,
Püxtə nasıl söhbət edər xam ilə?
Çünki klublarda sərəncam ilə
Hər gecə bir mətləbi ünvanlarıq,
Ay barakallah, nə gözəl canlarıq!..

PULA TƏVƏCCÖH

Nuri-çəşmanımmışan, ey pul, ya canımmışan?
İsmətim, namusum, irzim, qeyrətim, qanımmışan?
Hörmətim, fəxrəm, cəlalım, şövkətim, şanımmışan?
Müshəfim, Məkkəm, Mədinəm, qibləm, ərkanımmışan?
Məzhəbim, dinimmi, ayinimmi, imanımmışan?

Keçdi ömrüm şügli-təhsilinlə mövqufi-məlal,
Dərdə düşdüm, bəstəri-həsrətdə qaldım xəstəhal,
Səndədir könlüm yenə etsəm cəhandan irtihal,
Sən mənim ömrüm, həyatım, cövhərim, canımmışan?
Məzhəbim, dinimmi, ayinimmi, imanımmışan?

Ah, zalım, ah kim, oldum yolunda canfəda,
Bir doyunca qiymadım səndən alam zövqü səfa,
İndi varislər hücumavər olub yeksər sana,
Varisin, yaxud mənim malı-cibişdanımmışan?
Məzhəbim, dinimmi, ayinimmi, imanımmışan?

Eyləməz varislərim mək tən səni sənduqə dərc,
Hər biri eylər səni bir növ ilə min yerdə xərc,
Restoranlarda, klublarda olarsan hərcü mərc,
Hər yetən çeynər səni, bilməm ətim, qanımmışan?
Məzhəbim, dinimmi, ayinimmi, imanımmışan?

Sevdiyim, bundan belə hini-zəvalındır sənin,
İşbu vəch ilə könül cayı-məlalındır sənin,
Xatirim, qəlbim, sərim vəqfi-xəyalındır sənin,
Sən məni məftun edən nazəndə canımmışan?
Məzhəbim, dinimmi, ayinimmi, imanımmışan?

Səndən əl çəkməzdim olsaydı əlimdə iqtidar,
Lakin icbarən əcəl eylər məni səndən kənar,
Canım ağzımdan çıxınca söylərəm biixtiyar:
Nuri-çəşmanımmışan, ey pul, ya canımmışan?
Məzhəbim, dinimmi, ayinimmi, imanımmışan?

TƏŞƏKKÜR

Mollalar, taleimiz oldu əcəb¹ yar bu gün!
Misyonerlər də bizə çıxdı həvadar bu gün!

O ki, məktəbləri məhv etmək idi niyyətimiz,
Yox idi əldə və lakin ona bir qüdrətimiz,
Məktəb artdıqca azalmaqdı idi hörmətimiz,
O açıldıqca qapanmaqdı idi sən'ətimiz,
Günbegün zaid olurdu qəmimiz, möhnətimiz,
Arqadaşlar, sevinin oldu rəva hacətimiz!

Qəmimiz bitdi, fərəh oldu nü mudar bu gün!
Misyonerlər də bizə çıxdı həvadar² bu gün!

Misyonerlər, o gözəl fikrli ərbabi-düha
San-Peterburqda etmişlər əcəb bir şura
Ki, müsəlmanlar açan bunca məkatib nə rəva, –
Oxudub həndəsə, tə'lim edələr coğrafiya,
Hikmətü hey'ətü tarix ilə elmi-əşya,
Bu işə bizdə təhəmmül ola bilməz əsla!

Çalışın, hümmət edək dəf'inə zinhar bu gün!
Misyonerlər də bizə çıxdı həvadar bu gün!

Misyonerlər bu gözəl əmrə edərkən iqdam
Biz neçin lal oturub, eyləməyək bəhsə dəvam?
Xassə bu elmlərin biz üləməyi-islam
Etmişik bir kərə təhsilini islamə həram,
Bunları bilməz ikən biz, niyə övladı-əvam
Oxuyub, adəm olub, eyləsin ağazı-kəlam?

Şimdi fırsat var ikən görməli bir kar bu gün!
Misyonerlər də bizə çıxdı həvadar bu gün!

Misyonerlər, görüm Allah sizə ehsan eləsin,
Biz kimi, sizləri də daxili-iman eləsin,
Qoymadız çünki müsəlmanları tüğyan eləsin,
Yeni məktəbləri Allah özü viran eləsin!
Uçurub dam-daşını, xak ilə yeksan eləsin!
İndi qoy məktəb açanlar gedib əfəgan eləsin!..
Qalsın hər yerdə müəllimləri bikar bu gün!
Misyonerlər də bizə çıxdı həvadar bu gün!

MİLLƏT ŞƏRQİSİ

Qeyrat edib çalışdin, düşdün qabağa, millət!
İndi bir az da dincəl, baş qoy yatağa, millət!

Hər yerdə, hər məkanda hər dürlü iş qayırdın,
İslamə xidmət etdin, məzhabələri ayırdın,
Yüzlərcə coqə yapdin, minlərcə söz buyurdun,
Hər gündə bir cəmaət atdin qirağa, millət!
İndi bir az da dincəl, baş qoy yatağa, millət!

Uyquda ikən aləm, əfradını oyatdın,
Cümələ miləl içində öz şə'ni ucaltdın,
Hörmətli ad qazandın, ali məqama çatdırın,
Əhsən, səd əhsən, əhsən bu təmtərağa, millət!
İndi bir az da dincəl, baş qoy yatağa, millət!

Minbə'd ciddü cəhdin yoxdur bizə lüzumi,
Zira ki, əsri-halın bambaşqadır rüsumi,
Məktəb sevir cəmaət, təqdis edir ülumi,
Tərcih edir vaqonu ata, ulağ'a, millət!
İndi bir az da dincəl, baş qoy yatağa, millət!

Seyr etməyə fəzənə icad olur1 balonlar,
Bir yandan aftamillər, bir səmtdən vəgonlar,
Hər ixtiraə dair tə'sis olur salonlar,
Vallah, bular azıblar başdan ayağa, millət!
İndi bir az da dincəl, baş qoy yatağa, millət!

Bunlar bütün cəhanın əsbabi-e'tilası,
Onlar əsiri-dünya, biz axırət fədası,
Beş gündür ömrə-dünya, yoxdur onun bəqası,
Bizcə xə tadır uymaq boylə məzağa, millət!
İndi bir az da dincəl, baş qoy yatağa, millət!

İslam üçün gərəkməz kafirlərin şüarı,
Qoy onların ucalsın həp qəsri-zərnigarı,
Biz gözlərik fəqət bir eyvani-xüldzəri,
Ol yerdə hurilərlə dolluq otığa, millət!
İndi bir az da dincəl, baş qoy yatağa, millət!

GİLEY YAXUD UMU-KÜSÜ

Get-gedə, “Zənbur”¹ ağa, sən də çəşirsan deyəsən?!
Gah da bir məzhəbə, dinə sataşırsan deyəsən?!

Sən düz adəmsən əgər səndə bu tədbir nədir?
Jurnalça çəkdiyin ol çalmalı təsvir² nədir?
Qollarından sarılan kimdir, o zəncir nədir?
Dinmədikcə sənə sərhəddən aşırsan deyəsən?
Gah da bir məzhəbə, dinə sataşırsan deyəsən?!

Nədir ol həlqeyi-zəncirdə bir parə süvər?
Kimləri göstəriyor həlqə dərunindəkilər?
Şəkli-islamə gülən kimdir o ifritsiyər?
Sən bu rəftar ilə bizdən uzaşırsan deyəsən?!
Gah da bir məzhəbə, dinə sataşırsan deyəsən?!

Açmağa bir para əsrarı edib sə'yü təlaş,
Çalışırsan ki, bizə təng ola ta rahi-məaş?
Bu qədər etmə cəsarət, özünü gözlə, yavaş!..
Dəymədikcə kefinə loğalaşırsan deyəsən?!
Adətə, ürfə, rüsumə sataşırsan deyəsən?!

Sən bu şəkl ilə bütün xəlqi oyatdın da deyək,
Bizi mənfur eləyiib, bir yana qatdın da deyək,
Sənə nə xeyr olacaq bizləri atdın da deyək?
Boş yerə boylə bizimlə dalaşırsan deyəsən?!
Adətə, ürfə, rüsumə sataşırsan deyəsən?!

Məzhəkə jurnalın əvvəl bizə, iibrətdi, dedin,
Bir para şəxsə sataşdin, bu nəsihətdi, dedin,
Bizi qatdın işə, bir növ' zərafətdi, dedin,
Indi amma dəxi ciddən savaşırsan deyəsən?!
Adətə, ürfə, rüsumə sataşırsan deyəsən?!

Şəxsi-islamın əger biz qolunu bağlamışıq –
Nə günah eyləmişik? Millət üçün ağlamışıq...
Hifz edib məzhəbi, şeytanı yaxıb dağlamışıq!
Bizi görməkdə müqəssir, dolaşırsan deyəsən?!
Adətə, ürfə, rüsumə sataşırsan deyəsən?!

Biz əger olmasaq, islamə nigəhban kim olar?
Beş gün ötməz ki, bu bağın gülü reyhanı solar,
İxtiraati-şəniə bütün islamə dolar,
Leyk sən anlamayıb işdə çəşırsan deyəsən?!
Gah da bir məzhəbə, dinə sataşırsan deyəsən?!

Asta-asta dəbərib, qurdalaşırsan deyəsən?!
Ba'z əfsanəçilərlə yanaşırsan deyəsən?!
Büsbüütün məfsədələrlə bulaşırsan deyəsən?!
A balam, eybini qan!
Bir həya eylə, utan!
Yoxsa təkfir edərik,
Lapca rüsva olusan!..

[**ALTMİŞ İLLİK ÖMRÜM OLDU
SƏNDƏ BƏRBAD, ƏRDƏBİL!]**

Altmış illik ömrüm oldu səndə bərbad, Ərdəbil!
Bir də namərdəm əgər etsəm səni yad, Ərdəbil!

Zənn edirdim mən bütün aləmdə Irandan səva,
Bir fərəhabad yer yoxdur o samandan səva,
Övrət olmaz hüsndə Fatma, Tükəzbandan səva,
Var imiş Rusiyədə min-min pərizad, Ərdəbil!
Bir də namərdəm əgər etsəm səni yad, Ərdəbil!

Ey vətən, huri görürdüm səndəki övrətləri,
Derdim ol hurilərin sənsən yəqin cənnətləri,
İndi heyranam baxıb gördükcə bu lö'bətləri,
Hər birində başqa ləzzət, başqa bir dad, Ərdəbil!
Bir də namərdəm əgər etsəm səni yad, Ərdəbil!

Haliya Bakudəyəm, Baku demə bir xüldzar,
Xassə dərya sahili: bir lö'bətistani-tatar,
Hər tarəf ağ-çağ madamlar, bir-birindən gül'üzər,
Türfə dilbər, töhfə bir şey, yaxşı bir zad, Ərdəbil!
Bir də namərdəm əgər etsəm səni yad, Ərdəbil!

Min mənim tək kablayı bir Sonyanın dildadəsi,
Min mənim tək pakdin bir rumkanın iftadəsi,
Min mənim tək mö'minin bilməm nolub səccadəsi,
Bəndəlik qeydin qırıb, olmuşdur azad, Ərdəbil!
Bir də namərdəm əgər etsəm səni yad, Ərdəbil!

Beş deyil, on beş deyil, hər yan baxırsan, – var madam:
Ev madam, mənzil madam, balqon madam, talvar madam,
Sirk madam, qastin madam, passaj madam, bulvar madam,
Müxtəsər, əqlim çəşib, ey dad-bidad, Ərdəbil!
Bir də namərdəm əgər etsəm səni yad, Ərdəbil!

Ev madam, menzil madam, balqon madam, talvar madam,
Sirk madam, qastin madam, passaj madam, bulvar madam,

Müxtəsən, əqlim çəşib, ey dad-bidad, Ərdəbil!
Bir də namərdəm əgar etsem seni yad, Ərdəbil!

Gərçi İrandan çıxarkən başqa idi niyyətim,
Niyyətim kəsb idi, vardi kəsbi-karə qeyrətim,
Qeyrətim razi deyildi ac dolansın külfətim;
Yox gözümüzdə indi nə külfət, nə övlad, Ərdəbil!
Bir də namərdəm əgər etsəm səni yad, Ərdəbil!

Bəs ki, artırı bunları gördükcə hər dəm rəğbətim,
Rəğbətim artırısa da, lakin qavışdırı həsrətim,
Həsrətim bir şeyədir, ancaq düzəlmir halətim!
Halətim təskini-nəfsə qılınır imdad, Ərdəbil!
Bir də namərdəm əgər etsəm səni yad, Ərdəbil!

Qorxudurdu çıxmamışkən ölkədən qürbət məni,
Çulğayıbmış qəflətimdən vəhşətü dəhşət məni,
İndi bu gördükərimdən mat edib heyrət məni,
Özlüyüməndən çıxmışam, əfsus!.. fəryad!.. Ərdəbil!
Bir də namərdəm əgər etsəm səni yad, Ərdəbil!

Tazədən bərgəşt edib bir də cəvan olsaydım, ah!
Şıq geyimli bir cəvani-xoşnisan olsaydım, ah!
Bu pərilərlə doyunca həmzəban olsaydım, ah!
Dəhrdə beş gün yaşardım xürrəmü şad, Ərdəbil!
Bir də namərdəm əgər etsəm səni yad, Ərdəbil!

[**EY VAY Kİ, HEYSİYYƏTİ-MİLLƏT GÖTÜRÜLDÜ!]**

Ey yay ki, heysiyyəti-millət götürüldü!
Millətdə olan büsbütün adət götürüldü!

Yetməzdi bu kim, millətin əhrarı ayıldı,
Arif denilən bə'z füsunkarı ayıldı,
Məcmuə yazar bir para biarı ayıldı,
Şair ləqəbində neçə idbarı ayıldı,
Yə'ni ki, bu əsrin bütün əşrarı ayıldı,
Derdim, bəcəhənnəm, elin əfkarı ayıldı,
Torpaq başıma, indi də tüccarı ayıldı!
Hər bir işə əl qatdı, mürüvvət götürüldü!
Millətdə olan büsbütün adət götürüldü!

Var idi bu millətdə qabaq bir gözəl adət:
Bir şəxsi-müsəlman eləyən vəqtdə rihlət,
Meyyit hələ bəstərdə uzansın deyə rahət,
Qüsl etmədən əvvəl olunurdu ona hörmət,
Yüzlərcə edərdik ona siparə tilavət,
Hər cüzvdə bir rublə çatardı biza üzrət,
Bir hörmət idi bu bizə, həm meyyitə nisbət;
Heyfa ki, əvaxirdə bu hörmət götürüldü!
Millətdə olan büsbütün adət götürüldü!

Tacirlərin indi dəyişib tiynəti yekca,
Duymuşlar olar bizdəki niyyətləri guya,
Ehsanlar olub tərk, qazanlar sönüb, ey va!..
Nə molla payı var, nə qonaqlıq, nə müsəmmə,
Bışmir tarının bir tikə halvası da hətta,
Hər fənn ediriksə işimiz tutmayırla əsla,
Ax!.. Ax!.. O keçən günlərimiz noldu, xudaya?!
Küfran elədik sanki bu ne'mət götürüldü!
Millətdə olan büsbütün adət götürüldü!

Kim getsə idi həccə və ya Kərbübəlayə,
Züvvər idi əvvəlcə o biz əhli-duayə,
Mail o duayə, vəli biz simü tilayə,
Görcək onu ünvan edərək bir neçə ayə,
Derdik ki, gərək pak ola həmyandakı mayə,
Bir xeyrli əmr idи bu biz molları umayə,
Heyfa ki, baxılmır dəxi nə'leynə, əsayə,
Birləşdi hamı, sidqü sədaqət götürüldü!
Millətdə olan büsbütün adət götürüldü!

Şadəm gələcək günlərimiz keçsə bu nisbət,
Qorxum bu ki, gündən-günə bədər ola halət,
Bir gün gələ bidar ola bilcümlə cəmaət,
Təzviri ibadətdən edə fərq bu millət,
Meydanə çıxa bizdəki hər dürlü xəyanət,
Nə töhfə gələ bizlərə, nə nəzr, nə rüşvət,
Hörmət yerinə el bizə izhar edə nifratı,
Hətta deyələr: – Molla, ziyafət götürüldü!
Dolma və tərək, firniyü şərbət götürüldü!
Millətdə olan büsbütün adət götürüldü!

ƏHVALPÜRSANLIQ YAXUD QONUŞMA

- Nə xəbər var, məşədi?
- Sağlığın!
- Ax-çox da yenə?
- Qəzet almış Hacı Əhməd də...
- Pah! Oğlan, nəmənə? Sən özün gördün alanda?
- Belə nəql eylədir!..
- Dəxi kim qaldı, xudaya, bu vilayətdə mənə?!
Bu isə pəs o ləinin də işi qullabıdır,
Dinü imanı danıb, yoldan azıbdır, babıdır!

- Dəxi bir başqa xəbər?
- Hac Cəfərin oğlu Vəli
Qoyub uşqolaya oğlun...
- O qurumsaq da?
- Bəli!
- Sənə kim nəql elədi bu sözü?
- Bilməm kim idi.
- Oylə isə ona da min kərə lə'nət deməli!..
- Bu isə pəs o ləinin də işi qullabıdır,
Dinü imanı danıb, yoldan azıbdır, babıdır!

- Dəxi bir başqa xəbər yoxmu?
- Tanırsan Qəfəri?
- Nə Qəfər? Hansı Qəfər?
- Mirzə Mənafin pədəri!
- Tanıram!
- Dün o da bir şübhəli kəslə danışıb...
- Kim deyirdi?
- Yedici Xansənəm arvadın əri.
- Bu isə pəs o ləinin də işi qullabıdır,
Dinü imanı danıb, yoldan azıbdır, babıdır!

- Yenə bir başqa xəbər varmı?
- Bizim qonşu Kərim...
- A... A... A?..

- Bəli, hə... hə!..
– O nə qayrib, de görüm?
– ”Molla Nəsrəddin” alıb, həm özü, həm oğlu oxur.
– El bütün kafir imiş ölkədə, yoxmuş xəbərim!
Bu isə pəs o ləinin də işi qullabıdır,
Dinü imanı danıb, yoldan azıbdır, babıdır!
- Mənə bir boyə xəbər çatdı: Səməd dam-daşını
Satıb, onversetə göndərmək üçün qardaşını...
– Bu xəbər doğrudur, ancaq bunu da bilməlisiz:
Özü də çəkmə geyib, saç da qoyubdur başına...
– Bu isə pəs o ləinin də işi qullabıdır,
Dinü imanı danıb, yoldan azıbdır, babıdır!
- Bir belə söz də deyirlər ki, sizin Kalba Aşır
Yeni məktəbçilər ilə gecə-gündüz yanaşır?!
– Bəli, düzdür bu dəxi!..
– Heyf, o dövlətdən ona!..
Dövlət azdırıdı onu, dini-xudadan uzaşır...
Bu isə pəs o ləinin də işi qullabıdır,
Dinü imanı danıb, yoldan azıbdır, babıdır!
- Doğrudurmu ki, Bədəl də qoyub ağızın yabana,
Danışır bir para sözlər ki, dəyir rövzəxana?
– Bəli, qurbanın olum, lap o çıxıb məzhəbdən!
– Görəyirsənmi şisib boynu, dönüb bir qabana?!
Bu isə pəs o ləinin də işi qullabıdır,
Dinü imanı danıb, yoldan azıbdır, babıdır!
- O qurumsaq Cəbi də gözləməyir hörmətimi,
Burda-orda, belə derlər ki, edir qiybətimi...
– Bəli, hətta bu işin üstə onun arvadına
Söymüşəm!
– Borcun odur, – gözləmişən qeyrətimi...
Mən də hər daim ona yağıdıraram lə'nətimi,
Başlayıb də'vətimi, ərz edib hacətimi.
Vəqfi-nifrin edərəm həm günümü, saatımı,
Deyərəm xəlqə: bu bidinin işi qullabıdır,
Siz də lə'nət oxuyun, çünki bu məl'un babıdır!..

[RƏDD OL QAPIDAN, AĞLAMA ZAR-ZAR, DİLƏNÇİ!]

Rədd ol qapıdan, ağlama zar-zar, dilənçi!
Vaqqıldama bayquş kimi, idbar dilənçi!

Bu məclisimiz məclisi-ehsandır əgərçi,
Düzdüklərimiz ne'məti-əlvandır əgərçi,
Ehsan füqəra kəslərə şayandır əgərçi,
Bir adəti-ırsiyyə dəxi var, dilənçi!
Rədd ol qapıdan, ağlama zar-zar, dilənçi!

Dövlətliləriz, məqsədimiz eyşü səfadır,
Mehmanlarımız büsbütün ərbabi-qinadır,
Kökdür, yekədir, boynuyoğundur, nücəbadır,
Bəydir, ağıdır, ağızı dualı üləmadır,
Bışmişlərimiz min cüra ləzzətli qıdadır,
Dikmə gözünü mətbəxə, biar dilənçi!
Rədd ol qapıdan, ağlama zar-zar, dilənçi!

Dəxli bizə nə boşda qalıb dəsti-süalın?!
Yainki acıdan məlaşir əhlin, əyalın?!
Bax, bax, necə çirkindir o mənhus cəmalın!
Hax-tüf üzünə, surəti murdar dilənçi!
Rədd ol qapıdan, ağlama zar-zar, dilənçi!

Dövlətli neçin sərf edib öz bəzlü səxasın,
Ə'yani qoyub, doydura şəhrin füqərasın?
Töksün görüm Allah üzünün şərmü həyasın!
Əl çək yaxamızdan, itil, idbar dilənçi!
Rədd ol qapıdan, ağlama zar-zar, dilənçi!

Bir dəfə faqir olduğunu anla da, zinhar,
Dövlətlilərin bışmişinə olma həvəskar,
Yoxsa yeməyə bir zadın, Öl, canını qurtar!
Etmə bu qədər bizlərə azar, dilənçi!
Rədd ol qapıdan, ağlama zar-zar, dilənçi!

Dikmə gözündü metboxo, biar diləngi!
Əl çək yaxamızdan, iñi, idbar diləngi!

Rodd ol qapıdan, ağlama zar-zar, dilənci!
Vaqıqladama bayqış kimri, idbar dilənci!

Fəqr əqli qənilərlə mülaqat edə bilməz,
Dövlətliyə insanlığın isbat edə bilməz,
Dövlətli fəqir ilə müsavat edə bilməz,
Nöqsan gətirər şə'ninə bu kar, dilənçi!
Rədd ol qapıdan, ağlama zar-zar, dilənçi!

[VƏ'Z ETDİYİN İNANDI, SƏN AMMA İNANMADIN!]

Və'z etdiyin inandı, sən amma inanmadın!
Ya lil'əcəb, məgər yorulub bir usanmadın?!

Yatdıqca xabi-qəflət ilə millətin sənin,
Vəqf oldu layla söyləməyə xidmətin sənin,
Hər gün genəldi daireyi-hörmətin sənin,
El uğradıqca fəqrə, şışib sərvətin sənin,
Millət arıqladıqca kökəldi ətin sənin!
Rüşvət həramdır, dedin, aldin, utanmadın!
Mali-yetimə – od – deyə uddun da, yanmadın!

Qəssabxanəni bize darül'aman dedin,
Doğru libasına bürünüb, min yalan dedin,
Olduqsa müştəbih: “Qələt etmə, inan!” – dedin,
Kim yaxşı söylədisə, ona min yaman dedin,
Qeyzə gəlib bərəldi gözün, lantaran dedin;
Bir vəqt olar tanır səni hər kimsə, qanmadın!
Bu məhz bir söz idi – həqiqətdi sanmadın!

Fəssad olub da milləti daim damarladın,
Hər kəs əlindəkin yerə atdı, qamarladın,
Ciyfə dedikcə mali-cəhanı toparladın,
Fani dedikcə mülkə, – imarət hamarladın,
Sərrişteyi-mədaxili möhkəm yumarladın,
Rüşvət həramdır, dedin, aldin, utanmadın!
Və'z etdiyin inandı, sən amma inanmadın!

Qövli-sərih ikən, əcəba, “mən kəfər” sözü,
Etməkdəsən bəhaneyi-təkfir hər sözü.
Zənnim budur ki, ortada gər olsa zər sözü,
Hərgiz danışmasan belə alçaq¹, hədər sözü,
Viçdanə, abruya, həyaya dəyər sözü,
Bir vəqt olar tanır səni hər kimsə, qanmadın!
Ya lil'əcəb, məgər yorulub bir usanmadın?!

Cildi-qənəmdə oldun əcəb gürgi-canşikar,
Nəfsin susub, yorulmayaraq oldu tö'məxar,
Hiylən duyuldu şimdi, sənə olmaz e'tibar,
Əsrari-müxtəfilərin olduqca aşikar –
Qalsın deyə səhayifi-dəftərdə yadigar –
Bir vəqt olar tanır səni hər kimsə, qanmadın!²
Ya lil'əcəb, məgər yorulub bir usanmadın?!

[**BİR BÖLÜK BOŞBOĞAZIQ, HEYVƏRƏLİK
ADƏTİMİZ**]

Bir bölüm boşboğazıq, heyvərəlik adətimiz,
Doludur lə'nət ilə, qeybət ilə söhbətimiz,
Oxumaqdan payımız yox, yazıdan qismətimiz,
Bu əvamlıqla belə hər sözü təfsir edərik!
Mümkün olduqca müsəlmanları təkfir edərik!

Hər sözə çulğaşarıq, hər bir işi qurdalarıq,
Harda bir nur görürsək, ona qarşı olarıq,
Bə'zinə diş qicidib, bə'zinə quyruq bularıq,
Bizə hər kəs çörək atsa, onu təqdir edərik!
Mümkün olduqca müsəlmanları təkfir edərik!

Deyilik naşı bu işdə, – ağarıbdır yalımız,
Bilirik dini-müsəlmani bu gün öz malımız,
Üzüqrıxiq deyilik, – bir şələdir saqqalımız,
Tərpədib xeyrə onu, aləti-təzvir edərik!
Mümkün olduqca müsəlmanları təkfir edərik!

Gedərik məscidə hər gün, qılıraq onda nəmaz,
Xüşkə mö'minlik edib, başlayarıq razü niyaz,
Məscid olsun, – alarıq satsa çocuqlar bizə naz,
Bu uşaqbazlığı biz zöhd ilə təstir! edərik!
Mümkün olduqca müsəlmanları təkfir edərik!

Danışib-söyləşərik hər necə ünvan olsun,
İftira, ləğv, əbəs, hərzəvü hədyan olsun,
Hər kəsə bağlayarıq hər cürə böhtan olsun,
Qoy bizim din evimiz olsa da viran, olsun,
Güç verib zikrə, cinan qəsrini tə'mir edərik!
Mümkün olduqca müsəlmanları təkfir edərik!

Mö'minik, keflənərik arzuyi-cənnət ilə,
Oxumuşlar adını yad edərik lə'nət ilə,
Düşmənik elm ilə, insaf ilə, hürriyyət ilə,
Biz bu əfsanələri cəhl ilə tənfir edərik!
Mümkün olduqca müsəlmanları təkfir edərik!

Ölkəni seyr edərək hər cürə insan görürük,
Ancaq öz nəfsimizi pak müsəlman görürük,
Bu xəyal ilə yatıb huriyü qılman görürük,
Xabi-sadiq deyə bu haləti tə'bir edərik!
Mümkün olduqca müsəlmanları təkfir edərik!

OXUTMURAM, ƏL ÇƏKİN!

Oğul mənimdir əgor, oxutmuram, əl çəkin!
Eyləməyin dəngəsər, oxutmuram, əl çəkin!

Gərgi bu bədbəxt özü elmə həvəskardır,
Kəsbi-kəmal etməyə sə'yi dəxi vardır,
Məncə bu işlər bütün şiveyi-küffardır,
Dinə zərərdir, zərər, oxutmuram, əl çəkin!
Eyləməyin dəngəsər, oxutmuram, əl çəkin!

Bəs ki, uşaqdır hələ, yaxşı-yaman sanmayıır,
Elmin əbəs olduğun anlamayıır, qanmayıır,
Sair uşaqlar kimi hər sözə aldanmayıır,
Eyləyir ömrün hədər, oxutmuram, əl çəkin!
Eyləməyin dəngəsər, oxutmuram, əl çəkin!

Eyləmərəm rəhm onun gözdən axan yaşına,
Baxsın özündən böyük öz qoçu qardaşına,
Ölsə də verməm riza şapqa qoya başına,
Kafir ola bir nəfər, oxutmuram, əl çəkin!
Eyləməyin dəngəsər, oxutmuram, əl çəkin!

Uşaq mənimdir, baba, dəxli nədir sizlərə?
Kim sizi qəyyum edib hökm edəsiz bizlərə?
Yatmaram əsla belə dinə dəyər sözlərə!
Bir kərə qan, müxtəsər, oxutmuram, əl çəkin!
Eyləməyin dəngəsər, oxutmuram, əl çəkin!

Qoysanız öz oğlumu mən salım öz halimə,
Sən'ətimi öyrədib, uydurum əhvaliməl,
Dün bu oxutmaq sözün ərz elədim alıma,
Söylədi: “haza kəfər...”, oxutmuram, əl çəkin!
Eyləməyin dəngəsər, oxutmuram, əl çəkin!

Bəsdi, cəhənnəm olun, buncu ki, aldatmısız,
İndi beş ildir tamam dinimə əl qatmısız,
Sevgili övladımı kafirə oxşatmısız,
Duydum işin sərbəsər, oxutmuram, əl çəkin!
Eyləməyin dəngəsər, oxutmuram, əl çəkin!

Satmaram öz əqlimi siz kimi laməzhəbə,
Raziyam oğlum gedə qəbrə, – nə ki məktəbə!
Məktəb adın çəkməyin, – məl'əbədir, məl'əbə!..
Əlhəzər, ondan həzər, oxutmuram, əl çəkin!
Eyləməyin dəngəsər, oxutmuram, əl çəkin!

Bəsdir o bildikləri, kaş onu da bilməsə!
Canıma olsun fəda bir də üzü gülməsə!
Ta ki, o zehnindəki fikrləri silməsə,
Sanma ola bəxtəvər, oxutmuram, əl çəkin!
Eyləməyin dəngəsər, oxutmuram, əl çəkin!

Fikrimi verməm əbəs siz kimi nadanlara,
Sövq edəsiz oğlumu bir para hədyanlara,
Çünki xəyanətçisiz cümlə müsəlmanlara,
Mənzilinizdir səqər, oxutmuram, əl çəkin!
Eyləməyin dəngəsər, oxutmuram, əl çəkin!
Dinə zərərdir, zərər, oxutmuram, əl çəkin!..

[ASUDƏLİK BU SAƏT YERDƏN GÖYƏ CƏHANDA]

“Dil mirəvəd zidəstəm, sahib dilan xudara,
Dərda ki, razi-pünhan xahəd şod aşikara!”¹

Asudəlik bu saat yerdən göyə cəhanda
Var isə vardır ancaq İranda hər məkanda:
Təbrizdə, Sərabda, Xalxalda, Xançobanda,
Qeyrətli Şahsevəndə, hər anda, hər zəmanda,
Lorlarda, Şıx-gözəldə, Keşkanda, İsfəhanda,
Tehranda, əncüməndə, kabnetdə, parlamanda,
İşlər bütün həqiqət, sözlər bütün güvara,
“Dərda ki, razi-pünhan xahəd şod aşikara”.

Dalma təfəkküratə, qare, ki işbu halət –
Ya kimlərin gücündən Iranda etdi nəş’ət?
Əlyövm hər tərəfdən çarpir gözə şikayət,
Hər kəsdə vəcdü şadi, hər yerdə əmnü rahət,
Əhvali-daxiliyyə bilxeyrү vəssəlamət,
Dadü sitəddə rövnəq, şirkətlə hər ticarət,
Xoşdil bütün cəmaət, razi bütün rəjyət,
Asudə hali-millət, dair ümuri-dövlət,

Nəzmü nəsəq mühəyya, leşkər bütün səfara,
“Dərda ki, razi-pünhan xahəd şod aşikara”.
Zənn etmə hazırlanan sə'yılə bimühaba
Bu rütbə e'tilalıq beş gündə oldu bərpa!..
Yox, yox, xəta edirsən, haşa və süməmə haşa!
Gərgi bular da az-çox bir iş görüblər, amma
Keçmiş binayı-xeyrin asarıdır həmana,
Qaib müdəbbirənin tədbiridir ki, hala

Etdikləri sədaqət bir-bir olur da peyda,
Açıqları bulaqlar cari olur sərapa,
“Hatəssəbuhə həyyu ya eyyühəssükara!”
“Dərda ki, razi-pünhan xahəd şod aşikara”.

Bunlar əbəsmi, yahu, mə'lulə yoxmu illət?
Hümmətsizin olurmu bunca müvəffəqiyyət?!
İran səadətində çoxlar edirdi xidmət,
Çoxlar bu məmləkədə göstərdi sə'yü qeyrət...
Zoncünlə Nasırəddin², – həqq eyləsin də rəhmət!
Hər beşdə-üçdə etdi hər səmtə bir səyahət,
Hər bir səyahətində sel tək axıtdı sərvət,
Yüksəldi ərşə qarşı xaki-diyari-Dara³...
“Dərda ki, razi-pünhan xahəd şod aşikara”.

İştə bunun üçündür iranlı bilməsərrət,
Dünyalərə axışdı, olduqca gördü izzət (?)
Hər şəhri qıl tamaşa, hər səmtə eylə diqqət:
Məşriqdə minlər ilə, məğribdə bil'izafət,
Türkiyyədə ziyadə, Rusiyədə nəhayət,
Çində, Xətadə... Bəh-bəh!.. Həp aşinayı-qürbət!
Hər suda bittəkəssür, hər kudə bizziyadət,
İranlıdır görürsən, amma nə şanlı rö'yət!
Amma nə datlı didar, amma nə xoş qiyaftət!
Hər şəxsə zahir ikən yox ərzi-halə hacət...
Tə'rif üçün və bir də yoxdur dilimdə yara,
“Dərda ki, razi-pünhan xahəd şod aşikara”.

Ha, indi də Əhəd xan⁴, ol mənbəi-ədalət,
“Abadiye”-vətənçin minbabı-tabiyyət
Nasir tək etmək istər isbatı-qədri-millət,
Bol-bol səyahətindən məqsudu məhz ibrət,
Cudü səxavətindən mən eyləməm hekayət⁵...
Qoy madmazellər etsin tə'rifini, nəhayət,
İrana bənzər olsun qoy səfheyi-Buxara!
“Dərda ki, razi-pünhan xahəd şod aşikara”.

[**BƏLAYİ-FƏQRƏ DÜŞDÜN, RAZI OL,
BİÇARƏ, SƏBR ELYƏ!**]

Bəlayi-fəqrə düşdün, razı ol, biçarə, səbr eylə!
Üzün oldisə gər külfət yanında qarə, səbr eylə!

Əsiri-qeydi-fəqrə oldun, yazıq, təslimi-hirman ol!
Çalışma, bir işə getmə, fəqət mə'yusü nalan ol!
Qəzayə çarə yox, giryən ol, üryən ol, pərişan ol!
Səbur ol, şakir ol, yə'ni müsəlman ol, müsəlman ol!
Çatar öz rizqi-məqsumun, dolan avarə, səbr eylə!
Bəlayi-fəqrə düşdün, razı ol, biçarə, səbr eylə!

Məaşın ta ki, təng oldu, ənis ol dərdü möhnətlə!
Boş ol, süst ol, ümidin qə't qıl, yar ol ətalətlə!
Bunu təqdirə nisbət ver, yaşa daim rəzalətlə!
Həvadə seyr edən insana baxma çeşmi-qeyrətlə!
Burax kəsbə, unut sə'yi, yapışma karə, səbr eylə!
Bəlayi-fəqrə düşdün, razı ol, biçarə, səbr eylə!

Yetərkən zalimin zülmü sənə, dövri-qəzadən bil!
Çatarkən amirin zəcri, onu seyri-səmadən bil!
Özün öz əczinə bais olurkən, masəvadən bil!
Bu məş'umiyyəti biganədən gör, aşinadən bil!
Əzil, pamal ol, axtarma buna bir çarə, səbr eylə!
Bəlayi-fəqrə düşdün, razı ol, biçarə, səbr eylə!

Əgər çox təngdil olsan bu işdən, qıl fəğan, ağla!
Girişməl başqa bir tədbirə, ancaq hər zəman ağla!
Bütün dünyadən əl çək, aşikar ağla, nihan ağla!
Qapansın gözlərin, fikrin, düşünmə, görmə, yan, ağla!
Tüpür namusa, baxma nəngə, gəlmə arə, səbr eylə!
Bəlayi-fəqrə düşdün, razı ol, biçarə, səbr eylə!

Fəqət bir iş də görmək istər isən, gör müsəlman tək!
Təhəmməl eylə cövri-mülkədarə, işlə heyvan tək!

Çalış, ək, biç, aparsın bəy, evin qalsın dəyirman tək!
Ayılma, haqqını qanma, xəbərdar olma insan tək!
Darılma, incimə, tab eylə hər azarə, səbr eylə!
Bələyi-fəqrə düşdün, razı ol, biçarə, səbr eylə!

Vəgər az-çox var isə qeyrətin, kafirlərə baxma!
Bir asan kəsbə məşğul olmaq ilə dindən çıxma!
Uşaqlarçın örək çıxsın deyə, ha din evin yixma!
Vəbalın boynuma, get fə'ləlik et, qəlbini sixma!
Sənə iş sahibi pul verməsə, yan narə, səbr eylə!
Bələyi-fəqrə düşdün, razı ol, biçarə, səbr eylə!

Və yaxud gər əsər varsa canında zurü qüvvətdən,
Qolun güclü, üzün qansız, dilin xalisə rəhmətdən,
Qutar bir dəfə əlik dərdü ələmdən, bari-möhnətdən,
Quduqluq iştə bir pişə, gözəl hər dürlü sən'ətdən:
Bas al, kəs al, vur al, yix al, qoşul füccarə, fəxr eylə!
Məqami-hörmətə çatdın, dəxi həmvarə fəxr eylə!

Yanaş əşrərə, fəxr eylə!
Bulaş hər karə, fəxr eylə!
Tutulma nəngə, namusə,
Utanma arə, fəxr eylə!..

[SONYA, EY DİLBERİ-PAKİZƏ ƏDA!]

Sonya, ey dilberi-pakizə əda!
Sənə bu Naqdi bəyin canı fəda!
Aşıq oldum o zamandan ki, sana,
Hər nə hökm eylədin, ey mahliqa,
Etmədim onda təxəllüf əbəda,
Diləyin oldu məramınca rəva!
“Gözəlim, şimdə nədir fərmanın?
Canı qurban sənə bu nalanın!”

Sənəmim, laləruxum, gülbədənim,
Mələyim, sərvqədim, simtənim,
Ey fərəhbəxş dili-pürmihənim,
Söylə, aya, günəhim noldu mənim,
Qarğalar məskəni oldu çəmənim?
Keçdi əgyar əlinə yasəmənim?
El bütün oldu bu gün tə’nəzənim?
“Gözəlim, şimdə nədir fərmanın?
Canı qurban sənə bu nalanın!”

Ta dedin tabeyi-fərman ol, oldum,
Hüsnumə valehü heyran ol, oldum,
Nazənin canımı qurban ol, oldum,
Eşqdə xanəsi viran ol, oldum,
Qapıma ecz ilə dərban ol, oldum,
Aqibət müstəhəqi-nan ol, oldum,
“Gözəlim, şimdə nədir fərmanın?
Canı qurban sənə bu nalanın!”

Dil o gündən ki, düçər oldu sənə,
Bir yazıq aşiqi-zar oldu sənə,
Uydu, bisəbrü qərar oldu sənə,
Var-yoxum ta ki, nisar oldu sənə,
Bir də baxmaq mənə ar oldu sənə,
Başqa bir cəzbəli yar oldu sənə!
“Gözəlim, şimdə nədir fərmanın?
Canı qurban sənə bu nalanın!”

Əmr qıldın mənə, şeyda ol, oldum,
Eşqdə bisərə pa ol, oldum,
Yə’ni sərdadeyi-sevda ol, oldum,
Tərki-namusə mühəyyə ol, oldum,
Şə’nini at çölə, rüsva ol, oldum,
Nəzəri-xəlqdə ədna ol, oldum,
“Gözəlim, şimdi nədir fərمانın?
Canı qurban sənə bu nalanın!”

Söylədin hörmətini at, atdim,
Malını, sərvətini at, atdim,
Əhlini, külfətini at, atdim,
Qövmünü, millətini at, atdim,
Cümlə heysiyyətini at, atdim,
Müxtəsər, qeyrətini at, atdim,
“Gözəlim, şimdi nədir fərمانın?
Canı qurban sənə bu nalanın!”

Mənə əvvəlcə özün yar oldun,
Əkinim, mülküm, evim, bumü bərim
Nə zəman getdi isə yox xəbərim,
Səndə idi mənim ancaq nəzərim,
Həp sənə oldu fəda simü zərim,
Qalmadı yanmağa bir parça tirim,
“Gözəlim, şimdi nədir fərمانın?
Canı qurban sənə bu nalanın!”

Mənə əvvəlcə özün yar oldun,
Sevdiyimsən, deyə, dildar oldun,
Məst ikən mən hələ, huşyar oldun,
Başqa bir fikrə həvəskar oldun,
Cümlə maəmləkimə nar oldun,
Məni yox etdin, özün var oldun,
“Gözəlim, şimdi nədir fərمانın?
Canı qurban sənə bu nalanın!”

Leyk mən bunca fəlakətlə yenə,
Varam əvvəlki sədaqətlə yenə,
Durmuşam eyni iradətlə yenə,

Baxıram kuyinə həsrətlə yenə,
Mümkün olduqca bu halətlə yenə
Sürərəm ömrümü qəfletlə yenə,
Agəh olmam bu rəzalətlə yenə¹,
“Gözəlim, şimdə nədir fərmanın?
Canı qurban sənə bu nalanın!”

Çünki biz taifə əhli-kərəmiz,
Mərəzi-eşqdə sabitqədəmiz,
Zadəganız, həkimiz möhtərəmiz,
Eşq meydanına yeksər həşəmiz,
Dinü dildadeyi-zibasənəmiz,
İşbu vəch ilə səzayı-ədəmiz...
“Gözəlim, şimdə nədir fərmanın?
Canı qurban sənə bu nalanın!”

[NEÇİN MƏKTƏBƏ RƏĞBƏTİM OLMAYIR?]

Neçin məktəbə rəğbətim olmayır? –
Cibim dolmayır, dolmayır, dolmayır!

Mənə hər qəzetçi bərəldir gözün,
Yazır hey qəzətlərdə məktəb sözün,
Sözün qoy deyim bir kərə lap düzün;
Bu işdən mənə bir qazanc olmayır!
Cibim dolmayır, dolmayır, dolmayır!

Oxur, bundan hər kəs qanar həqqini,
Qanan mütləq ali sanar həqqini,
Axund isə xəlqin danar həqqini,
Bununçün mənim rəğbətim olmayır!
Cibim dolmayır, dolmayır, dolmayır!

Mənə xeyrsiz olduğuyçün bu kar,
Ona bağlaram küfr adın zinhar,
Cəmaət də duymuş bunu aşikar;
Bu işdən mənə bir qazanc olmayır!
Cibim dolmayır, dolmayır, dolmayır!

Və bir də bu məktəblilər bil'ümum
Oxurlar kəmalinca ali ülüm,
Edirlər bizə sonra yeksər hücum,
Bununçün ona rəğbətim olmayır!
Cibim dolmayır, dolmayır, dolmayır!

Əgər məktəb əmrində bil'intixab,
Mənə tapşırılsa ümumən hesab
Mən ol vəqt, haşa, edəm ictinab!?
Fəqət indilik bir qazanc olmayır!
Cibim dolmayır, dolmayır, dolmayır!

Ax!.. Ax!.. Ay keçən günlərim! Vay mənə!
Hər evdən gəlirdi neçə pay mənə –
Plov, halva, bal, yağı, şəkər, çay mənə!
Nə çarə ki, indi bular olmayırlı!
Qarın dolmayır, dolmayır, dolmayır!

Çətindir bizimcün bütün məs'ələ,
Bir ildə üç ehsan da keçmir ələ,
Belə qalsa iş, razı olluq hələ,
Bu da olmayırlı, olmayırlı, olmayırlı!
Qarın dolmayır, dolmayır, dolmayır!

Yığıncaqlar indi söz ilə ötür,
Beş-üç kəlmə söz söylənir, iş bitir,
Fəqət şə'nimiz günbəgündən itir,
Bizə ehtiram olmayırlı, olmayırlı!
Qarın dolmayır, dolmayır, dolmayır!

QAÇ, AT BASDI!

Qaç, oğlan! Qaç, at basdı! Millət gəlir!
Ötüşdən çıxan bir cəmaət gəlir!
Edib cümlə əqvamə səbqət, gəlir!
Verib hər kəsə dərsi-ibrət, gəlir!
Qaç, oğlan! Qaç, at basdı! Millət gəlir!

Çəkil, yol ver, at bağırı çatlatmışıq,
Vurub yixmişıq, tutmuşuq, atmişıq,
Çapib qovmuşuq, qan-tərə batmışıq,
Yığib milləti bir yerə qatmişıq,
Müsavat, ədalət, üxüvvət gəlir!
Qaç, oğlan! Qaç, at basdı! Millət gəlir!

Neçə əsrdir indi bil'ehtimam,
Qoyub nami-milliyətə ehtiram,
Qoçaq, əlləşib çarpışib sübhü şam,
Xüssüsən bu sonku beş ildə təmam
Edib aləmə bəxşı-heyrət, gəlir!
Qaç, oğlan! Qaç, at basdı! Millət gəlir!

Nədir, yoxsa zənnincə etdim xəta?
Sus! Etməm xəta! Söyləməm nabəca!
Məzah etmiş oldum sanırsan bəsa?
Dodaqaltı gülmək nədir, söylə ya?
Sənə bəlkə bunlar zərafət gəlir?
Qaç, oğlan! Qaç, at basdı! Millət gəlir!

Buyur, qıl da dünyayə ətfi-nəzər,
Müsəlman kimi kim olub bəxtəvər?!
Bu Iran, o Türkiyə – həp bixətər,
Əvət, başla Fasdan Xətayə qədər,
Baxıldığca qəlbə məsərrət gəlir!..
Qaç, oğlan! Qaç, at basdı! Millət gəlir!

O Albanyada arnavud qeyrəti,
Bu Qəzvindəki mürtəce hey'əti,
Kiriddə müsəlmanların haləti,
Buxarada məzhəbçilər söhbəti,

Yəməndən də başqa rəvayət gəlir!
Qaç, oğlan! Qaç, at basdı! Millət gəlir!

Bu Rusiyyənin əhli-imanları
Ki, yə'ni bu səmtin müsəlmanları,
O yekşənbə, cüm'ə, bu dükkənləri,
O dum macərası, bu vicdanları,
Hələ e'tirazə nə hacət galır?
Qaç, oğlan! Qaç, at basdı! Millət gəlir!

Bu – Qafqaz, bu da – Qafqaz arifləri,
Bu da – əhli-nazə təarüfləri,
Bu millət yolunda məsarifləri,
Bu da şanlı-şanlı məarifləri,
Bunlardan dəxi boylə xidmət gəlir!
Qaç, oğlan! Qaç, at basdı! Millət gəlir!

Bununla belə biz neçin bəxtiyar!
Olub etməyək də hələ iftixar?!
De, nöqsanımız hansıdır, zinhar?
Bu – siyrət, bu – surət, bu – qeyrət, bu – ar...
Bizə, ya, nə nisbətlə töhmət gəlir?
Qaç, oğlan! Qaç, at basdı! Millət gəlir!

Həp əfradımızda bir əzmü səbat,
Bu əzmü səbat ilə bulduq nicat,
Bu gün cümləmiz bəkləriz bir həyat,
Bir əhval, bir fikr, bir iltifat...
Bu əfkərə qarşı nə diqqət gəlir?
Qaç, oğlan! Qaç, at basdı! Millət gəlir!

Hani bizdə, yahu, nifaqü təzad?
Hani bizdə həmdinimizlə inad?
Bu – ülfət, bu – rəf'ət, bu da – ittihad!..
Bax, iştə, bu – məclis, bu da – in'iqad!

Nə mabeynə nifrət, nə lə'nət gəlir,
Nə böhtan, nə hədyan, nə qeybət gəlir,
Nə cib, nə cibışdan, nə rüşvət gəlir,
Qaç, oğlan! Qaç, at basdı! Millət gəlir!..

[GÖRÜNCƏ ŞƏXS BİR ƏRBABI-SƏRVƏTİN ÜZÜNÜ]

Görünəcə şəxs bir ərbabi-sərvətin üzünü –
Görür mücəssəm olan bir ləamətin üzünü!

Gözüm ağarsın əgər yüzdə, mində, milyonda –
Görürsə ölkədə bir əhli-hümmətin üzünü!

Qəmim ki, var mənimancaq budur: qiyamətdə
Ki, bir də görməliyəm! işbu millətin üzünü!

[DİNDİRİR ƏSR BİZİ, – DİN MƏYİRİZ]

Dindirir əsr bizi, – dinməyiriz,
Açılan toplara diksinməyiriz;
Əcnəbi seyrə balonlarla çıxır,
Biz hələ aftomobil minməyiriz;
Quş kimi göydə uçar yerdəkilər,
Bizi gömmüşl yerə minbərdəkilər!

ƏKSİMƏ

Zahidin əksimə düşcək nəzəri-xudbini –
Görür ayineyi-safimda o bir bidini;
Zənn edər əqli-qəsirlə o mənhus mənəm,
O mənə lə'nət edər, mən deyərəm amin;
Gec-tez, əlbəttə, kəsər bir bu qədər lə'nət onu,
Yerde qalmaz mənim aminim, onun tə'lini.

[ƏHLİ-İRANDA, PAH OĞLAN, YENƏ HÜMMƏT GÖRÜNÜR!]

Əhli-İranda, pah oğlan, yenə hümmət görünür!
Yenə hər guşədə bir tazə cəmaət görünür!
Baxasan hər tərəfə – cünbüsü qeyrət görünür!
Bütün əsbabi-tərəqqidən əlamət görünür!
Əhsənullah ki, dəxi bizdə səadət görünür!

Oxuduqca qəzetə qəmli üzəklər açılır,
Fərəhəngiz xəbərlər görərək qəm qaçılır,
Qəlbən, gözdən ona əşki-başşətli saçılır,
Çünki hər safhədə bir tazə ravayət görünür!
Əhsənullah ki, dəxi bizdə səadət görünür!

İrəcək olsa əgər göz, nəzər Iran işinə,
Xasso, Iranda olan kişvəri-Tehran işinə,
Üləma fikrinə, bəy xahişinə, xan işinə,
Gündə bir firqəni təşkil edən ə'yan işinə,
Nə xəyanət, nə ədavət, nə cinayət görünür!

Əhsənullah ki, dəxi bizdə səadət görünür!
E'tidalı² deyə bir firqənin ünvanından,
Sevinir şəxs bunun məsləkü vicedanından,
İndi iranlıların qəm ötəməz yanından,
Keçəcəklər kişilər millət üçün canından,

Çünki bunlarda bu gün bir yeni hümmət görünür!
Əhsənullah ki, dəxi bizdə səadət görünür!
Neçə ac bəy, neçə tox molla, neçə kök qazi,
Üzv olub məclisə həll etdilər istiqrazi,
Olsun Allah belə kamil kişilərdən razi,

Unuduldu dəxi İranda şüuni-mazı,
İndi İran demə bir guşeyi-cənnət görünür!
Əhsənullah ki, dəxi bizdə səadət görünür!
Gərçi xud zəlzələ Təbrizə bir az verdi zərər,

Şərqi İranda çoxun həm elədi zırı zəbər,
Etməyir məclis əgərçi bulara ətfi-nəzər,
Çünki işlər hələ bir növ' zərafət görünür!
Əhsənullah ki, dəxi bizdə səadət görünür!

**[DÜN CƏHƏNNƏM VƏSFİNİ ZAHİDDƏN
EYLƏRDİM SUAL]**

Dün cəhənnəm vəsfini zahiddən eylərdim sual,
Cənnəti ağızın açıb etdi mənə vəsf-i-sifat;
Ol cəhənnəm ki, zəlalət əhlini tə'zib edər,
Göstərir hala onu qüdrətlə ərbabi-”Nicat”.¹

**[KÜRD ÇALDIQCA BORU ÇİNGƏNƏ OYNAR,
DERLƏR]**

Kurd çaldıqca boru çingənəl oynar, derlər, –
Bir məsəldir ki, demiş Türkiyə iz’ anlıları.
Bir tuhaf çalğı ilə oynadıboru avropalı
Şimdi yunanlı ilə bir sürü osmanlıları.

**[YILDIRIMLAR YAĞSA GÖYDƏN, TITRƏMƏZ
RUHUM MƏNİM]**

Yıldırımlar yağsa göydən, titrəməz ruhum mənim,
Dağlar atəş püskürərsə kargır olmaz bana;
Hücreyi-təhtəl-türabında məni həp düşmənin
Öldürü ənfəsi-təkfirindəki murdar hava.

[BİZİ ALDATMA, XACƏ, HƏR SÖZÜNƏ]

Bizi aldatma, xacə, hər sözünə¹,
Bizə yox, get nəsihət et özüne!
Görüyorkən gözün düzü əyri, –
Bizdən əl çək də, çarə qıl gözünə!

[ŞANLI GÖRDÜKCƏ MƏNİ SANKİ EDİR QÖVR FƏLƏK]

Şanlı gördükcə məni sanki edir qövr fələk,
Min kələk çıdə edir başıma filfövr fələk.

Namurad olmağım¹ oldisə muradi oldum,
Şimdi bilməm nə murad² ilə edir dövr fələk?

Asiman oldumu surax iki gün güldü üzüm
Ki, mükafat olaraq bunca edir kövr fələk?!

Artıq oynatma məni sən dəxi, ey eşqi-cünun,
Mən özüm oynayıram çalsala hər tövr fələk!

Şimdilik rəqsdəyiz, ta görəlim kim yixılır:
Mənү dil, eşqü həvəs, hutü həməl, sövri-fələk?

[ARİF ÇALIŞIR Kİ, MILLƏT AZAD OLSUN]

Arif çalışır ki, millət azad olsun,
Zahid çığırır ki, məscid abad olsun.
Söz boynu qraxmallılarındır ki, deyir:
– Bir madmazel olsun ki, pərizad olsun!

[DÜN YATIB MİR HAŞIMI RÖ'YADƏ
GÖRDÜM, SÖYLƏDIM]

Dün yatıb¹ Mir Haşımı² rö'yadə gördüm, söylədim:
Seyyidim, hicrində ərzi-şurişi-həşr eylərəm.
Ən doğunu birə "Səda"³ ilə dedi: görməzmisən⁴ –
Hiylələr icad edib, bir qəztcəlik nəşr eylərəm.

...DEYİR

Oylə səngindir ki, əsqali-təəssübdən¹ yüküm, –
Gündə min tərpənsə yer, tərpənməz əsla bir tüküm!

[YATMISAN, MOLLA ƏMU, GÜRCÜLƏR İÇRƏ HƏLƏ
SƏN!]

Yatmişan, Molla əmu¹, gürcülər içrə hələ sən!
Nə olur ta bu müsəlmanlıqda bir gələsən,
Bakudə bir neçə gün rahət edib dincələsən,
Hacılarla olasan hər gecə həmməşğələ sən,
Görəsən bir para yerlərdə nə canlar var, əmu!
Necə kef çəkməyə xəlvətcə məkanlar var, əmu!

Dolaşış bulvarı hər gün gəzəsən biminnət,
Xassə, axşama qalarkən bir, iki, üç saat,
Görəsən orda neçə oğlan, uşaq, qız, övrət –
Cümləsi simbədən, zöhrəcəbin, məhtəl’ət,
Xubru, qalıyəmu, qönçədəhənlər var, əmu!
Özün insaf edəsən, ta necə canlar var, əmu!

Ol yerə sanma çıxır seyrə fəqət hərcayılar,
Yox, yox, orda gəzənin eksəri mö'min sayilar,
Lap sənin tək əmilərdir və mənim tək dayılar,
Pak, mö'min hacılar, məşhədilər, kablayılar,
Həpsinin səcdədən alnında nişanlar var, əmu!
Dəyişik donda gəzən mərsiyəxanlar var, əmu!

Cümləsi ağızı dualı, bütünü əhli-nəmaz,
Əldəki sübheyi-səddanələri tulü diraz,
Dilik, ağızım qurusun şəkkə düşürsəm də bir az!
Demirəm mən nə şeyidbazdı, nə də kim, beçəbaz...
Bir para çünkü xəta yollu gümanlar var, əmu!
Nə işim, bə'zi gümanlarda ziyanlar var, əmu!

Demirəm bulvara bunlar nə xəyal ilə gəlir?!.
Kişilər² bəlkə də bir başqa məal ilə gəlir!..
Bu qədər var... dəyişik surəti-hal ilə gəlir,
Qəmü həsrətlə gedir, dərdü məlal ilə gəlir!..
Bilmirəm bunda nə əsrari-nihanlar var, əmu?
Bildiyimcə desəm, aya, inananlar var, əmu?!

TAPDIM!..

Qoy sağ olsun başımız, düşməsin əsla ayağa,
O bizi torğɑ qoyub, gərçi satıb yandırı;
Bir qədəh¹ şol²... suyu şimdə iki yüz yirmi beşə3
Bizə içdirmək ilə yanğımız qandırı.

[HANKİ ALÇAQ BİR ƏLİN QEYD ETDİYI XƏTDİR O Kİ...]

Hankı alçaq bir əlin qeyd etdiyi xətdir o ki,
Büsbütün təqdirə şayan xətlərin ə'lasıdır?
Mən bunu hər əqli-vicdandan sual etdim, dedi:
Xəl'inə Əbdülhəmidin l çəkdiyi imzasıdır.

[– YOLDAŞIM, YATMIŞMISAN?]

- Yoldaşım, yatmışmisan?
- Yox, bir sözün varsa, buyur!
- On manat qərz istərəm...
- Yox, yox, bəradər, yatmışam!

[BAŞQA MİLLƏTDƏN HÜQUQUN ALMAQ ÜÇÜN HƏR ZAMAN]

Başqa millətdən hüququn almaq üçün hər zaman
Inqilabiyyun, səlahiyyun, rəşadiyyun çıxar!
Bizdən isə satmağa namusü irzi-milləti
E'tidaliyyun, himariyyun, fəsadiyyun çıxar!

[DÜN OXURKƏN BİR MÜDİRİ-MƏKTƏBİN MƏKTUBUNU]

Dün oxurkən bir müdürü-məktəbin məktubunu
Min qələt gördüm qarışmış bir vərəq imlasına;
Uf!.. Yazıq millət, dedim, bilsəyдинiz məktəb nədir,
Boylələr düşməzdi tə'lim etmənin sövdəsına.

[MÜRTƏCE XADİMLƏRİM, HA İNDİ
XİDMƏT VƏQTİDİR!]

Mürtəce xadimlərim, ha indi xidmət vəqtidir!
Yatmayın, huşyar olun, iş vəqtisi, qeyrət vəqtidir!

Gizli cəm'iyyət yapın, məclis qurun, şura edin,
Rəşt, Zəncan irticə'in hər yerə icra edin,
Hər nəsilsə rişeyi-məşrutəyi imha edin,
Heykəli-mənfuri-istibdadımı ehya edin,
İghtişaşə başlayın hər yerdə, fürsət vəqtidir!
Yatmayın, huşyar olun, iş vəqtisi, qeyrət vəqtidir!

Cəhd edin göndərdiyim təhrirlər puç olmasın,
Yazdığım, göstərdiyim təzvirlər puç olmasın,
Məmdəli-Kazım tökən tədbirlər puç olmasın,
Verdiyim qövl, aldiğım təqrirler puç olmasın,
Indi isbatı-hünər, sidqü sədaqət vəqtidir!
Yatmayın, huşyar olun, iş vəqtisi, qeyrət vəqtidir!

Sanmayın ancaq Ədesdə kefdəyəm nisvan ilə,
Irtibatım yoxdur öz mülküm olan Tehran ilə,
Lafəvallah, var əlaqəm büsbütün Iran ilə,
Rəşt ilə, Qəzvin ilə, Kirman ilə, Zəncan ilə!
Mən işi qaldırmışam, sizdən də hümmət vəqtidir!
Yatmayın, huşyar olun, iş vəqtisi, qeyrət vəqtidir!

Sanmayın azdır bu gün Iranda ə'vanım mənim,
Ev başı hər yerdə var minlərcə dərbanım mənim,
Onlara sadır olur hər anda fərmanım mənim,
Mən bu yolda işdəyəm, var hər qədər canım mənim!
Leyk sizdən də mənə indi həmiyyət vəqtidir!
Yatmayın, huşyar olun, iş vəqtisi, qeyrət vəqtidir!

Bax, nasıl İran bu saat haləti-böhrandadır,
Parlamən heyratdə, ə'za mə'rəzi-tufandadır,

Qanmayır heç kəs ki, kəşti qanda, dərya qandadır,
Müxtəsər, hər vəchlə məşrutə min nöqsandadır,
Etməyin qəflət, bu fürsətdən qənimət vəqtidir!
Yatmayın, huşyar olun, iş vəqti, qeyrət vəqtidir!

Görməyirsizmi, kişi gəh söz, gəh iste'fa verir,
Xeyrsizmi mənsəbindən əl çəkir, yekcə verir?
Ya Nəcəfdən müctəhid müftə məgər fitva verir?!
Sanma bu fitvəyə bihəqqül'əməl imza verir...
İş aparmaqçın bu gün dünyadə fürsət vəqtidir!
Yatmayın, huşyar olun, iş vəqti, qeyrət vəqtidir!

BİR DƏSTƏ GÜL

İranlı deyir ki, ədl ilə dad olsun;
Osmanlı deyir ki, millət azad olsun;
Zahid nə deyir? – Deyir ki, qarnım dolsun,
Iranlı da, osmanlı da bərbad olsun!

Tacir arayır ki, bir ticarət yapsın,
Amil çalışır bu yolda xidmət yapsın,
İş mollalarındır ki, çalsın-çapsın,
Yatsın, dursun, qüsli-cənabət yapsın.

Jurnal, qəzetə çıxır ki, millət oxusun,
Hər bir əsərindən alsın ibrət, oxusun;
Rusca oxumuşlara bu iş ar gəlir,
Derlər, bunu qoy qara cəmaət oxusun.

Zənn etmə ki, zikrə, səcdəyə dalmaq üçün
Zahid yüyürür məscidə əcr almaq üçün,
Dün çaldığı səccadəyi satmış da yemiş,
İndi yüyürür əlavəsin calmaq üçün.

**[ƏLHƏZƏR, QOYMA BAXA ƏKSİMƏ
ZAHİD Kİ, ONUN]**

Əlhəzər, qoyma baxa əksimə zahid ki, onun
Nuri-həq dideyi-xudbininə zülmət görünür;
Qoy bu ayinəyə ol paknəzər baxsın ki,
Bütün əsyadə ona nuri-həqiqət görünür.

**[QƏZTƏLƏR TÖVQİFİNİ YALNIZ
SİPƏHDAR ƏKMƏYİR]**

Qəztələr tövqifini yalnız Sipəhdar1 əkməyir,
Bizdə də əksik deyildir boylə biidraklər!
Çarparaq cari olan bunca məarif seylinin
Qarşısın sədd etməyə qabilmidir xaşaklər?!

**[SANMA BIR MƏSLƏKI TƏ'QİBLƏ
MÖHKƏM QALARAM]**

Sanma bir məsləki tə'qiblə möhkəm qalaram,
Əlli arxin suyunu gündə bir arxa calaram!
Kefimin gəlməsinəl bax, nə gərək yaxşı, yaman?
Mən gəhi mixi, gəhi nə’li döyüb tapdalaram.

[DÜN BİR EŞŞƏKXİSAL İNSANƏ]

Dün bir eşşəkxisal insanə
Gəlməmiş xoş təraneyi-zənbur;
Atdı şıllaq, dedim, əfəndim, sus,
Dağilar bilmə xaneyi-”Zənbur”¹.

BAKİDA BİR KƏNDDƏ MÜHAVİRƏ

Kəndçisi

Denilir “elm oxuyun” sözləri hər anda bizə,
Bunu təsdiq ediyor ayeyi-Qur'an da bizə!

A x u n d

Hansı Qur'andır o ki, onda yazılmış bu xəbər?
Şiə mollası yazan türkicə Qur'ansa əgər,
Mən onun yazdığını Qur'ana yavıq durmayıram,
Maşa ilə yapışib, əl də belə vurmayıram.

Kəndçisi

Xub, buyur sünni yazan bir neçə təfsiri oxu,
Elmin icabı üçün ondakı təqdiri oxu!

A x u n d

Oh, apar bir yana at sünni yazan təfsiri!
Başına dəysin onun tərcüməsi, təhriri!
Bizlərə molla filankəs yazan a'sar gərək!
Biz olaq ondakı məzmunə xəbərdar gərək!

Kəndçisi

O yazıb: yer öküzün buynuzu üstündə durur,
Biz gərəkdir inanaq ki, kişi boy�ə buyurur?!

A x u n d

Buna şübhən də var?

Kəndçisi

Əlbəttə, inanmam bu sözə!

A x u n d

Lə'nətullah, a gavur, şəkk ediyorsan öküzə?!

[CƏNNƏTDƏKİ HURİLƏRİ, QILMANLARI ALLAH]

Cənnətdəki huriłları, qılmanları Allah, –
Qovdum, – deyə bir vəhylə etsə səni ifham,
Zahid, mən ölüm, gizləmə, aç sidqini söylə,
Sən bir də edərsənmi nəmaz əmrinə iqdam?

[KİMDİR ARİF? – DEYƏ SORDUM, DEDİLƏR,
ƏSRƏ GÖRƏ]

Kimdir arif? – deyə sordum, dedilər, əsrə görə:
Arifin indi nə dini və nə imanı olur.
Bunu bildim, tanıdım, zahidi sordum, dedilər:
Zahidin heç şeyi olmazsa, cibisdanı olur.

[OĞLUNUN VASITEYI-XILQƏTİ OLMAQLA FƏQQƏT]

Oğlunun vasiteyi-xilqəti olmaqla fəqqət,
Atalıq borcunu ifa edəməz insanlar;
Atalıq borcu eyi tərbiyənin qeyri deyil,
Yoxsa bir işdədir insanlar ilə heyvanlar.

[DEYİRDİK BİR ZƏMANLAR BİZ
KƏMALİ-FƏXRÜ HÜMMƏTLƏ]

Deyirdik bir zəmanlar biz kəmali-fəxrü hümmətlə:
“Cəhangiranə bir dövlət çıxardıq bir əşirətdən!”¹
Bu gün də iftixar etsək səzadır fərti-qeyrətlə:
Kərəmkaranə beş dövlət yetişdirdik rəiyiyətdən!

[MÜTLƏQİYYƏTDƏ ƏBD ŞƏKLİNĐƏ]

Mütləqiyətdə əbd şəklində
Mütəşəkkil olan nifaqü təzad
Dövri-məşrutədə siyaset ilə
Mülki-Iranə salmasınmı fəsad?

[BİR MÜDİRİN Kİ, KEÇMƏYƏ QOLUNA]

Bir müdirin ki, keçməyə qoluna
Qolu bulvarda bir gözəl sənəmin,
O necə milləti çəkər qabağa,
Ya “Səda”sı nasıl çıxar qələmin?

BİR GÜL

Vaiz ki, çıxar minbərə, hey! püflər odu,
Təkfirə qoyar kimin ki, eşq işə modu;
Vardır deyəsən bu xazini-niyranın
Ağzında ekstrenni kafir zavodu.

AY CAN! AY CAN!..

Düşdü bütün qəzətlər hörmətdən¹, ay can, ay can!..
Xəlqin canı qutardı töhmətdən, ay can! ay can!..

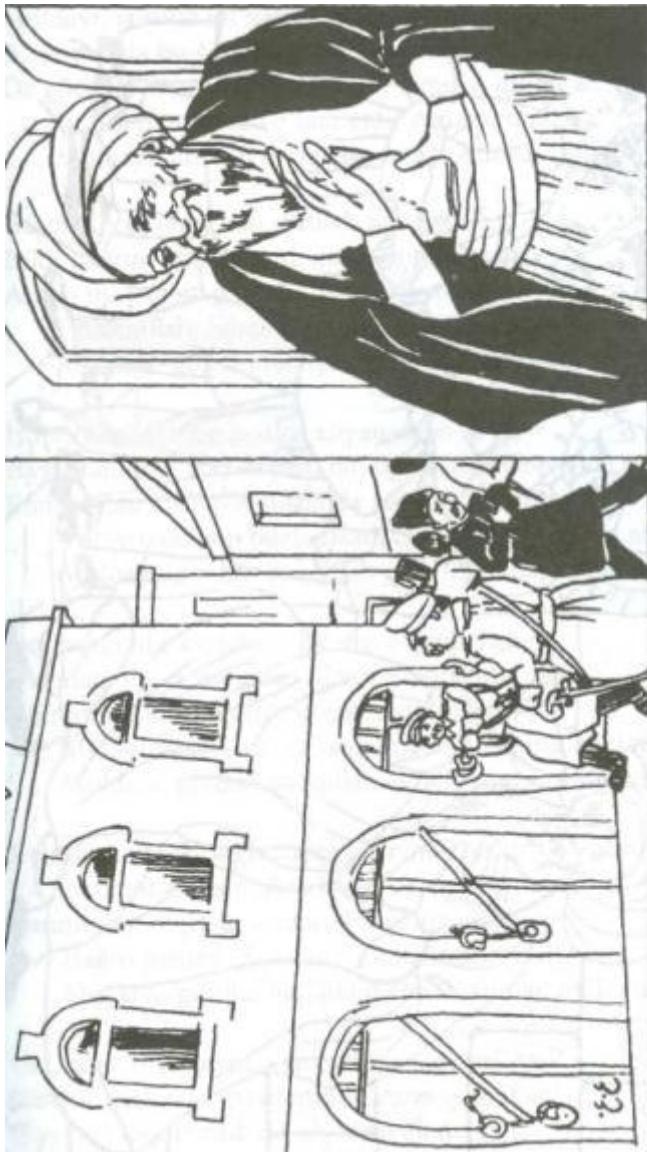
Qıl yaymayırdı əsla zalımların gözündən,
Rüsvay idik cahanda məl' unların sözündən,
Ax! ax! Nə yaxşı oldu iş düşdü öz-özündən,
Əlləşməmiş qutardıq zəhmətdən, ay can! ay can!..
Düşdü bütün qəzətlər qiymətdən, ay can! ay can!..

Badi-səba, apar ver Molla Qəvama² müjdə,
Yazsin, de, Lənkəranda Molla Səlama müjdə,
Söylə, o da yetirsin cümlə əvama müjdə:
Minbərdə rəqsə gəlsin behcətdən, ay can! ay can!..
Düşdü bütün qəzətlər hörmətdən, ay can! ay can!..

Ərz et bəşəşət ilə Qafqaydakı³ vücuđə:
Jurnal, qəzet qapandı, durma, yixıl sücudə,
Hər nə bilirsən eylə qeybətdə, rubərudə,
Yazmaz dəxi yازanlar bid'ətdən, ay can! ay can!..
Xəlqin canı qutardı töhmətdən, ay can! ay can!..

Get Qubbəyə, səlam et Molla Hacı Babaya,
Söylə tutuldu cümlə jurnal, qəzet vəbayə,
Mö'min müridlər ilə dur qos səda-sədayə,
Ümmətlərin yiğilsın hər kətdən, ay can! ay can!..
Düşdü bütün qəzətlər qiymətdən, ay can! ay can!..

Yatdı yazı⁴ yازanlar, fürsət dəxi sizindir,
Qarşıda var orucluq, söhbət dəxi sizindir,
Məsciddə minbər üzrə lə' nət dəxi sizindir,
Ayrılmayın ölüncə lə' nətdən, ay can! ay can!..
Düşdü bütün qəzətlər qiymətdən, ay can! ay can!..

Yazmaz dəxi yazılınlar bıd' eiddən, ay can! ay can!
Düşdü bütün qızılərlər hörmətdən, ay can, ay can!

Düşdü bürün qızılərlər hörmətdən, ay can! ay can!..
Xelqın canı qıvardı töhməden, ay can! ay can!..

AMMA, MİLLƏT A!..

Moldayı, gördün nə iqdam etdi? Amma, millət a!..
Az zəmanda nə sərəncam etdi?! Amma, millət a!..
Öz gücün hər qövmə ifham etdi! Amma, millət a!..
Varlığın mərdanə e'lam etdi! Amma, millət a!..
Moldayı, gördün nə iqdam etdi?! Amma, millət a!..

Basdı, keçdi əhli-Iran, qatladı hər milləti,
Bildi qədrin, aldı həqqin, qovzadı milliyəti,
Aldığı məşrutəni parlatdı parlaq qeyrəti,
Əhsənullah, hümməti-tam etdi! Amma, millət a!..
Moldayı, gördün nə iqdam etdi?! Amma, millət a!..

İş başında əyləşən kəslər xəyanətdən səva,
Bay, yanıldım, qoy deyim, hə, lap sədaqətdən səva,
Etməz oldu bir nəfər olsun da xidmətdən səva,
Var-yoxun həp bəzli-islam etdi! Amma, millət a!..
Moldayı, gördün nə iqdam etdi?! Amma, millət a!..¹

Əql heyrandır ki, saysın bir-bir əhrarın işin,
Qanmaq olmur, anlamaq olmur Sipəhdarın² işin,
Yefremin³, ya Bağırıñ⁴, yainki Səttarin⁵ işin,
Mərhəbalar! Vəh, nə əncam etdi?! Amma, millət a!..
Moldayı, gördün nə iqdam etdi?! Amma, millət a!..

Eyləsin Səttarı Bağır başqa bir iyma, neçin?
Ya hökumət eyləsin əhrarla də'va, neçin?
Qanmiram, əlqissə, sərdari-Bəhadir⁶ ya neçin
Bağırı təslimi-Səmsam⁷ etdi! Amma, millət a!..
Moldayı, gördün nə iqdam etdi?! Amma, millət a!..

Get, daha ol arxayın, yat, eyləmə sərsəm, kişi!
Parladı, meydana çıxdı millət, etmə qəm, kişi!
Qoy bizi təqdir edib də söyləsin aləm, kişi!
İktisabi-izzəti-nam etdi! Amma, millət a!..
Moldayı, gördün nə iqdam etdi?! Amma, millət a!..

SİPƏHDAR DEYİR Kİ:

Arşimed:¹ “Bir nöqtə bulsaydım, ona bil’istinad
Qaldırardım cărmi-ərzi” – söyləmişdir; leyk mən
Qaldırardım büsbütün İranı da, Turanı da –
Kisəmə girsəydi² ancaq bir beş-on yüz min tūmən.

HÜSEYN KƏMAL¹ DEYİR Kİ:

Tə’önü təhqirə təhəmmüil edərəm mən, lakin
Tə’n edən zati-firumayədə vicdan olsa;
Nə gözəldir bu sözü şairi-osmaninin:
“Tə’n edən dinimizə bari müsəlman olsa”.

RƏMƏZAN SÖHBƏTİ

Bizim hacı deyir ki:
Əl’əman artıq orucdan, əl’əman!
Qoymadı taqıt oruc məndə, inan!
Sən oruc yersən*, balam, lakin məni
Yer[†] oruc hər ləhzə, hər an, hər zəman!

Oruc deyir ki:

Ey hacı, məndən şikayət eyləmə,
Kəndinə[‡] et kəndi şəkviyatını;
Mən səni illərlə görmək istəməm, –
Sərmühərrir görəsə səhviyyatını!

* Yeyirsən

† Yeyir

‡ Özünə

“SƏDA”nın 162-ci NÖMRƏSİNƏ

Şairəm, əsrimin ayinəsiyəm,
Məndə hər kəs görür öz qas-gözünü;
Necə kim, dün “Birisi”¹ baxdı mənə²,
Gördü ayinədə ancaq özünü.

[E'TİLA ETDİKÇƏ, DERLƏR, YÜKSƏYƏ TƏYYARƏLƏR]

E'tila etdikcə, derlər, yüksəyə təyyarələr –
Görməyə nail olur hər yanda alçaq yerləri.
İşbu qanunu bizim mənsəblilər bilsəydi, ah,
Bir kərə görsəydi də alçaqdakı müztərləri!..

KƏNDLİ DEYİR Kİ:

Bakıda nafiz ikən əllidən artıq üləma, –
Rəməzan eydini tək bircə gün e'lam etdi;
Yenə az-çox bərəkət varsa bizim qəryədədir,
İki alım hərəsi bir günü bayram etdi.

BAKILI DEYİR Kİ:

Rəməzan eydinin icrasını hərçənd bizə
Həzərati-üləma bircə gün e'lam etdi;
Biz o bir gündə də açdıq dükan, aldıq, satdıq,
Ancaq onlar qara məxluq ilə bayram etdi.

**[ŞAH DEDİ: – AĞLAYIRAM, BƏS Kİ, ÜZÜM
ÇİRKINDİR]**

Şah¹ dedi: – Ağlayıram, bəs ki, üzüm çirkindir,
İldə bir görsəm əgər ayinədə surətimi!
Ona ərz etdi vəziri: – Səni hər gün görürəm²,
Nə qədər ağlayıram, şimdi düşün halətimi!..

İNTELİGENTLƏR DEYİR Kİ:

Deyirik haləti-təhsildə: millət! millət!
Diplom alcaq görünür bizlərə illət millət;
Basırıq bağımıza hər birimiz bir hacını,
Canı çıxsın ki, görür min cürə zillət millət!..

“TƏRCÜMAN” DEYİR Kİ:

Be tə’ mine lesane madər əz hər ku be Petresburg
Yeki alim fürustənra mən əz millət rəcakarəm.
Millət deyir ki:
Şəbi-eyd əst, yar əz mən çoğondor poxtə mixahəd,
Xəyaləş mirəsəd mən gənci-Qarun¹ ziri-sər darəm.

Tərcüməsi:

“Tərcüman” deyir ki:

Ana dili bu yerdə tə’min edilsin deyə
Petresburğa alımlər millət göndərsin gərək.

Millət deyir ki:

Bayram gəlib, nigarım pişmiş çuğundur istər,
Mənim xəzinəm vardır deyir bəs ki, Qarun tək.

İRANLILAR DEYİR Kİ:

Bunca qeyrət ki, biz etdik vətən uğrunda bu gün,
Yarın İranımız, əlbəttə ki, bir babət olur;
Biz bu qeyrətlə bütün aləmə fəxr etməliyiz
Ki, ufaq dövlətimiz bir neçə zor dövlət olur.

[SÖYLƏ, TƏQSİRİ NƏDİR, TAPDALAYIRSAN YAZIĞI?]

– Söylə, təqsiri nədir, tapdalayırsan yazığı?
– Boylə işlər çox olur, cümləsi şeytan işidir!
– Etdiyin cărmünü şeytan adına çıxma, onun
Yox bu işdən xəbəri, söylə: müsəlman işidir!

MİLLƏT DEYİR Kİ:

İnteligent ağalar, biz1 sizi çoxdan tanırıq...
Bilirik sizdə bu gün qeyrəti-millət yoxdur!
Biz niyə2 məktəbi, təhsili-ülumi sevirik,
Çünki məktəb adına bizdə xəyanat yoxdur.

[QLASNI SEÇKİSINI QOYDU DUM MÜZAKIRƏYƏ]

Qlasnı seçkisini qoydu dum müzakirəyə,
Çatır sezon ki, yenə əlbəəl gəzə rüşvət.
Qlasnı olmaq iki şərtə bağlıdır ancaq:
Birinci rüşvət, ikinci hədə, fəqqət xəlvət.

BAKILILAR DEYİRLƏR Kİ:

Şamaxlılar kimi işsiz, kifayətsiz deyiliz
Ki, tel vuraq dumaya biz ana lisani üçün;
Klubda, bağda, qoruqda var ol qədər işimiz
Ki, ev, uşaq yada düşmür, o Anna canı üçün!..

DİLƏNÇİ DEYİR Kİ:

Əl açıb sail olmağın xoşdur,
Gərçi bir həbbə sim isə diləyin;
O səfilanə sirqətindən kim,
Kəsilə bir füls üçün biləyin.

[ÇOX TƏƏCCÜB EDİRƏM TƏRZİ-CƏDİDƏ Kİ, ONU]

Çox təəccüb edirəm tərzi-cədidə ki, onu
Əcnəbilər oxuduqca hünər izhar ediyor.
Halbuki millətimizdən onu kim ki, oxuyur,
Qaliba həzrəti-Allahı da inkar ediyor.

[GƏRÇİ PƏRVAZ ETDİ AYROPLAN DÜNƏN BİR QUŞ KİMİ]

Gərçi pərvaz etdi ayroplan dünən bir quş kimi,
Aləmi heyrətdə qoydu elmü irfan naminə;
Leyk bizlər tək hələ qadir deyildir uçmağa,
Rəxti-xab içərə yatarkən hurw qılman naminə...

[AXŞAM OLCAQ UÇENİKLƏR HƏRƏ BİR MADMAZELİN]

Axşam olcaq uçeniklər hərə bir madmazelin
Keçirib qol qoluna kuçədə cövlan ediyor;
Sonyalar bunları tədris edəsiymiş, əcəba,
Uçitellər dəxi məktəbdə nə meydan ediyor?!

[CÜMƏLƏRDƏ DÜKAN AÇMAZ BAKILI]

Cümələrdə dükan açmaz bakılı,
İstəsən gəz Bakının hər yerini;
Ancaq, ancaq... arasından qapının
Şey satıb razı edər müştərini.

[ÖYMƏ NƏSƏBİ, ÖYMƏYƏ ŞAYİSTƏ HƏSƏBDİR]

Öymə nəsəbi, öyməyə şayistə həsəbdir,
Gördük o müləvvəsləri kim, paknəsəbdir.
Hərçənd ki, dünyadə oğul varisi-əbdir,
Ən xeyrli miras, vəli, elmü ədəbdir.

[CƏVANKƏN FƏQRDƏN ETMƏ ŞİKAYƏT]

Cəvankən fəqrədən etmə şikayət,
Cəvanlıqdan böyük bir sərvət olmaz!
Qoca müstəğniyi-sərvət də olsa,
Qolunda bir çocuqca qüvvət olmaz!

[OĞRULAR DAN DA BƏDƏXLAQ QUMARBAZLARDIR]

Oğrulardan da bədəxlaq qumarbazlardır,
Çünki bu firqədə onlar kimi cür'ət yoxdur;
Gərçi bunlarda da, onlarda da vicdانا görə
Sə'yü namusü həya, hümmətü qeyrət yoxdur.

TAP GÖRÜM!..

Həp kiçiklər kiçik ikən böyüyür,
O nədir ki, böyük ikən kiçilir?
Al, tapdım!..
Bu kiçilmək fəqət müsəlmanın
Boyuna¹ hər bir əmrədə biçilir!

[MÜLKİ-ŞIRAZƏ ZİLLİ-SULTANIN]

Mülki-Şirazə Zilli-Sultanının
Yenə hakimliyi müqərrər isə,
Kim deməz ömrü bitdi Iranın –
On min ildən daha müəmmər isə?!

[MÜRTƏCELƏR, SEVINİN, KİŞVƏRİ-İRANƏ YENƏ]

Mürtacelər, sevinin, kişvəri-Iranə yenə
Taniyib bildiyiniz sayeyi-sultan gəlir!
Pişvazə yüyürün, gəlcək öpün əllərini,
Çünki bu zati-mükərrəm sizə mehman gəlir!
Hələlik dinməyəcək, oylə ki, bərkizdi yerin
Verməyə hürrlərin qətlina fərman, gəlir!
Mülki-Təbrizdə kəsdirdiyi qurbanlardan
Indi1 Şirazda kəsdirməyə qurban, gəlir!

[ZİLLİ-SULTANA, AMANDIR,
VERMƏYİN İRANA YOL]

Zilli-Sultana, amandır, verməyin Irana yol,
Rəhm edin bir kərrə xəlqüllaha, Allah eşqinə!
İşbu millət xainin mən, sən deyil, aləm tanır,
Yalxı xəlqüllah deyil, Allah satar şah eşqinə!

[ONLAR Kİ, EDİR HÖRMƏTÜ NAMUSUNU TƏQDİS]

Onlar ki, edir hörmətü namusunu təqdis –
Bir digərinin irzinə eylərmi xəyanət?
Dersəm ki, zinakarlərin qeyrəti olmaz,
Olmazmı mənim işbu sözüm eyni həqiqət?!

[SAXTƏ BİR XƏTTİ-XAM İLƏ MƏNƏ KAĞIZ YAZIB]

Saxtə bir xətti-xam ilə mənə kağız yazıb,
Ey məni təhdid edən min dürlü tə'kidat ilə!
Boylə: “Xortdan gəldi, dur, qaç!” sözlərin get tiflə de!
Zatını Sabir tanırkən qorxmaز övhamat ilə!..

HATİFDƏN GƏLƏN BİR NİDA DEYİR Kİ:

Görəsən Məmdəlinin¹ yaptığı əf'ali nədir?
Bu səyahətdən onun qayeyi-amalı nədir?
Zilli-Sultan² ilə, aya, nə üçündür bu görüş?
Naibüssəltənəyə ya deyəcək halı nədir?

Vyana teleqrafları deyir ki:

Qardaş oğlu, əmidir Məmdəli, Zilli-Sultan,
Sənə nə ta biləsən bunların əqvalı nədir?
Şübhələnmə, yox onun gizlicə bir başqa işi,
O gedir ta görə Avropanın əhvalı nədir.

“Naye-Fraye-Press” qəzetəsi deyir ki:

Bizə pək doğru xəbərlər yetişir Irandan,
Yazıyorlar ki, işin surəti, əşkalı nədir!
Istəyir Məmdəli hürriyyətə bir zərbə vura,
Yoxsa Avropada bica onun əşğalı nədir?!

Berlin mətbuati ciddən inandırır ki:

Bizcə, Rusiyə bilir Məmdəlinin məqsədini
Ki, bu fikrindən onun halı nə, iqbalı nədir?!
Yenə Iranə onu şah edəcəklər deyəsən,
Gər bu şah olsa yazılıq millətin əhvalı nədir?!

Rusiya mətbuati deyir ki:

O özü gəzməyə çıxdan bəri müştəq idi,
Ona lazım deyil Iran nədir, əmsalı nədir!
O, siyasi işə hərgiz də qarışmaz, çünkü
Özü çox yaxşı bilir ki, bu işin dalı nədir...
Məclis ol vəqt ona bir çet də məvacib verməz, –
O zaman Məmdəlinin söyləyəcək qalı nədir?
Naibüssəltənə ilə bu səfərdə ancaq

Görüşüb söyləşcək: keyfi nədir, hali nədir!
Gələcək məs'ədətiçin danışib Iranın –
Ona yol göstərəcək surəti-ikmalı nədir!

Məşhur professor Vamberi³ deyir ki:

Oylə aşıqları var Məmdəlinin Iranda –
Canını fədyə verər, mülki nədir, malı nədir!
Naibüssəltənəyə – əksinə tənzimatın –
Məmdəli hər nə⁴ desə yap, onun ehmalı nədir?

Biz də deyiriz ki:

Görəsən boylə ağırdan yatan iranlıların
Üstə saldıqları yorğanların əsqalı nədir?
Daşındır, kütləmidir, ahənu fuladıdır?
Yox, ölüm yorğanıdır, bunlara əmsali⁵ nədir!

[ŞURƏ GƏLİB ŞAD OLUN, İRANLILAR!]

Şurə galib şad olun, iranlılar!
Qüssədən azad olun, iranlılar!

Aləmə tə'sir elədi ahınız,
Doğdu yenə behcət ilə mahınız,
Yada salır sizləri öz şahınız1,
Günbəgün abad olun, iranlılar!
Qüssədən azad olun, iranlılar!

Yar olacaq sayeyi-sultan sizə,
Eyləyəcək lütfi-firavan sizə,
Çün gələcək Məmdəli mehman sizə,
İndidən irşad olun, iranlılar!
Qüssədən azad olun, iranlılar!

Dərdü qəmi, qüssəni bir yan atın,
İstəyəcək məqsədə yeksər çatın,
İndi dəxi həşrə qədər bərk yatın,
Xab görüb şad olun, iranlılar!
Qüssədən azad olun, iranlılar!..

“TƏRCÜMANI-HƏQİQƏT”¹ DEYİR Kİ:

Xəstəmiz Əbdülhəmid² artıq sağaldı, səmridi,
Şimdiki halilə məmnuniyyət izhar eyləyir;
Şey yeyir, çalğı çalır, gahi yazır, gahi oxur,
Vəqtini bə'zən də dülgərliklə imrar eyləyir.

Əbdülhəmid deyir ki:

Sanma kəsmək, doğramaq, yonmaq misilli işlərin³
Olmuşam məşğuli ol gündən ki, nəccar olmuşam;
Lafövəllah, hökmranlıq etdiyim günlərdə də
Kəsmişəm, kəsdirmişəm, sutlani-cəbbar olmuşam.

[HALƏTİ-MƏSTLİYİNĐƏ NƏ OLUR, EY ƏYYAŞ!]

Haləti-məstliyində nə olur, ey əyyaş!
Baxıb ayınəyə görsən əcəba surətini;
O kərahət, o səfalət, o rəzalət tökülen
Surətindən utanıb, anla nədir siyrətini?!

[DERLƏR, İRAN GÜNBƏGÜNDƏN XAR OLUR, ƏLBƏTTƏ Kİ!]

Derlər, İran günbəgündən xar olur, əlbəttə ki!
Səhhətin hifz etməyən bimar olur, əlbəttə ki!

Bir diyarın ki, olur ə'yəni yeksər cibdust,
Zilli-Sultan çağrılır, sərdar olur, əlbəttə ki!

Kamiran mirzalərin¹ təşviqidir ki, “bəst”də
Əyləşənlər büsbütün biar olur, əlbəttə ki!

Söyləyir bunlar ki, şah Qacar² ikən naib ona,
Bizcə, həmnəsləi olan Qacar olur, əlbəttə ki!

Məndən olsa Məmdəli layiqlidir naibliyə, –
Onda Iran bir gözəl gülzar (?) olur, əlbəttə ki!..

ALMANİYA İMPERATORU VİLHELM¹ DEYİR Kİ:

Möhtərəm iranlılar, sizdən təmənnamız budur:
Bir də Iran hifzini bizdən təmənna etməyin;
Çünki rusun, ingilisin xatiri bizdən sınar,
İncinərlər; siz dəxi artıq təğəlla etməyin.

Aləmi-insaniyyət də deyir ki:

Növ' pərvər, rəhmgüstər, mə'dələtfər Vilhelm,
Bir də ali namımı dillərdə icra etməyin;
Çünki vicdanın o nazik xatiri sizdən sınar
Incinər; artıq ona minbə'd iyza etməyin.

EYNÜDDÖVLƏNİN İSTE'FASINDAN DOLAYI BƏSTƏ GİRMƏK İSTƏYƏN TEHRAN TACİRANI – QEYRƏTMƏNDANƏLƏRİN!

Bəstə iqdam eyləyin, ey tacirani-mö'təbər!
Qaliba, vardır ümidiim, bəxt yar olsun sizə!
Olmayıñ razı ki, Eynüddövlə iste'fa verə!
İştə Təbriz, iştə Eynüddövlə ar olsun sizə!..

HATİF DEYİR Kİ:

Bəs Şəmaxidə məktəbi-nisvan
Açacaqdın, buna güman çox idi...
Müdir əfəndi deyir ki:
Bəli, onda müəllimə qızımın
Bakudə çünki məktəbi yox idi!

[“OSMANLICADAN TƏRCÜMƏ TÜRKƏ” – BUNU BİLMƏM]

“Osmanlıcadan tərcümə türkə” – bunu bilməm,
Gerçek yazıyor gəncəli, yainki hənəkdir;
Mümkün iki dil bir-birinə tərcümə, amma
“Osmanlıcadan tərcümə türkə” nə deməkdir?!

[ŞİMDİ HƏR MİLLƏT EDİR NƏFSİNİ İRFANƏ FƏDA]

Şimdi hər millet edir nəfsini irfanə fəda,
Vətən övladı üçün elmə, dəbistanə fəda.
Qara məxluq deyil, bizdəki ariflər də
Vətən övladın edir nəf'i-cibişdanə fəda.

[OYLƏ QORXMAM “BİŞ”DƏN KİM,
QORXURAM “CƏDVAR”DƏN]

Oylə qorxmam “biş”dən kim, qorxuram “cədvar”dən,
Yardən olmam əmin, olsam da gər egyptən;
Qorxumuram vəhşiyəti-gürgani-insanxardən,
Qorxuram insansıfət, vəhşitəbiət yardən.

**BAKİDA ŞAMAXI YOLUNDAKI HƏBSXANƏNİN
QABAĞINDA OXUNAN NÖVHƏDIR:**

Asta-asta, ey hacı, izhar olur xəlvətdəki,
Get-gedə lap şöhreyi-bazar olur xəlvətdəki;
Pərdə çəkdin, yorğan altında yatırdın işləri,
Bilmədinmi bir zəman bidar olur xəlvətdəki?!

SƏFİL TACİR DEYİR Kİ:

Bir neçə ildir ki, uyub işrətə,
Bilməmişəm əmri-ticarət nədir?
Indi deyirlər, hacı, borcun da var...
Çox da var, ondan mənə xiffət nədir?
Xiffəti qeyrətli edər, mən ki, hiç
Bilməmişəm dəhrdə qeyrət nədir?!

[TUMANOV İZN ALIR Kİ, ŞİRVANƏ]

Tumanov izn alır ki, Şirvanə
Sığnağdan çəkə dəmir yolunu;
Buna, aya1, bizimkilər nə deyir?
Boşlayırlarımı Kürdəmir yolunu?

**[ÖVRƏT ALMAQ, BOŞLAMAQ,
ÖVLADA AD QOYMAQ KİMİ]**

Övrət almaq, boşlamaq, övlada ad qoymaq kimi
Nəsnələrdən ücrət almaqçın Qazan mollaları
Ittifaq etdisə də, lakin cənabət qüslünün
Muzdunu heyfa unutdu xatiri-valaları.

**DƏRYADA QƏRQ OLAN İRANLILARIN YETİM
BALALARINA TƏSƏLLİ**

İki yüz qərq olan iranlıların
Qiymətin bildi əcəb konsulunuz!
Istədi “Merkuri”dən1 yüz qırx min...
A yetimlər, sevinin, var pulunuz!..

**[BƏS DEYİLMİŞ BUNCA MEHDİLƏR
XÜRUCİ, İNDİ DƏ]**

Bəs deyilmiş bunca Mehdilər1 xüruci, indi də
Volqadan bir tazə Mehdi xəlqi iğfal eyləyir.
Cahiliyyət hökmfərmadır ki, hər şəxsi-müzill
“Mehdiyəm” namilə xəlqullahı izlal eyləyir.

QURBAN BAYRAMI

Bayram olcaq şövkətlilər, şanlılar,
Dövlətlilər, pullular, milyanlılar,
Tirboyunlar, şışqarınlar, canlılar
Qurban kəsir Xəlilüllah¹ eşqinə,
Fağır-füğür gəzir² Allah eşqinə.

İki qonşu bir-birinin milləti,
Hər ikisi bir peyğəmbər ümməti,
Biri kəsir qurban, bişirir əti,
Bayram edir Xəlilüllah eşqinə,
O biri də baxır Allah eşqinə.

Bu³ qonşunun oğlu geyir, sallanır,
Qalstuku taxır⁴, qıraqmallanır,
Atası da ona baxır hallanır,
Fəxr eləyir Xəlilüllah eşqinə,
Əl cibə salmayıñ⁵ Allah eşqinə.

Görürsənmi bizim Hacı Pirini,
Paylamayır ətin ondan⁶ birini,
Qonşu sorur barmağının kirini,
Hacı yeyir Xəlilüllah eşqinə,
Yatır, şisir, köpür Allah eşqinə,

Dedim, hacı, gözlə işin birisin,
Diqqət elə irəlisin, gerisin,
Ver məktəbə qoyunların dərisin,
Elm oxunsun Xəlilüllah eşqinə,
Çocuqları şad et⁷ Allah eşqinə.

Dedi, bizdə dəri vermək sinağı
Yoxdur, versəm ollam arvad qınağı,
Basdırırıq onda xəmir çanağı,
Bərəkətdir, Xəlilüllah eşqinə,
Saxlayırıq evdə Allah eşqinə.

Görləsəməni biziim Hacı Pirini,
Paylamayır ərin ondan^ə birini,

Hacı yeyir Xəlilullah esqino,
Yatır, şışır, köpür Allah esqine,

Baxın bir ibadət bilmən nəmənə,
Görənən həqiqi nuri-səcəllasın!

Ağ dildə, yum gözdündü, zəhdidü,
Vird oxu, həp anlaşma məs' iştəndi!

Ə.QƏMKÜSAR BƏRADƏRİMƏ CAVAB

“Təhvili-ibarət” sözünü “tərcümə” qanmaq, –
Məktəbli çocuqlar da bilir kim, bu xətadır;
Bir boyıl xəta kəlmə mühərrir qələmindən
Cari olur isə, ədəbiyyatə bəladır!..

[BİLDİR EHYAYI-SƏMƏRQƏND ETDİ İRAN TACİRİ]

Bildir ehyayı-Səmərqənd etdi İran taciri,
Məktəb açdı, xəlqi xürsənd etdi İran taciri;
Gördü əlsizlər, ayaqsızlar da insan tək oxur –
Məktəbi bilmərrə dərbənd etdi İran taciri.

ŞAMAXIDA

Əsri-bistümdür, səhabı altında qalmaz şəmsi-elm,
Bir zəman təl’ət açar, pərtöv saçar, zülmət qaçar;
Məktəbi-nisvan lüzumu hər kəsə məfhüm olar,
Seyxzadəm açmaz isə, xahərim Gövhər açar.

...LAM DEYİR Kİ:

Şeyxül-islamlərin, müftiyi-islamlərin
Hankısı satmadı on müslümi bir tərsayə?¹
“Satdı gülzari-behiştı iki buğdayə babam,
Satmasam naxələfəm mən onu bir arpayə”².

[GÜNDƏ ÜÇ KAĞIZI, BEŞ KOPYANI İMZA EDƏRƏK]

Gündə üç kağızı, beş kopyanı imza edərək,
Rayevski çəkiyormuş nə məratib zəhəmat?!
Kişinin zəhməti çoxkən uçitellərdən də (?)
Yirmi min donluq ilə eyləyir imrari-həyat.
Uçitellərsə fəqət ildə alır doqquz yüz,
Gündə beş saat edir əlli uşaqçıñ xidəmat.
Var ikən məs'ələdə bunca təfaviüt, əcəba,
Rayevski utanırmı dediyindən, heyhat?!

[İŞTƏ BİR HEY'ƏTİ-TƏHRİRİYYƏ]

İştə bir hey'əti-təhririyyə
Bulunur ən uca bir məşğələdə...
Göstərir xəlqə nəzafət yolunu,
Bəhs açır gündə birər məs'ələdə;
Lakin öz fikrini bər'əks olaraq,
Yaşayır kəndisi bir məzbələdə¹.

[QURULUBDUR YENƏ MEYDANI-HƏYAHAYI-SÜXƏN]

Qurulubdur yenə meydani-həyahayı-süxən,
Yazılır şe'r, açılır pərdeyi-mə'nayi-süxən;
Şair olmaq hünərindən başı bibəhrə ikən
Girişib ogruluğa Mirzəli Ağayı-süxən;
Əşrəfin gündə birər danə rübaisi ilə
Özünü ədd ediyor şairi-danayı-süxən.
Nə gözəl söyləmiş ol Nəf'iyyi1-ustadı-kəlam,
O böyük xazini-rövşəndilü kalayı-süxən:
“Sirqəti-şə'r edənə qət'i-zəban lazımdır,
Boylədir şə'r'i-bəlağətdə fətavayı-süxən”.

ZAHİDLƏRƏ

Aç dilini, yum gözünü, zahida,
Vird oxu, heç anlama mə'nasını!

Baxma bir ibrətlə bütün aləmə,
Görmə həqin nuri-təcəllasını!

Xüsk ibadətlə, quru zöhdə
Anlama sən eşq müəmmasını.

Zöhdü öyüb, eyləmə inkari-eşq,
Şəxs bulur eşqlə mövlasını.

Qeysə əbəs vermə cünun namını, –
Görməyərək surəti-Leylasını¹.

Guşeyi-xəlvətdə oturma, kişi,
Bilmə həqin guşədə mə'vasını.

Qəsdin əgər yar isə, gəl, göstərim,
Varsa gözün, eylə təmaşasını.

Sən'ətə bax, saneinə pey apar,
Dərk elə keyfiyyəti-inşasını.

Leyk hanı səndə bəsirət gözü, –
Ta görəsən vəchi-dilarasını²!?

Hu çəkib axır gəzəsən kubəku,
Tərk edəsən zöhd müsəllasını².

Küfrdə təqlid edəsən şairə,
Zikr edəsən şə'r-i-müqəffasını.

İZAH VƏ ŞƏRHLƏR

Mirzə Ələkbər Sabirin əsərlərində geniş oxucu kütlesi üçün çətin anlaşılan mətləblər, tarixi, ictimai-siyasi hadisələr, dini, fəlsəfi söz, ifadə və anlayışlar, şəxs, kitab, qəzet, jurnal, cəmiyyət və s. adları çoxdur. Mətnin daha yaxşı qarvanılmasına kömək məqsədilə tərtibçi həmin məsələlərə dair şərhlər yazmayı, həmçinin ərəb və fars dillərində olan misra və beytlərin tərcüməsini verməyi zəruri saymışdır.

İzah və şərhlərin tərtibində müxtəlif mənbələrə istinad edilmişdir. Azərbaycan tarixi və ədəbiyyatının müvafiq dövrünə həsr olunmuş mötəbər nəşrlər, Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası, şeir bahadırlarımızın əsərlərinə yazılmış izahlar, elmi-tədqiqat əsərləri, lügətlər və s. bu qəbildəndir. Bu və ya başqa şərə yazılmış bənzətmə, təhzil, nəzirə və cavablara gəlincə, tərtibçi həmin əsərlərin ilk beyt və ya bəndini misal göttirmişdir.

“Hophopnamə”nin İlk üç nəşrində əsərlərin yazılması, nəşri tarixi, nüsxə fərqləri və s. haqqında heç bir izah verilməmiş, dördüncü nəşrdə isə bir neçə yiğcam qeydlə kifayətlənilmişdir. M.Ə.Sabir killiyyatının yalnız beşinci nəşrində (1948-ci il) müəyyən qeydlər vardır. Bu qeydlər sonrakı iki nəşrdə də eynilə təkrar olunmuşdur.

Yeni nəşrin izahlarında “Hophopnamə”nin 1912-ci il çapı “birinci nəşr”, 1914-cü il çapı “ikinci nəşr”, 1922-ci il çapı “üçüncü nəşr”, 1934-cü ildə buraxılan “Bütün əsərlər” “dördüncü nəşr”, “Hophopnamə”nin 1948-ci il çapı “beşinci nəşr”, 1954-cü il çapı isə “altıncı nəşr” adlanır.

1906

BİR MƏCLİSDƏ ON İKİ KİŞİNİN SÖHBƏTİ

(“Vəkil: Həqsizə həqli deyib, bir çox günaha batmışam”)

(Səh.37)

İlk dəfə “Həyat” qəzetində (10 fevral 1906, №33) “M.Möhtəmil” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

¹ Altıncı nəşrdə söz satmışam ifadəsi əvəzinə: söz atmışam.

[MİLLƏT NECƏ TARAC OLUR OLSUN, NƏ İŞİM VAR?!]

(Səh.38)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (28 aprel 1906, №4) imzasız çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Nə işim var!” adı ilə verilmişdir.

Uzun müddət mətbuatda bu şerin Sabir tərəfindən yazılıb-yazılmaması məsəlesi ətrafında mübahisə getmişdir. Mübahisəni doğuran başlıca səbəb həmin əserin müəllifi barəsində “Hophopnamə”nin İlk tərtibçisi A.Səhhət ilə C.Məmmədquluzadənin bir-birinə zidd fikir yazmalarıdır. A.Səhhət bu şeri 1912-ci ildə “Hophopnamə”yə daxil etmiş və kitabın müqəddiməsində (səh.8) yazmışdır: “...Çox keçmədən “Molla Nəsrəddin” jurnalı intişarə başlayır. Bu sevgili məzəhək qəzetənin nəşrə başlaması ilə hünər və iste’dadını göstərməyə bir müsaid yer açılır. Həmin məcmuənin... 4-cü nömrəsindən başlayaraq:

“Millət necə tarac olur olsun, nə işim var!?” mətləli şe'rile ən əvvəl həcvi-məlih yazüb, “Hop-hop” imza qoyur. Yerli qəzetələr təqdir edir və hər yerdən təhsin və tə'riflər alır. Bundan sonra Sabirin həvəsili şöhrəti getdikcə artı...”

C.Məmmədquluzadə isə 1929-cü ildə “Sabir kitabxanasının on illiyi” adlı məcmuədə dərc etdiirdiyi xatiratında (səh.16-19) yazır: “...Yeri düşübənək lazıim biliräm Sabirlə maraqlananlara iqrar edəm ki, məcmuəmizin dördüncü nömrəsində dərc olunan və “Hophopnamə”yə daxil olan “Millət necə tarac olur olsun, nə işim var!?” adlı mənzuməni ki, bu saat camaatımız onu Sabirə isnad verir, Sabirin olduğunu mən inkar edirəm: əvvəla o səbəbə ki, həmin mənzumənin əl yazısı Sabirin xətti ilə yazılmamışdır; ikinci dəlilikim budur ki, şe'r özü, – necə ki, şe'r ustadları müləhizə edə bilər, – bir qədər zəifdir və bəhər surət Sabirə yaraşmayırlı. Burada Sabir şivəsi və Sabir ruhu görünümür.

Mənim haman nəzəriyyəmin əksini birçə şairin dəsti-xətti təsdiq edə bilər, – əgər bir kəsədə varsa, zühura çıxmağı arzu olunur...”.

C.Məmmədquluzadənin bu müləhizəsindən sonra da Sabirin əsərlərini nəşr edən, yaxud onun haqqında tədqiqat aparan ədəbiyyatçıların çoxu həmin əserin Sabir tərəfindən yazıldığını iddia etmişdir. Son tədqiqat da bu satirənin məhz Sabir tərəfindən yazıldığını təsdiq edir. Həmin əsərin nəşrindən beş ay sonra Sabirin özü “Irşad” qəzetində (26 sentyabr 1906, №226) açıq imza ilə çap etdiirdiyi və indiyə qədər məlum olmayan məqalələrindən birində qəzet və jurnalın nəşri, davamı üçün üç firqənin (“ruhani”, “ürəfa” və “sərmayədaran”) həllədici rolundan danışır, varlıları kəskin tənqid edib göstərir ki, onlar “kisədust olduqlarından, “Millət necə tarac olur olsun, nə işim var!?” deyib də, ancaq kəndi xeyirləri nerədə olur isə ümdə nəzərləri oradadır...”.

Sabir başqa şairlərin əsərlərini təxmis edəndə, onlardan misra, beyt götürəndə, bu və ya başqa əsərə nəzirə yazanda həmişə müəyyən qeyd verər, onların müəllifini hörmətlə yad edərdi. Yuxarıdakı misranın müəllifinə dair isə heç bir qeyd verilməmişdir.

“Hophopname”nin nəşrindən, A.Səhhətin sitat gətirdiyimiz mütqəddiməsindən əvvəl də, sonra da Sabiri yaxşı tanıyan bir çox müəlliflər haqqında danışılan satiranın Sabir tərəfindən yazıldığını göstərmişlər.

Sabirin yuxarıda adını çəkdiyimiz məqaləsi “Irşad” qəzetində çıxan günlərdə “Rəhbər” jurnalı təzəcə nəşrə başlamışdı. Jurnalın naşiri və redaktoru Sabirin həmyerliyi, görkəmli müəllim və maarif xadimi Mahmudbəy Mahmudbəyov idi. İlk nömrəni çapa hazırlayarkən redaktor, görünür, xalq şairi ilə əlaqə saxlamış, birinci nömrə üçün ondan əsər də almışdır. Növbəti nömrədə M.Mahmudbəyov “Məktəb işlərimiz” adı altında bir məqalə çap edib, milli məktəblərin inkişafı qayğısına qalmayan, xalq maarifini başlı-başına buraxan rəsmi idarələri kəskin tənqid atəşinə tutmuşdur. Məqaləsinin bir yerində müəllif “Millət necə tarac olur olsun...” şerindən istifadə edərək, öz fikrini belə əsaslandırdı: “...bu qırx il bize aşkarən sübut edib ki, ruhani idarəmizin və qəzavətlərimizin məktəb məsələsi və millətin maarif işi əsla nəzərinə gəlməyir. “Hop-hop”un:

Millət necə tarac olur olsun, nə işim var?!

Məktəbləri viran olur olsun, nə işim var??

– beysi ruhani idarəmizin və qəzavətlərimizin həqqində həq deyilmi?!” (31 oktyabr 1906, №2).

“Molla Nəsrəddin” jurnalında imzasız çap olunmuş “Millət necə tarac olur olsun...” satirasını məqalə müəllifinin Sabirə (“Hop-hop”a) isnad verməsi qətiyyən təsadüfi deyildi. Həm də bu sözlər Sabirin yuxarıda adı çəkilən məqaləsindən cəmi bir ay sonra yazılmışdır. Həmin sətirlərin müəllifi M.Mahmudbəyovun Sabirlə yaxın dostluğunu, xalq şairinin vəfatından sonra onun Abbas Səhhətə birlikdə Sabir əsərlərinin nəşri uğrunda qızğın mübarizə apardığını, “Hophopname”nin məhz həmin şeirlə başlığını da buraya əlavə etsək, əsərin müəllifi barəsindəki sözlərin təsadüfi olmadığını deyə bilərik.

O zamankı mətbuatda Şamaxı mövzusunda müntəzəm məqalələr yazan, Sabiri yaxından tanıyb onun həyatı, yaradıcılığı haqqında bir sıra maraqlı məlumat verən Əli Fəhmi böyük şairin vəfati münasibəti ilə “Məlumat” qəzetində (21 iyul 1911, №18) çap etdirdiyi “Vaqəyyi-dilsuz” adlı məqaləsində deyir: “...Molla Nəsrəddin”in birinci sənəsinin dördüncü nömrəsində ədəbiyyat-çədidə üzrə İlk şe’ri budur:

Millət necə tarac olur olsun, nə işim var?!

Zalimlərə möhtac olur olsun, nə işim var?!!..”

Yaxud, "Molla Nəsrəddin" jurnalının ən fəal əməkdaşlarından biri olan, Sabiri şəxsən tanışdır, onun əsərlərini döñə-döñə oxuyan Əbdürəhimbəy Haqverdiyev şairin vəfatının iki illiyi münasibəti ilə yazdığı məqaləsində ("Molla Nəsrəddin" jurnalı, 23 iyul 1913, №20) aşağıdakı müqayisəni təsadüfən aparmamışdır:

"...Qəm çəkənlərimiz az, istirahət edib plov yeyənlərimiz çox; oda yanıb vərəm gətirənlərimiz az,bihəya, boynuyoğun, "Millət necə tarac olur olsun..." deyənlərimiz çox... Amma Sabirimiz bir, o da qara torpaq altında..."

Ayri-ayrı mənbələrdən gətirilən bu fikirlər, faktlar "Millət necə tarac olur olsun..." satirasının Sabir qələminə məxsus olduğunu təsdiq etməkdədir. Əsərin üslubu, surətləri də tamamilə Sabir şerinə uyğundur.

"Millət necə tarac olur olsun..." şerinin müəllifi haqqında tarixi həqiqət belədir. Sabirin yaşayış-yaratıldığı illərdə nəşr olunmuş dövri mətbuat səhifələrindən bu faktların sayını artırmaq da olardı. Büyük şairin müasirəri Seyid Hüseyn, Məmməd Səid Ordubadi və başqalarının sovet dövründə yazdıqları məqalə və xatirələri də yada salsaq, həmin şerin həmişə diqqət mərkəzində dayandığı, Sabir qələminin məhsulu kimi şöhrətləndiyi aydın olar. Nəşr olunduğu gündən oxucu kütlələri arasında geniş yayılan həmin şer, xüsusən onun nəqərat şəklində işlənən şah beytini indi əzbər bilməyən bir oxucu təsəvvür etmək çətindir. Əsərin oxucular arasında şöhrət qazanması, dillər əzbəri olması və nəhayət, aforizm şəklində düşməsi bir tərəfdən onun güclü ideya məzmunu ilə əlaqədardırısa, digər tərəfdən də Sabir satirasının dərin ümumiləşdirmə qüdrətini nümayiş etdirir.

"Molla Nəsrəddin" jurnalında həmin satiradan əvvəl Cəlil Məmmədquluzadə tərəfindən yazılmış "Niyə məni döyürsünüz?" adlı bir felyeton çap olunmuşdur.

Sabir satirasının ideya məzmunu ilə yaxından bağlı olan həmin felyeton aşağıda eynilə verilir:

"A mollalar, niyə məni döyürsünüz? Olmuya məndən qorxursunuz? Olmuya qorxursunuz ki, əyilib camaatın qulağına bir neçə söz piçildiyam, bir neçə mətləblərdən agah edəm?

Olmuya qorxursunuz ki, məcmuənin vərəqlərini nökərlər samavar alışığı edə-edə və şəkillərini uşaqlar oynada-oynada axırdı camaat gözünü açıb bəzi işlərdən xəbərdar ola?

Olmuya siz başa düşürsünüz ki, bir məmləkətdə iki padşah və bir əsrədə iki molla ola bilməz: ya Molla Xəsrəddin, ya Molla Nəsrəddin?

Heç eybi yoxdur, döyürsünüz döyüñüz, amma bunu da biliz, ey mollalar ki, günlər dolanar, sular axar, zəmanət təzələnər və axırdı yetim-yesir və keçəl-küçəl qardaşların dostu ilə düşmənini tanışdır haman yoğun dəyənəkləri sizin əlinizdən alar və başlar... dəxi dalısını demirəm.

Və bu da o vaxt ola bilər ki, keçəl-küçəl, tumançaq və banbılı, bit və sirkəli qardaşlarım siz ilə mənim təfavütümü başa düşələr. Hərçənd ki, siz də mollasız və mən də mollayam və lakin bizim aramızda bir balaca fərq var. Baş ağrısı da olur, amma bu barədə bir neçə söz deməyi lazım görürəm.

Bizim təfavütümüz bir neçə qismidir:

Əvvəla, mən molla ola-ola müsəlman qardaşlarımı və'z edən vaxt deyirəm: bir Allaha sitayış edin, bir də peyğəmbərə və imamlara itaət edin. Amma siz deyirsiniz: Allaha da sitayış edin, peyğəmbərə də, imamlara da, mollalara da, dərvişlərə də, ilan oynadanolara da, falabaxan, tasquran, dua yanan, cadukün, həmzad, əcinnə, kəlilə-dimnə, şeytan, div, mürrix, sürrix, türrix, amax, saşan, küflə qurdu, miğ-miğ, mozalan – bunların cümləsinə sitayış edin.

İkimci, mən də mollayam, siz də molla; amma mən müsəlman qardaşlara deyirəm: ey müsəlmanlar, gözünüzü açın, mənə baxınız. Amma siz mollalar deyirsiniz: ey müsəlmanlar, gözünüzü yumunuz, mənə baxınız.

Üçüncü, mən bir müsəlman uşağı küçədə görəndə deyirəm: bala, burnunun firtılığını sil. Və haman uşaq arxalığının sol qolu ilə başlayır burnunu silməyə. Amma siz mollalar haman uşağı görəndə deyirsiniz: gədə, qırışmal, qaç atana de ki, və'də elədiyini bu gün göndərməsə, bir elə bəd dua oxuram ki, yeridiyi yerdə daşa dönər.

Dördüncü, mən də mollayam, siz də mollasız, amma bir balaca təfavütümüz də budur ki, mən heç olmasa bir parça qalın kağız üstə bir neçə nağılnuğul yazıb, ilan-qurbağa şəkli çəkirəm və paylıyıram müsəlmanlara ki, oğul-uşaq şəkillərə baxıb gülsünlər və nökərlər kağızını alışiq edib asanlıq ilə ocağı yandırsınlar. Amma siz mollalar deyirsiz: uşaqların da canı cəhənnəmə, nökərlərin də.

Siz mollalar deyirsiniz:

Millət necə tarac olur olsun, nə işim var?!

.....”

¹Axırıncı beyt İlk dörd nəşrdə verilməmişdir.

[OL GÜN Kİ, SƏNƏT XALIQ EDƏR LÜTF BİR ÖVLAD]

(Səh.40)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (26 may 1906, №8) “Hop-hop” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Ay başı bələli!” adı ilə verilmişdir.

Jurnalın həmin il 19 mayda çıxan 7-ci nömrəsində “Hop-hop” imzası ilə “Niyə mən dərsdən qaçıdım?!” sərlövhəli bir felyetonun əvvəli, 26 may tarixli 8-ci nömrəsində isə mabədi dərc edilmişdir. Felyetonu C.Məmmədquluzadə yazmışdır. Sabirin satirası felyetonun məzmununa uyğun geldiyindən, ədib bu satiranı felyetonun axırında nəşr etmişdir. Felyeton budur:

“Dünyada çox adam dərsdən qaçıb. Özgə millətləri bilmirəm, amma bunu bilmirəm ki, yer üzündə bir müsəlman yoxdur ki, dərsdən qaçmamış ola.

Əvvəlimci nüsxəmizdə demişdik ki, dərsdən qaçan alim olar və haman sözü indi təkrar edirik: müsəlmanların cümləsinin alim olmasına əvvəlimci və axırımcı səbəb dərsdən qaçmaqlarıdır.

Müxtəsər, dərsdən qaçmayan müsəlman deyil.

Mə'lumdur ki, dərsdən qaçmağa neçə-neçə səbəblər olur. Görürsən on üç yaşında bir uşaq nə qədər ki, qəmişdən at qayırib minib küçələri o tərəfəbu tərəfə, kişnəyə-kişnəyə çapır, sağ və salamatdır, amma dərsə gedən kimi bığarənin Şəki alması kimi qırmızı yanaqları başlıyır solmağa. Uşağın atası gedib Hacı Kərim həkimə əhvalatı deyir və həkim uşağın üzünə baxan kimi ona bir dua yazar və uşağın atasına deyir ki, oğlunun heç özgə naxoşluğu yoxdur, məhz fələqqədən qorxub və uşaq bu sözləri eşidəndən sonra dəxi dərsdən qaçıb. Ya bu cür olur: uşaq gedir məktəbə və həmişə müəllimindən artıq hörmət, iltifat və mehribanlıq görür; məsələn, müəllim həmişə onu öz yanında oturdur, bazardan kişmiş-noxud alıb doldurur ciblərinə, dərsini bilməyəndə ayaqlarını fələqqəyə qoymur, çətin dərs vermir və hər vaxt ki, uşaq dərsini bilmədi, müəllim yapışır onun çənəsindən və deyir: “Mən ölüm, bacıoğlu, mənim ürəyimi sıxma, dərsini yaxşı əzberlə, yoxsa səndən küsərəm”.

Amma sonra haman uşaq çiçək çıxardır; dəxi bimək olmur ki, bu nə sirrdi: müəllim dəxi binəvani bilmərrə gözdən salıb üzünə də baxmaq istəmir və bunun əvəzinə bir özgə gözəl uşağı yanında oturdub dəxi kişmiş-noxudu təzə rəfiqinin ciblərinə doldurur. Yaziq həsrət ilə rəqibinin üzünə bir qədər baxıb götürür kitabını və üz qoyur məktəbdən getməyə və başmaqlarını geyən vaxt sağ əlinin şəhadət barmağını burnunun üstə döyə-döyə mollasına deyir: “Hi, sən indi kişmiş-noxudu verirsən Cəfərə, mən də sənin acığına ta bundan sonra nə məktəbə gələrəm və nə də sənə halva gətirərəm”.

Çox vaxt belə də olur: uşaq dərsə gedən kimi haman uşağın evində bir bədbəxtlik üz verir; ələlxüsüs ki, o məktəbdə rus dərsi də oxuna. Bir neçə il bundan əqdəm Danabaş kəndində bir uşaq məktəbə gedən günün sabahısı uşağın atasının yeddi qoyunu bir gecənin içində çərləyib ölürlər. Uşağın atası gedib əhvalatı Danabaş kəndinin mollası axund Hacı Molla Namazlıyə deyir. Axund cavab verir ki, onlar hamısı bir bəladır ki, şəxs etdiyi günah əməlin əvəzində Allah-təala ona göndərir. Kişi and iştir ki, uşağıni urus dərsinə qoymaqdan savayı bir özgə günah işə mürtəkib olmuyub. Axund barmağını dişləyib deyir:

– Di belə de, rəhmətliyin oğlu, ta məni niyə dağa-daşa salırsan.

Kişi evə qayıdib götürür dəyənəyi və arvadına bir-iki çəkib başlayır söyməyə:

– Ay köpəyin qızı, sən nə səbəbə bu uşağı doğdun ki, gedəydi rus dərsi oxumağa və qoyunlarımızın ölməyinə bais olaydı!

Dəxi işləri bu halətdə görəndən sonra uşaq dərsdən qaçıb.

Amma mənim dərsdən qaçmağım söylədiyim əhvalatların heç birinə oxşamır. Bu dəfə ta çox qəmişliyə getdik. İnşallah, gələn həftə bu xüsusda sizə baş ağrısı verib əhvalatı təfsilən nağlı elərəm.

On üç yaşa çatana kimi mən küçələrdə xoruz döyüşdürürdim. Ax, keçən günlər!..

Bir gün gəldim rəhmətlik dadaşımı dedim:

– Dadaş, məni qoy dərsə.

Rəhmətlik məni çox istərdi; çünkü məndən savayı bir özgə övladı yox idi. Məhz məni istəmək səbəbinə ki, sözüm yerə düşməsin və ürəyim sixilmasın, rəhmətlik dadaşım razı oldu. Amma bu şərt ilə ki, əvvəl gedib qonşumuz Molla İsmayıla istixarə etdirsin. Molla İsmayıl da vəfat edib, Allah ona minlərcə rəhmət eləsin. Rəhmətlik həmi molla idı, həmi də şair idı. Hər nə qədər ki, şə'r demişdi, yazış bir dəftərçə qayırılmışdı və istixarə edən vaxt götürərdi haman dəftərçəsini, gözlərini yumardı, ağızını açardı göyə səmt və dodaqlarını tərpədə-tərpədə dəftərçəni bir yerindən açıb oxurdu.

Rəhmətlik dadaşım mənim dərsə getməyimə istixarə etdirən vaxt rəhmətlik Molla İsmayıl kitabçanı söylədiyim qayda ilə açıb, dadaşımı haman bu şə'rərini oxuyub:

Ol gün ki, sənə xalıq edər lütf bir övlad

Olsun ürəyin şad!..

.....”

¹ Bu misra İlk dörd nəşrdə: Hər bijlik ilə olsa edər kəsb məaşin şəklində verilmişdir.

² Jurnalda şerin sonunda: “(Mabədi var)”.

[BİLMƏM NƏ GÖRÜBDÜR BİZİM OĞLAN OXUMAQDAN?!]

(Səh.44)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (16 iyun 1906, №11) “Hop-hop” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Mirtilda dəmadəm” adı ilə verilmişdir.

Sabirin “Molla Nəsrəddin”in 8-ci nömrəsində (26 may 1906) dərc edilmiş “Ol gün ki, sənə xalıq edər lütf bir övlad” adlı satirasının başında C.Məmmədquluzadə tərəfindən yazılmış “Niyə mən dərsdən qaçdım?” sərlövhəli felyetonun mabədi bu şerin əvvəlində çap olunmuşdur. Felyetonun mabədi belədir:

“...Qərəz bir neçə vaxt başladım məktəbə getməyə. İnsafən, artıq sə'yim var idi oxumağa. Belə ki, hər gün məktəbdən evə qayıdır tökərdim kitabları

qabağıma və başlardım sabahkı dərsimi hazırlamağı. Axır, dadaşım mənim oxumağımdan təngə gəlib mənə bir-iki dəfə dedi: “Ay balam, özünü bərkə salma, nə olacaq sənə bu oxumaqdan?” Mən dadaşının sözünə qulaq verməyib öz işimə məşğul idim. Bir gün evdə həmisi kimi dərsimə baxmaqda idim, gördüm ki, dadaşım gedib anama bu sözləri deyir:

*Bilməm nə görüübdür bizim oğlan oxumaqdan?!
Dəng oldu qulağım!..*

.....”

1 İlk dörd nəşrdə törənibdir əvəzinə: görünübüdür.

2 Son üç nəşrdə dünyadə əvəzinə: azadə.

3 Son üç nəşrdə azadə əvəzinə: dünyadə.

4 Bütün nəşrlərdə çətin əvəzinə: yaman.

[MAHİ-KƏN'ANIN BATIB, EY PİRİ-KƏN'AN, QƏM YEMƏ!]

(Səh.46)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (2 iyun 1906, №9) imzasız çap olunmuşdur. Yalnız son iki nəşrə daxil edilmişdir.

Bu şeir Sabirin İlk məlum nəzirələrinindəndir. Məhəmməd Hadinin Hafizdən tərcümə etdiyi bir qəzələ nəzirə olaraq yazılmışdır.

Qəzəlin farscasında İlk beyt belədir:

“Yusifi güm keştə baz ayəd bə Kən’an ğəm məxur,
Külbəyi əhzan şəvəd ruzi gülüstan ğəm məxur”.

Hadi bu beyti belə tərcümə etmişdir:

“Mahi-Kən’anın gələr, ey piri-Kən’an, qəm yemə!
Beytüləhzanın olur bir gün gülüstan, qəm yemə!”

QOCALIQDAN ŞİKAYƏT

(“Əfsus qocaldım, ağacım düşdü əlimdən”)

(Səh.47)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (23 iyun 1906, №12) “Hop-hop” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Əfsus qocaldım” adı ilə verilmişdir.

BAKİ FƏ'LƏLƏRİNƏ

(“Bu çərxi-fələk tərsinə dövran edir imdi”)

(Səh.48)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (7 iyul 1906, №14) imzasız çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir.

[CƏHD EYLƏ, SƏN ANCAQ NƏZƏRİ-XƏLQDƏ PAK OL!]

(Səh.50)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (21 iyul 1906, №16) “Hop-hop” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Vermə pulu əldən” adı ilə verilmişdir.

Jurnalda satiradan əvvəl redaksiya tərəfindən “Tərəqqi əlamətləri” adlı bir felyeton dərc edilmişdir. Satiranın məzmunu ilə bağlı olan həmin felyeton budur:

“Keçən rəbiül-əvvəl ayının 18-də saat xoş olmağa səbəb Qafqaz müsəlmanlarının içində iki xeyir iş əmələ gəlib: biri Kürdəmirdə, biri Tiflisdə.

Kürdəmir müsəlmanları bu məzmunda bir razılıq kağızı yazış hökumətə pişnəhad ediblər: “Biz, Kürdəmirdə sakın olan müsəlmanlar, Kürdəmirdə beşinci duxanın açılmasına razıyiq, çünkü burada olan dörd dənə duxan bizlərə kifayət vermir və bu barədə qol qoyuruq.

Tarix filan və qırx dörd müsəlmanın imzası”.

Tiflis müsəlmanlarının da yazılıqları razılıq kağızı bu məzmundadır: “Ax keçən günlər!.. Doğru deyiblər ki, keçən günə gün çatmaz. Hani o günlər ki, bizim gözəl məhəllədə – Sumbatov küçəsində fahişəxanələr başdan-başa düzülüb məhəlləmizi zinətləndirirdi; gələn, gedən, fayton, alış-veriş – xülasə, bir şənlik idi ki, şəhərimiz həqiqətdə London şəhərinə bir təpik də vurmuşdu. Amma Allah baisin evini yıxsın, o gözəl, nazənin və sənəm və sərvqədd və laləüzər qonşularımız məhəlləmizdən köçəndən bəri məhəlləmizdən xeyir-bərəkət də bilmərrə köçüb. Bu səbəbdən biz müsəlmanlar can-dildən razılıq izhar edirik ki, fahişəxanələr dübərə bizim məhəlləyə təşriflərini götirsinlər.

Tarix filan və altmış müsəlmanın imzası”.

İdarədən:

Ax!.. ax!.. vay!.. vay!..

Ey bu kağızlara qol qoyan müsəlmanlar!

Cəhd eylə, sənancaq nəzəri-xəlqdə pak ol!

”

İlk dörd nəşrdə bitişdin əvəzinə: yetişdin.

[ETDİ BU FƏLƏK HƏR KƏSƏ BİR TÖVR YAMANLIQ]

(Səh.51)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (4 avqust 1906, №18) “Molla Nəsrəddin” imzası ilə çap olunmuşdur. Yalnız son iki nəşrə daxil edilmişdir.

Jurnalda satiradan əvvəl C.Məmmədquluzadənin “Qoloşapovun geri çağırılması” adlı felyetonu dərc edilmişdir.

Həmin felyeton budur:

“Şişədən çəkilən teleqrammadan oxucularımız görəcəklər ki, general Qoloşapov Şişədən geri çağırılıb.

Qoloşapovun ezl olunmağının əhvalatını nağıl eləmək istəyirəm. Kişinin çörəyinə bais müfti və şeyxüllislam cənabları bir tərəfdən, bir tərəfdən də Dağıstan müsəlmanlarının nümayəndələri oldular.

Müfti və şeyxüllislam cənabları faytona minib sərdar yanına Qoloşapovdan şikayət etməyə gedəndə mən də orada idim. Nə qədər dedim getməyin, gəlin bu daşı ətəyinizdən töküñ, – mənə qulaq verən olmadı. Axırı müfti əfəndi mənə cavab verdi:

– Niyə getməyək, ay Molla, bizim müsəlman qardaşları Şişədə qırşınlar, biz duraq baxaq? Sənin qeyrətinə nə gəlib?

Mən gördüm ki, müfti əfəndi doğru fərmayış edir, dedim:

– Eybi yoxdu, gedirsiniz gedin, amma barı biriniz gedin, ikiniz də birdən getməyin.

Dedilər:

– Niyə?

Dedim:

– Ondan ötrü ki, cənab canışın sizi görüb qorxar.

Şeyxüllislam əfəndi buyurdu ki:

– Qorxar, yazaram Bakıdan filan molla və Danabaş kəndindən də filan molla dua yazıb göndərərlər. (Mollaların adını şeyx cənabları söylədi, amma mənim yadimdən çıxdı).

Bəli, faytonu sürdülər. Mən faytonun daliyca sərdar imarətinin yanına kimi qaçdım ki, işdi, canışın qorxsə, mən bir çarə edim, çünkü mən özüm də mollayam, hər bir dərdə əlac edə bilirəm.

Canışın cənabları akoşkadan faytonu görcək qapıçılara buyurdu ki, qapıları açıslılar.

Xülasə, canişin həzrətləri əli titrəyə-titrəyə qələmi götürüb Qoloşapova hökm elədi ki, durmuyub gəlsin, hətta teleqramı verdi müfti əfəndi özü də oxudu. Mə'lumdur ki, müfti əfəndi rusca kamil oxuyub danışa bilir. Hətta çox vaxt qazi və mollalar ilə rusca danışır.

Qərəz, haman saat teleqraf göndərildi. Müfti və şeyx cənabları qəhvə içməyə məşğul oldular və aradan səkkiz dəqiqə keçmişdi ki, Şişədən, Qoloşapovdan belə cavab gəldi: “Ay sərdar, başına dolanım, axır mənə mühəvvəl olunan hökmlərin dördən birini əmələ gətirməmişəm, belə iş olar ki, məni indiki vaxtda çağırırsan?”

Canişin cənabları genə qələmi götürdü yazdı: “Çox danışmaq istəməz, ağa buyurur sür dərəyə, – sür dərəyə”.

Genə səkkiz dəqiqə keçməmişdi, Ağdamdan cavab gəldi: “Sizin hökmünüzə binaən mən Şişədən çıxıb, indi Ağdamdayam və gözləyirəm ki, atları qoşsunlar, minib Yevlağa tərəf yola düşüm”.

Müfti və şeyxüllislam həzrətləri canişinə “spasibo” deyib, istədilər yola düşələr. Mən bu heyndə sərdarın imarətininakoşkasına dırmaşıb bu işlərə tamaşa edirdim. Cənab şeyx məni görüb dedi:

- Ay Molla, sən allah düş aşağı, sərdar səni görər, biz xəcalət çəkərik.
- Dedim:
- Cənab şeyx, bir yavuğa zəhmət çək, qulluğunuza bir neçə söz ərz edim.
- Dedi:
- Nə demək istəyirsən?
- Mən yavaşça başladım:
Etdi bu fələk hər kəsə bir tövr yamanlıq
.....¹

¹Bais, balan ölsün! ifadəsi əvəzinə hər iki nəşrdə: Bais yalan olsun.

[TƏRPƏNMƏ, AMANDIR, BALA, QƏFLƏTDƏN AYILMA!]

(Səh.53)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (11 avqust 1906, №19) imzasız çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Yat, qal dala...” adı ilə verilmişdir.

¹ Son üç nəşrdə açsan əvəzinə: açdın.

² Meyl elə qolyanımı ifadəsi bütün nəşrlərdə çək, baba, qolyanımı ifadəsi ilə əvəz edilmişdir.

³ Bütün nəşrlərdə bir an əvəzinə: bir ləhzə.

TƏHSİLİ-ELM

(“Təhsili-ülüm etmə ki, elm afəti-candır”)

(Səh.54)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (18 avqust 1906, №20) (M.M.) imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü nəşrdə “Füzuliyə nəzirə”, dördüncü nəşrdə isə “Elm təhsili” adı ilə verilmişdir.

Bu şeir Füzulinin “Leyli və Məcnun” poemasındaki qəzəllərindən birinə nəzirədir. Həmin qəzəl belə başlanır:

“Can vermə ğəmi-eşqə ki, eşq afəti-candır,
Eşq afəti-can olduğu məşhuri-cahandır!
Sud istəmə sevdayı-ğəmi-eşqdə hərgiz
Kim, hasili-sevdayı-ğəmi-eşq ziyandır!..”.

¹ *Lağlağı* – “Molla Nəsrəddin” jurnalında əsasən C.Məmmədquluzadə tərəfindən işlədilən gizli imzalarдан biridir.

² *Qızdırmalı* – “Molla Nəsrəddin” jurnalında çap olunmuş şeirlərdə M.H.Zeynalovun işlətdiyi gizli imzadır.

³ *Sırtıq* – “Molla Nəsrəddin” jurnalında işlənmiş gizli imzalarandır.

⁴ *Mozalan* – “Molla Nəsrəddin” jurnalında ən çox Ə.Haqqverdiyevin istifadə etdiyi gizli imzadır.

⁵ *Hop-hop* – M.Ə.Sabirin ən məşhur gizli imzalarından biridir. Bu imzadan publisistikada bəzən C.Məmmədquluzadə və başqları da istifadə etmişlər.

ATA NƏSİHƏTİ

(“Bəsdir, ey oğul, boş yerə bu elmə çalışma”)

(Səh.56)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (25 avqust 1906, №21) “Yaramaz” imzası ilə çap olunmuşdur. Yalnız son iki nəşrə daxil edilmişdir.

¹ Hər iki nəşrdə ölməyib əvəzino: olmayıb.

[AH EYLƏDIYIM NƏŞ'YEI-QƏLYANIN ÜÇÜNDÜR]

(Səh.58)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (1 sentyabr 1906, №22) “Hophop” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü

nəşrdə “Füzuliyə nəzirə” adı ilə verilmiş, dördüncü nəşrdə isə “Mollanın dərdi” və “Füzuliyə nəzirə” sərlövhəsi altında səhv olaraq iki dəfə dərc edilmişdir.

Jurnalda şerin sərlövhəsindən əvvəl “(Şəkillərin birinci səhifəsinə bax)” sözləri yazılmışdır. Həmin səhifədə şerin məzmununa uyğun olaraq rəssam O.İ.Şmerlinq tərəfindən bir şəkil çəkilmişdir. Şəkildə böyük bir ağaç kölgəsində xalça üstündə oturub qəlyan çəkən bir molla və mullanın yanında ayaqyalın, əli döşündə, qabağa əsilmiş bir kəndli təsvir edilmişdir. Şəklin altında Sabirin həmin şerinin iki bəndi yazılmış, yanlarında və yuxarısında isə molla ilə kəndlının bu dialoqu verilmişdir:

“Cənab axund, bu gün divar dibində bir sahibsiz o taylı vəfat edib, bir molla tapılmır ki, biçarəni dəfn edək. Gərək, Allah rızası üçün, bu zəhməti qəbul edəsiniz.

Cavab: Bala, get bir özgə molla tap, mənprixod mallası deyiləm...”

Şeir Füzulinin bu mətləli qəzəlinə nəzirədir:

“Ah eylədiyim sərvi-xuramanın üçündür,
Qan ağladığım gönçeyi-xəndanın üçündür.
Sərgəştəliyim kakili-mişginin ucundan,
Aşüftəliyim zülfü-pərişanın üçündür...”.

¹ Birinci və ikinci nəşrdə ələmindən əvəzinə: əlimdən.

² Bu beyt dördüncü nəşrdə verilməmişdir.

³ Son üç nəşrdə bu misra Meylim sənin ol dəsti-zərəfşanın üçündür şəklində verilmişdir.

“HƏYAT”IN “GOP-GOP”UNA CAVAB

(“Bu tifl ki, nuri-bəsərү şireyi-candır”)

(Səh.61)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (8 sentyabr 1906, 23) “Hop-hop” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir.

C.Məmmədquluzadənin “Niyə mən dərsdən qaçıdım?” adlı felyetonu, M.Ə.Sabirin “Ol gün ki, sənə xalıq edər lütf bir övlad” və “Bilməm nə görübür bizim oğlan oxumaqdan” misraları ilə başlanan şeirləri Molla Nəsrəddin” jurnalında (19, 26 may və 16 iyun 1906, №7, 8 və 11) çap ediləndən sonra “Həyat” qəzetinin 1906-cı il 25 avqust tarixli 190-cı nömrəsində “Gopgop” imzası ilə həmin əsərlərə həm nəsr, həm də nəzm ilə cavab verilmişdir.

M.Ə.Sabir “Həyat”ın “Gop-gop”una cavab” adlı şerini məhz bu münasibətlə yazmışdır.

Jurnalda Sabirin şerindən əvvəl “Həyat”ın “Gop-gop”una cavab” (“Həyat”, №190) adlı bir felyeton çap olunmuşdur. Sabirin satirası, “Gopgop” un şeri və nəşri ilə çox əlaqədar olduğu üçün həmin felyetonu burada eynilə veririk:

“Hop-hop, nedəcəksən, dилə düşdün, dişə düşdün,

Hər kəs qutarıb qaçdı, sən indi işə düşdün.

Gözümüz aydın! Indi bundan sonra boylə olacaq: hər gündə bir mafilənki imzalar ilə, nə bilim, “Gop-gop” ləqəblər ilə bizə götürüb cavablar yazacaqlar.

Nə eyləyək, yazacaqlar yzsınlar, amma bunu da bilsinlər ki, biz hər gopdan geri duran deyilik, ancaq hələ baxaq görək bizə nə yazıblar.

Bəli, Molla Gop-gop basıb bağlıyb, çox sözler yazıbdır, paçcahdan, konsurdan, fərraşdan, ilandan, qurbağadan, hasadan, molladan... Mənim bularnan işim yoxdur, ələlxüsus molla sözü heç danişa bilmərəm. Ağzı duvalı kişilərə nə deyə bilərəm? Bəlkə qəzəbi tutub götürüb bir elə tilsim yazdı ki, quruyub daşa döndüm. Mən mollada gördüyüümü görmüşəm; nanparə duvasının hikməti ölenə kimi yadimdən çıxmayacaq. Ancaq mənim umu-küsüm Molla “Gop-gop”dandır ki, dərsdən qaçmağı mənə ayıb tutub. Məzəsi burasıdır ki, adımı da yarımcıq qoyubdur və halonki boylə deyil; lap uşaqlığımdan gözüəciq olduğuma dərsdən əvvəldən qaçmışam, gərk adımı özüm də bilmirəm nə qoyayı. Görünür ki, o da bilməyib, olub mənim tayım. Aykı yoxdur. Hələ Molla Səmədin hıqqana-hıqqana oxuduğu şeirlərin də utanmayıb götürüb niqqana-niqqana bir mənə yazar da. Bir deyən gərək, ay balam, sən ki, oxuyub elmi tamam eləmişən, bəs niyə başa düşməmişən ki, Molla Səməd öz cibinin xeyrindən ötrü gərək idi ki, haylahayla şeirləri oxuyub, səni aldadıb, əlindən həftəliklərini aleydi qoyeydi cibişdanına. Əgər Molla Səməd doğrudan-doğru tamahsız mollaların birisi olseydi, o şeirlərin əvəzində bu şeirləri oxuyardı. Necə ki, mən dərsdən qaçanda dadaşım əlimdən tutub məni dərsə aparırdı, mən də şiddət ilə ağlıyb gözlərimin yaşın seyl-səbil kimi ürəyimə axıdirdim; nagah yolda bir nəfər ağsaqqal, şışpapaq, tirməqrşaq kişi bizə rast gəldi, bəlkə də mələk imiş, hər nə imişə, axır Allah atasına rəhmət eləsin, məni ağlar gördükdə cübbəsinin ətəyi ilə gözlərimin yaşın silib, sərgüzəştimi xəbər alıb biləndən sonra üzün dadaşma tutub, bu şeirləri dadaşima oxudu:

Bu tifl ki, nuri-bəsərү şireyi-candır...

.....”

¹ Bu misra birinci və ikinci nəşrdə Aludeyi-qəm etmə ki, behəvəsdir, son dörd nəşrdə isə Aludeyi-qəm etmə ki, bihudə həvəsdir şəklində verilmişdir.

² Dördüncü nəşrdə qıyma əvəzinə: qoyma.

3 Ərəb əlifbasında iki cür h vardır: biri “həvvəz” hayatı, o biri isə “hütti” hayatı. Şair bunlara işarə edir.

4 *Gop-gop* – ”Həyat” qəzetində işlənmiş gizli imzadır.

5 *Başıqapazlı*

6 *Bidərd*

7 *Biqəm* } “Molla Nəsrəddin” jurnalında işlənmiş gizli satirik imzalardır.

8 *Qızdırımlı*

9 *Təşnələb*

10 *Didənəm*

11 *Molla Mozalan*

12 Jurnalda şerin sonunda “(*Hələ genə bir az qalır*)” sözleri yazılmışdır.

BARIŞNALARA DAIR

(“*Ey giül, nə əcəb silsileyi-müşki-tərin var*”)

(Cəh. 63)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (22 sentyabr 1906, №25) “Hophop” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Madamlara” adı ilə verilmişdir.

¹ Son üç nəşrdə işvələrin əvəzinə: *şivələrin*.

² Birinci nəşrdə keyfiyyəti-muyin əvəzinə: *keyfiyyəti-ruyin*.

³ Uydu sözü jurnalda oldu getmişdir.

⁴ Axırıncı bənd son iki nəşrdə bu şəkildə verilmişdir:

*Ümmət belə yatdı,
Millət belə batdı,
Daşı kim oyatdı?
Xud, söylə, ay axmaq?
Dinmə, xətərin var!*

CAVABLAR CAVABI

(“Elm ayineyi-surəti-hal idi, nədən bəs?”)

(Səh.65)

“Həyat” qəzetinin bağlanması münasibəti ilə yazılan bu şeir ilə dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (6 oktyabr 1906, №27) “Hop-hop” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Birinci və ikinci nəşrdə

“Həyat” qəzetəsinin bağlanmasına görə” adı ilə, üçüncü və dördüncü nəşrdə isə “Nədən bəs?” adı ilə verilmişdir.

¹ “Həyat” – 1905-1906-ci illərdə Bakıda gündəlik nəşr olunan “siyasi və iqtisadi, ticari və ədəbi türkçə cəriyeyi-islamiyyə” idi. Redaktorları Əlibəy Hüseynzadə və Əhmədbəy Ağayev (1905-ci ilin axırlarında Ə.Ağayev bu qəzətdən ayrılib, “Irşad” qəzetini çıxarıb), naşırı isə Əlimərdanbəy Topçubaşov idi. “Həyat” qəzətində burjua mühərrirləri ilə yanaşı, H.Zərdabi, M.Ə.Sabir, N.Nərimanov, N.Vəzirov, F.Köçərli, M.Hadi, S.M.Qənizadə, A.Sur və başqaları kimi görkəmli yazıçı və ictimai xadimlər iştirak etmişlər.

Qəzətdə mütərəqqi məzmunlu əsərləri ən çox bu müəlliflər yazmışlar.

Qəzətin İlk nömrəsi 1905-ci il 7 iyunda, son nömrəsi isə 1906-ci il sentyabrın 3-də çıxmışdır. 1905-ci ildə 131 nömrə, 1906-ci ildə isə 194 nömrə buraxılmışdır. Son nömrədə belə bir elan vardır: “Həyat” qəzətəsi bu gündən e’ribərən tə’til etdiyi üçün yerinə qəribən “Füyuzat” namılə ədəbi, fənni, ictimai, siyasi bir həftəlik məcmuə intişarə başlayacaqdır. “Həyat”a abunə qeyd olunmuş olan zat istərlərsə abuna icrətlərini geri ala bilərlər. Lakin idarəmizə bu xüsusda heç bir mə'lumat verməyənlərə hər halda “Həyat” yerinə ay başından “Füyuzat” məcmuəsi göndəriləcəyi e’lan olunur”.

² Bu misra ikinci, üçüncü və dördüncü nəşrlərdə verilməmişdir.

³ Usandı sözü əvəzinə İlk dörd nəşrdə: utandı.

⁴ Jurnalda şeirdən sonra “(Mabədi-zadı qalmadı)” sözləri yazılmışdır.

BAKİ PƏHLİVANLARINA

(“Könlüm bulanır küçədə cövlənini görcək”)

(Səh.69)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (13 oktyabr 1906, №28) “Hophop” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərdə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Bakı qoçularına” adı ilə verilmişdir.

Bu şeir Füzulinin qəzəllərindən birinə nəzirədir. Həmin qəzəl belə başlanır:

*“Könlüm açılır zülf-i-pərişanını görgəc,
Nitqim tutulur gönçeyi-xəndanını görgəc.
Baxdıqca sənə qan saçılır didələrimdən,
Bağrım dəlinir navəki-müjjənanını görgəc...”*

¹ Məşyi-pərişanını ifadəsi əvəzinə İlk dörd nəşrdə: ruyi-pərişanını.

² Əmrədlər sözü əvəzinə üçüncü və dördüncü nəşrdə: tüksüzlər.

³ Bu misra heç bir nəşrdə verilməmişdir.

[ADƏTİMİZ DAŞ İDİ DƏ’VA GÜNÜ]

(Səh.70)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (27 oktyabr 1906, №30) “Hophop” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Parta-part...” adı ilə verilmişdir.

Jurnalda şeirdən əvvəl “Başına dönüm, Molla əmi!” adı altında kiçik bir felyeton çap edilmişdir. Məzmununa və ifadə tərzinə əsasən həmin felyetonun da M.Ə.Sabir tərəfindən yazıldığını ehtimal etmək olar. Felyeton budur:

“Vallah, doğru sözdür ki, deyirlər: dünyanın hər işi dəyişilib. Doğrudan da dəyişilib, vallah dəyişilib, mənə də yəqin oldu ui, dəyişilib; necə ki, hamı da görür ki, dəyişilib. A kişi, baxırsan adamların əqidələri dəyişilib, yeməyin, içməyin, libasın, danışığın, getməyin, gəlməyin təhərləri dəyişilib; hətta qabaqlıqlara görə də’vanın da halı dəyişilib. Daha şair başına nə daş salsın?

Məgər bu qədər dəyişik işləri görə-görə şe’rin qafiyəsin dəyişik deməmək mümkün olacaq? Odur ki, hərçi hıqqandım, hıqqandım ki, düzəldəm, elə dəyişik oldu ki, oldu. Alah bundan bədtərindən saxlasın! Sən də degilən: ilahi, aman! Hələ indi qulaq ver, gör nə deyəcəyəm:

*Adətimiz daş idi də’va günü
.....*

KÜPƏGİRƏN QARININ QIZLARA NƏSİHƏTİ

(“Qarı nənənin sözlərini sanma çərəndir”)

(Səh.73)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (3 noyabr 1906, №31) “Hop-hop” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Ər zülmü yamandır” adı ilə verilmişdir.

UŞAQLARA

(“Ey millətin ümmidi, dilü canı, uşaqlar!”)

(Səh.75)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (10 noyabr 1906, №32) “Hophop” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir.

¹ *Hər nə sözü* İlk nəşrdə: nərsə.

² “Tökənək” mənasında olan çala sözü son üç nəşrdə: tala.

³ Nə ölmədi ifadəsi üçüncü və dördüncü nəşrlərdə: nə oldu ki.

⁴ Nə tapmadı ifadəsi üçüncü və dördüncü nəşrlərdə: nə tapdı ki.

[MƏN BİLMƏZ İDİM BƏXTDƏ BU NİKBƏT OLURMUŞ]

(Səh.77)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (10 noyabr 1906, №34) “Hophop” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Ey vay!” adı ilə verilmiştir.

İlk dörd nəşrdə şeirdən əvvəl belə bir qeyd vardır: “(Məşrutəcilərin məcburən Hacı Mirzə Həsən imamcüm’əni ixracı-bələd etdiklərində imam cüm’ənin zəbani-hali)”.

Hacı Mirzə Həsən – Təbrizin nüfuzlu mollalarından idi. Əvvəlcə məşrutəyə tərəfdar olmuş, sonra Iranda irtica qüvvətlənməyə başladığı vaxt əncümənin şəriətə zidd olması haqqında təhlükət aparmışdı. Buna görə də xalqın tələbi ilə Təbrizdən qovulmuşdu. Şeir bu münasibətlə yazılmışdır.

¹ Mən nə bilim ifadəsi dördüncü nəşrdə: mən nə idim.

² Evin qəmlərə batdı ifadəsi bütün nəşrlərdə: hökumət yasa batdı.

³ Mirzə Cavad – Təbrizdə əncümən üzvü idi. Inqilabi nitq və çıxışları ilə tanınmışdır.

⁴ Mirzə Hüseyn – O zaman Təbrizdə əncümənin fəal üzvlərindən olmuşdur.

[HƏR NƏ VERSƏN, VER, MƏBADA VERMƏ
BİR DİRHƏM ZƏKAT]

(Səh.79)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (8 dekabr 1906, №36) “Molla Nəsrəddin” imzası ilə çap olunmuşdur. “Hər nə versən, ver” adı ilə bütün nəşrlərə daxil edilmişdir.

Jurnalda şeirdən əvvəl C.Məmmədquluzadənin “Qarnıyoğunlar” adlı felyetonu verilmişdir. Şerin ideya məzmunu ilə sıx bağlı olan həmin felyeton budur:

“Dedik bəlkə təzə müştərilərimizə təqvim və kitabçalar paylamaq vasitəsilə oxucularımızın qədərini bir az artırıq, amma Allah şeytana lə’nət eləsin, gündə gəlib başımızın üstünü kəsir və başlayır ki, məsəla, götürün

məcmuənizdə yaxın ki, Təbrizdə vəliəhd şahsevən quldurlarını başına cəm eləyib, göndərir İran kəndlərini və şəhərlərini talan etdirir və bù cür qarət olunan malların bir hissəsini quldurlara paylayır, bir hissəsini özü götürür.

Məcmuəmizdə bu əhvalatı vəliəhd Məhəmmədəli Mirza oxuyan kimi hökm eyləyir məcmuəmizi İran sərhəddində yandırsınlar.

Bu bir.

Yazırıq mədrəseyi-ruhaniyyənin pulları gəzdi, gəzdi, axırda tappilti ilə düşdü incinerin cibinə. Bunun cavabında hökumətdən məvacib alan ruhani rəislərimiz bu fəqərəni oxuyan kimi fitva eyləyirlər ki, “Molla Nəsrəddin”ə pul verib oxumaq – çaxira pul verib içmək kimidir.

Bu iki.

Osmanlı konsulu idarəmizə sıfariş göndərir ki, “bir də Sultan Həmidin pisliyini yazsanız, yəni bir də yazsanız ki, Osmanlının xariciyyə vəziri gəlib sultana ərz edəndə ki, sultan sağ olsun, Yevropa hökumətləri Kriti hazırlaşırlar versinlər yunan padşahına, Sultan Əbdülhəmid yunanlı hərəmini yanına çağırıb deyir: “Bəxali-hindu-yət bəxşəm Kritü Şamü Bosnara”, İstanbula yazaram, “Molla Nəsrəddin”i Osmanlı torpağına qoymasınlar.

Bu üç.

Məcmuəmizin çoxu Qarabağ və İrəvan tərəflərinə gedir. Bu gün də lə'nətə gəlmış şeytan gəlib yapışb yaxamızdan ki, “niyə yazmırınız?”.

Deyirik:

– Nə yazaq?

Deyir:

– Məgər İrəvan və Qarabağ vilayətlərinin aclarının dad-fəryadı sizin qulaqlarınıza çatmir?

Hərçənd biz bilirik ki, şeytanın qəsdi budur ki, İrəvan, Naxçıvan və Qarabağ qarnıyoğunlarını özümüzdən incidək ki, axırda məcmuəmizi İrəvan və Qarabağ mahallarında da haram bilsinlər; amma şeytanın bu “qarnıyoğun” ləfzi bir neçə mətləblər mənim yadına saldı.

İndi hər nə olacaq olsun, bizim də ümidişim bunadır ki, bəlkə müsəlman qardaşlarımızın bə'zisi günlərin bir günü məcmuəmizi əvvəlinci nömrədən 36-ci nömrəyədək vərəqləyəndə insafi ortalığa qoya və öz-özünə deyə: “Yox, “Molla Nəsrəddin” yalançı və böhtançı deyil”.

Bəli, keçək mətləbə.

Qarnıyoğun... çox məzəli sözdü.

Nədən adamin qarnı və boynu yoğunluyur?

Bunnan işim yoxdu. Nədən yoğunnuyur, – yoğunnasın. Amma mən elə bilirdim ki, adamin bir az fikri, bir az dərdi olsa qarnının piyi bir az əriyər və qarnı bir az nazikləşər.

Hər bir məmləkətdə, hər bir vilayətdə qarnıyoğun adam çoxdu. Qarabağda, İrəvan quberniyasında da qarnıyoğun az deyil.

Bu cür adamların çoxu və bəlkə hamısı mülkədardı.

Qərəz, bunnan da işim yoxdu.

Bir neçə gün bundan irəli mən gedib, Qarabağ və İrəvan quberniyasını gəzib dolanmışam. Bu dəfə mən yəqin eləmişdim ki, bir dənə də qarnıyoğun adam görməyəcəyəm. Ondan ötrü ki, İrəvan və Qarabağ aclarının vayiltisi Tiflisdə gürcüləri ağladır. Məsələn, Qarabağda yüz altımış bir qarnıyoğun mülkədarı qabaqcə mən tanıydım, amma bu dəfə mən başdaşlı nə gördüm: heç birinin qarnı təfavüt eləməyi. İrəvan quberniyasında iki yüz otuz dörd qarnıyoğun xan, bəy, ağa var, heç bir təfavüt görmədim.

Burada lazımdır lə'nət şeytana deyib, dayanmaq!

Ey mənim hörmətli oxucularım, ey mənim munişlərim, mən bu sözləri ondan ötrü yazmırıam ki, siz oxuyandan sonra məcmuəni qoyasınız kənara və bu sözləri yaddan çıxarasınız!

Mən bu sözləri yazıram ki, siz oxuyub fikrə gedəsiniz. Mən bu sözləri yazıram ki, fikir edəsiniz, yazıram ki, fikir edəsiniz.

... Yava cəzirəsinin erməniləri qafqazlı qardaşlarına ianə yiğib göndəriblər.

Yuxarıda söylədiyim qarnıyoğunların hamısını mən tanıyram. Bunların bə'zisinin o qədər dövləti var ki, Yava cəzirəsini satın ala bilər. Bəs aclar kimdir? Bunların öz rəiyyəti. İrəvanda Bəxşəli xanın otuz iki para kəndi var.

Naxçıvanda elə mülkədar var ki, ildə otuz min, qırx min manat mədaxiligəlir.

Əgər yalındır, qoy naxçıvanlılar yazsınlar ki, Molla Nəsrəddin yalan damışır.

Allah şeytana lə'nət eləsin! Bunlar hamısı ötüşər.

Qərəz, mətləbdən uzaq düşdü.

Amma, həmd olsun Allaha, üləmamızın məzaci-mübarəkləri səlamətdir.

O ki, qaldı kasıb və füqəralar, – bunların dadına Allah-təala özü yetişər, bunların bəndəyə dəxli yoxdur. Xudavəndi-aləm öz yaratdığı məxluqunun fikrini özü gərək çəksin!

Danabəş kəndində Molla Sadıq həmişə deyərdi: Millət deyəndə – yer üzündə bircə müsəlman millətidir, özgə millətlər heyvan kimi bir şeydilər.

Mən soruşardım:

– Haradan bunu bilirsən?

Deyərdi ki:

– “Ümdətül-əfkər” kitabında yazılıb.

Molla Sadıq düz deyirmiş. Amma bizim “Hop-hop” bir özgə cür deyir.

“Hop-hop” deyir:

Hər nə versən, ver, məbada vermə bir dirhəm zəkat

¹ Oğlum sözü əvəzinə İlk dörd nəşrdə: amma.

² Amandır sözü əvəzinə İlk dörd nəşrdə: əzizim.

[ƏL'ƏMAN, SƏRKƏŞ OLUB...]

(Səh.80)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (29 dekabr 1906, №39) “Hophop” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Bu bəhri-təvil birinci, ikinci və beşinci nəşrlərdə “Uzun dərya” adı altında, üçüncü və dördüncü nəşrlərdə isə “Hay-hay!” adı altında verilmişdir.

¹ Müştəriyə rübbi-biyan verməyən ifadəsi əvəzinə ikinci, üçüncü və dördüncü nəşrlərdə: müştəriyə rübb verən.

1907

[EYLƏ BİLIRDİM Kİ, DƏXİ SÜBH OLUB]

(Səh.81)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (6 yanvar 1907, №1) “Hop-hop” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Banlamaram...” adı ilə verilmişdir.

[EY FƏLƏK, ZÜLMÜN ƏYANDIR...]

(Səh.82)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (19 yanvar 1907, №3) “Hop-hop” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Bu bəhri-təvil üçüncü və dördüncü nəşrdə “Utanmırısan, utanma!” adı ilə verilmişdir.

¹ Elmdə mahir olalar, fəzldə bahir olalar sözləri İlk dörd nəşrdə verilməmişdir.

² Geyələr don ifadəsi ikinci, üçüncü və dördüncü nəşrlərdə getməmişdir.

³ İsmət sözü əvəzinə altinci nəşrdə: ne'mət.

[NOLUR ŞIRINMƏZAQ ETSƏ MƏNI HƏLVAYI-HÜRRİYYƏT]

(Səh.83)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (19 yanvar 1907, №3) “Molla Nəsrəddin” imzası ilə çap olunmuşdur. Yalnız son iki nəşrə daxil edilmişdir.

Jurnalda şeirdən əvvəl C.Məmmədquluzadənin “Həmşəri” adlı felyetonu verilmişdir. Şeirin ideya istiqaməti ilə sıx bağlı olan həmin felyeton budur:

“Bakıdan otuz nəfər həmşəri mənə şikayət edir ki, onları şahi-məğfurun tə’ziyəsində məscidə qoymadılar.

Kağızın məzmunu budur:

“Biz, otuz nəfər həmşəri durduq məscidin qapısında. Əvvəl istədik girək içəri, bir dövlətli hacı gəldi, “buyur” deyib, aparıb oturtdular mənbərin yanında.

Bir təşəxxüslü çinovnik gəldi, “buyur-buyur” deyib, aparıb oturtdular mənbərin qabağında. Sonra hər kəs gəldi, zorradı girdi içəri; hər kəs gəldi, adamları basdı girdi içəri. Biz də istədik izn almamış girək məscidə, amma bizi dedilər: “Siz həmşərisiz, siz durun qapının ağızında”. Sonra hey bir ucdan çay, qəhvə, papiros daşıyb, düzdülər ağaların qabağına... Amma biz axıra kimi durduq qapının ağızında”...

Bu kağıza otuz həmşəri qol çekib.

Ey həmşərilər, ey mənə kağız göndərən otuz nəfər həmşəri, açın qulağınızı və görün mən sizə nə deyirəm.

Mən indiyə kimi heç bilməzdim həmşəri nədir. Mən ancaq bunu bilirdim ki, həmşəri fəhlədi, hambaldı, kankandı, biçinçidi, nökərdi, su daşıyandı, qəlyana od qoyandı, tulambarçıdı...

Mən indiyə kimi elə bilirdim ki, həmşəri milçəkdi, torpaqdı, daşdı, kolkosdu, amma heç bilməzdim ki, həmşəri də adamdı.

Əvvəllər İranın bir kəndinə yolum düşəndə görərdim ki, o kəndin ağası, ya mollası buğdanı doldurub ambarlara, amma kənddə rəiyyət görsənmir,

Soruşardım: bunlar hara gedib? Cavab verərdilər ki, acıdan dağılıqlar Rusiya torpağına.

Bu işləri görəndə mən elə bilərdim ki, həmşəri adam deyil, elə bilərdim ki, həmşəri araba atı kimi bir heyvandı.

Əvvəllər həmşəriləri tə’ziyə məclisinə, ya qeyr məclislərə qoymuyanda həmşərilər çömbələrdilər qapının astanasında və dinməz-söyləməz oturub başlarını salardılar aşağı və öz-özlərinə deyərdilər: “Allah, şükür olsun dərgahına!”

Mən o və dələr elə bilərdim ki, həmşərilər qoyun-quzudurlar. Amma indi Bakıda həmşəriləri tə’ziyə məclisinə qoymuyanda götürüb Molla Nəsrəddinə şikayət yazırlar.

Ey mənə kağız yanan həmşərilər! Açın qulağınızı və görün mən sizə nə deyirəm:

Əgər istəyirsiz ki, sizi də adam hesab eləyib məclislərə qoysunlar, gərək mənim bir neçə vəsiyyətimə əməl eləyəsiniz.

Əvvəla, ey İrani-viranın xaki-pakının yetim balaları həmşərilər! Əvvələn, gərək biri-birinizlə əl-ələ verəsiniz, yə’ni Məhəmmədvəli gərək yapışın Həsənin əlindən, Həsən Kərbəlayı Qasımın əlindən, Kərbəlayı Qasım

usta Cəfərin əlindən, usta Cəfər Məşədi Haqverdinin əlindən, xülasə, cəmi həmşərilər gərək yapışınlar biri-birinin əlindən, yəni birləşsinlər.

Saniyən, ey mənim yoldaşlarım ciriq-mırıq həmşərilər! Elə ki, biri-birinizin əlindən yapışdırınız, o və'də, söz yox ki, genə mənə kağız yazıb soruşacaqsınız ki, “indi bəs nə eyləyək” və o və'də mən sizə bu sözləri yazacağam: mən sizə yazacağam ki, keçən vaxtlarda vətənpərəsti-həqiqi və alimi-yeganə cənab Mirzə Melkumyans məzlumlar barəsində bir kitab yazıb; mən sizə yazacağam ki, tapın haman kitabı və açın qabağınıza və oxuyun və oxuyandan sonra haman kitabı vurun qoltuğuunuza və Arazi hoppanıb keçin tarimar vətəninizə və orada açın bir tərəfdə haman kitabı və bir tərəfdə İbrahim bəyin “Səyahətnama”sini oxuyun, oxuyun, oxuyun!

Və oxuyandan sonra bir qədər fikir edin!

Ey mənim yolcu, dilənci, lüt-müt qardaşlarım həmşərilər! Əgər istəyirsiniz ki, sizi də adam bılıb məclislərə qoysunlar, gərək mənim bu nəsihətimə əməl edəsiniz; çünkü, vallah, billah, yer haqqı, göy haqqı, bundan başqa sizdən ötrü nicat yolu yoxdu!..

Bircə sözüm qaldı.

Qorxuram İranın hürriyyətinə ümidvar olub genə yatasınız. Yox, İranın hürriyyətinə çox da bel bağlamayın. Yaxşısı budur qulaq asın, görün bizim

“Hop-hop” bu barədə nə deyir:

Nolur şirinməzaq etsə məni həlvayı-hürriyyət
.....

NƏFSİN QƏRƏZİ, ƏQLİN MƏRƏZİ

(“Ey nəfs, fərz bildiyim üçün niyaişin”)

(Səh.84)

İlk dəfə “Irşad” qəzetində (24 yanvar 1907, №16) “Mir’at” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa; bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Ey nəfs!..” adı ilə verilmişdir.

[EY ƏZİZİM, XƏLƏFİM...]

(Səh.86)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (10 fevral 1907, №6) “Hop-hop” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Bu əməldən ucalarsan” adı ilə verilmişdir.

XƏSİN HEYFİ, VARİN KEYFİ

(“*Ey pul! Ey zövqi-dilü ruhi-tənüt qüvvəti-can!*”)

(Səh.87)

İlk dəfə “İrşad” qəzetində (21 fevral 1907, №30) “Mir’at” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Heyf-keyf” adı ilə verilmişdir.

[SƏRADƏN BİR DƏLİ ŞEYTAN DEYƏR: İNSANLAR, İNSANLAR!]

(Səh.89)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (3 mart 1907, №9) “Qabaqda gedən zəncirli” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir.

Üçüncü və dördüncü nəşrdə “nsanlar” adı ilə verilmişdir.

Bu şeir “Füyuzat” jurnalının 1 noyabr 1906-ci il tarixli 1-ci nömrəsində

“Deli şair” imzası ilə dərc edilmiş “Heyrət, yaxud bir mələyin insanlara xitabı” adlı şerə nəzirədir. “Füyuzat”dakı şeir belə başlanır:

“*Səmadən bir mələk heyrətlə der: insanlar, insanlar!*

Nədir bu ruyi-ərzi qaplıyır al qanlar, insanlar!

Şəhidi-tığınız ixvanınızdan almasın fəryad,

Əcəb, kimdir şu xunalud olan bicanlar, insanlar!..”

[AMALIMIZ, ƏFKARIMIZ İFNAYİ-VƏTƏNDİR]

(Səh.90)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (10 mart 1907, №10) “Qabaqda gedən zəncirli” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir.

Üçüncü nəşrdə “Namiq Kamala nəzirə”, dördüncü nəşrdə isə “Namiq Kamala bənzətmə” adı ilə verilmişdir.

Bu şeir Namiq Kamalın “Füyuzat” jurnalının 1907-ci il 3 mart tarixli 11-ci nömrəsində dərc edilmiş bir şerində nəzirədir. “Füyuzat”dakı şerin İlk bəndi belədir:

“*Amalımız, əfkarımız iqbali-vətəndir,*

Sərhəddimizə qəl’ə bizim xaki-bədəndir

Osmanlılarız, zinətimiz qanlı kəfəndir,*

* Jurnalda “Osmanlılarız” sözü “Iranlılarız” sözü ilə əvəz edilmiş və bu barədə qeyd verilmişdir.

*Qovğadə şəhadətlə bütün kam alırız biz,
Osmanlılarız, can veririz, nam alırız biz!..”*

¹ Ziynəti-təndir ifadəsi əvəzinə ilk dörd nəşrdə: ruhi-bədəndir.

² Nam alırız ifadəsi əvəzinə üçüncü və dördüncü nəşrdə: kam alırız.

³ Birinci nəşrdən başqa, qalan nəşrlərdə i'la əvəzinə: ihyə.

SƏRHESAB

(“Səs ucalasdı, qoymayın!”)

(Səh.91)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (31 mart 1907, №13) “Din dirəyi” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Qoymayın” adı ilə verilmişdir.

¹ Fırqənin sözü əvəzinə dördüncü nəşrdə: millətin.

AĞLAŞMA

(“Nə rəvadır əğniyalər baxa ac qalanə, ya rəb!”)

(Səh.92)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (7 aprel 1907, №14) “Fazıl” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir.

¹ “Heç” mənasında işlənən hiç sözü əvəzinə dördüncü nəşrdə: biç.

TÖ'MEYİ-NƏHAR

(“Çığırma, yat, ay ac toyuq, yuxunda çoxca dari gör!”)

(Səh.93)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (14 aprel 1907, №15) “Çayda çapan” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Çığırma, yat...” adı ilə verilmişdir.

¹ Qazanda qayqanağə bax sözləri üçüncü və dördüncü nəşrlərdə: tabaqdə qayqanağa bax.

² O zaman Zəngəzur mahalında hökm sürən acliq nəzərdə tutulur.

[VAY, VAY! NƏ YAMAN MÜŞKÜLƏ DÜŞDÜ İŞİM, ALLAH!]

(Səh.94)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (28 aprel 1907, №17) “Örümçək” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Bah-bah, yenə bah-bah...” adı ilə verilmişdir.

¹ Nə çatmir əlim bir iş, nə getmir ayağım misrası son dörd nəşrdə Nə çatır əlim bir iş, nə gedir ayağım şəklində verilmiş, vəzni pozulmuşdur.

² Rus-yapon müharibəsinə və ondan sonra güclənən azadlıq hərəkatına işarə olunur. Müharibədə Yaponianın məqsədi Koreyanı və Mancuriyani tutmaq, Asiya qıtısındə möhkəmlənmək idi. Rus çarizmi işə hem Uzaq Şərqdə işgalçılıq siyasəti yeridir, hem də elə düşünürdü ki, müharibə yaxınlaşmaqdə olan inqilabın qarşısını almağa kömək edər.

Yaponiya imperialistləri 1904-cü ilin yanvarında Rusyanın Sakit okean eskadrasına və Port-Artur qalasına hücum etdilər, Rusyanın Uzaq Şərqdəki hərbi qüvvələrinin qəflətən ağır zərbə endirdilər. Eskadranın darmadağın edilməsi, Port-Arturun süqutu göstərdi ki, müharibə uduzulmuşdur. Çar mütləqiyətli biabırılıqla məğlub oldu.

³ “*Bildir, inişil*” dedikdə şair 1905-1906-ci illərin inqilabi hadisələrini nəzərdə tutur.

⁴ Bu qafilləri ifadəsi əvəzinə üçüncü və dördüncü nəşrdə: belə qafilləri.

[ÖVRADIMIZ, ƏZKARIMIZ ƏFSANEYİ-ZƏNDİR]

(Səh.96)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (5 may 1907, №18) “Boynuyoğun” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Gündə bir arvad alırız biz” adı ilə verilmişdir.

Bu satira Namiq Kamalın 1907-ci ildə “Füyuzat” jurnalında (3 mart, №11) çap edilmiş, “Amalımız, əfkarımız iqbali-vətəndir” misrası ilə başlanan şerinə ikinci nəzirədir.

¹ Rəğbət sözü əvəzinə İlk dörd nəşrdə: rəf'ət.

[HƏ, DE GÖRÜM, NƏ OLDU BƏS, AY BALAM, İDDƏALARIN?]

(Səh.97)

İkinci dövlət dumasının bağlanması ərəfəsində yazılmış bu şeir İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (12 may 1907, №19) imzasız çap olunmuşdur.

Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Mən deyən oldum, olmadım?” adı ilə verilmişdir.

¹ Cövhəri-nəfsinə ifadəsi əvəzinə İlk dörd nəşrdə: nəfsinin əslinə.

² Atabəy Ə'zəm (Mirzə Ələsgər xan) (1857 – 1907) – O zaman İranın baş naziri idi. 1905-1911-ci illər inqilabı ərefəsində İranı dəhşətli acliq bürülmüş, xalq hərəkatı güclənmişdi. Baş nazir əleyhinə Tehran, Təbriz və başqa şəhərlərdə vərəqələr yayılırdı. Xalq hərəkatının təzyiqi altında şah Atabəy Ə'zəmi baş nazir vəzifəsindən azad etmiş və onun yerinə digər qəddar əksinqilabçını – Eynüddövləni təyin etmişdi.

³ Mən də dedimmi ifadəsi əvəzinə son üç nəşrdə: mən demədimmi.

[EY Kİ GUYI ŞƏRƏFI-NƏFS BEƏDLƏSTÜ BECUD]

(Səh.98)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (19 may 1907, №20) imzasız çap olunmuşdur. Yalnız ilk dörd nəşrə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Pəndi-həkimaneyi-Laqlağı” adı ilə verilmişdir.

Bu satira Sədi Şirazinin:

*“Şərəfi-mərd de cudəstü kəramət be sücud,
Hər ki, in bər do nədarəd ədəməş beh zi vücud”*

– beyti ilə başlanan qəzəlindən təzmindir.

[FƏ'LƏ, ÖZÜNÜ SƏN DƏ BİR İNSANMI SANIRSAN?!]

(Səh.100)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (26 may 1907, №21) imzasız çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “İnsanmı sanırsan?” adı ilə verilmişdir.

¹ Edəməz sözü əvəzinə dördüncü nəşrdə: ödəməz.

² Ehsanımızın şükrünü küfranmü sanırsan misrası bütün nəşrlərdə: Ehsanımızın küfrinü şükranmü sanırsan?

[TƏNİ-ADƏMİ ŞƏRİFƏST BE NANİ-ADƏMİYYƏT]

(Səh.102)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (2 iyun 1907, №22) imzasız çap olunmuşdur. Yalnız İlk dörd nəşrə daxil edilmişdir. Birinci və ikinci nəşrdə “Bakıda verilən “Həqaiq” jurnalının 3-cü nömrəsində külliyyati-Sədidi dən nəqlən dərc edilmiş bir qəzələ nəzirə” qeydi ilə, üçüncü və dördüncü nəşrdə isə “Adəmiyyət” adı ilə verilmişdir.

Bu şeir Sədinin 1907-ci ildə “Həqaiq” jurnalının 8 may tarixli 3-cü nömrəsində dərc edilmiş “Şərafətə-adəmi” adlı qəzəlinə nəzirədir. Həmin qəzəl budur:

*“Təne adəmi şərif əst became adəmiyyət
Nə həmin lebase rə’nast neşane adəmiyyət.
Xoro xabo xəşmə şəhvət şəğəb əsto
Həyəvan xəbər nədarəd ze cəhane adəmiyyət.
Behəqiqt adəmi baş və gər nə morğ danəd
Ke həmi soxən beguyəd bezəbane-adəmiyyət.
Əgər in dərənde xui ze təbiətət bəmirəd,
Həmə ömr zende başı berəvane adəmiyyət,
Təyərane teyr didi to ze pay-bəndə şəhvət,
Bedər ay ta bebini təyərane adəmiyyət”.*

1 Be zənani-adəmiyyət ifadəsi əvəzinə ikinci, üçüncü və dördüncü nəşrlərdə: be zəbani-adəmiyyət.

[NAƏHL OLANA MƏTLƏBİ ANDIRMAQ OLURMU?!]

(Səh.103)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (1 iyul 1907, №21) imzasız çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Mətləbi andırmaq olurmu?” adı ilə verilmişdir.

¹ *Andırmaq* sözü birinci nəşrdə iki yerdə: *qandırmaq*.

² *Bid’at* sözü əvəzinə son dörd nəşrdə: *adət*.

[PAH ATONNAN, NƏ AĞIR YATDI BU OĞLAN, ÖLÜBƏ!]

(Səh.105)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (8 iyul 1907, №25) imzasız çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Ölübə!” adı ilə verilmişdir.

TƏRANEYİ-ƏSİLƏNƏ

(“*Nə soxulmusan arayə, a başı bələli fə'lə?!*”)

(Səh.106)

İlk dəfə “Bəhlul” jurnalında (14 iyul 1907, №5) imzasız çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “A başı bələli fə'lə!..” adı ilə verilmişdir.

¹ Bir ibarə ifadəsi dördüncü nəşrdə: *pür-ibarə*.

LEYLİ-MƏCNUN

(“Ey dövlətimin zəvalı oğlum!”)

(Səh.110)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (15 iyul 1907, №26) imzasız çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Oğlum” adı ilə verilmişdir.

Bu şeir Füzulinin “Leyli və Məcnun” poemasında Məcnuna atası tərəfindən edilən nəsihətə bənzətmədir. Nəsihət belə başlanır:

*“Ey cövhəri-canumin həvəsi,
Vey dideyi-bəxtimin ziyası!
Derdim olasan mənim pənahum,
Fəxrim, şərəfim, ümidgahum!..”*

¹ Bəzi oxumuş ifadəsi İlk beş nəşrdə: bə’zən oxumuş.

² Bə’ziləri bir tərəfdə xəlvət misrası dördüncü nəşrdə verilməmiş, bunun əvəzinə Bə’zisi gəzib də kiştzarı misrası təkrar çap olunmuş, bununla da vəzn və qafiyə pozğunluğu meydana çıxmışdır.

[MƏZLUMLUQ EDİB BAŞLAMA FƏRYADƏ, ƏKİNÇİ!]

(Səh.113)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (24 iyul 1907, №27) imzasız çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Son dörd nəşrdə “Əkinçi” adı ilə verilmişdir.

¹ Bu misra ilk dörd nəşrdə: Bəsdir bu qədər başlama fəryadə, əkinçi!

² A balam ifadəsi əvəzinə İlk dörd nəşrdə: a gədə.

[ƏLMİNNƏTÜ-LİLLAH Kİ, “DƏBİSTAN” DA QAPANDI!]

(Səh.117)

“Dəbistan” jurnalının bağlanması münasibəti ilə yazılan bu şeir ilk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (29 iyul 1907, №28) imzasız çap olunmuşdur.

Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Dəbistan” da qapandı!” adı ilə verilmişdir.

¹ “Dəbistan” – 1906-1908-ci illərdə Bakıda uşaqlara məxsus iki həftədə bir nəşr olunan şəkilli jurnal idi. İlk nömrəsi 1906-ci il aprelin 16-da çıx-

mışdır. Naşir və redaktorları Məhəmməd Həsən Əfəndizadə və müəllim Əliskəndər Cəfərzadə idi (1906-ci ilin 7 dekabrında çıxan 16-ci nömrədən etibarən naşir və redaktoru Ə.Cəfərzadə olmuşdur). “Dəbistan”a əlavə şəklində ayda bir dəfə “Valideynə məxsus vərəqə” də buraxılırdı ki, burada əsasən ev tərbiyəsindən bəhs edilirdi. Jurnalda M.Ə.Sabir, A.Şəhhət, H.Zərdabi, M.Hadi, F.Köçərli, A.Şaiq, S.M.Qənizadə, A.Divanbəyoglu, R.Əfəndizadə və başqaları fəal iştirak etmişlər.

Şeir yazıldığı vaxt, 1907-ci il iyunun 4-də çıxan 8-ci nömrədən sonra “Dəbistan”ın nəşri dayanmışdı. Növbəti 9-cu nömrəsi təxminən doqquz aylıq fasılədən sonra, 1908-ci il martın 10-da buraxılmışdır.

Gənc nəslin əqli, zehni inkişafına istiqamət vermək, onları doğma vətəninə və xalqına məhəbbət ruhunda tərbiyə edib böyütmək kimi nəcib bir məqsəd izləyən “Dəbistan”ın 1-ci nömrəsində çap olunmuş program yazısında deyilirdi: “Hal-hazırda qeyri lisanlıarda olan kitablara nisbətən öz ana dilimizdə ən əlzəm dərs kitabları və əldə qiraət ediləcək kitabçılar tapmıyoruz.

Bu səbəbə bizim xahişimiz budur ki, təb’ və nəşrinə başladığımız uşaqlara məxsus “Dəbistan” jurnalı vasitəsilə bu yolda qüvvəyi-acızanəmizdən gələn qədər türk milləti-nəcibəmizin balalarına bir xidmət göstərək. Və ümidişim budur ki, millətimizin balalarının lap uşaqlıqdan əql, zehin, əxlaqihəsənə və həsiyyatların oyandırıb, günbəgün tərəqqi etmələrinə səbəb olaq, onlardan zəhmətkəş, millətparəst və vətənpərvər cavanlar yetirək”.

“Dəbistan” jurnalı nəşrinin lap ilk aylarından ciddi bir çətinlik qarşısında qaldı: illik abunəçilərinin sayı o qədər də çox olmayan (jurnalın cəmi iki yüz abunəçisi var idi) “Dəbistan”ın alıcıları, müştəriləri getdikcə azalmaqdır idi.

Bu hal “Dəbistan” naşirlarının haqlı narahatlığına, təşvişinə səbəb olmaya bilməzdi. Yaranmış vəziyyətlə əlaqədar olaraq, 1906-ci ilin dekabr ayından etibarən jurnalın iki naşirinin biri bu işdən tamamilə uzaqlaşır, idarənin “zərər və ziyanə mütbəhəmmil olduğuna” dair ara-sıra xəbərlər dərc edilməyə başlayır (1906, №16).

Nəşrinin ikinci ilinə qədəm qoyarkən “Dəbistan” jurnalının vəziyyət son dərəcə ağırlaşmışdı. Redaktorun səyinə və cidd-cəhdlerinə baxmayaraq, jurnalın müştəriləri nəinki artmamış, hətta xeyli azalmışdı. Belə çətin vəziyyətdə jurnalın redaktoru “Dəbistan”ın bəyani-hali” adlı böyük bir məqalə ilə oxucularına müraciət etmiş (1907, №8) və jurnalın bağlanması səbəbləri haqqında yazmışdır: “Indi “Dəbistan” ikinci səneyi-intişarına, yəni iki yaşına çatdı. İki yaşına çatanadək nə üsrət və nə zəhmətlər çəkdi! Bainhəmə, bu müddətdə onun hər növ maddi və mənəvi zəhəmatına mütbəhəmmil olub, əlimizdən gələn səy və guşisi müzayiqə etmədik. Nə etmək, iş getdikcə ağırlaşdı, minbəd onun məsarifinə və zəhmətinə davam etmək bir müəllimin qüdrət və iqtidarında olmayan məqama vardı... Hal və əhval boy� iкən “Dəbistan”ı tətil etməkdən başqa nə edə bilərəz?! Çünkü hər əsərin davamı

tərəfib və təşviqə bağlı olduğu kimi, əlbəttə, cəmaət tərəfindən rəğbət və təşviq görməyən “Dəbistan”ın da məhv və nabud olacağı şübhəsizdir... Buna binaən ixtisar üzrə bir neçə nüsxə daha verəcəyiz, hərgah cəmaət və cəmiyyətlərimiz tərəfindən bizim fədakarlığa qarşı bir himmət və qeyrət göstəriləməsə, ələm və yas ilə “Dəbistan”ın ruhuna həzin bir fatihə oxuyaraq millətimizin xabi-qəflətdən bidar olmasına dək tətil edəcəyik”.

Redaktorun dediyi kimi də oldu. 1907-ci il iyunun 4-də buraxılan 8-ci nömrədən sonra “Dəbistan”ın nəşri dayandı. Ana dilində nəşr olunan, çıxdığı qısa müddətdə gənc nəslin tə’lim və tərbiyəsi sahəsində xeyli iş görən, doğma xalqının mədəniyyəti, ədəbiyyatı və dilinə dair, tarix, təbiyyat, coğrafiya və elmin bir sıra başqa sahələri haqqında azyaşlı uşaqların bilik səviyyəsinə uyğun maraqlı əsərlər çap edən ilk məktəbli jurnalının bağlanması qabaqcıl elm, maarif xadimlərini, vətənpərvər ədib və şairləri kədərləndirmiş, bir çox ədəbi-bədii əsərin başlıca obyektiñə çevrilmişdir. Cəlil Məmmədquluzadə ilə Sabirin bu məsələyə həsr edilmiş şeir və felyetonu isə yüksək ideya məzmununa və satirasının kəskinliyinə görə eyni mövzuda yazılmış bütün əsərlərdən seçilməkdədir. Ədibin “Dəbistan” jurnalının bağlanması mövzusunda qələmə alıb “Molla Nəsrəddin”də dərc etdirdiyi (1907, №25), hələlik heç bir külliyyatına düşməyən həmin felyetonu məslək dostu Sabirin qələminə də qüvvət və istiqamət vermiş, xalq şairinin “Əlminnətü-lillah ki, “Dəbistan” da qapandı!” misrası ilə başlanan məşhur satirasının qələmə alınmasında mühüm rol oynamışdır.

“Dəbistan” felyetonu budur:

“Necədir, dadaş? Indi gəldin mənim sözümə? Indi bu qoca Mollanın qədrini bilərsən.

Bir il bundan qabaq sən başlayırdın “Dəbistan” jurnalı çıxartmağa və məndən məsləhət soruşduñ. Yadındadır mən sənə nə dedim? Yoxsa yadından çıxıb? Həyə yadından çıxıb, qoy yadına salım:

Mən sənə dedim “dəli olma”. Sən dedin “yox, “Dəbistan” çıxardacağam”. Mən sənə dedim “başına soyuq dəyib”. Sən dedin “yox, çıxardacağam”. Mən sənə dedim “görükür ki çox pulun var”. Sən dedin “yox, çıxardacağam”. Sonra sən mənə dedin “pəs nə qayırim?”.

Mən sənə cavab verdim ki, “həyə istəyirsən müsəlman içində bir qazançı iş başlayasan, bir qədər pul götür, özünü ver Zəngəzur və Qarabağaclarının içinə, adını qoy Hacı Əli Iskəndər və ac kəndlilərə beş manat ver, on beş manatlıq hüccət al və bir il çəkməsin ki, Qaracadağın anbar sahibi mollasından da dövlətli ol”.

Sən dedin “yox, “Dəbistan” çıxardacağam ki, məktəb uşaqları oxusunlar və qabağa gəlsinlər”.

Sən sənə dedim: “Sən sərsəmləyibsən”. Sonra sən genə məndən soruşduñ ki, “pəs nə qayırim?”

Mən sənə cavab verdim ki, “cibinə bir qələmdan qoy, saqqalını uzat, barmaqlarının uclarına həna qoy qızarsınlar və get əyləş müsəlman içində və başla ona-buna dua yaz”.

Sən dedin “yox, “Dəbistan” çıxardacağam ki, millət oxusun və gözünü açısn”.

Mən sənə dedim ki, “bir az az ye, çünkü turşdu, ürəyinə dəyər”.

Sən mənə cavab verdin ki, “yox, “Dəbistan”ı çıxardacağam”. Mən səndən soruştum “kim sənin “Dəbistan”ını alacaq?”

Sən dedin “bakılılar”.

Mən sənə cavab verdim ki, “bir qabaqca özünü ver Tyomni ryad çarsusuna, gör mümkünürmü bu tərəfdən o tərəfə keçmək? Gör bir sənin bakılıların çarsuya doluşub nəyə məşguldurlar”. Sən dedin “yox, “Dəbistan” çıxardacağam.

Axırda sən genə məndən soruştun ki, “pəs nə qayırim?”.

Mən sənə cavab verdim ki, “bari beynini qaraldıb “Dəbistan” yazınca, heç olmasa dur Bakının azarxanalarının qapısında və dava salmağa gələn müsəlman övrətlərinə sataş və onlara tamaşa elə, ürəyin açılsın”.

Mən gördüm ki, bu da sənin xoşuna gəlmədi və sən genə məndən soruştun ki, “pəs nə qayırim?”.

Mən sənə cavab verdim ki, “get yat”.

Müxtəsər, əzizim, mənim nəsihətlərimin heç birisini qəbul eləmədin və lap axırda mənə dedin ki, “yox, “Dəbistan” yazacağam ki millətimə bir mənfaət olsun”.

İndi, daduş, kefin necədir? Gətir görüm neçə müştərin var? De görüm neçə müsəlman şagirdi sənin “Dəbistan”ını oxuyur? Gətir görüm, hanı “Dəbistan” in qədrini bilənlər?

Mən sənə demədimmi “biz müsəlmanlara “Dəbistan”-zad lazım deyil?” Və bir də həndi hələ xalqdan nə istəyirsən? Hələ indi ki yaydır: qovun-qarpız vaxtı, nə “Dəbistan”bazlıqdı?

Belədi, qardaşım, belədi dadaşım. Inan mənim sözümə ki belədi. And içməyə ştraf qoymasayırlar, hər nəyə desən and içərdim ki belədi.

İndi də ki qovun-qarpız vaxtı, nə “Dəbistan”bazlıqdı?”

² “Ülfət” – 1905-1907-ci illərdə Peterburqda tatar dilində senzorsuz buraxılan “siyasi, elmi bir qəzetə” idi. İlk nömrəsi 1905-ci il dekabr ayının 11-də çıxmışdır. Naşir və redaktoru Əbdülrəşid İbrahimov idi. (Müxtəlif vaxtlarda müvəqqəti redaktor və naşiri Əhməd Müñir İbrahimov olmuşdur). Bu qəzetdə M.Ə.Sabirin də bə’zi şe’rləri çap edilmişdir.

³ “Bürhani-tərəqqi” – 1906-1911-ci ilərdə Həştərxanda müəyyən fasılələrlə nəşr olunan dindar, təəssübkeş bir qəzet idi. İlk nömrəsi 1906-ci il iyun ayının 8-də çıxmışdır. Naşir və redaktoru Mustafa Lütfi Ismayilov Şirvanski idi. Qəzetdə yerli müəlliflərlə yanaşı, N.Nərimanov da iştirak etmiş,

“elmi və fənni” mövzularda bir sıra məqalələr (“Tibb və islam” və s.) dərc etdirmişdir. Burada habelə, M.Ə.Sabir, M.Hadi və başqlarının da bəzi əsərləri çap olunmuşdur.

1907-ci ilin iyun ayının axıllarında “Bürhani-tərəqqi” qəzetiinin nəşri dayanmışdır. Təxminən beş ay sonra qəzetiñ məğzi yenidən bərpa olunmuş və 1907-ci ilin 18 noyabrında növbəti 1-ci nömrəsi buraxılmışdır.

⁴ “Həmiyyət” – 1907-ci ildə Həştərxanda həftədə bir dəfə nəşr olunan “siyasi, elmi, fənni, ədəbi, iqtisadi və ticari... cəriideyi-islamiyyə” idi. İlk nömrəsi 1907-ci il aprel ayının 1-də çıxmışdır. Naşiri və baş redaktoru Mustafa Lütfi Ismayilov Şirvanski idi.

⁵ “Rəhbər” – 1906-1907-ci illərdə Bakıda nəşr olunan, Qafqaz və Rusyanın, xüsusən Rusiya müsəlmanlarının məişətindən, “ədəbiyyatdan, üsulitalim və tərbiyədən bəhs edən” jurnal idi. Naşiri və redaktoru müəllim Mahmudbəy Mahmudbəyov idi. İlk nömrəsi 1906-ci il sentyabr ayının 24-də çıxmışdır.

Həmin nömrədə “Ifadeyi-məram” adlı redaksiya məqaləsində jurnalın nəşri, məzmunu və ideya istiqaməti haqqında deyilir: “...Biz bir neçə Badkubə müəllimləri açıq və sadə dil ilə yazılmış, tərbiyə və tə’lim üsulundan, ədəbiyyatdan və ictimai məişətdən bəhs edən aylıq bir jurnal nəşr etməyə şüru etdik”. Jurnalda F. Köçərli, M.Ə.Sabir, A.Səhhət, R.Əfəndizadə, S.M.Qənizadə və başqa müəlliflər iştirak etmişlər.

⁶ “Irşad” – 1905-1908-ci illərdə Bakıda nəşr olunan gündəlik ictimaiyyəsi qəzet idi. İlk nömrəsi 1905-ci ilin 17 dekabrında, son nömrəsi isə 1908-ci il iyun ayının 25-də çıxmışdır. Redaktoru Əhmədbəy Ağayev (bir müddət müvəqqəti redaktoru Haşimbəy Vəzirov olmuşdur), naşiri isə İsabəy Aşurbəyov (sonralar Bəşirbəy Aşurbəyovla birlidə) idi. Qəzətdə burjua mühərrirlərindən əlavə, Ü.Hacıbəyov, N.Nərimanov, S.M.Əfəndiyev, M.Ə.Sabir, A.Səhhət, H.I.Qasımov, F.Köçərli, R.Əfəndizadə, Ə.Qəmküsər, Ö.F.Nemanzadə, S.M.Qənizadə, A.Sur, M.S.Axundov və başqları kimi yazıçı və ictimai xadimlər öz yazıları ilə iştirak etmişlər.

Şeir yazıldığı vaxt, 1907-ci ilin 20 iyununda çıxan 115-ci nömrədən sonra “Irşad” qəzetiñ nəşri dayanmışdı. Qəzetiñ növbəti 116-ci nömrəsi təxminən dörd aylıq fasılədən sonra, 1907-ci il noyabr ayının 17-də buraxılmışdır.

⁷ “Təkamül” – 1906-1907-ci illərdə Bakıda çıxan bolşevik qəzeti idi.

Həftədə bir dəfə naşr olunan bu qəzetiñ ilk nömrəsi 1906-ci ilin 16 dekabrında, son nömrəsi isə 1907-ci il mart ayının 26-da çıxmışdır. Qəzetiñ rəsmi redaktor və naşiri Mehdi bəy Hacınski olsa da, ideya istiqamətini bolşeviklər təyin edirdilər. Qəzətdə görkəmli ictimai xadimlərlə yanaşı, M.Hadi, Ə.Cənnəti kimi şair və yazıçılar da iştirak etmişlər.

İlk nömrədə redaksiya heyəti tərəfindən buraxılan “Nəyə xidmət ediriz?” adlı baş məqalədə qəzetiñ məzmunu və ideya istiqaməti belə səciyyələndirilmişdir:

“Bizim xidmət etdiyimiz, yolunda can qoyub, onun hər bir məna-

fe və hüququnun qaravulunda durduğumuz həman işçilər, həman füqərayikasıbədir.

Biz hər bir surət və şəkildə olsa, zülm, təəddi, cəbr və zorun əleyhinə iş görəcəyiz. Biz insaniyyətin və hər bir millətin qismi-əzəmi olan fəqirlər və məzəlumlar tərəfdarıyız, onların mənafə və hüquqlarının xidmətçisi və gözətçisiyiz...”

UÇİTELLƏR

(“Tövqif edilmişdi mağıl Gəncə siyezdi”)

(Səh.118)

İkinci müəllimlər qurultayı ərəfəsində yazılın bu satira İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (12 avqust 1907, №30) imzasız çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir.

¹ *Düşdü tavyuğu dövriyə ifadəsi bütün nəşrlərdə: düşdü tavyuğu turşuya.*

² “*Nicat*” – Bakıda təşkil olunmuş xeyriyyə cəmiyyəti idi. Müəllimlər qurultayı bu cəmiyyətin təşəbbüsü ilə çağırılmışdır.

³ *Həm xərc ola, həm mayeyi-zəhmət ifadəsi son dörd nəşrdə həm xərc ola mayeyi-zəhmət şəklində getdiyindən məna və vəzn pozulmuşdur.*

[VƏQTA Kİ, QOPUR BİR EVDƏ MATƏM]

(Səh.112)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (20 avqust 1907, №31) imzasız çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Ehsan” adı ilə verilmişdir.

İstər jurnalda, istərsə birinci və ikinci nəşrdə şeirdən əvvəl belə bir qeyd vardır: “Rəcaizədə Məhmud Əkrəm bəy əfəndi həzrətlərinin “Yad et” ünvanlı əş arına nəzirə”.

Bu satira Rəcaizadə Mahmud Əkrəmin 1907-ci ildə “Füyuzat” jurnalının 2 iyul tarixli 21-ci nömrəsindəki “*Yad et!..*” şerinə nəzirədir. Rəcaizadənin həmin şerinin İlk bəndi belədir:

“Vəqta ki, gəlib bəhar... yeksər
Əşyadə ə'yan olur təğəyyür;
Vəqta ki, həzar eşqərvər
Yarpaqlar ilə edib təsəttür,
Bilməm kimə qarşı həsrətindən
Başlar nəvəhatə bitəəxxür...

Qıl göy üzünün lətafətindən
Safiyəti-üşmi təxəttür,
Yad et bəni, bir dəqiqə yad et!..”

FƏXRİYYƏ

(“*Hərçənd əsirani-qüyudati-zəmanız*”)

(Səh.123)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (26 avqust 1907, №32) imzasız çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Beşinci və altıncı nəşrdə sərlövhəsiz verilmişdir.

Bu satira Ə.Cənnətinin 1907-ci ildə “Füyuzat” jurnalının 7 avqust tarixli 24-cü nömrəsindəki “Fəxriyyə” adlı şerinə cavab olaraq yazılmışdır. Cənnətinin şerinin ilk bəndi belədir:

“*Hərçənd düçarı-mihəni-əhli-cəfayız,
Hərçənd bu əyyamda pabəndi-bələyiz,
Ey xar görən bizləri, bizlər niycəbayız,
Meydani-həmisiyətdə ələmdarı-vəfayız,
Turanhlarız, sahibi-şə'nü şərəfiz biz!
Əslafımızın naibi xeyrülxələfiz biz!..*”

¹ Məlik şah (1055-1092) – Səlcuq hökmdarı idi. Atası Alp Arslan ölündən sonra hakimiyyət başına keçmişdi. O, öz hakimiyyəti dövründə (1072 – 1092) səlcuqilərin hökmranlığını Azərbaycanın şimal vilayətlərində də möhkəmləndirməyə çalışmış, 1086-ci ildə Gəncə üzərinə qoşun göndərib oranı talan etdirmişdi.

Beləliklə, Gəncə və bütün Aran səlcuqilərin əsarəti altına düşmüştü. 1092-ci ildə Məlik şah ölündən sonra Səlcuq dövləti dağılmağa başlamışdır.

² Çingizhan (Temuçin) (1155-1227) – Monqol xanı və sərgərdəsi idi. Onun hakimiyyəti dövründə (1206-1227) Monqol dövləti təşkil olunmuşdur. O, qoşu dövlətlərin feodal dağınıqlığından istifadə edərək, Şimali Çin, Şərqi Türkistan, Xarəzm dövləti və başqa ölkələrə bir sıra işğalçı yürüşlər etmişdir.

1220-ci ildə Çingizhanın süvari dəstələri İrana, sonra isə Azərbaycana soxulmuş, Təbriz, Marağa, Gəncə, Şamaxı və s. şəhərləri çapib talaşmışdı.

³ Xarəzm dövləti – 1220-ci ildə Çingizhan qoşunlarının basqını nəticəsində süquta uğramışdı.

⁴ Birinci nəşrdə bu misra ilə son misranın yeri dəyişik getmişdir.

5 Səlib yürüşləri – XI-XIII əsrlərdə Qərbi Avropa feodallarının Beytülmüqəddəsi “kafir” müsəlmanların hakimiyyətindən “xilas etmək”, katolisiz-

mi müdafiə edib yagmaq və s. kimi dini şüarlar altında apardıqları işgalçılıq yürüşləri idi. Yürüşlər katoliklərin təşəbbüsü ilə aparılmışdı və əsasən Yaxın Şərqi ölkələrinə, Pribaltikaya, Şərqi Avropanın slavyan xalqlarına qarşı çevrilmişdi.

⁶ Qaraqoyunlu – XV əsrin birinci yarısında yaranmış feodal dövləti idi.

1468-ci ildək yaşamışdır. Paytaxtı Təbriz olan bu dövlətin tərkibinə Kürdən cənuba doğru uzanan Azərbaycan torpaqları, Ermənistən, Gürcüstan və ərəb İraqı daxil idi.

⁷ Ağqoyunlu – XV əsrin ikinci yarısında yaranmış feodal dövləti idi. 1467-ci ildə baş vermiş vuruşmadan sonra Qaraqoyunlu dövləti süquta uğradı və yeni Ağqoyunlu dövləti yarandı. Dövlətin paytaxtı Təbriz idi. Bu dövlət özünün ən qüdrətli dövründə Kürdən cənubda olan Azərbaycan vilayətlərini, Ermənistəni, Diyarbəkri, Gürcüstanı, ərəb İraqını, Gilan, Mazandaran və Xorasandan başqa, İranın qalan vilayətlərini əhatə etmişdi.

⁸ Teymur, Teymurləng (Topal Teymur) (1336-1405) – Orta Asiya sərkərdəsi və istilaçısı idi. O, öz hakimiyyəti dövründə (1370-1405) böyük qüvvə ilə Azərbaycana hücum etmişdi.

⁹ İldırım Bayezid (1360-1403) – 1389-1402-ci illərdə Türkiyə sultani olmuşdur. Atası I Sultan Muradın vəfatından sonra taxta çıxmış və öz sələflərinin istilaçılıq siyasetini davam etdirərək, Avropa və Asiyada geniş ərazi tutmuşdu.

1402-ci ildə Anqara ətrafındaki vuruşmada əsir alınmış və əsirlikdə də ölmüşdür.

¹⁰ Toxtamış (?-1406) – Qızıl Orda xanı idi. 1385-ci ilin sonları, 1386-ci ilin əvvəllərində böyük bir qoşunla Azərbaycana soxulmuş, Şirvan, Təbriz, Marağa və s. şəhərləri talan etmişdi.

¹¹ Al qanına ifadəsi əvəzinə İlk dörd nəşrdə: öz qanına.

¹² Qızıl Orda – XIII əsrin 40-ci illərində monqol istilası nəticəsində Orta Asiya və Şərqi Avropanın geniş ərazisində yaradılmış feodal dövləti idi. XV əsrin axırlarına qədər davam etmişdir.

¹³ Talan sözü İlk dörd nəşrdə: viran.

¹⁴ Bu bənd son iki nəşrdə verilməmişdir.

¹⁵ Şah İsmayıл (1468-1524) – Səfəvilər sülaləsinin banisi, Azərbaycanın görkəmli dövlət xadimi və şairi idi. 1502-1524-cü illərdə Azərbaycan və İran şahi olmuşdur. Öz hakimiyyəti dövründə elm və incəsənətin inkişafına kömək göstərmişdir. “Xətai” təxəllüsü ilə Azərbaycan dilində şeir divanı, “Dəhnəmə”, “Nəsihətnamə” və s. kimi əsərlər yazmışdır.

¹⁶ Sultan Səlim (1467-1520) – 1512-1520-ci illərdə Türkiyə sultani olmuşdur.

Səfəvi dövlətinə qarşı mübarizə aparmış, bu dövlətin ərazisində yaşayan 40 mindən artıq adamı edam etdirmişdi. Səfəviləri müsəlman dininin düşməni e'lan etmiş və öz işgalçi yürüşünü “islamın müdafiəsi” şüarı altında aparmışdır.

¹⁷ Nadir şah (1688-1747) – 1736-1747-ci illərdə Iran şahı olmuşdur. İran feodallarının mənafeyi üçün Azərbaycan, Ermənistan, Gürcüstan, Dağıstan, Buxara xanlığına və s. yerlərə işgalçi yürüşlər etmişdir. 1747-ci ildə sui-qəsd nəticəsində öldürülmüşdür.

¹⁸ Onsuz da əgərçənd ki ifadəsi son dörd nəşrdə: onsuz da ki, hərçənd ki.

QORXURAM

(“*Payi-piyadə düşürəm çöllərə*”)

(Səh.125)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (2 sentyabr 1907, №33) imzasız çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir.

Şeirin nəşrindən təxminən yarım ay sonra, jurnalın 1907-ci il sentyabrın 17-də çıxan 35-ci nömrəsində Iranda məşrutə uğrundakı mübarizəni öks etdirən bir şəkil çap olunmuşdur. Şəkildə Tehranin nüfuzlu müctəhidi, məşrutə əleyhdarlarından olan Şeyx Fəzlullah bir tərəfdən, Məhəmmədəli şahın tərəfdarı, iri feodal quldur dəstəsi ilə məşhur Rəhim xan da digər tərəfdən məşrutənin üzərinə hücum edir. Şəklin altında Sabirin şerinin bəzi misraları eynilə, bəzi misraları da kiçik dəyişikliklə çap olunmuşdur. Həmin parça budur: “Müxtəlif insan görürəm, qorxmoram,

*Leyk bu qorxmazlıq ilə, doğrusu,
Mollayı xannan görürəm, qorxuram.
Bisəbab qorxmoram, vəchi var:
Məclisi pozğun görürəm, qorxuram,
Milləti cahil görürəm, qorxuram!..”*

1 Dağlara sözü üçüncü və dördüncü nəşrlərdə: çöllərə.

2 Bu beyt dördüncü nəşrdə verilməmiş, İlk üç nəşrdə isə sonrakı beytlə yeri dəyişdirilmişdir.

[BƏ'Zİ YERLƏRDƏ TƏSADÜF OLUNUR AŞA, ƏTƏ]

(Səh.127)

İlk dəfə “Bəhlul” jurnalında (13 sentyabr 1907, №6) imzasız çap olunmuşdur.

Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Verərəm... vermərəm!..” adı ilə getmişdir.

¹ Dönürəm daşa ifadəsi jurnalda dönüm daşa şəklində getdiyindən vəzn pozulmuşdur.

² “Bəhlul” – 1907-ci ildə Bakıda “Molla Nəsrəddin”in təsiri ilə nəşrə başlayan, ayda iki dəfə nəşr olunan “məzhəkə səyagında siyasi, fənni, ədəbi, iqtisadi və ictimai” jurnal idi. İlk nömrəsi may ayının 19-da, son 9-cu nömrəsi isə noyabrın 4-də çıxmışdır. Redaktoru bolşevik Ələsgər Əliyev idi. Jurnalda M.Ə.Sabir, Ə.Qəmküsər, H.I.Qasımov və başqaları iştirak etmişlər.

[MƏN BELƏ ƏSRARI QANA BİLMİRƏM]

(Səh.128)

İlk dəfə “Bəhlul” jurnalında (13 sentyabr 1907, №6) imzasız çap olunmuşdur.

Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nöşrlər daxil edilmişdir. İkinci, üçüncü və dördüncü nöşrdə “Bilmirəm” adı ilə verilmişdir.

Jurnalda satiradan əvvəl “Qana bilmirəm” adlı imzasız bir felfeton çap olunmuşdur. Şerin məzmunu və ideya istiqaməti ilə six bağlı olub, M.Ə.Sabir tərəfindən yazıldığı güman edilən həmin felyetən eynilə veririk:

“Qana bilmirəm ki, neçün bizim bu ərbablarımız xarici pirqaşçıqlarə artıq pul verməyə yerikləyirlər, amma müsəlman pirqaşçıqlarə gəldikdə kisalının ağzin hörükleyirlər?!“

Qana bilmirəm ki, neçün bizim bü müsəlman övrətləri ancaq bir abırkı müsəlman görəndə qaçırlar, amma hammal, fə'lə, suçu, gülabçıları... görəndə üzlərin açırlar?!

Qana bilmirəm ki, neçün bizim bu mollalarımız fəqir-füqəra camaatımızın zavallı övladlarına əsrə görə bir çərəkaçiyəz yazmırlar ki, gedib oxuyub insani-kamil olsunlar; amma böyüklerinə təzkir yazıb verirlər ki, xərmənlərdə dolanıb və dilənib sail olsunlar?!

Qana bilmirəm ki, neçün bizim bu dükançılarımız cüm'ə günlərində dükanların bağlılıb öz mə'bədgahlarına getmirlər doğrular kimi; amma qapı arasından xəlvət-xəlvət şey satırlar oğrular kimi?!

Qana bilmirəm ki, neçün bizim bu müsəlmanlar özlərin şapqalılarının ayaqlarına yırırlar, amma papaqlılarının başlarına çıxırlar?!

Qana bilmirəm ki, neçün bizim bu işqli cavanlarımız yolcu və dilənçi ana-bacılarımıza görəndə gözlərini yumurlar, amma o rus matuşkələrinə qarşı bir verstlikdən cumurlar?!

Qana bilmirəm ki, neçün bizim bu tirboyun, yoğunbel fəqirlər bir işə əyilməyirlər, amma bunun-onun qapılarında sulanırlar bışıklar v itlər kimi?!

Şe'r

Mən belə əsrarı qana bilmirəm!..

.....”

¹ Dolana bilmirəm ifadəsi son dörd nöşrdə: dayana bilmirəm.

MÜƏLLİMLƏR SİYEZDİ

(“Baş tutdu müəllimlərin icłasi-siyezdi”)

(Səh.129)

İkinci müəllimlər qurultayı ilə əlaqədar yazılan bu şeir İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (17 sentyabr 1907, №35) imzasız çap olunmuşdur.

Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Müəllimlər qurultayı” adı ilə, son iki nəşrdə isə sərlövhəsiz verilmişdir.

Jurnalda Sabirin bu şeri haqqında belə bir qeyd verilmişdir: “Bu şeirlər 33-cü nömrədə çap olunacaqdı. Bəzi səbəblərə görə bu nömrəyə qaldı”.

¹ 1906-ci ildə keçirilmiş birinci müəllimlər qurultayı və orada müzakirə edilən məsələlər (əlifba tədrisi, ana dili, mükəmməl dərslik yaratmaq, qız məktəbi açmaq və s.) nəzərdə tutulur.

[ÇAPMA ATINI, GİRMƏ BU MEYDANƏ, A MOLLA!]

(Səh.130)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (17 sentyabr 1907, №35) imzasız çap olunmuşdur. Yalnız son iki nəşrə daxil edilmişdir.

¹ “Molla Nəsrəddin” jurnalı nəzərdə tutulur.

² “Çehil Tuti” – “Min bir gecə” üslubunda farsca yazılmış mövhumi nağıl kitabıdır. Kitaba Tuti tərəfindən söylənən, məhəbbətdən bəhs edən qırx nağıl daxildir.

İKİ CAVABLARA BIR CAVAB

(“Loğalaşıb, a görməmiş, çox da belə fırıldama!”)

(Səh.133)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (2 oktyabr 1907, №37) imzasız çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Birinci və ikinci nəşrdə “Tazə həyat” qəzetəsində Məhəmmədzadə imzali “Sən deyən oldu, mən deyən” nəqəratlı şə'rə cəvab¹ adı, üçüncü və dördüncü nəşrdə “Sən deyən olmayıb hələ!” adı ilə, son iki nəşrdə isə sərlövhəsiz verilmişdir.

M.Ə.Sabirin “Ha, de görünüm, nə oldu bəs, ay balam, iddiaların?” misrası ilə başlanan satirası “Molla Nəsrəddin” jurnalında (12 may 1907, №19) çap ediləndən sonra “Tazə həyat” qəzetində həmin satiraya şeirlə iki cavab

yazılmışdır. Cavablardan biri qəzeti 1907-ci il 29 avqust tarixli 107-ci nömrəsində “Məhəmməd Məhəmmədzadə” imzası ilə, digəri isə sentyabrın 6-da çıxan 113-cü nömrəsində “Müsəlman” imzası ilə çap olunmuşdur.

Birinci cavabin İlk iki bəndi belədir:

*“Hə, a balam, a özgəyə verməyən öz əlindəkin,
Söyləyərik gecə-günüz iş görən əncüməndəkin.
Indi necə görür gözün əncümən əhlinin təkin,
Eyləmisən necə güman, sən deyən oldu, mən deyən?
Hani o dillərin sənin, heç daxı gəlməyir səsin,
Olmuya bir Ətabəkin ölməyi eylədi bəsin?
Sən kimi batmamışdı bu barədə nitqi heç kəsin,
Halını çox edib yaman, sən deyən oldu, mən deyən?..”*

Bu şerə nəzirə yazılmış ikinci cavab isə belə başlanır:

*“Həmə görisən, a Molla əmu, birbəbir iddiamızı,
Gör necə müstəcab edib tanrı bizim duamızı,
Verdi kəmali-lütf ilə mətləbi müddəamızı,
İndi necə oldu, Molla əmu, mən deyən oldu, sən deyən?”*

M.Ə.Sabirin “İki cavablara bir cavab” satirası jurnalda dərc ediləndən sonra M.Məhəmmədzadə “Tazə həyat” qəzetiində (12 oktyabr 1907, №144) yenidən Sabirə cavab vermişdir. Cavabin ilk bəndi belədir:

*“Hə, de, a bəxtəvar, dağıt dərdü qəmi məlalını,
Tərbiyəsiz uşaq ilə, xoştər elə xəyalını,
Vardi nə eybi, yoxlarıq biz də sənin kəmalını,
Mən dediyim olub, olar, sən deyən olmaz olmasa!..”*

¹ Mirzə Əbülhəsən xan – Kəmsəvad bir adam idi. Dostluq və vasitə ilə iş başına keçmişdi. Şair bununla müxtəlif vasitərlə hakimiyyəti əlinə alan bəzi İran hakimlərinə işarə edir.

[SOLDUMU GÜLZARIN, EY FAIQI-NE'MAN PƏSƏR]

(Səh.134)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (20 oktyabr 1907, №39) imzasız çap olunmuşdur. Yalnız ilk dörd nəşrə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Töhmət” adı ilə verilmişdir.

Şeir “Molla Nəsrəddin” jurnalının əməkdaşlarından biri olan Ömrə Faiq Nemanzadənin çar hökuməti tərəfindən tutulması münasibəti ilə yazılmışdır.

¹ Dağı-kədər ifadəsindəki dağı sözü birinci nəşrdə getməmiş, sonrakı üç nəşrdə isə bu ifadə sixi-kədər ifadəsi ilə əvəz edilmişdir.

² Bu misra ikinci nəşrdə üç bəndin sonunda çap olunmamışdır.

³ İstəmə hürriyyəti fə’leyi-möhtac tək misrası heç bir nəşrdə verilməmiş, bunun əvəzinə “Dad məni dutdular” söyləmə durrac tək misrası mətnə daxil edilmişdir.

[EY ON Kİ, ÜLUMİ-MƏDƏNİDƏN XƏBƏRİN VAR]

(Səh.135)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (20 oktyabr 1907, №39) imzasız çap olunmuşdur. Yalnız son iki nəşrə daxil edilmişdir.

¹ Şərin sözü jurnalda: şərərin.

SUAL-CAVAB

(“ – Görəmə! – Baş üstə, yumaram gözlərim”)

(Səh.137)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (26 oktyabr 1907, №40) imzasız çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Son iki nəşrdə sərlövhəsiz verilmişdir.

İFTARDAN BİR GÖVTAR, YA MƏCMUƏDƏN BİR LÖQMƏ

(“Atmış niqabi-hüsseinin məcmuəyi-təvangər”)

(Səh.138)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (11 noyabr 1907, №42) imzasız çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Ey vaizi-süxənvər!..” adı ilə, son iki nəşrdə isə sərlövhəsiz verilmişdir.

Jurnalda sərlövhədən sonra belə bir qeyd vardır: “Nəzirə ustadi-möhtərəm Əkrəm bəyə...”

Bu satira Rəcaizadə Mahmud Əkrəm bəyin 1907-ci ildə “Füyuzat” jurnalının 7 oktyabr tarixli 29-cu nömrəsində çap olunmuş “Bəhardan bir yapraq, yaxud zümzümədən bir nəğmə” adlı şerini nəzirədir. Şerin İlk bəndi belədir:

*“Atmış niqabi-hüsnün məhbubeyi-zərəfsər,
Qırlar yəşil geyinmiş... açmış bütün çiçəklər,
Ahəngəz gülşən mürğani-eşqərvər...
Cari səfadə culər... sari həvayə ənbər...
Əksi-səhabı-rəngin... zilli-cibali-əxzər
Dəryayı-lacılıvərdə olmaqdə zinətavər.
Dəryayı-lacılıvərdə olmaqdə zinətavər.
Ənvar içində aləm... aşvaq içində hər yer...
Fəsli-bəhardır bu... ey dilbəri-səmənbər!
Quşlar çəmənsiz olmaz!..
Könlüm də sənsiz olmaz!..”*

[BİMƏRHƏMƏT Ə'YANLARINA ŞÜKR, XUDAYA!]

(Səh.140)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (16 dekabr 1907, №47) imzasız çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Mabə”di var, amma...” adı ilə verilmişdir.

¹ 1907-ci ildə bir neçə silahlı soyğuncu Bakının İçəri şəhərindəki müsəlman qadın hamamına daxil olub, qadınları qarət etmişdi. Bu barədə o zamankı matbuatda bir sira materiallar çap olunmuşdu.

C.Məmmədquluzadənin “Molla Nəsrəddin” jurnalında Sabir şerindən iki nömrə əvvəl dərc edilmiş “Həyat” felyetonunda (2 dekabr 1907, №45) deyilirdi:

“...Sədi bunu da bilirmiş ki, Bakıda müsəlman cavanları əllərində revol və xəncəl bir gün tökülcəklər Ağa Mikayıl hamamına və çılpaq müsəlman övrətlərinin üstə hücum çəkib, onların paltarlarını qarət edəcəklər...”.

Diqqətli müşahidələr göstərir ki, Sabirin bir sira satiralarının yaranması prosesində mətbuat səhifələrində çap olunmuş ayrı-ayrı əsərlərin, hətta xəbərlərin mühüm rolü olmuşdur. Eyni sözləri “Bimərhəmət ə'yanlarına...” satirası haqqında da demək olar.

MƏKTUB

(“Molla dayı, etmə şərarət belə”)

(Səh.141)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (23 dekabr 1907, №48) imzasız çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə

“...Dəyiş səhbəti” adı ilə verilmişdir.

¹ *Sə'fəs, qərşət* – köhnə tədris üsulunda tə'lim edilən əbcəd sözləridir.

[TÖHMƏT EDİR QƏZETÇİLƏR, – MƏ’ŞƏRİ-NASI
BİR BELƏ!..]

(Səh.142)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (30 dekabr 1907, №49) imzasız çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Bir belə!..” adı ilə verilmişdir.

¹ Məryəm – Dini rəvayətə görə, İsa peyğəmbərin anasıdır. Bütün dinlərin tarixində atasız olan guya yalnız İsa peyğəmbərdür. Şeirdə kinayə ilə həmin əhvalata işarə olunmuşdur.

1908

[DAŞ QƏLBLİ INSANLARI NEYLƏRDİN, İLAHİ?!]

(Səh.145)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (6 yanvar 1908, №1) imzasız çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Neylərdin ilahi?!” adı ilə verilmişdir.

SUAL-CAVAB

Cavan-qoca

(“ – Şəhri-məlumunuzun vəz’ü qərarı necədir?”)

(Səh.147)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (13 yanvar 1908, №2) imzasız çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Təzə və köhnə” adı ilə verilmişdir.

¹ *Nuh* – Əfsanəyə görə, peyğəmbərlərdən biridir. “Nuh tufani” haqqındaki əsatirdə tufandan sonrakı insanlığın İlk nümayəndəsi kimi göstərilmişdir.

“Necə görmüşdüsə Nuh” ifadəsi qədimlik, köhnəlik mənasında işlənmişdir.

² *Danışır bir paramız ifadəsi* ilk nəşrdə: Bir paramız danışır.

SƏBİR

(“Ta gəlirik biz də bir az anlayaq”)

(Səh.148)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (20 yanvar 1908, №3) imzásız çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Son dörd nəşrdə “Tək səbir” adı ilə verilmişdir.

¹ Məclisi-ə'yanda ifadəsi dördüncü nəşrdə: ölkədə, hər yanda.

FİŞİNCAN

(“Sanma əzdikcə fələk bizləri viranlıq olur”)

(Səh.149)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (27 yanvar 1908, №4) imzásız çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir.

[ALDANMARAM Kİ, DOĞRUDUR AYININ, EY ƏMU!]

(Səh.150)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (3 fevral 1908, №5) imzásız çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Ey əmu!” adı ilə verilmişdir.

¹ Pul sözü dördüncü nəşrdə: nəf”.

BİZƏ NƏ?!

(“Gər bu il xəlqi təbah etdi giranlıq, bizə nə?!”)

(Səh.151)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (24 fevral 1908, №8) imzásız çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Son iki nəşrdə sərlövhəsiz verilmişdir.

C.Məmmədquluzadənin “Molla Nəsrəddin” jurnalında dərc etdirdiyi (27 yanvar 1908, №4) “Ot” adlı felyetonu Sabir satirasının yaranması üçün mövzu və material vermişdir.

Həmin felyeton budur:

“İlin hər fəslinin bir hüsnü var; amma qışın ləzzəti bir özgədir.

Bu qədər var ki, şairlər bahar fəslini hamidən artıq dost tuturlar. Kitablarda həmişə oxumuşuq ki:

Vəqt bəhar əst, xız ta betamaşa rəvim...

Ya bir özgə yerdə oxuyuruq:

*Mübarək bad mürğani-çəmənra,
Nəvasəncanı-rəngin əncümənra
Ki, əhdi novbəhar aməd tərəb cuş
Nevi-gül kərd dövrəni-kühənra...*

Bunlar hamısı köhnə sözlərdi və köhnə səliqədi. Mən inanmiram ki, bizim əsrin şairləri bahar fəslini, məsələn, qış fəslindən artıq tutalar. Doğrudur, kəndlərdə və balaca şəhərlərdə qışın o qədər bir səfəsi yoxdur, amma Tiflis kimi yerdə qış böyük bir qənimətdir və, demək olar ki, behiştə və'də olunan ləzzətlərin hamısını Tiflisdə qışda ələ gətirmək olar.

Bir ay bundan qabaq Qafqazın hər bir yerindən erməni camaatının vəkilləri cəm olmuşdular Tiflisə ki, erməni aclarına sərdardan pul istəsinlər. Həmin vəkillər yanlarıyca uzun-uzun ərizələr, siyahilər gətirmişdilər. Kəndlərin adlarını, acların sayını və istədikləri pulun qədərini adbaad, kəndbəkənd, hamısını təfsilən yazıb yekə-yekə kitablar bağlamışdilar və bu ərizələri və siyahiləri maşında səliqə ilə çap eləyib gətirib qomyuşdular sərdarın qabağına.

Erməni vəkilləri istədikləri pulun qədəri iki milyon yarımdı.

O günlərdə mən Tiflisdə küçə ilə gedərkən İrəvan xanlarından da gördüm və Qarabağ bəylərindən də bir neçə dəstə gördüm. Və görəndə yəqin elədim ki, bunlar da gəliblər müsəlman aclarına sərdardan pul istəsinlər.

Amma məlum oldu ki, bunların heç biri pul istəməyə gəlməyib. İrəvan xanları nədən ötrü təşrif gətirmişdilər, – bilmədim, amma bunu bildim ki, Qarabağ bəyləri nədən ötrü gəliblər.

Qışda Tiflis cənnətin bir guşəsinə oxşayır. Tiflisdə “Sirk” oyunu həmişə qışda başlanır. Ondan ötrü ki, müsəlman bəyləri və mülkədarları özgə vəqt kəndlərdə rəiyiyətdən bəhər yığmağa məşğul olurlar; ancaq qış fəqli bikar ola bilirlər. Kənddə də qışda oturmağın nə mə’nası? Bir yandan ac kəndlilərin ağlaşması, bir yandan da elə həman övrət-uşaq, həman övrət-uşaq, həman övrət-uşaq. Qərəz ki, heç bir ləzzəti yoxdu...

Dekabrin 27-də erməni vəkilləri sərdara ərizə verirdilər və elə həman gün Qarabağın qoca və cavan bəyləri “Sirk”də əvvəlinci cərgədə oturub sirk qızlarının çılpaq topuqlarına tamaşa eləyirdilər. Erməni vəkillərinin biri ağlayaağlaya ac ermənilərin əhvalını sərdara nəql eləyirdi: bəylər də qaqqıldayaqaqqıldıya qızların oynamağına çəpik calırdılar. Ermənilər deyirdilər:

– Aman gündüd, sərdar, bizim aclara pul ver.
Bəylər deyirdilər:
– Oxqay, Liza can, qadavi alım!

* * *

Biz yenə deyirik ki, Qarabağın kəndlərində müsəlmanlar acından ağlaşırlar.
Biz bunu neçə dəfə yazmışlıq və heç kəs bizə cavab verməyibdir ki, bu sözlər yalandı.
Və heç kəs də dinmir.

Biz neçə dəfə yazmışlıq ki, Bakıda keçən il yiğilan ianə komissiyası qırx beş min manatdan ancaq iki vaqon un göndərdi Zəngəzura ki, putu iki manatdan satılsın və min manat da göndərdi Qarabağa. Bu min manatdan da hələ heç bir acın xəbəri yoxdu. Hesab və kitab da ki, maşallah, müsəlman içində adət deyil.

Qurtardı getdi.

Hər bir müsəlman qəzetini alırsan əlinə, götürsən ki, yazılıb “maşaallah filan milyonçu, maşaallah flan millətpərəst, maşaallah flan xan, flan bəy, flan hacı, flan kərtəngələ...” Amma heç kəs yazmır ki, bir yandan da minlərcə müsəlmanlar acından ağlaşır və bir yandan da min-min manatlar xərclənlər qonaqlıqlara, şöhrət ehsanlarına, qara neftə, püstə-badama, barışniya və madama, sözü bir dəfə deyərlər adama!..

Bunlar hamısı öz yerində; amma bu da var ki, qış fəsl nə qədər gözəl olsa da, yenə bahar fəslinə bərəkət! O səbəbə ki, baharda ot bitir və acların dəxi Bakı milyonçularına ehtiyacı olmur.

Elə çöllər yaşıllanan kimi, arvad səhər yerindən durur və ac yatmış uşaqlarını oyadıb deyir:

– Vəqtı bəhar əst, xız ta bətamaşa rəvim!..”

¹ Poranlıq sözü son beş nəşrdə: boranlıq.

² Zəngəzur mahalının aclarına ianə toplananda varlıların çoxu müqavimət göstərirdi. Şeirdə həmin hadisəyə işarə olunur.

³ Qəm oynaqlarını ifadəsi son nəşrdə: qəm oylaqlarını.

BARAKALLAH

(“*Sən beləsənmiş, balam, ay barakallah sənə!..*”)

(Səh.152)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (16 mart 1908, №11) imzasız çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Son iki nəşrdə sərlövhəsiz verilmişdir.

¹ Gözündən sözü son iki nəşrdə: üzündən.

OLMUR, OLMASIN!

(“Ata: Kuçədə tullan, ey oğul, sən’ətin olmur, olmasın!”)

(Səh.155)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (23 mart 1908, №12) imzasız çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Ata və oğul” adı ilə verilmişdir.

¹Neyləsən eylə ifadəsi ikinci, üçüncü və dördüncü nəşrlərdə: böyləsən eylə.

[MADAM Kİ, HAMIYANI-ZÜLMƏT]

(Səh.157)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (30 mart 1908, №13) imzasız çap olunmuşdur. Dördüncü nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

Üçüncü nəşrdə “...Qafilanə xab et!” adı ilə verilmişdir.

Jurnalda şeirdən əvvəl belə bir qeyd vardır: “Molla Nəsrəddin”in 10-cu nömrəsində Qızdırmalı imzalı yazılın əş’ara cavab”.

Bu satira “Qızdırmalı” imzası ilə yazan M.H.Zeynalovun 1908-ci ildə “Molla Nəsrəddin” jurnalının 9 mart tarixli 10-cu nömrəsində dərc edilmiş bir şerinə cavabdır. Həmin şerin ilk bəndi budur:

“Vəqta ki, əsər nəsimi-zülmət,
Tə’sir bağışlıyar cəhalət,
Dünyadən ədəm bulur bu millət,
Hərçənd bacarmanam nübüvvət;
Amma belə göstərir zəmanət:
Bixar qalır gülli-fərasət.
Ey seyrə çıxan o gülsitanə,
Onda oxu bir duayı-rəhmət,
İndi məni kafiranə yad et!..”

Şerin başında yazılın “Şairimiz “Hop-hopa” təqdim olunur” sözleri nəzərə alınmamış və bu əsər səhv olaraq Sabirə isnad ilə ilk dörd nəşrə daxil edilmişdir.

MƏSLƏHƏT

(“Ağrin alım, ay Məşəd Sijimqulu”)

(Səh.158)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (6 aprel 1908, №14) imzasız çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir.

Bu satira Əli Nəzminin 1908-ci ildə “Molla Nəsrəddin” jurnalının 23 mart tarixli 12-ci nömrəsindəki “Məsləhət” adlı şerinə cavabdır. Əli Nəzminin şeri belə başlanır:

*“Molla, sənə eyləyirəm məsləhət:
Söylə görəüm, evlənim, evlənməyim?
Atmışı sinnim eləyibdir güzəşt,
Bir qız alıb, evlənim, evlənməyim?...”*

¹ Məşədi Sijimqulu – Şair Əli Nəzminin ən çox “Molla Nəsrəddin” jurnalında işlətdiyi gizli imzalarından biridir.

² Bu misra ikinci, üçüncü və dördüncü nəşrdə verilməmişdir.

ŞIRVAN

(“Şe’rimi, Molla dayı, zənbilə salsañ, mənə nə?!”)

(Səh.162)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (13 aprel 1908, №15) imzasız çap olunmuşdur. Yalnız son iki nəşrə daxil edilmişdir.

[BİR CİBİMDƏ ƏSKİNASIM, BİR CİBİMDƏ AĞ MƏNAT]

(Səh.163)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (13 aprel 1908, №15) imzasız çap olunmuşdur. Bütün nəşrlər daxil edilmişdir. İlk iki nəşrdə “Abdulla Cövdət bəyi təqlidi-təməsxüranə”, üçüncü və dördüncü nəşrdə isə “...Böylə ləzzətli həyat!” adı ilə verilmişdir. Jurnalda şeirdən əvvəl belə bir qeyd vardır: “Doktor Abdulla Cövdət bəyi təqlid (“Ictihad”, nömrə 4)”.

Bu satira Abdulla Cövdət bəyin 1908-ci ildə “Ictihad” jurnalının 5 aprel tarixli 4-cü nömrəsində çap olunmuş “Bir şairi-qəribin zindan yadigarı” adlı şerinə (həmin şeir sonralar “Günəş” qəzetində də (9 sentyabr 1910, №15) çap edilmişdir) nəzirədir. Şeir belə başlanır:

*“Bir yanunda yarı-məhzun, bir yanunda kainat,
Olmaz olsun boyla suzişli, fəlakətli həyat!
Pişgahı-çeşmi-canimdə vətən eylər vəfat,
Olmaz olsun boyla suzişli, fəlakətli həyat!..”*

AY HARAY!

(“Ay haray, bir neçə şair, neçə şair kimilər”)

(Səh.164)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (21 aprel 1908, №16) imzasız çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Son iki nəşrdə sərlövhəsiz verilmişdir.

¹ İstəyir sözü əvəzinə İlk dörd nəşrdə: qoymayıñ.

² Yetməzmi ki ifadəsi İlk dörd nəşrdə: yetməz kimi.

DOĞRU

(“Döğru deyən olsaydı yalançı usanardı”)

(Səh.165)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (21 aprel 1908, №16) imzasız çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. İlk iki nəşrdə sərlövhəsiz, üçüncü və dördüncü nəşrdə isə “Ağzı küləklilər” adı ilə verilmişdir.

¹ Vəfadə sözü son iki nəşrdə: vəfadər.

² Oyanardı sözü İlk dörd nəşrdə: utanardı.

DİLΒƏR

(“Ey dilbəranə tərzdə cövlan edən cocuq!”)

(Səh.166)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (28 aprel 1908, №17) “Hop-hop” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Çocuq” adı ilə verilmişdir.

Bu satira Məhəmməd Hadinin 1908-ci ildə “Tazə həyat” qəzetinin 10 və 11 mart tarixli 32 və 33-cü nömrələrində çap olunmuş “Rəhəgüzari-mətbuatdə bir şüküfeyi-məarif” adlı şerinə nəzirədir. Şerin İlk bəndi belədir:

“Ey iktisabi-elmə şitaban olan çocuq!

Ey talibi-şüküfeyi-irfan olan çocuq!

Bir tərzi dilrubalə xuraman olan çocuq!

Ağuşı-məktəbi-ədəbə can atan çocuq!

Ey kainati-izzətə sultan olan çocuq!
Ey cənnəti-səadətə rizvan olan çocuq!..”

¹ Vəfayılər sözü jurnalda: fədayılər.

BƏXTƏVƏR

(“*Oğlumuz, ay Xansənəm, bir yekə pəlvan imiş!*”)

(Şəh.168)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (12 may 1908, №19) “Hop-hop” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Baxtımız oğlan imiş!..” adı ilə verilmişdir.

1 Firdovsinin “Şahnama” dastanının əsas qəhrəmanı Rüstəm və onun göstərdiyi şücaətlərə işaret olunmuşdur.

2 Son dörd nəşrdə axırınca iki misranın yeri dəyişik getmişdir.

ÜÇ ARVAD

(“*Ax, bu uşaqlar necə bədəzatdilar!*”)

(Şəh.170)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (26 may 1908, №21) “Hop-hop” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Mətləbə əl çatmayır!..”, son iki nəşrdə isə “Üç arvadlı” adı ilə verilmişdir.

¹ Jurnalda bu misranın üzərinə çıxış əlaməti qoyulub aşağıda belə bir qeyd verilmişdir: “Əfzəl-ül-ə’mal əhməzuha”.

SƏBR ELƏ

(“*Etsə də aləm hamısı zəlzələ*”)

(Şəh.172)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (14 iyul 1908, №28) “Boynuburuq” imzası ilə çap olunmuşdur. Yalnız son iki nəşrə daxil edilmişdir.

[AY NƏNƏ, BİR QIRMIZI SAQQAL KİŞİ!]

(Səh.154)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (21 iyul 1908, №29) “Qardaşoğlu” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Baqqal kişi” adı ilə verilmişdir.

¹ Bu misra İlk dörd nəşrdə belə getmişdir: Bir kişidir, ay nənə, lap çox fağır.

² Bu bənd heç bir nəşrdə verilməmişdir.

³ Rustəm – Firdovsinin “Şahname” dastanının əsas qəhrəmanı; Zal isə Rüstəmin atasıdır.

ŞİKAYƏT

(“A kişi, bundan əzəl xalqda hörmət var idi”)

(Səh.176)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (28 iyul 1908, №30) “Boynuburuq” imzası ilə çap olunmuşdur. Yalnız son iki nəşrə daxil edilmiş və sərlövhəsiz verilmişdir.

GAVUR QIZI

(“Bilməm nə çarə eyləyim, ay Molla Nəsrəddin!”)

(Səh.177)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (28 iyul 1908, №30) “Qoca əmu” imzası ilə çap olunmuşdur. Yalnız son iki nəşrə daxil edilmişdir.

¹ “Molla Nəsrəddin” jurnalına müraciət olunur.

² Hər iki nəşrdə itə sözü: isə.

³ Hər iki nəşrdə yap əvəzinə: yax.

[OSMANLILAR, ALDANMAYIN, ALLAHİ SEVƏRSİZ!]

(Səh.178)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (4 avqust 1908, №31) “Qoca iranlı” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və

dördüncü nəşrdə “Yatmayın!”, son iki nəşrdə isə “Yatmayın, Allahı sevərsiz” adı ilə verilmişdir.

¹ Bəndlərin sonunda təkrar olunan yanmayın sözü bütün nəşrlərdə yatmayın şəklində getdiyindən qafiyə pozulmuşdur.

² Mirzə Əli Əkbər – Yarım əsrə yaxın mürtəce fəaliyyət göstərən Ərdəbil axundu idi.

³ Mir Həşim – Mürtəce Təbriz ruhanisi, məşrutəçilərin qəddar düşmənlərindən biri idi.

⁴ Şeyx Fəzlullah – Iranda məşrutə hərəkatının əleyhinə mübarizə aparan qaragürűhçü müctəhidlərdən biri idi. Məşrutəni “xilafi-şəriət”, məşrutəçiləri isə “kafir” adlandıırırdı.

[MƏN ŞAHİ-QƏVİŞÖVKƏTƏM, İRAN ÖZÜMÜNDÜR!]

(Səh.180)

İran şahı Məhəmmədəlinin dilindən yazılın bu satira ilk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (11 avqust 1908, №32) “İran qurdú” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Son dörd nəşrdə “Iran özümündür” adı ilə verilmişdir.

¹ Müzəffərəddin şah nəzərdə tutulur.

² Məhəmmədəli mirzə (1872-1925) – 1907-1909-cu illərdə İran şahı olmuşdur. Müzəffərəddin şahın böyük oğlu və varisi idi. İki torpaq sahiblərinin – feodalların mənəfeyini müdafiə edərək, inqilab əleyhinə amansız mübarizə aparmışdır. 1908-ci ilin iyun ayında milli məclisi qovmuşdur. Sabir öz satiralarında Məhəmmədəli şahın adını qəsdən təhrif edərək “Məndəli”, “Məmdəli”, “Mə’dəli” şəklində işlətmüşdür.

QOYMA, GƏLDİ!

(“Xandostu, amandı, qoyma, gəldi!”)

(Səh.182)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (18 avqust 1908, №33) “Yetim qızçıq” imzası, “Bakılırlara” adı ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir.

Jurnalda şeirdən əvvəl “Dəmdəməki” imzası ilə “Bakıdan” adı altında balaca bir felyeton dərc edilmişdir. Satiranın ideya məzmunu ilə sıx bağlı olan həmin felyeton budur:

“Molla əmi, burada bir axund 13 yaşında bir qızı 65 yaşında bir qoca kişiyyə verib. İndi cəməat ona lə’nət oxuyur. Deyirlər ki, “ay axund, cahil uşağı qoca kişiyyə niyə verdin?” Deyir ki, “mən ilə Məkkə yoldaşı olub, yaxşı adamdır”.

Haman yetim qızçıqazın dilindən bu şe’ri yazış göndərdim ki, çap edəsiniz.

Xandostu, amandi, qoyma, gəldi!

.....¹

¹ Gərçi qocadır ifadəsi İlk dörd nəşrdə: lap çox qocadır.

² Amma sorağındı ifadəsi bütün nəşrlərdə: xortdandı, çoxandi.

UŞAQDIR

(“Ay başı daşdı kişi, dinmə, uşaqdır uşağım!”)

(Səh.185)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (25 avqust 1908, №34) “Tükəzban cici” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir.

¹ Jurnalda dinmə əvəzinə: demə.

² Son iki misranın yeri bütün nəşrlərdə dəyişik verilmişdir.

İSTİQBALIMIZ LAĞLAĞDIR

(“Inanmam, söyləmə artıq ki, feyzabad olur aləm”)

(Səh.186)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (25 avqust 1908, №34) “Qoca əmu” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir.

Bu satira Məhəmməd Hadinin 1908-ci ildə “Tazə həyat” qəzetiinin 4 və 7 avqust tarixli 178 və 181-ci nömrələrində çap edilən “İstiqbalımız parlaqdır” şerinə cavabdır. M.Hadinin şerinin İlk bəndi belədir:

“Açar firdovsi-hürriyyət, füyuzabad olur aləm,
Gülər sübhi-həqiqət, mə’dalətmö’ tad olur aləm,
Şüaati-müsavatılış səhni-dad olur aləm,
Kəməndi-eşqi-insaniyyətə müngad olur aləm,
Sürurabadi-hürriyyət gəlir, dilşad olur aləm,
Şu istibdad əlindən qurtarır, azad olur aləm!..”

CAVAN

(“*Eyvanumiz ucadır*”)

(Səh.187)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (25 avqust 1908, №34) “Boynuburuq” imzası ilə çap olunmuşdur. Yalnız son iki nəşrə daxil edilmişdir.

AX!..

(“*Ax!.. necə kef çəkməli əyyam id!*”)

(Səh.188)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (8 sentyabr 1908, №36) “Molla Cibişdanqulu” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir.

[AÇILDIQCA SƏNİN SÜBHÜN, MƏNIM DƏ
HÖRMƏTIM ARTIR]

(Səh.190)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (15 sentyabr 1908, №37) “Bir alim” imzası ilə çap olunmuşdur. Yalnız son iki nəşrə daxil edilmişdir.

¹ Libasi-alimi olmuş ifadəsi hər iki nəşrdə: libasi-alim olmuşdur.

² Üç gözüm ifadəsi hər iki nəşrdə: aç gözüm.

NƏSİHƏT

(“*Ey xacə, çalış surəti-zahirdə qəşəng ol!*”)

(Səh.191)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (22 sentyabr 1908, №38) “Boynuburuq” imzası ilə çap olunmuşdur. Yalnız son üç nəşrə daxil edilmişdir.

Üçüncü nəşrdə “Qərəzkara” adı ilə, son iki nəşrdə isə sərlövhəsiz verilmişdir.

¹ Siyrəti-mə’nadə ifadəsi hər üç nəşrdə: surəti-mə’nadə.

² Zorba sözü üçüncü nəşrdə: hərdən.

³ Hər dəm ifadəsi üçüncü nəşrdə: hərdən

[MAHİ-RƏMƏZANDIR, YENƏ MEYDAN DA BİZİMDİR!]

(Şəh.192)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (29 sentyabr 1908, №39) “Qarınqulu” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Son dörd nəşrdə “Mahi-rəməzandır” adı ilə verilmişdir.

¹ Gər şərt forması dördüncü nəşrdə: gör.

² Paslı sözü son üç nəşrdə: parça.

BU BOYDA!..

(“Nədir olur bu cocuqlar ə’yan bu boyda, bu boyda?”)

(Şəh.194)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (6 oktyabr 1908, №40) “Dindar” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir.

[QABLA DƏXİ MARFAŞINI, MİR HAŞIM!]

(Şəh.195)

Səttarxan başda olmaqla Iran mücahidlərinin təzyiqi nəticəsində mürtəcə ruhani Mir Haşının Təbrizdən qaçması münasibəti ilə yazılmışdır. İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (20 oktyabr 1908, №42) “Məsləhəççi” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Son dörd nəşrdə “Mir Haşim Təbrizi” adı ilə verilmişdir.

¹ Mir Haşim – Təbrizin qaragüruhçu ruhanilarından biri idi. İnqilabçı Təbrizə qarşı yürüş edən Hacı Səməd xan Eynüddövlə ilə əlbir olub, mücahidlərə qarşı mübarizəyə başlamışdı. Eynüddövlənin məğlubiyyətindən sonra o da Təbrizdən qaçmışdı.

² Jurnalda bu misra haqqında belə bir qeyd verilmişdir: “Səttarxandan ibarətdir”.

³ Əbrəhə – Yəmənə hakim olan Həbəş valisi idi.

⁴ M.Ə.Sabirin bu bənddə qələmə aldığı tarixi-əfsanəvi hadisə mötəbər mənbələrin birində belə bir təsvir edilir: “...Bütün Ərəbistan yarımadası Kə'bənin yerləşdiyi Məkkəyə axın-axın gəlir, orada böyük bazarlar qurulur, ticarət oraya cəmlənirdi. Məkkə şimal və cənuba, şərq və qərbə doğru olan ticarət

qafilələrinin yollarına açıq ild. Ancaq ərəbləri oraya cəlb edən əsas cəhət Kə'bənin müqəddəs bir yer olması idi. Ona görə də xalqı oradan ayırmaq məqsədi ilə başda yerlərdə də dini mə'bədlər yaradıldığının şahidi olurmuş.

Əbrəhə də Yəməndə, Sanada belə bir mə'bəd tikdirdi, ancaq ərəbləri Məkkədəki Beyti-Haramdan uzaqlaşdırma bilmədi. Ərəblərin nəzərində Kə'bənin qüdsiyyəti əvvəlki kimi davam edirdi. Əbrəhənin qurdurduğu mə'bəd müqəddəs nəzərlərə baxmadılar...

Əbrəhə ərəbləri cəlb etmək məqsədi ilə çox xərc-xəsarət çəkərək bəzəyibdüzdəyi bu yeni məbədin ərəbləri Məkkədən döndərə bilməyəcəyini analayaraq, bu dəfə başqa bir çarəyə el atdı: an yaxşısı ərəblərin son dərəcə bağlı olduqları Kə'bəni uçurtmaq idi!

Əbrəhə həbəşlərdən təşkil etdiyi böyük bir ordu ilə ərəblərə qarşı vuruşmaq, daha doğrusu, Kə'bəni uçurtmaq məqsədi ilə Məkkəyə yollandı. Bu ordunun önündə böyük bir fil var idi. Müharibələrdə fildən istifadə etmək qədim bir adət idi. Bu böyük ordu Ərəbijan yaşımadasının Məkkə istiqamətində irəliləməyə başladığı zaman, həmin qorxunc xəber ərəblər arasında ildirim sür'əti ilə yayıldı. Həbəşlərin İbrahim və İsmayııl tərəfindən qurulmuş Beyti şerifi uçurtmalarına ərəblər razi ola bilməzdiłər. Onun üçün də Bə'zi yerlərdə müqavimət göstərmək istədilər. Yəmən əşrafından olan Zanəfər

Əbrəhəyə qarşı çıxməq üçün tayfasından yiğdiği adamlarla hərəkətə keçdi, ancaq bu tələm-tələsik yiğilmiş dəstə ilə Əbrəhənin müntəzəm və böyük ordusuna qarşı dayana bilmədi, məğlub oldu, əsir düşdü... Əbrəhə bu kiçik müqavimət hərəkatlarını böyük ordusu ilə ayaqlayıb keçdi.

Əbrəhə oradan Məkkəyə yönəldi. Məkkəyə az qalandan atlılardan bir neçəsinə kaşfiyyata göndərdi. O adamlar Qureyş mallarından rast gəldikləri nə varsa, hamisini soyaraq Əhrəhəyə gətirmişdilər. Bu soyğun malları içərisində Əbdül Müttəlibin də yüz dəvəsi var idi. Qureyş müqavimət üçün hazırlaşmağa başladı.

Ancaq sonra belə böyük bir ordunun qarşısında silahlı daya-na bilməyəcəyini başa düşdüyü üçün bu fikirdən daşındı. Artıq Əbrəhənin ordusu Məkkə yaxınlığında çadırlarını qurmuşdu. Əbrəhənin bir elçisi Məkkəyə gelərək Əbrəhənin məqsədinin qan tökmək olmadığını, yalnız Kə'bəni uçurtmaq üçün göldiyini söylədi. Əbdül Müttəlib də məkkəlilər adından qan tökülməsinə tərəfdar olmadıqlarını bildirdi. Gələn elçi geri qayıdaraq xəbəri Əbrəhəyə çatdırıldı.

Əbdül Müttəlib tərəfindən də oğlanları və Qureyş aqsaqqallarından ibarət bir hey'ət Əbrəhəyə xahişə getdilər. Bə'zi rəvayətlərdə Əbdül Müttəlibin də getdiyi söylənilir. Əbrəhə Əbdül Müttəlibdən gəlişinin məqsədini soruşar, o da dəvələrinin və Qureyşin soyulub aparılan mallarının geri qaytarılmasını istəyər.

Bu sözləri eşidən Əbrəhə:

— Mən elə bildim ki, Kə'bəni uçurtmayım deyə xahiş etməyə gəldin, sən dəvələrinin dərdində imişsən, — deyər.

Əbdül Müttəlib ona belə cavab verər:

— Mən dəvələrin sahibiyəm və onları istəyirəm. Kə'bənin sahibi var, onu o qoruyar!

Əbrəhə malların hamısını geri qaytardı, ancaq Kə'bəni uçurtmaq fikrindən el çəkmirdi. Əbdül Müttəlib qayıtdıqdan sonra Məkkə xalqına Əbrəhənin pis niyyətini, onun öz ağızından eşitdiyini söylədi.

Əbrəhənin ordusı ilə Kə'bəni uçurtmaq üçün Məkkə üzərinə yürüş edəcəyi saat gölmüşdi. Ordusuna “irəli” əmrini verdi və böyük fili ordunun önünü qatdı. Burada gözlənilməz bir hadisə baş verdi. Haqq tərəfindən Əbabıl quşları gəldi. Dündiklərində və caynaqlarında daşıqları kiçik daşları əsgərlərin üstünə salırdılar. “Dəniz tərəfindən əbabıl quşları zühur edib dimdiklərində və caynaqlarında mərcimək dənəsi qədər ovxalanmış xırda daşları Həbəş əsgərlərinin üstüne atıqları zaman, bədənlərinin daş dəydiyi yerlərində çəçək yarasına bənzər sizanaqlar yaranır, əsgərləri öldürdü. Əbrəhəyə də daş dəydi, o da yaralandı”.

Əsgərlərin qırıldığını görən Əbrəhə geri qayıtmaga məcbur oldu. Əsgərlərin çoxu orada və yolda öldü, mehv oldu. Əbrəhə də tükü yolunuş toyuq vəziyyətində Yəmənə döndü və orada öldü. Bu hadisədən sonra Kə'bənin qüdsiyyəti ərəblərin nəzərində daha da artdı.

Qur'anı-kərim bu hadisəni qisaca belə izah edir:

“Görmədimmi, Rəbbin əshabi-filə nə etdi? Onların pis fikirlərini puça çıxartmadımı?

Onların üstünə sürü ilə quşlar saldı, onlara kərpic parçalarından daşlar atırdılar. Onları çürük mahsullar kimi dəlik-deşik elədi” (Fil Surəsi).

(Əli Hümmət Bərkı, Osman Kəşkioglu. Xatəmül-Ənbiya Həzrəti Məhəmməd və həyatı. Ankara – 1997, səh.31-33).

⁵ Səndə günah qalmadı ifadəsi üçüncü və dördüncü nəşrlərdə: səndə yenə qalmadı.

⁶ Böyük xalq qəhrəmanı, Iran Azərbaycanında demokratik hərəkatın görkəmli xadimi Səttarxan nəzərdə tutulur.

MƏNİM TƏK

(“Səd şükr ki, yox indi bu saətdə mənim tək”)

(Səh.197)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (10 noyabr 1908, №45) “Əlhac” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Son iki nəşrdə sərlövhəsiz verilmişdir.

KİŞİ

(“Durma, yixıl yat hələ, Fahrat kişi!”)

(Səh.199)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (14 dekabr 1908, №50) Əbunəşr Şeybani” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. İlk iki nəşrdə “A kişi”, üçüncü və dördüncü nəşrdə isə “Yat, kişi!” adı ilə verilmişdir.

[ZAHİDA, GÖL SOYUNAQ BİR KƏRƏ PALTARIMIZI]

(Səh.200)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (28 dekabr 1908, №52) “Molla Nəsrəddin” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Son dörd nəşrdə “Zahide təklif” adı ilə verilmişdir.

Jurnalda şeirdən əvvəl C.Məmmədquluzadənin “Həqiqət” adlı felyetonu çap edilmişdir. Şerin ideya məzmunu ilə six bağlı olduğuna görə həmin felyetonu eynilə veririk:

“İstəyirəm burada möhtərəm oxucularımız ilə bir az söhbət eləyəm. Hər kəs mənim bu söhbətimə qulaq asmaq istəyir, əvvəl “Tərəqqi” qəzetəsinin 132-ci nömrəsində ikinci səhifədə əvvəlinci sütunun aşağısında yazılı telegramı oxusun və mən də hələ bir istəkan çay içməyə məşğul olum, sonra gələk söhbətimizə.

Bəli, haman teleqrafin məzmunu budur: Tehran: “Məcidüldövlə məscidində Şeyx Fəzlullah ilə həməfkarları xilafi-məşrutiyyət olaraq nümayişlər yapdırılar. Vilayət müctəhidlərindən məşrutiyyət ziddinə olan teleqramlar oxunurdu. Məşrutəçiləri kafir deyə e'lan ediblər.

Müctəhidlər şaha ərizə veriblər ki, qanuni-əsasi verməsin”.

Budur haman teleqrafin məzmunu!

Oxucularımızdan iki təvəqqəm var:

Əvvəla, bu xəbərin doğru olmasına heç kəs şəkk eləməsin. Hələ Şeyx Fəzlullah və Hacı Mirzə Həsən qalsınlar kənardı; məşrutiyyəti xilafi-şəriət hesab eliyən müctəhidlərin qədəri günü-gündən artmaqdadır.

İkinci təvəqqəm oxucularından budur ki, bu xəbəri ki, indi hər kəs oxudu və bildi, gərək fikir eləsin. Fikir, fikir, fikir!!! Allah-təala insana ağılı ondan ötəri verib ki, fikir eləsin, fikir, fikir!

Əgər bir gün xəbər çıxa ki, xudanəkərdə, bütün İran camaati dəli olub, mən heç təəccüb eləmənəm; səbəbi budur ki, bir gün Kərbəla və Nəcəfül-

Əşrəf müctəhidlərindən teleqraf gəlir ki, məşrutiyət müvafiqi-şəriətdir, bir gün cəmi İranın müctəhidlərindən teleqraf gəlir ki, məşrutiyət xilafi-şəriətdir.

Biri belə deyir, o biri elə deyir. Hansına inanım? Vallah, insan dəli ola bilər. O da müctəhiddir, bu da müctəhiddir. Hansına inanım? Bu gün biri deyir məşrutiyət yaxşı şeydir, – məşrutiyət tərəfdarı oluram, sabah o biri deyir məşrutiyət şeytan işidir, – istibdad tərəfdarı oluram. Pəs nə eləyim?

Vallah, az qalıram dəli-divano olam.

Yazlıq iranlı nə bilsin məşrutiyət nədir? Avam camaat ağzını açıb göyə, müctəhidlər nə qoysalar ağızına – yeyəcək. Doğrudur, Allah-təala müsəlmənə ağıl verib, amma ağlı ancaq məşguliyyət üçün verib.

Yazlıq iranlı əger onu bilsə ki, məşrutiyət nədir, dəxi müctəhid davasını kənara qoyub, özü öz ağılı ilə ya məşrutəçi olar, ya müstəbid. Amma bir surətdə ki, mən bilmirəm məşrutiyət nə deməkdir, – dəxi çarə nədir?

Qədim yunanlar elə bilərdilər ki, Siciliya cəzirəsində birləşmiş insan var.

Min illərcə avam camaat bu əqidədə qaldı və bir para gözüəçiq fikirli adamlar istədilərsə də camaati inandırsınlar ki, Siciliya əhalisi yunanlar kimi ikitərəfli adamlardır, – başa gəlmədi.

İsanın anadan olmağından beş-altı yüz il qabaq yunanlar yavaş-yavaş başladılar Misir tərəfinə səfər eləməyə. Və ticarət işləri artdaçqa bunlar başladılar Asiyaya və sonra İtaliya tərəfinə gedib-gəlməyə. Axırda da yunanların yolu düşdü Siciliya cəzirəsinə.

Baha! Bir də gördülər ki, buranın əhalisi özləri kimi ikitərəfli insanlardır.

İndi də İranda məşrutiyət məsələsi. İranlı nə bilsin ki, məşrutiyət nədir?

Və Məhəmmədəli şahın özünü götürək, o da həmçinin. O da baxır müctəhidlərə və Yevropa hökumətləri şah tərəfindən qanuni-əsasının təsdiq olunmağını tələb eləyəndə Məhəmmədəli şah həmişə cavab verir ki, müctəhidlər qoymurlar; çünki məşrutiyəti şəriətə zidd tapırlar.

Həqiqət dünyada birdir və o həqiqət də budur ki, İranı qarışdırın və bu hala salan müctəhidlərdirlər.

Hər kəs barmağını annına qoyub fikir eləsə, bu mətləbi başa düşər; hər kəs eləməsə, başa düşməyəcək, düşməyəcək, düşməyəcək!

Hələ görək şairimiz nə deyir:

Zahida, gəl soyunaq bir kərə palitarımızı

.....

¹ Dayansın sözü bütün nəşrlərdə: utansın.

² Usansın sözü son üç nəşrdə: utansın.

³ Xəlq tətbiq eləsin halımıza qalımızı misrası son iki nəşrdə: Xalq təhqiq eləsin halımızı, qalımızı.

1909

ŞAHNAMƏ

(“Şəhim, tacidarım, qəvi şövkətim!”)

(Səh.201)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (4 yanvar 1909, №1) “Yazıldı Eynüddövlə tərəfindən – nazimi Əbünnəş Şeybani” imzası ilə çap olunmuşdur.

Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Ərzhal” adı ilə verilmişdir.

Məhəmmədəli şah İranda azadlıq hərəkatını boğmaya çalışdığı vaxt Səttarxanın rəhbərliyi altında Təbriz inqilabçıları üsyan qaldırır. Üsyani yatırmaq üçün şah tərəfindən Eynüddövlənin başçılığı ilə Tehrandan böyük əsgəri qüvvə göndərilir. Eynüddövlə Təbrizi mühəsirəyə alır, uzun müddət mücahidlərlə çarpışırsa da, axırda məglub olub geri qaydır. Səttarxanın qoşunu qalib gəlir.

Şeir bu münasibətlə Eynüddövlənin dilindən, Firdovsinin “Şahnamə” dastanına bənzətmə şəklində yazılmışdır.

¹ Səttarxana işarədir.

² Yoxun sözü dördüncü nəşrdə: yaxın.

³ Səttarxan (?-1914) – Casur xalq qəhrəmanı, Cənubi Azərbaycandakı demokratik hərəkatın görkəmli xadimi idi. Qaraçadağ rayonunda kəndli ailəsində doğulmuşdur. Uzun müddət Zaqqafqaziyanın sənaye mərkəzlərində çalışmış, fəhlə hərəkatında fəal iştirak etmiş, sosial-demokrat “Hümmət” təşkilatının üzvü olmuşdur. 1905-1911-ci illər inqilabı dövründə mürtəce İran hakimləri əleyhinə mübarizə aparmışdır. 1908-1909-cu illərdə şah hakimiyyəti və yerli feodallara qarşı, konstitusiyanın bərpası uğrunda Təbrizdə başlanan xalq üsyانına rəhbərlik etmişdir.

⁴ Eynüddövlə (dövlətin gözü) – Təbrizə hücum edən şah qoşunları sərkərdəsinin ləqəbi idi.

⁵ Hazırəm sözü birinci nəşrdə verilməmiş, sonrakı beş nəşrdə isə mal nədir ifadəsi ilə əvəz edilmişdir.

ARZU

(“Nə dərs olaydı, nə mətəb, nə elmü sən'ət olaydı!”)

(Səh.205)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (18 yanvar 1909, №3) “Duaguyimillət Əbünnəş Şeybani” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Nə dərs olaydı...” adı ilə verilmişdir.

Bu satira XIX əsr Azərbaycan şairi Hacı Əbülhəsən Racinin:

*“Nə eşq olaydı, nə aşiq, nə hüsnü-dilbər olaydı,
Nə ayinə, nə səfa, ey köniil, nə cövhər olaydı”*

— beytii ilə başlanan qəzəlinə bənzətmədir.

¹ Məktəbə sözü İlk dörd nəşrdə məndən düşmüşdür.

² Hiss sözü İlk iki nəşrdə: hüsn.

³ 1905-ci il inqilabı ərefəsində, rus-yapon müharibəsi vaxtı mətbuatda ən çox işlədilən və o zamankı oxucu üçün yeni olan sözlərə işaret edilir.

⁴ “Suri-İsrafil” – 1907-1908-ci illerde Tehranda nəşr olunan ictimai-siyasi və ədəbi jurnal idi. 1907-ci il may ayının 30-dan nəşrə başlamış, 1908-ci ilin 23 iyununda İranda baş verən əksinqilabi çevriliş qədər davam etmişdir.

Redaktor Cahangir xan, naşiri isə Ələkbər xan Dehxuda olmuşdur. 1905-1911-ci il inqilabi dövründə İranın ədəbi-ictimai həyatında mühüm rol oynayan

“Suri-İsrafil” in “Çərən-pərən” adı altında xüsusi satirik şöbəsi var idi.

“Suri-İsrafil” jurnalı bir sıra məsələlərdə “Molla Nəsrəddin”ə səs vermişdir.

⁵ Mirzə Cahangir xan (1874-1908) – İranın görkəmli ictimai xadimi və yazıçısı, “Suri-İsrafil” jurnalının redaktoru idi. Şirazda yoxsul ailədə doğulmuşdur.

İlk təhsilini Tehranda almış, sonra isə Darülfünunda oxumuşdur. Cahangir xan şah istibdatı əleyhinə, konstitusiya uğrunda keçirilən gizli yiğincəqlarda fəal iştirak edirdi. “Suri-İsrafil” nəşr olunarkən Cahangir xan konstitusiyanın ardıcıl və cəsur tərəfdarlarından biri idi və jurnalın siyasi şöbəsinə rəhbərlik edirdi. O, 1908-ci ilin 23 iyununda əksinqilabi çevriliş günü tutulub, edam edilmişdir.

⁶ Mirzə Nəsrulla Məlikül-Mütəkəllimin (1859-1908) – İranın görkəmli ictimai xadimi, cəsur inqilabçı, yazıçı və mütfəkkiri idi. İsfahanda ziyali ailəsində doğulmuş və İlk təhsilini də doğma şəhərində almışdır. Uzun müddət Bombey, Kalkütta, Dehli və başqa şəhərlərdə yaşamış, hind xalqının siyasi vəziyyəti, tarixi, mədəniyyəti ilə maraqlanmışdır. Hindistanda ikən M.F.Axundovun məşhur “Kəmalüddövlə məktubları” ilə tanış olmuş və böyük mütfəkkirin demokratik ideyalarının səmərəli təsiri nəticəsində ruhanilikdən uzaqlaşmış, azadlıq uğrunda mübarizəyə qoşulmuşdur. 1908-ci ildə İrandakı əksinqilabi çevriliş zamanı Məhəmmədəli şahın əmri ilə vəhşicəsinə öldürülmüşdür.

⁷ Gənc türklər – 1889-cu ildə İstanbulda əsası qoyulmuş türk millətçi burju-a-mülkədar “Ittihad və tərəqqi” partiyasının Avropada tanındığı addır.

Əsasən, ticarət burjuaziyasından və habelə, liberal mülkədarların mənafeyini güdən hərbi ziyalı və məmurlardan ibarət idi. Bir müddət onlar Qərbi Avropada da təbliğat-təşviqat işi aparmışlar. Birinci rus inqilabının təsiri altında Türkiyədə II Əbdülhəmidin müstəbid üsuli-idarəsinə qarşı xalq hərəkatı ge-

nişləndiyi vaxt Gənc türklər xaricdən Salонikə köçmüslər. 1908-ci il Türkiyə burjua inqilabından sonra vaxtı ilə verdikləri vədləri yaddan çıxarıb, xalqa xəyanət etdilər.

⁸ “Molla Nəsrəddin” jurnalına işarə olunur.

...TAPMACANIN TƏ'BİRİ

(“Nə lap kiçik, nə çox da çox iridir”)

(Səh.206)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (8 fevral 1908, №6) “Əbunəsr Şeybani” imzası ilə çap olunmuşdur. Sabir külliyyatına İlk dəfə daxil edilir.

Şeir “Molla Nəsrəddin” jurnalının 4 yanvar 1909-cu il tarixli 1-ci nömrəsindəki “Tapmaca”ya cavabdır. Tapmaca budur:

*“Yumruqdur e'tiqadim,
Xəlqi basıb fəsadım,
Hazır durub cəlladım,
Zülmü sitəm muradım,
Hər yerdə vardır adım”.*

Tapmacanın axırında belə bir qeyd vardır: “Tapın görək kimdir bu adam?” 1 Məhəmmədəli şah nəzərdə tutulur.

[BİR BƏHANƏ ƏLDƏ ÜNVAN ETMƏLİ BUNDAN SORA!]

(Səh.207)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (22 fevral 1909, №8) “Əbunəsr Şeybani” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Bundan sora” adı ilə verilmişdir.

[QƏMÜ MÖHNƏT FÜZUN OLDU]

(Səh.208)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (1 mart 1909, №9) “Əbunəsr Şeybani” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü nəşrdə “Boynu yoğun”, son üç nəşrdə isə “Səbəb boynu yoğun oldu” adı ilə verilmişdir.

Bu satira Məhəmmədəli şah tərəfindən Iran parlamanının topa tutulması münasibəti ilə yazılmışdır. Şair “boynu yoğun” dedikdə Məhəmmədəli şaha işarə edir.

¹ Ələmlər sözü bütün nəşrlərdə: əməller.

² “Əxbər”

³ “Əbrar” Iranda çap olunmuş qəzetlərdir.

⁴ “Əhrar”

⁵ Bu misra heç bir nəşrdə verilməmişdir.

İSTİQBAL BİZİM DİR

(“Yetər, canım, çəkil get, etmə çox təbxiri-hürriyyət!”)

(Səh.210)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddir” jurnalında (15 mart 1909, №11) “Əbünəsr Şeybani” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir.

¹ Son iki nəşrdə Təbrizə də sözündəkəi yönük hal şəkilçisi (ə) düşmüş, bağlayıcı (də) isə sözə bitişərək yerlik hal şəkilçisi kimi işlənmiş və beləliklə, əsərin ideyası da, vəzni də təhrif olunmuşdur.

² Bu misra İlk dörd nəşrdə verilməmişdir.

³ Vicdandır sözü bütün nəşrlərdə: irfandır.

⁴ Şahi-zışanın ifadəsi İlk dörd nəşrdə: şahi-İranın.

⁵ Şiri-gürran – Səttarxana işarədir.

[NEYLİYİM, EY VAY! BU URUS BAŞDILAR]

(Səh.211)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (19 aprel 1909, №16) “Əbünəsr Şeybani” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Neyləyim, Allah!”, son iki nəşrdə isə “Neyliyim, ey vay!” adı ilə verilmişdir.

¹ Neyləyim, ey vay! ifadəsi İlk dörd nəşrdə: neyliyim, Allah!

² El sözü üçüncü və dördüncü nəşrlərdə: öz.

³ Xoşlamayırlar atalar adətin misrası İlk iki nəşrdə verilməmiş, üçüncü və dördüncü nəşrdə isə bunun əvəzində Bunları pozmaq biza olmaz çətin misrası təkrar çap olunmuşdur.

⁴ Duyduz sözü bütün nəşrlərdə: duyduq.

[ÇATLAYIR, XANBACI, QƏMDƏN ÜRƏYİM]

(Səh.212)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (26 aprel 1909, №17) “Ə bunəsr Şeybani” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Nədamat və şikayət” adı ilə verilmişdir.

¹ İstər bu beytdə, istərsə sonrakı misraların axırında təkrar olunan atam sözü son dörd nəşrdə: anam.

² Hər yanda ifadəsi son iki nəşrdə: və eyvanda.

³ Kəsbü karından sözü son iki nəşrdə: kəsbkarlıqdan.

⁴ Jurnalda şeirdən sonra “(Mabədi var)” sözləri yazılmışdır. Lakin dalısına təsadüf edilmədi.

MƏNİMKİ BELƏ DÜŞDÜ!

(“Qəm rahniymun oldu, mənimki belə düşdü!”)

(Səh.215)

Türkiyə sultanı Əbdülhəmidin taxtdan salınması münasibəti ilə yazılan bu şeir İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (3 may 1909, №18) “Ə bunəsr Şeybani” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “...Belə düşdü” adı ilə verilmişdir.

¹ Türkiyə sultanı II Əbdülhəmidin dilindən İran şahı Məhəmmədəliyə müraciət edilir.

² Bu misra üçüncü və dördüncü nəşrlərdə verilməmişdir.

³ II Əbdülhəmid taxtdan salındıqdan sonra İstanbulda “Yıldız” sarayında saxlanıldı. İşçilərdən birinin paltarını qeyinib qaçmaq istərkən tutulmuşdu.

Həmin əhvalata işaret olunur.

⁴ Kamil paşa – Sultan Əbdülhəmidin hakimiyyəti dövründə türk naziri idi.

⁵ II Əbdülhəmid qaçmaq istərkən tutulub Salонikə sürgün edilmişdi.

[VAH!.. BU İMİŞ DƏRSİ-ÜSULİ-CƏDİD?!]

(Səh.218)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (17 may 1909, №20) “Ə bunəsr Şeybani” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. İkinci nəşrdə “Dur qaçaq, oğlum, baş-ayaq qandı bu！”, üçüncü və dördüncü nəşrdə isə “Üsuli-cədid” adı ilə verilmişdir.

SATIRAM

(“Moldayı, salmadı el dil boğaza...”)

(Səh.222)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (7 iyun 1909, №23) “Əbunəsr Şeybani” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Satiram, ay alan!..” adı ilə verilmişdir.

O zamanki qəzətlərdə Məhəmmədəli şahın İran xəzinəsində olan asarıtiqəni satmaq istədiyinə dair xəber çap olunmuşdu. Bu şeir həmin hadisə ilə əlaqədar yazılmışdır.

¹ Cami-Cəm – Cəmşidin camı. Əfsanəyə görə, İran padşahı Cəmşidin gövhərlərlə və şərabı tərif edən yazılarla bəzədilmiş məşhur camıdır.

² Rə'yəti-Key – Kəyan sülaləsinin bayraqı nəzərdə tutulur.

³ Təxti-Qubad – Sasanilər sülaləsinin 19-cu hökməndə, Nuşrəvanın atası məşhur Qubadin taxtına işarədir.

⁴ “Abəki-şur” – Fətəli şahın vaxtilə söyləmiş olduğu tarixi sözdür. Rus çarizmi Zaqafqaziyanı tutandan sonra Xəzər dənizini tamamilə öz əlinə keçirmək üçün İran hökumətinə müraciət edir. Baş vəzir bu məsələni şaha ərz etdikdə Fətəli şah belə cavab verir: “Abəki-şurəst, ci fəidə darəd, bedəh birizəd bəguripədərəş!”

Yəni “şor sudur, nə faydası var, ver töksün atasının goruna!”

⁵ Qəsr-i-Şirin – İranda Kirmanşahın cənub-qərb tərəfində yerləşən tarixi qəsəbədir.

NEÇİN VERMƏYİR?

(“Bircə bu məşrutəni şah neçin verməyir?”)

(Səh.224)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (14 iyun 1909, №24) “Əbunəsr Şeybani” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir.

¹ Məhəmmədəli şahın Qaçar sülaləsindən olmasına işarədir.

[DOĞRUDAN DA, MƏMDƏLI, QEYRƏT HƏLAL OLSUN SƏNƏ!

(Səh.225)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (12 iyul 1909, №28) “Əbunəsr Şeybani” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Həlal olsun sənə!” adı ilə verilmişdir.

¹ Kinaya ilə Məhəmmədəli şaha müraciət olunur.

² Bağı-şəh – Tehranın yaxınlığında şaha və şahlığa məxsus bağdır.

³ Hər səmtdən ifadəsi son dörd nəşrdə: hər səmtdə.

⁴ Xani-biminnət ifadəsi İlk nəşrdə: cani-biminnət.

[NƏDIR, AYA, YENƏ ÜSYANLARI IRANLILARIN?]

(Şəh.227)

Məhəmmədəli şahın İran mücahidləri tərəfindən taxdan salınması münasibəti ilə yazılın bu şeir İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (19 iyul 1909, №29) “Əbunəsr Şeybani” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrlərde Yetim Məmdəli” adı ilə verilmişdir.

¹ Tehran mücahidlər tərəfindən tutulduqdan sonra Məhəmmədəli şah qaçıb rus səfarətxanasında gizlənmişdi. Həmin hadisəyə işarə olunur.

² Gənc türklərə işarədir.

³ Sipəhdər – İranın iri mülkədarlarından biri idi. Gilan əyalətində bir çox kəndi var idi. Əvvəlcə Məhəmmədəli şahın tərəfdarı olmuş, sonralar isə məşrutəçilərin tərəfinə keçərək, Tehrana hücum edən mücahidlərə başçılıq etmişdir.

⁴ Sərdar Əsəd – Bəxtiyari elinin rəisiyərindən biri idi. Məşrutəçilərə qoşulub, Məhəmmədəli şahın əleyhinə mübarizə aparmışdır.

⁵ Yefrem xan – Qafqaz ermənilərindən olub, İran inqilabına kömək üçün gedən könüllülərdən biri idi.

[EY ANNİN AY, ÜZÜN GÜΝƏŞ, EY QAŞLARIN KƏMAN!]

(Şəh.229)

İllk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (26 iyul 1909, №30) “Əbunəsr Şeybani” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. İlk iki nəşrdə “Şairlərimizə nəzirə”, üçüncü və dördüncü nəşrdə isə “Dilbər” adı ilə verilmişdir.

**“GÜLÜSTAN”I-SƏ’DIDƏN BIR HEKAYEYI-MƏNZUMƏYƏ
BƏNZƏTMƏ**

(“*Yeki porsid az on şəh geştə fərzənd*”)

(Şəh.230)

İllk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (9 avqust 1909, №32) “Məstəli şah Gərguci” imzası ilə çap olunmuşdur. Yalnız İlk dörd nəşrə daxil edilmişdir.

Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Şəh geştə fərzənd” adı ilə verilmişdir.

Bu şeir Sədinin “Gülüstan” əsərindəki mənzum hekayələrdən birinə bənzətmədir. Həmin mənzum hekayə belə başlanır:

*“Yeki porsid əz on gum-geşə fərzənd
Ki, ey revşən-gūhər, piri-xirədmənd!
Zi Misrəş buyi-pirahən şənididi,
Çera dər cah Kən’anəş nədidi?..”*

¹ II Əbdülhəmid (1842-1918) – 1876-1909-cu illərdə Türkiyə sultani olmuşdur.

Liberal dairələrin başçısı Midhət Paşanın rəhbərliyi altında həyata keçirilən saray çevrilişi nəticəsində taxta oynamışdı. 1876-ci ildə konstitusiya e'lan etsə də, az sonra Midhət Paşanı sürgünə göndərmiş, 1878-ci ildə isə parlamenti buraxıb, müstəbid, qəddar bir hökmərdən kimi tanınmışdı. Burjua inqilabının qarşısını almaq məqsədi ilə Türkiyəni imperialist dövlətlərin yarımmüstəmləkəsinə çevirmişdi. Rusiyadakı 1905-ci il inqilabının təsiri ilə Türkiyədə güclənən demokratik hərakat 1908-ci ildə inqilabla nəticələndi.

Sultan Əbdülhəmid konstitusiyani bərpa etmək və parlamenti çağırmaq məcburiyyətində qaldı. 1909-cu ildə müvəffəqiyyətsiz əskinqləbi cəhddən sonra həbs edildi. 1912-ci ilə qədər Salonikdə saxlanılmış, sonra Balkan müharibəsi ilə əlaqədar olaraq İstanbula qaytarılmış və həbsdə ölmüşdür.

BURA SAY!

(“Cəmaət: Zilli-Sultan, bura say döydürüb aldılarını!”)

(Səh.231)

İllk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (23 avqust 1909, №34) “Məstəli şah Gərgüci” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir.

Bu şeir Ağa Məsih Şirvaninin “Tövbənamə” adlı tərci-bəndinə bənzətmədir.

Tərci-bənd belə başlanır:

*“Sənə zahirdir, əya, heyyü xəbirü dana,
Olsa hər mazivü müştəqələli məxfi peyda,
Qul şəhindən eliyan cürmü yaşurmaq na rəva,
Əfv qul, eyləmişəm çox qəltü səhvü xəta!
Tövbə, ya rəbb, xəta rahinə getdiklərimə!
Bilib etdiklərimə, bilməyib etdiklərimə!..”*

“Molla Nəsrəddin” jurnalı təkcə ölkə daxilindəki ictimai-siyasi hadisələrin işıqlandırılmasında deyil, habelə mühüm beynəlxalq mövzuların işlən-

məsi sahəsində də Sabir yaradıcılığına zəngin material verirdi. Jurnal dünya hadisələrinin gedisi özünəməxsus bədii boyalarla əks etdirməklə Sabir satirasının inkişafına təsir göstərir, xalq şairinin beynəlxalq aləmdə baş verən hadisələrə fəal münasibətində mühüm rol oynayırırdı. Bu cəhətdən məslək dostlarının İran inqilabının qəddar düşmənlərindən biri olan Zilli-Sultana həsr edilmiş əsərləri diqqətəlayiqdir.

Məslək dostları Zilli-Sultanın tərcüməyi-halını geniş, müfəssəl təsvir yolu ilə getməmiş, onun həyatından yalnız bir səhifəni, bir epizodу qələmə almışlar.

Amma bu səhifədə Zilli-Sultanın xarakterinə məxsus sıfətləri elə məharətlə seçib ümumiləşdirmişlər ki, nəticədə o, bir tarixi şəxsiyyət, bədii ümumiləşdirilmiş fərd olmaqla yanaşı, müstəbid feodal hakimlərinin bir sıra tipik və səciyyəvi xüsusiyyətlərini özündə təcəssüm etdirən kamil satirik tip səviyyəsinə yüksəlmışdır. Qacar sülaləsinə mənsub olan bu şahzadənin özbaşnalığını, ölkədə törətdiyi qanlı cinayətlərini qabarıq şəkildə açıb göstərmək məqsədilə hər iki sənətkar Zilli-Sultani birinci növbədə xalqla, camaatla qarşılaşdırılmış, onu inqilabçı kütlənin, mücahidlərin mühakiməsinə vermişdir.

İnqilabi hərəkat gücləndiyi vaxt Avropaya qaçmış Zilli-Sultan 1909-cu ildə, qardaşı oğlu Məhəmmədəli şah taxtdan salındıqdan sonra geriye dönür.

Hakimiyyəti elə keçirmək məqsədilə İrana qayıdan millət və vətən xəini dərhal camaat tərəfindən yaxalanır, ondan haqq-hesab tələb olunur.

C.Məmmədquluzadənin indiyədək külliyyatına daxil edilməmiş “ZilliSultan” adlı felyetonu Sabir satirasının yaranması prosesində mühüm rol oynamışdır.

Felyeton budur:

“İndi Zilli-Sultan hər bir şeyi gözləyə bilər. Bir tərəfdən bunun fikrinə gələ bilər ki, Tehranın təzə sahibləri bunu çağırıb nəinki naibüssəltənə, bəlkə padşah eləyələr.

Amma bir tərəfdən də gözətləyə bilər ki, bunu Tehrana çağırıb Əbdülməcid kimi qatalar bir dama və deyələr:

– Ver! – Zilli-Sultan soruşa ki:

– Nəyi verim? – Deyələr:

– Əvvələ, ingilis bankında saxladığı yüz əlli milyon pulları ver! Ver İran rəiyyətinin dərisini soya-soya ciblərindən çıxardığıñ yüz əlli milyon pulları, ver!

Bəli, pulları verdi. Sora yaxası qurtaracaqmı ya yox?

Xeyr, hələ harasıdır. Pulları alandan sonra Iran mücahidləri Zilli-Sultandan soruşaqlar ki:

– Neçə kəndin var? – Deyəcək:

– Altı yüz kəndim var.

– Bəli, bu kəndləri haradan və kimdən alıbsan?

– Heç yandan və heç kimdən almamışam. Ancaq bircə elə bunu demişəm ki, bu kəndlər mənim olsun. Birdən kəndlər hamısı yığışib gəlib mənim olubdur.

- Pəs sahibləri?
- Sahiblərini boğdurmuşam.
- Cox əcəb, indi sənin cəzan nə olsun?

Bu da məhkəmə işidir. Inşallah, bir vəqt macəratın axırını eşidərik” (“Molla Nəsrəddin” jurnalı, 26 iyul 1909, №30).

¹ Zilli-Sultan – Məhəmmədəli şahın atası Müzəffərəddin şahın qardaşı idi. İranda məşrutə vaxtı o, Avropaya getmişdi. İrana qayıtmaq istərkən camaat onu Rəştdə tutub saxlamış, İrandan çıxmamasını, əmlakının isə müsadirə edilməsini tələb etmişdi. Həmin hadisəyə işaret olunur.

² Bu misradakı söyüb və söydürüb sözləri dördüncü nəşrdə: soyub və soydurub.

³ Bu misradakı bölib və böldürüb sözləri dördüncü nəşrdə: yolub və yoldurub.

FÜZULİYƏ BƏNZƏTMƏ

(“*Məndə ar olsayıdı, ölmək ixtiyar etməzmidim?*”)

(Səh.233)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (13 sentyabr 1909, №37) “Yetim Mə’dəli” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. İlk iki nəşrdə sərlövhəsiz, üçüncü və dördüncü nəşrdə isə “Etməzmidim” adı ilə verilmişdir.

Taxtdan salınmış Məhəmmədəli şahın İrandan Odessaya getməsi münasibəti ilə yazılan bu satiranın məzmununa uyğun olaraq “Molla Nəsrəddin” jurnalının həmin nömrəsində bir karikatura verilmişdir: Məhəmmədəli şah rus kəndlisinin sürdüyü ikiçarxlı at arabasında oturmuş və böyük bir düyünçəni ikiəlli qucaqlamışdır. Şəklin altında şeirdən iki misra yazılmışdır:

“Mülli-İranın düşünsəydim əlimdən getməyin, –
Var ikən fürsət o mülkü tarümar etməzmidim?

Bu şeir Füzulinin qəzəllərindən birinə bənzətmədir. Həmin qəzəl belə başlanır:
“Əql yar olsayıdı, tərki-eşqi-yar etməzmidim?”

İxtiyar olsayıdı, rahət ixtiyar etməzmidim?
Ləhzə-ləhzə surətin görseydim ol şirinləbin,
Sən kimi, ey Bisütun, mən həm qərar etməzmidim?..”

¹ Şapşal – Məhəmmədəli şahın mürəbbisi olmuşdur. Rəvayətə görə, əksinqilab zamanı şahın məsləhətçisi idi.

² Şeyx Fəzlüllah – Tehranın nüfuzlu müctəhidlərindən biri idi.

³ Sipəhdar – İranın böyük mülkədarlarından biri idi. Əvvəlcə Məhəmmədəli şahın tərəfdarı olmuş, sonralar isə məşrutəçilər tərəfinə keçmişdir.

⁴ Türkiyə sultani II Əbdülhəmid nəzərdə tutulur.

⁵ Təqizadə – İran milli məclisinin məşhur natiqlərindən biri olmuşdur.

Məclisə Məhəmmədəli şah arasında olan ixtilaflı məsələləri müzakirə üçün saraya göndərilən heyətin tərkibində idi. Məhəmmədəli şah görüşmək üçün ona əl uzatmış, o isə şaha əl verməkdən imtina etmişdir. Şeirdə həmin hadisəyə işarə olunur.

[VAİZ, QƏLƏM ƏHLİN NİYƏ TƏHQİR ELƏYİRSƏN?]

(Səh.234)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (20 sentyabr 1909, №38) “Oباşdançı” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Vaiz!” adı ilə verilmişdir.

¹ Niyə təhqir eləyirsən ifadəsi bütün nəşrlərdə: yenə təkfir eləyirsən.

² Təkfir sözü son iki nəşrdə: təkdir.

³ Şirki-xəfidir ifadəsi İlk üç nəşrdə: tərx-i-xəfidir.

⁴ Bütün misraların sonunda təkrar olunan eləyirsən sözü İlk dörd nəşrdə: ediyorsən.

[YAŞAMAQ ISTƏR ISƏK SIRF ƏVAM OLMALIYIZ!]

(Səh.235)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (11 oktyabr 1909, №41) “Güləyən” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Avam olmalıyız!” adı ilə verilmişdir.

¹ Yorğanı bərdüş edəlim ifadəsi son iki nəşrdə səhv olaraq yorğanı vərdiş edəlim şəklində getdiyindən məzmun da, qafiyə də pozulmuşdur.

² Tez zamanda vətəni, milləti xar etməliyiz misrası ilə dörd nəşrdə: Vətəni, milləti xoşbəxti-diyar etməliyiz.

[ADƏMİ ADƏM EYLƏYƏN PARADIR]

(Səh.237)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (25 oktyabr 1909, №43) “Güləyən” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Son dörd nəşrdə “Paradir!” adı ilə verilmişdir.

VERMİRƏM A!..

(“Mən ölüm, Molla, bizim Xankişinin qanına bax”)

(Səh.238)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (29 noyabr 1909, №48) “Ağlar güləyən” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir.

¹ “Molla Nəsrəddin” jurnalına müraciət olunur.

² Çoxalıb sözü dördüncü nəşrdə: qocalıb.

³ Səqərə sözü dördüncü nəşrdə: səfərə.

CANIN ÇIXSIN!

(“Canın çıxsın gözündən qanmayaydın!”)

(Səh.240)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (6 dekabr 1909, №49) “Ağlar güləyən” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir.

¹ Məşrəbincə sözü İlk nəşrdə: məsləkincə.

² Dəxi sözü bütün nəşrlərdə: usan.

YOX, YAZMARAM!

(“Molla dayı, çox bərk daşır qazanın!..”)

(Səh.241)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (20 dekabr 1909, №51) “Yarı gönüł” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir.

¹ Bu beytin sonunda təkrar olunan yazmaram sözü dördüncü nəşrdə: yazaram.

² Qövlümə fe'limlə dayannam özüm misrası son dörd nəşrdə: Qövlümə, fe'limə dayannam özüm.

1910

[ZAHİD ÖLMƏKDƏN QABAQ MƏQSUDİNƏ ÇATMAQ DİLƏR]

(Səh.243)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (? yanvar^{*} 1910, №1) “Ağlar güləyən” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Zahidin xülyası” adı ilə verilmişdir.

Jurnalın 1911-ci il 29 may tarixli 20-ci nömrəsində rəssam Rotter tərəfindən M.Ə.Sabirin yorğan-döşəkdə yadıldığı halda şəkli çəkilmiş, şəklin altında “Zahid ölməkdən qabaq...” satırasından ilk səkkiz misra çap olunmuşdur.

Şəklin o biri tərəfindən də dörd ruhani baxıb deyir: “Belə dinsiz sözləri yazdığını üçün Allahın qızəbi tutub ha!..”

1 Dördüncü nəşrdə tapmasın əvəzinə: tapmisan.

2 Rindü sözü jurnalda onda şəklində getmişdir.

3 İlk dörd nəşrdə səccadəsin zöhdilə ifadəsi əvəzinə: səccadəsilə boyla.

[KİM NƏ DEYƏR BİZDƏ OLAN QEYRƏTƏ?!]

(Səh.244)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (? yanvar 1910, №2) “Ağlar güləyən” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Qeyrətimiz bəllidir!” adı ilə verilmişdir.

¹ Bu misra bütün nəşrlərdə Qeyrətimiz bəllidir hər millətə! şəklində getmişdir.

² Bütün nəşrlərdə mindi sözü əvəzinə: yetdi.

³ İlk dörd nəşrdə çatmışq ondandı ifadəsi əvəzinə: çatmışq oldur ki.

QOCALAR MARŞI

(“Bir qocayam, qaq nər kimi yaşaram”)

(Səh.246)

İlk dəfə “Zənbur” jurnalında (29 yanvar 1910, №1) “Qoca bəy” imzası ilə çap olunmuşdur. Yalnız ikinci, üçüncü və dördüncü nəşrə daxil edilmişdir.

* Jurnalda tarix göstərilməmişdir.

ÜRƏFA MARŞI

(“İntelijentik, gəzərik naz ilə”)

(Səh.249)

İlk dəfə “Zənbur” jurnalında (12 fevral 1910, №3) “Cingöz bəy” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

PULA TƏVƏCCÖH

(“Nuri-çəşmanummisan, ey pul, ya canummisan?”)

(Səh.251)

İlk dəfə “Zənbur” jurnalında (19 fevral 1910, №4) “Cingöz bəy” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Ey pul!...” adı ilə, son iki nəşrdə isə sərlövhəsiz verilmişdir.

TƏŞƏKKÜR

(“Mollalar, taleimiz oldu əcəb yar bu gün!”)

(Səh.252)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (21 fevral 1910, №8) “(.....)” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Bu gün!” adı ilə verilmişdir.

Rus misionerləri Peterburqda keçirilmiş bir müsavirədə azlıqda qalan xalqların açlığı yeni məktəblərin bağlanması çar hökumətindən xahiş etmişdilər. Onların bu xahişi müsəlman ruhanilərini də sevindirmişdi. Satira bu münasibətlə yazılmışdır.

¹ İlk dörd nəşrdə taleimiz oldu əcəb sözləri əvəzinə: oldu əcəb taleimiz.

² Həvadar sözü İlk dörd nəşrdə səhv olaraq əcəb yar şəklində getmişdir.

³ Sankt-Peterburq – Leningrad şəhərinin keçmiş adıdır.

MİLLƏT ŞƏRQİSİ

(“*Qeyrət edib çalışdın, düşdün qabağ'a, millət!*”)

(Səh.253)

İlk dəfə “Zənbur” jurnalında (26 fevral 1910, №5) “Qoca bəy” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

¹ Dördüncü nəşrdə icad olur ifadəsi əvəzində: icad edib.

GİLEY YAXUD UMU-KÜSÜ

(“*Get-gedə, “Zənbur” ağa, sən də çəşirsan deyəsən?!*”)

(Səh.254)

İlk dəfə “Zənbur” jurnalında (5 mart 1910, №6) “Qoca bəy” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Umu-küsü” adı ilə verilmişdir.

¹ “Zənbur” – 1909-1910-cu illərdə Bakıda “Molla Nəsrədin”in təsiri ilə nəşr edilən həftəlik satira jurnalı idi. İlk nömrəsi 1909-cu il martın 13-də çıxmışdır. Naşırı həkim və yazıçı Əbdülkələq Axundov, redaktoru əvvəlcə Rzabəy Səlimxanov, sonra Əzim Əzimzadə və nəhayət, knyaz Murtuzabəy Palavandov olmuşdur. Jurnalda M.Ə.Sabir, Ə.Nəzmi, A.Səhhət, Ə.Müzənnib və başqları fəal iştirak etmişlər.

“Zənbur”un İlk nömrəsində çap edilən “Aydınlıq” adlı baş məqalədə jurnalın ideya istiqaməti belə səciyyələndirilmişdir: “Ağalar, gözünüz aydın olsun, bizim şəhərə Zənbur da gəldi... Hər tövr olmuş olsa, gərək bir az ehtiyatlı olmaq; cünki araların təbii xasiyyəti... sancıqdır və bu xasiyyəti ondan almaq müşküldür. Ələlxüsüs ki, qabağında şirin tö'mələr ola; məsələn, müftəxorların yoğun boyunları, xanımların yalın baldırları, millət dərdindən əriyənlərin yekə qarınları...”

Jurnalda çap olunan yazılar məhz bu nöqtəyi-nəzərdən seçilirdi.

² “Zənbur” jurnalının 1910-cu il 19 fevral tarixli 4-cü nömrəsində rəssam B.R.Telinqator (Beno) tərəfindən bir şəkil çəkilmiş, şəkildə islam aləmi ağaca zəncirlənən bir qoca kişinin timsalında təsvir edilmişdir. Qocanı ağaca sarıyan zəncirin hər bir həlqəsi o zamankı mənfi tiplərdən birinin başına oxşadılmışdır.

Qoca kişi dartinir, zəncirdən qurtarmağa çalışırsa da, azad ola bilmir.

Kənarda oturmuş şeytan isə qəh-qəh çökib, qocanın vəziyyətinə gülür.

Şəklin altında bu sözlər yazılmışdır:

“Şeytan – Biçarə elə anlamış ki, onu zəncirə bağlayan mənəm! Halbuki onu bağlayan zəncirin hər həlqəsində məndən qəddarlar oturublar”.

Satirada həmin karikaturadan bəhs olunur.

[ALTMİŞ İLLİK ÖMRÜM OLDU SƏNDƏ BƏRBAD, ƏRDƏBİL!]

(Səh.256)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (7 mart 1910, №10), “Kablayı Feyzullah, nazimi: Ağclar güləyən” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Ey dad-bidad, Ərdəbil!” adı ilə verilmişdir.

¹ Altinci nəşrdə artır sözü əvəzinə: artıq.

[EY VAY Kİ, HEYSİYYƏTİ-MİLLƏT GÖTÜRÜLDÜ!]

(Səh.260)

İlk dəfə “Zənbur” jurnalında (12 mart 1910, №7) “Qoca bəy” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

İkinci, üçüncü və dördüncü nəşrdə “Götürüldü!” adı ilə verilmişdir.

¹ Bu misra dördüncü nəşrdə getməmişdir.

ƏHVALPÜRSANLIQ YAXUD QONUŞMA

(“ – Nə xəbər var, məşədi? ”)

(Səh.262)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (14 mart 1910, №11) “İmza: (....)” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. İlk iki nəşrdə “Nə xəbər var, məşədi?”, üçüncü nəşrdə “İki hərənd”, dördüncü nəşrdə isə “Şirin söhbət” adı ilə verilmişdir.

[RƏDD OL QAPIDAN, AĞLAMA ZAR-ZAR, DİLƏNÇİ!]

(Səh.264)

İlk dəfə “Zənbur” jurnalında (29 mart 1910, №8) “Qoca bəy” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

Son dörd nəşrdə “Dilənçi” adı ilə verilmişdir.

[VƏ'Z ETDİYİN İNANDI, SƏN AMMA İNANMADIN!]

(Səh.268)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (4 aprel 1910, №13) “İmza: (....)” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Usanmadın?!” adı ilə verilmişdir.

1 Dördüncü nəşrdə alçaq əvəzinə: ancaq.

2 Bu misra jurnalda getməmişdir.

[BİR BÖLÜK BOŞBOĞAZIQ, HEYVƏRƏLİK ADƏTİMİZ]

(Səh.270)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (11 aprel 1910, №14) “İmza: (....)” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Boş boğazıq!” adı ilə verilmişdir.

¹ Dördüncü nəşrdə təstir əvəzinə: təsvir.

OXUTMURAM, ƏL ÇƏKİN!

(“*Oğul mənimdir əgər, oxutmuram, əl çəkin!*”)

(Səh.272)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (18 aprel 1910, №15) “İmza:(....)” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir.

¹ Bütün nəşrlərdə əhvalimə əvəzinə: öz halimə.

[ASUDƏLİK BU SAƏT YERDƏN GÖYƏ CƏHANDA]

(Səh.274)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (25 aprel* 1910, №16) “(....)” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Xahəd şod aşikara” adı ilə verilmişdir.

* Jurnalda səhvən “2 may” getmişdir

¹ Bu beyt Hafiz Şirazinin qəzəlindəndir. Tərcüməsi:

Könlüm gedir əlimdən, dadə çatın, a dostlar!
Aman ki, gizli sırrım olacaq indi aşkar!

² Nəsrəddin şah (1831-1896) – 1848-1896-cı illərdə İran şahı olmuşdur.

Qacar sülaləsindən idi. Onun hakimiyyəti dövründə Babilər üsyani amansızcasına boğulmuş, İran İngiltərə və çar Rusiyasının yarımmüstəmləkəsinə çevrilməyə başlamışdı. Nəsrəddin şah terrorçu panislamistlər tərəfindən öldürülmüşdür.

³ I Dara – Yeni eradan əvvəl 522-486-cı illərdə qədim İran şahı olmuşdur.

Əxəmənilər sülaləsindən idi. Əxəmənilər əleyhina baş qaldıran üsyən yatırıldıqdan sonra hakimiyyət başına keçmişdi. İran quldarlıq dövlətinə möhkəmlətmək məqsədilə bir sıra islahat (inzibati, hərbi, iqtisadi və s.) aparmışdır.

Dara öz hakimiyyəti dövründə skiflər üzərinə müvəffəqiyyətsiz hücum etmiş, Yunanistanla müharibəyə başlamışdır.

⁴ Əhəd xan – Buxara əmriri idi.

⁵ Dördüncü nəşrdə hekayət əvəzinə: şikayət.

[BƏLAYİ-FƏQRƏ DÜŞDÜN, RAZI OL, BİÇARƏ, SƏBR EYLƏ!]

(Səh.276)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (2 may^{*} 1910, №18) “(....)” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir. Ikinci, üçüncü və dördüncü nəşrlərə “Səbr eylə!” adı ilə verilmişdir.

¹ Jurnalda və ikinci nəşrdə girişmə əvəzinə: gəzismə.

[SONYA, EY DİLΒƏRİ-PAKİΖƏ ƏDA!]

(Səh.278)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (9 may 1910, №18) “(....)” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Gözəlim!..” adı ilə verilmişdir.

Bu satira Seyid Əzim Şirvaninin tərkibbəndlərindən birinə bənzətmədir. Həmin tərkibbənd belə başlanır:

* Jurnalda səhvən “25 aprel” getmişdir.

“Ey qəmin bu dili-məhzunə səfa,
Kə’beyi-kuyinə eşq əhlil fəda,
Hər qədər eyləyəsən cövrü cəfa,
Mən sənə eyləməzəm qeyri-vəfa,
Hər nə hökm eylədin, ey mahliqa,
Cümləsi oldu muradinca rəva!
Gözəlim, şimdə nədir fərmanın?
Canı qurban sənə bu nalanın!..”

¹ Bu misra dördüncü nəşrdə verilməmişdir.

[NEÇİN MƏKTƏBƏ RƏĞBƏTIM OLMAYIR?]

(Səh.281)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (16 may 1910, №19) “(....)” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Cibim dolmayırla...” adı ilə verilmişdir.

QAÇ, AT BASDI!

(“Qaç, oğlan! Qaç, at basdı! Millət gəlir!”)

(Səh.283)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (30 may 1910, №21) “(....)” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

¹ Bu misra ikinci, üçüncü və dördüncü nəşrlərdə verilməmişdir.

[GÖRÜNCƏ ŞƏXS BIR ƏRBABI-SƏRVƏTİN ÜZÜNÜ]

(Səh.285)

İlk dəfə “Həqiqət” qəzetində (13 iyun 1910, №133) “S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

¹ Bütün nəşrlərdə görməliyəm sözü görməyəlim şəklində getdiyindən məna və məzmun təhrif olunmuşdur.

[DİNDİRİR ƏSR BİZİ, – DİN MƏYİR İZ]

(Səh.285)

İlk dəfə “Həqiqət” qəzetində (14 iyun 1910, №134) imzasız çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

¹ Bütün nəşrlərdə gömmüş əvəzinə: gömdü.

ƏKSİMƏ

(“Zahidin əksimə düşcək nəzəri-xudbinin”)

(Səh.285)

İlk dəfə “Həqiqət” qəzetində (17 iyun 1910, №137) imzasız çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir. Bütün nəşrlərdə sərlövhəsiz verilmişdir.

[ƏHLİ-İRANDA, PAH OĞLAN, YENƏ HÜMMƏT GÖRÜNÜR!]

(Səh.286)

İlk dəfə “Zənbur” jurnalında (18 iyun 1910, №21) “Qoca bəy” imzası ilə çap olunmuşdur. Yalnız son iki nəşrə daxil edilmişdir.

¹ Son iki nəşrdə əşki-bəşşət əvəzinə: əks bəşşət.

² E'tidali – İrandakı siyasi partiyalardan biri idi.

[DÜN CƏHƏNNƏM VƏSFİNİ ZAHİDDƏN EYLƏRDİM SUAL]

(Səh.287)

İlk dəfə “Zənbur” jurnalında (18 iyun 1910, №21) “Patılıt” imzası ilə çap olunmuşdur. Sabir külliyyatına ilk dəfə daxil edilir.

¹ “Nicat” – Bakıda təşkil olunmuş maarif cəmiyyəti idi. Həmin cəmiyyət

1910-1911-ci illərdə “Nicat” adlı bir qəzet də nəşr etmişdir.

[KÜRD ÇALDIQCA BORU ÇINGƏNƏ OYNAR, DERLƏR]

(Səh.287)

İlk dəfə “Həqiqət” qəzetində (20 iyun 1910, №139) “Ə.Sabir” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

¹ Qəzətdə “çingənə” sözünün üzərinə çıxış əlaməti qoyulub, “qaraçı” deyə izah verilmişdir.

[YILDIRIMLAR YAĞSA GÖYDƏN, TİTRƏMƏZ RUHUM MƏNİM]

(Səh.287)

İlk dəfə “Həqiqət” qəzetində (21 iyun 1910, №140) “Ilan” imzası ilə çap olunmuşdur. Sabir külliyyatına İlk dəfə daxil edilir.

[BİZİ ALDATMA, XACƏ, HƏR SÖZÜNƏ]

(Səh.287)

İlk dəfə “Həqiqət” qəzetində (22 iyun 1910, №141) “S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

Qəzətdə taziyənin sonunda “Xəyyamdan məalən tərcümə” sözləri yazılmışdır. Xəyyamın rübaisi budur:

*“Ey xacə, yeki kam rəva kon mara,
Dəm dərkəşo dərkare xoda kon mara,
Ma rast rəvim leyk to gəc mi bini,
Rov çareyi-didə kon, rəha kon mara”.*

1 Bu misra ikinci, üçüncü və dördüncü nəşrlərdə Xacə, aldatma bizləri sözünə şəklində getmişdir.

[ŞANLI GÖRDÜKCƏ MƏNİ SANKİ EDİR QÖVR FƏLƏK]

(Səh.288)

İlk dəfə “Həqiqət” qəzetində (24 iyun 1910, №143) “Ə.Sabir” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

¹ Son üç nəşrdə namurad olmayıım əvəzinə: namurad olmayıın.

² Qəzətdə murad əvəzinə: məqsəd.

[ARİF ÇALIŞIR Kİ, MİLLƏT AZAD OLSUN]

(Səh.288)

İlk dəfə “Həqiqət” qəzetində (25 iyun 1910, №144) “S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

[DÜN YATIB MİR HAŞİMİ RÖ'YADƏ GÖRDÜM, SÖYLƏDİM]

(Səh.288)

İlk dəfə “Zənbur” jurnalında (25 iyun 1910, №22) “Patılıt” imzası ilə çap olunmuşdur. Yalnız son iki nəşrə daxil edilmişdir.

Kitabın “İlləri məlum olmayan taziyanələr” bölməsində dərc edilən həmin əsər haqqında şərhlərdə tərtibçi belə bir məlumat vermişdir: “Bu taziyanəni yazıçı M.S.Ordubadi yoldaşın dilindən yazdıq. Taziyanə, Sabirə qarşı dəfələrlə hücum edən “Səda” qəzeti mühərriri Haşimbəy Vəzirovun əleyhinə yazılımışdır” (səh.463).

Sabirin yaşayış-yaratdığı dövrdəki Azərbaycan mətbuatını nəzərdən keçirərkən həmin taziyanənin 1910-cu ildə “Zənbur” jurnalında dərc edildiyini müəyyənləşdirdik. Jurnalda mətn ilə M.S.Ordubadinin dilindən yazılmış variansi tutuşdurduqda ədibin hafızasının, təxminən qırx il əvvəl baş vermiş tarixi hadisəni necə daqiq xatırladığına, bir-iki söz və ifadə fərqiనı nəzərə almasaq, Sabir taziyanəsini bədahərən, həm də bu qədər doğru-dürüst söylədiyinə heyran olmamaq mümkün deyildir. Taziyanə “Gurultu” adı altında, “Patılıt” imzası ilə çap olunmuşdur.

¹ Hər iki nəşrdə dün yatib əvəzinə: dün gecə.

² Haşimbəy Vəzirov (1868-1916) – 1905-ci il inqilabından sonra burjua mətbuatında və müttəəddid mətbuatda fəaliyyət göstərən jurnalist və yazıçı idi. “Tazə həyat” (1907-1908), “İttifaq” (1908-1909), “Məzəli” (1914-1915) və bir sıra başqa qəzet, jurnalları nəşr etmiş, “Evlənmək su içmək deyil”, “Döymə qapımı, döyərlər qapını” və s. bədii əsərlərin müəllifi kimi tanınmışdır.

³ “Səda” – 1909-1911-ci illərdə Bakıda Haşimbəy Vəzirovun redaktorluğu ilə nəşr olunan gündəlik “ədəbi, siyasi, fənni, iqtisadi və ictimai” qəzet idi. İlk nömrəsi oktyabrın 12-də çıxmışdır. 1911-ci ilin ikinci yarısında bağlanmış, sonralar “Sədayi-həqq”, “Sədayi-vətən” və s. adlar altında buraxılmışdır.

⁴ Son iki nəşrdə dedi: görməzmisən ifadəsi baxıb güldü, dedi şəklində getmişdir.

DEYİR

(“Oylə səngindir ki, əsqalı-təəssübən yüküm”)

(Səh.288)

İlk dəfə “Həqiqət” qəzetində (27 iyun 1910, №145) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

İkinci, üçüncü və dördüncü nəşrlərdə sərlövhədən sonra belə bir qeyd vardır: “27 iyunda vaqə olan zəlzələ münasibətlə”.

¹ Bütün nəşrlərdə əsqali-təəssübdən əvəzində: əsqali-təəqqübədən.

[YATMISAN, MOLLA ƏMU, GÜRCÜLƏR İÇRƏ HƏLƏ SƏN!]

(Səh.289)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (27 iyun 1910, №25) “(....)” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Bulvar mö'minləri” adı ilə verilmişdir.

¹ “Molla Nəsrəddin” jurnalına müraciət olunur.

² Son nəşrdə kişiler əvəzində: kimilər.

TAPDIM!..

(“*Qoy sağ olsun başımız, düşməsin əsla ayağa*”)

(Səh.290)

İllk dəfə “Həqiqət” qəzetində (28 iyun 1910, №146) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

Qəzətdə sərlövhənin üzərinə çıxış əlaməti qoyulub, aşağıda belə bir qeyd verilmişdir: “144-cü* nömrənin taziyənəsindəki tapmacanı”.

Bu taziyənə Əhməd Kamalın “Həqiqət” qəzetində (24 iyun 1910, №143) çap etdirdiyi “Tapmaca”sına cavabdır. Tapmaca budur:

“Baş ilə ayaq arasında.

– Satdim! Satdim!

– Sən Allah?..

– Sən ölüsen!..

– Vallah, inanmaram...

– Bu ölsün, inan!..

– Mən ölüm, neçəyə?

– Biri 225-dən...

– Pay, atonnan!..

Bu tapmacanı həll edənə şollar suyundan bir istəkan mükafatımız vardır”.

¹ Son iki nəşrdə qədəh əvəzində: qədər.

² Şollar sözünün ilk hecasıdır.

³ Bu misra dördüncü nəşrdə mətnində düşmüştür.

* 143-cü olmalıdır (tərtibçinin qeydi).

[HANKİ ALÇAQ BİR ƏLİN QEYD ETDİYİ XƏTDİR O Kİ...]

(Səh.290)

İlk dəfə “Həqiqət” qəzetində (29 iyun 1910, №147) “Ə.Sabir” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

¹ II Əbdülhəmid (1842-1918) – 1876-1909-cu illərdə Türkiyə sultani olmuşdur. Liberal dairələrin başçısı Midhət paşanın rəhbərliyi altında həyata keçirilən saray çevrilişi nəticəsində taxta əyləşmişdir. 1876-ci ildə konstitusiya elan etsə də, az sonra Midhət paşanı sürgünə göndərmiş, 1878-ci ildə isə parlamenti buraxıb, müstəbid üsuli-idarə yaratmış, qəddar hökmər kimi tanınmışdır. Burjua inqilabının qarşısını almaq məqsədi ilə Türkiyəni imperialist dövlətlərin yarımmüstəmləkəsinə çevirmişdi. Rusiyadakı 1905-ci il inqilabının təsiri ilə Türkiyədə güclənən demokratik hərəkat 1908-ci ildə inqilabla nəticələndi. Sultan Əbdülhəmid konstitusiyani bərpa etmək və parlamenti çağırmaq məcburiyyətində qaldı. 1909-cu ildə müvəffəqiyyətsiz əksinqilabi cəhdən sonra həbs edildi. 1912-ci ilə qədər Salонikdə saxlanmış, sonra isə Balkan müharibəsinin başlanması ilə əlaqədar olaraq İstanbula qaytarılmış və həbsdə də ölmüşdür.

[– YOLDAŞIM, YATMIŞMISAN?]

(Səh.290)

İlk dəfə “Həqiqət” qəzetində (30 iyun 1910, №148) “Ə.Sabir” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

[BAŞQA MİLLƏTDƏN HÜQUQUN ALMAQ ÜÇÜN HƏR ZAMAN]

(Səh.290)

İlk dəfə “Zənbur” jurnalında (2 iyul 1910, №23) “Patılıt” imzası ilə çap olunmuşdur. Sabir külliyyatına İlk dəfə daxil edilir.

[DÜN OXURKƏN BİR MÜDİRİ-MƏKTƏBİN MƏKTUBUNU]

(Səh.290)

İlk dəfə “Həqiqət” qəzetində (4 iyul 1910, №151) “Ə.Sabir” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

Taziyanə Bakıdakı “Ittihad” məktəbinin müdürü, burjua ziyalısı Hüseyin Kamalın mətbuatda çıxan bir məqaləsi ilə əlaqədar yazılmışdır.

[MÜRTƏCE XADİMLƏRİM, HA İNDİ XİDMƏT VƏQTİDİR!]

(Səh.291)

Məhəmmədəli şahin dilindən yazılan bu satira ilk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (4 iyul 1910, №26) “(....)” imzası ilə çap olunmuşdur.

Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir. İkinci, üçüncü və dördüncü nəşrlərdə “Qeyrət vəqtidir!” adı ilə verilmişdir.

BİR DƏSTƏ GÜL

(“İranlı deyir ki, ədl ilə dad olsun”)

(Səh.293)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (4 iyul 1910, №26) “(....)” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

[ƏLHƏZƏR, QOYMA BAXA ƏKSİMƏ ZAHİD Kİ, ONUN...]

(Səh.294)

İlk dəfə “Həqiqət” qəzetində (6 iyul 1910, №153) “S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

[QƏZTƏLƏR TÖVQİFİNİ YALNIZ SİPƏHDAR ƏKMƏYİR]

(Səh.294)

İlk dəfə “Həqiqət” qəzetində (8 iyul 1910, №155) “Ə.Sabir” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

¹ İranın böyük torpaq sahibi olan feodallarından Sipəhdar nəzərdə tutulur.

[SANMA BİR MƏSLƏKİ TƏ'QİBLƏ MÖHKƏM QALARAM]

(Səh.294)

Burjua mühərriri Haşimbəy Vəzirovun dilindən yazılan bu təziyanə İlk dəfə “Həqiqət” qəzetində (9 iyul 1910, №156) “Ə.Sabir” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

¹ Həşimbəy Vəzirov nəşr etdiyi “Səda” qəzetində “Keyfim gələndə” sərlövhəsi ilə qərəzli məqalə və felyetonlar yazardı. Ona işarə olunur.

[DÜN BİR EŞŞƏKXİSAL İNSANƏ]

(Səh.294)

Həşimbəy Vəzirov haqqında deyilən bu taziyənə ilk dəfə “Zənbur” jurnalında (9 iyul 1910, №24) “Patılıt” imzası ilə çap olunmuşdur. Sabir külliyyatına ilk dəfə daxil edilir.

Bu taziyənə çap edildikdən sonra həftəlik “Zənbur” jurnalının yalnız bir nömrə buraxılmış və H.Vəzirovun polisiş şikayətinə görə, jurnalın nəşri iki aydan artıq dayandırılmışdır. Bu barədə jurnalın növbəti 26-cı nömrəsində (24 sentyabr) çap olunmuş “Mətbuatın tə’tilinə səbəb kim oldu?” adlı redaksiya məqaləsində deyilir:

“Mətbuatın tə’tilinə ümdə səbəb iyirminci əsrədə kütübi-səmaviyə olan qəzetənin başında icrayi-istibdad, keyfi ma yəşa edən hərif, bu vəqtə kimi neçə məsləkdə olduğu ilə məşhuri-aləm olan bir canidir.

Qarelerimiz sual etsə nə dəlil ilə? – biz də ...n başqalarala isnad verdiyi iftira və ittihamatdan qorxmuyub cavab verəcəyik: bu dəlil ilə ki, nə mühərririn, nə müsəhhihin, nə müvəzzinin, nə mütarcimin, nə e’lan cəm’ edənin, daha doğrusu, mürəttibin pullarını tərtib ilə vermediyi səbəb oldu. Budur, məhkəmələr (sud) şahiddir...

Şayəd bizdən soruşalar ki, o, həqq verən deyil idi, qəzetəsini tə’til etdilər, sizə nə gəldi? Bizi də mərqum hərifin adına buraxılan gurultu^{*} tə’tilə məcbur etdi...”

¹ “Zənbur” – 1909-1910-cu illərdə Bakıda “Molla Nəsrəddin”in təsiri ilə nəşr olunan satira jurnallarından biri idi.

BAKİDA BİR KƏNDDƏ MÜHAVİRƏ

(“Kəndçi: Denilir “elm oxuyun” sözləri hər anda bızə”)

(Səh.295)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (11 iyul 1910, №27) “Məclisdə olan” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrlərdə “Kəndçi və axund” adı ilə verilmişdir.

^{*} Taziyənə bu ad ilə çap olunmuşdur (tərtibçinin qeydi).

[CƏNNƏTDƏKİ HURİLƏRI, QILMANLARI ALLAH]

(Səh.296)

İlk dəfə “Həqiqət” qəzetində (11 iyul 1910, №157) “Ə.Sabir” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

[KİM DİR ARİF? – DEYƏ SORDUM, DEDİLƏR ƏSRƏ GÖRƏ]

(Səh.296)

İlk dəfə “Həqiqət” qəzetində (12 iyul 1910, №158) “Ə.Sabir” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

[OĞLUNUN VASİTEYİ-XİLQƏTİ OLMAQLA FƏQQƏT]

(Səh.296)

İlk dəfə “Həqiqət” qəzetində (13 iyul 1910, №159) “Ə.Sabir” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

[DEYİRDİK BİR ZƏMANLAR BIZ KƏMALİ-FƏXRÜ HÜMMƏTLƏ]

(Səh.296)

İlk dəfə “Həqiqət” qəzetində (14 iyul 1910, №160) “Ə.Sabir” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

¹ Tərəqqipərvər türk şairi Namiq Kamalın məşhur qəsidiəsindən bir misradır.

[MÜTLƏQİYYƏTDƏ ƏBD ŞƏKLİNDE]

(Səh.297)

İlk dəfə “Həqiqət” qəzetində (15 iyul 1910, №161) “Ə.Sabir” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

¹ Bu misra üçüncü nəşrdə mətndən düşmüş, onun əvəzinə sonrakı misra iki dəfə çap olunmuşdur.

[BİR MÜDİRİN Kİ, KEÇMƏYƏ QOLUNA]

(Səh.297)

İlk dəfə “Həqiqət” qəzetində (16 iyul 1910, №162) “Ə.Sabir” imzası ilə çap olunmuşdur. Yalnız ikinci, beşinci və altıncı nəşrlərə daxil edilmişdir.

BİR GÜL

(“*Vaiz ki, çıxar minbərə, hey püflər odu*”)

(Səh.297)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (18 iyul 1910, №28) “Bağban” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci və dördüncü nəşrlərdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

¹ Ikinci və üçüncü nəşrlərdə hey əvəzinə: tez.

AY CAN! AY CAN!..

(“*Düişdii bütün qəzətlər hörmətdən, ay can! ay can!..*”)

(Səh.298)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (1 avqust 1910, №30) “(....)” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

Bu satira çar hökumətinin bir çox qəzətləri bağlaması və onların redaktorlarını həbs və sürgün etməsi münasibəti ilə yazılmışdır.

¹ Bu misrada işlənən və sonrakı bəndlərdə təkrar olunan hörmətdən sözü bütün nəşrlərdə qiymətdən sözü ilə əvəz edilmişdir.

² Şeirdə adı çəkilən Molla Qəvam, Molla Salam və Molla Hacıbaba mürtəce ruhanılardən idi. Onlar həmişə yeni məktəbin, maarifin, mətbuatın qəddar düşməni olmuşlar.

³ Qafqay – İndiki Orconikidze (Vladiqafqaz) şəhəridir.

⁴ Bütün nəşrlərdə yazı əvəzinə: qəzet.

AMMA, MİLLƏT A!..

(“*Moldayı, gördün nə iqdam etdi?! Amma, millət a!..*”)

(Səh.301)

İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (8 avqust 1910, №31) “(....)” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

¹ Bu bənd ikinci, üçüncü və dördüncü nəşrlərdə getməmişdir.

² Sipəhdar – İranın iri feodallarından biri idi. Gilan vilayətində bir çox kəndi vardı. Əvvəlcə Məhəmmədəli şaha tərəfdar olmuş, sonra isə məşrutəçilərlə birləşərək Tehrana hücum edən mücahidlərə başçılıq etmişdir.

Məhəmmədəli şah taxtdan salındıqdan sonra hakimiyyət başına keçmişdi.

Şəxsi mənfəəti üçün inqilabi hərəkata qoşulan Sipəhdar hakimiyyəti ələ alan kimi irtica cəbhəsinə keçmişdi.

³ Yefrem – Qafqaz ermənilərindən olub, Iran inqilabına kömək üçün gedən könüllülərdən biri idi.

⁴ Bağırxan – Təbriz inqilabında rəşadət göstərən, “Salari-millət” adlandırılara bir mücahid idi.

⁵ Səttarxan (?-1914) – Cəsur xalq qəhrəmanı, Cənubi Azərbaycandakı demokratik hərəkatın görkəmli xadimi idi. Qaracadağ rayonunda kəndli ailəsində doğulmuş Səttarxan sonralar uzun müddət Zaqafqaziyanın sənaye mərkəzlərində çalışıb, fəhlə hərəkatında fəal iştirak etmiş, sosial-demokrat “Hümmət” təşkilatının üzvü olmuşdur. İran inqidabı dövründə mürtəce hakimlər əleyhinə qızığın mübarizə aparmış, 1908-1909-cu illərdə şah hakimiyyəti və yerli feodallara qarşı, konstitusiyanın bərpası uğrunda Təbrizdə başlanan xalq üsyانına rəhbərlik etmişdir.

⁶ Bahadır – İrəndəki məşrutə hərəkatının iştirakçılarından biri idi.

⁷ Səmsam haqqında jurnalın belə bir qeydi vardır: “Səmsamüssəltənə sərdar Bahadırın pədəridir”.

SİPƏHDAR DEYİR Kİ

(“Arşimed: “Bir nöqtə bulsaydım ona bil’istinad”)

(Səh.302)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (19 avqust 1910, №3) “Ə.Sabir” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

1 Arşimed (y.e.ə.287-212) – Qədim yunan alimi idi. Manivella qanununu müəyyən etdikdən sonra: – Mənə istinad nöqtəsi verin, küreyi-ərzi yerində oynadım! – demişdir.

2 Qəzətdə kisəmə girsəydi ifadəsi əvəzinə: pəncəmə keçsəydi.

HÜSEYN KƏMAL DEYİR Kİ

(“Tə’nü təhqirə təhəmmüll edərəm mən, lakin”)

(Səh.302)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (9 sentyabr 1910, №15) imzasız çap olunmuşdur. Yalnız dördüncü nəşrə daxil edilmişdir.

¹ Hüseyin Kəmal – Bakıdakı “İttihad” mədrəsəsinin müdürü idi.

RƏMƏZAN SÖHBƏTİ

Bizim hacı deyir ki

(“*Əl’əman artıq orucdan, əl’əman!*”)

(Səh.302)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (13 sentyabr 1910, №17) imzasız çap olunmuşdur. Yalnız son üç nəşrə daxil edilmişdir.

Oruc deyir ki

(“*Ey hacı, məndən şikayət eyləmə*”)

(Səh.302)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (15 sentyabr 1910, №18) imzasız çap olunmuşdur. Yalnız son üç nəşrə daxil edilmişdir.

“SƏDA”nın 162-ci NÖMRƏSİNƏ

(“*Şairəm, əsrimin ayınəsiyəm*”)

(Səh.303)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (17 sentyabr 1910, №19) “Ə.Sabir” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

M.Ə.Sabir bir neçə əsrasında “Səda” qəzetiñin müdürü Həşimbəy Vəzirovun məsləksizliyini kəskin tənqid atəşinə tutur. H.Vəzirov bunlara cavab olaraq “Səda” qəzetiñin 1910-cu il 25 avqust tarixli 162-ci nömrəsində Sabirin əleyhinə təhqiramız təziyanə çap edir.

Sabirin təziyanəsi buna cavab olaraq yazılmışdır.

¹ Birisi – H.Vəzirovun “Səda” qəzetində işlətdiyi gizli imzadır.

² İkinci, üçüncü və dördüncü nəşrlərdə mənə əvəzinə: bizə.

[E'TİLA ETDİKCƏ, DERLƏR, YÜKSƏYƏ TƏYYARƏLƏR]

(Səh.303)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (28 sentyabr 1910, №27) “Ə.Sabir” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

KƏNDLİ DEYİR Kİ

(“*Bakıda nafız ikən əllidən artıq üləmə*”)

(Səh.303)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (6 oktyabr 1910, №34) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

BAKILI DEYİR Kİ

(“*Rəməzan eydinin icrasını hərçənd bizə*”)

(Səh.303)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (7 oktyabr 1910, №35) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

[ŞAH DEDİ: – AĞLAYIRAM, BƏS Kİ, ÜZÜM ÇİRKİNDİR]

(Səh.304)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (8 oktyabr 1910, №36) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

¹ İlkinci, üçüncü və dördüncü nəşrlərdə şah əvəzino: ər.

² Bu misra ikinci, üçüncü və dördüncü nəşrlərdə belədir: Övrət ərz eylədi:

– Yahu, səni her gün görürəm.

İNTELIGENTLƏR DEYİR Kİ

(“*Deyirik haləti-təhsildə: millət! millət!*”)

(Səh.304)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (8 oktyabr 1910, №36) “Palanduz” səhifəsinin 1-ci nömrəsində “Nizədar” imzası ilə çap olunmuşdur. Yalnız son iki nəşrə daxil edilmişdir.

“Günəş” qəzeti 1910-cu il 8 oktyabr tarixli 36-ci nömrəsindən etibarən “Palanduz” adı altında “Həftəlik məzhəkə səhifəsi” açmışdı. Sabirin həmin səhifə üçün yazdığı satiraları “Nizədar” imzası ilə, çox vaxt “Çuvalduz” adı altında çap olunardı.

Şairin əvvəl “Günəş”, sonra da “Yeni həqiqət” qəzetinə əlavə kimi çıxan “Palanduz” adlı satirik səhifədə iştirakı və bu səhifənin əməkdaşları ilə qarşılıqlı yaradıcılıq əlaqələri maraqlıdır. “Palanduz”un müdürü Toxmaq, naşırı Heyvərə, müəllifləri isə Qiyiq, Sancaq, Biz, Balta, Mısmar, İynə, Nizə və başqalarından ibarət idi. Qəzətdə vaxtaşırı çap olunan satirik əsərlərdən əlavə, “Palanduz”dakı bütün yazılar satirik mahiyyətdə idi. Onun nömrələri də qəzətdən fərqli olaraq, ayrıca sıralanırdı. Səhifələrin ilk nömrəsindən başlayaraq əsərlərini “Çuvalduz” ümumi başlığı və “Nizədar” imzası ilə dərc etdirən xalq şairi bu səhifənin adı, siravi üzvlərindən deyil, onun əsas bayraqdarı və ideya-bədii istiqamətvericisi idi. Təsadüfi deyil ki, səhifənin adı ilə Sabirin orada dərc etdirdiyi əsərlər üçün işlətdiyi ümumi başlıq qulaqqafiyəsidir:

Palanduz – Çuvalduz. “Palanduz” səhifənin, “Çuvalduz” isə Sabirin səhifə içərisindəki xüsusi güşəsinin başlığıdır.

“Palanduz”da çıxış edən müəlliflər sanki vahid bir satira ədəbi məclisində birləşmişdilər. Xalq şairi məclisin bütün işlərində iştirak edərək onun səhifəsində fasıləsiz çap olunurdu. Şairin “Inteligentlər deyir ki”, “Millət deyir ki”, “Axşam olacaq...”, “Mürtəcelər, sevinin, kişvəri-Iranə yenə”, “Şurə gəlib şad olun, iranlılar!”, “Bakıda Şamaxı yolundakı həbsxanənin qabağında oxunan növhədir”, “Yuxu” və s. kimi kəskin ictimai-siyasi ruhlu əsərləri məhz “Palanduz”da dərc edilmişdir.

TƏRCÜMAN DEYİR Kİ

(“Be tə'mine lesane madər əz hər ku be Petresburg”)

(Səh.304)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (10 oktyabr 1910, №37) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Yalnız ikinci, üçüncü və dördüncü nəşrlərə daxil edilmişdir.

¹ Qarun – Guya Musa peyğəmbərin dövründə yaşamış və onun düşməni hesab edilən əfsanəvi bir şəxsdir. Hədsiz mal-dövləti, böyük xəzinələri və xəsisliyi ilə məşhurdur.

İRANLILAR DEYİR Kİ

(“Bunca qeyrət ki, biz etdik vətən uğrunda bu gün”)

(Səh.304)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (11 oktyabr 1910, №38) “Ə.S.” imzası ilə çap

[SÖYLƏ, TƏQSIRİ NƏDIR, TAPDALAYIRSAN YAZIĞI?]

(Səh.305)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (15 oktyabr 1910, №42) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

MİLLƏT DEYİR Kİ

(“*İnteligenç ağalar, biz siz çoxdan tanırıq*”)

(Səh.305)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (15 oktyabr 1910, №42) “Palanduz” səhifəsinin 2-ci nömrəsində “Nizədar” imzası ilə çap olunmuşdur. Yalnız son üç nəşrə daxil edilmişdir.

¹ Dördüncü nəşrdə bizi sözü düşmüşdür.

² Qəzətdə niyə evəzinə: yenə.

[QLASNI SEÇKİSİNİ QOYDU DUM MÜZAKİRƏYƏ]

(Səh.305)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (17 oktyabr 1910, №43) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

BAKILILAR DEYİRLƏR Kİ

(“*Şamaxlılar kimi işsiz, kifayəsiz deyiliz*”)

(Səh.305)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (18 oktyabr 1910, №44) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

1910-cu ilin yanvarında iş dalınca Şamaxıdan Bakıya gələn və Balaxanı kənd məktəbinə müəllim düzələn Sabirin milli mətbuatla əlaqəsi daha da sıxllaşdı. Əvvəlcə “Zənbür” jurnalında, sonra isə “Həqiqət” və “Günəş” qəzetlərində əməkdaşlığı onun mövzusu dairəsinin durmadan genişlənməsi ilə nəticələndi. Şairin işlədiyi mövzulardan bir çoxunun mətbuatdan gəlməsi də bununla bağlıdır. 1910-cu ilin oktyabr-noyabr aylarında qələmə alınmış bir sıra təziyanələr bu baxımdan diqqəti cəlb edir. Bəlli olur ki, nəinki mətbuatda dərc edilmiş müxtəlif səpkili əsərlər, məqalə və felyetonlar, hətta kiçik xə-

bərlər, redaksiya qeydləri belə şairin diqqətindən yayınmamış, qəzetiñ hər nömrəsinə yazacağı taziyanələr üçün mövzu və material vermişdir.

“Bakılılar deyirlər ki” adlı taziyanə də bu qəbildəndir*:

1906-1907-ci illərdə Azərbaycan müəllimlərinin Bakıda keçirilən I və II qurultaylarında milli məktəblərdə tədrisin ana dilində aparılması məsəlesi bütün kəskinliyi ilə qoyulmuşdu. Bu problem öz aktuallığını 1910-cu ildə də saxlayırdı. Odur ki, Duma üzvlərinə məktəblərdə tədrisin ana dilində aparılması məsələsini dövlət səviyyəsində qaldırmağı da tapşırılmışdır. Hələ 1906-cı ildə Duma üzvü kimi Şamaxıdan Peterburqa yola salınan Məhəmməddəağlı Əlizadə Şirvani öz həmvətənlərindən xahiş etmişdi ki, mən sizin istədiyiniz tərəqqi məsələlərini orada qaldıranda siz də yerlərdən müxtəlif yazılar, teleqramlar və digər vasitə və üssullarla səsimə səs verin ki, istədiyimizə nail olaq (“Həyat” qəzeti, 11, 14 iyun 1906). Dövlət Dumasında ana dili məsəlesi yenidən qaldırılarda Şamaxıdan Ali məclisin ünvanına teleqram vurulmuşdu. Bu barədə “Günəş”in xüsusi müxbiri “Tə’limi-ümumi xüsusunda” başlıqlı yazısında belə xəbər verirdi:

“Şamaxı camaati tərəfindən Peterburq Dövlət Duması sədrinə və müsəlman fraksiyasına belə bir teleqram göndərilmişdir:

Peterburq – Dövlət Duması sadri hüzuri-alilərinə! Kopiyası müsəlman fransiyasına:

Biz, Şamaxı şəhərinin müsəlman camaati ən səmimi qəlbimizdən Dövlət Duması müzakirəsinə qoyulacaq tə’limi-ümumi layihəsi xüsusunda sizdən razılıq edib alqışlayırıq. Bununla, kəmali-icz ilə xahiş edirik, ibtidai tə’limiümumi milli lisانla olmaqla, dövləti dilə də lazımı qədər etina olunsun. Şamaxı camaati tərəfindən vükəlata: Fətəlibəyov, Ismayilov, Salamov, Səmadov, Abdullayev” (17 oktyabr 1910, №43).

“Günəş” qəzeti bu xəbərə belə bir qeyd verib: “Əcəba! Bakı müsəlmanları bu hay-küyü eşitmirlərmi?”

Eyni nömrədəki “Mühüm məsələ” başlıqlı yazıda da Dövlət Dumasında müzakirə olunan ümumtəhsil məsələsi barəsində Dumaya və onun müsəlman fraksiyasına teleqram vurmağın vacibliyi göstərilərək, bu barədə “srağa gün şamaxılıların vurdुqları teleqrama” bakilların “xabi-qəflət üzündən” səs verməmələrinə töəssüf olunurdu. Sonra müəllif fikrinə belə davam edirdi: “Ibtidai elmi-tədris məsələsi məcburi məccani olduqda lazımdır ki, öz ana dilimizdə olsun. Tainki bizim müsəlmanlıq ruhumuz fənaya getməyib, millətimiz məhv olmasın”.

* İstər “Bakılılar deyirlər ki”, istərsə də “Tumanov izn alır ki”, “Dəryada qərq olan iranlıların...”, “Bəs deyilmiş, bunca Mehdilər xürucu”, “Bildir ehəyai – Səmərqənd etdi İran taciri”, “Avropada Məmdəlinin eşqbazlığı” və “Yuxu” satiralarının izah və şərhlərində gənc və istedadlı tədqiqatçı Alxan Bayramoğluun araşdırmalarının nəticələri nəzərə alınmışdır.

Millətin bu mühüm taleyüklü məsələsinə şamaxılıların vaxtında göstərdikləri fəal münasibət redaksiya əməkdaşlarının milli təəssüb hissələrini hərəkətə gətirərək, onların Dumaya vurduqları teleqramın çap olunduğu nömrədə həmin yazıların meydana çıxmamasına səbəb olmuşdu. Odur ki, belə bir vətənpərvərlik təşəbbüsünün həmyerililəri tərəfindən göstərilməsi Sabirin sinəsini qürurla doldururdu. Şair həmin gün qələmə alıb qəzeti növbəti nömrəsində çap etdiyi taziyanasında həm özünü sevinc və qürur hissini, həm də Dumaya teleqram göndərməyənlərin qəflətini belə ifadə edirdi:

*Şamaxılılar kimi işsiz, kifayəsiz deyiliz
.....*

DİLƏNÇİ DEYİR Kİ

(“*Əl açıb sail olmağın xoşdur*”)

(Səh.306)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (20 oktyabr 1910, №46) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

[ÇOX TƏƏCCÜB EDİRƏM TƏRZİ-CƏDİDƏ KI, ONU]

(Səh.306)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (21 oktyabr 1910, №47) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Yalnız ikinci, üçüncü və dördüncü nəşrlərə daxil edilmişdir.

[GƏRCİ PƏRVAZ ETDİ AYROPLAN DÜNƏN BİR QUŞ KİMİ]

(Səh.306)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (22 oktyabr 1910, №48) imzsız çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

[AXŞAM OLCAQ UÇENİKLƏR HƏRƏ BİR MADMAZELİN]

(Səh.306)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (22 oktyabr 1910, №48) “Palanduz” səhifəsinin 3-cü nömrəsində “Nizədar” imzası ilə çap olunmuşdur. Yalnız son üç nəşrə daxil edilmişdir.

[CÜMƏLƏRDƏ DÜKAN AÇMAZ BAKILI]

(Səh.306)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (24 oktyabr 1910, №49) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

[ÖYMƏ NƏSƏBI, ÖYMƏYƏ ŞAYİSTƏ HƏSƏBDİR]

(Səh.307)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (26 oktyabr 1910, №51) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

[CƏVANKƏN FƏQRƏDƏN ETMƏ ŞIKAYƏT]

(Səh.307)

İlk dəfə “Yeni füyuzat” jurnalında (26 oktyabr 1910, №2) “Ə.Sabir” imzası ilə çap olunmuşdur. “Eşidənə nəsihət” adı ilə son dörd nəşrə daxil edilmişdir.

[OĞRULARDAN DA BƏDƏXLAQ QUMARBAZLARDIR]

(Səh.307)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (27 oktyabr 1910, №52) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

TAP GÖRÜM!..

(“*Həp kiçiklər kiçik ikən böyüyür*”)

(Səh.307)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (28 oktyabr 1910, №53) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

İkinci, üçüncü və dördüncü nəşrlərdə sərlövhəsiz verilmişdir.

¹ Bütün nəşrlərdə boyuna əvəzinə: boynuna.

Milli Kitabxana

[MÜLKİ-ŞIRAZƏ ZİLİ-SULTANIN]

(Səh.307)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (29 oktyabr 1910, №54) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

¹ Zilli-Sultan – Məhəmmədəli şahın əmisi idi. Iranda məşrutə vaxtı Avropaya getmişdi. Məhəmmədəli şah taxtdan salındıqdan sonra Zilli-Sultan İrana qayıdır, Şiraza hakim olmaq istəmişdi. Bu və bundan sonrakı iki təziyanə həmin məsələ ilə əlaqədar yazılmışdır.

[MÜRTƏCELƏR, SEVİNİN, KİŞVƏRİ-İRANƏ YENƏ]

(Səh.308)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (29 oktyabr 1910, №54) “Palanduz” səhifəsinin 4-cü nömrəsində “Nizədar” imzası ilə çap olunmuşdur. Yalnız son üç nəşrə daxil edilmişdir.

¹ Dördüncü nəşrdə indi sözü əvəzinə: mülki.

[ZİLLİ-SULTANA, AMANDIR, VERMƏYİN IRANA YOL]

(Səh.308)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (31 oktyabr 1910, №55) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

[ONLAR Kİ, EDİR HÖRMƏTÜ NAMUSUNU TƏQDİS]

(Səh.308)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (1 noyabr 1910, №56) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Yalnız son üç nəşrə daxil edilmişdir.

[SAXTƏ BİR XƏTTİ-XAM İLƏ MƏNƏ KAĞIZ YAZIB]

(Səh.308)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (3 noyabr 1910, №58) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

1910-cu ilin yanварında iş dalınca Şamaxıdan Bakıya gələn şair yanvarın son, yaxud fevralın ilk günlərindən etibarən yaxın dostlarının, o cümlədən

Sultan Məcid Qənizadə və başqalarının köməyi ilə “Nəşri-maarif” cəmiyyətinin Balaxanı kəndində açdığı məktəbdə müəllim vəzifəsinə nail olur.

Bu xüsusda İlk mətbü xəbər 1910-cu ilin mart ayında dərc edilmişdir.

Balaxanı məktəbində tə’lim-tərbiyə işlərinin vəziyyəti mövzusunda yazdığı məqalələrinin birində məktəbin nəzarətçisi Baxış Əhmədov bilavasitə həmin məsələdən danişarkən deyirdi: “Məktəbimizin şəriət müəllimi bundan əqdəm Molla Abdulla idi. Bakı qazısı Ağa Mir Məhəmməd Kərim Cəfərzadə cənablarının buyurmalarına binaən onu məktəbdən xaric edib, əvəzinə müşarileyh cənablarının və Bakı məkatib inspektoru Mirzə Məcid Qənizadə və Nəşri-məarif ə’zayi-kiramından İskəndər bəy Məlikov cənablarının təhrirən və şifahən müdirlə və bilzat mənə buyurmalarına binaən Şamaxı əhli Sabir ləqəbli Məşədi Ələkbəri şəriət müəllimi qəbul etdi. Övladlarımıızın vəzaifi-şərifeyidiniyyələri bu zatin öhdəsindədir. Bu zatin övgəti-məxsuseyi-səlatın birini dəxi ifaqə etməyən mütədəyyin bir zat olduğu qazı cənablarının şəhadəti və bizim öz məşhudatımızla sabitdir” (“Həqiqət” qəzeti, 22 mart 1910, №62).

M.Ə.Sabirin parlaq ədəbi nailiyyətləri, mütərəqqi ictimai-pedaqoji fəaliyyəti onun əleyhdarlarının, o cümlədən Molla Abdullanın kin və qəzəbini artırmışdı. Onlar böyük şairə qarşı açıq mübarizə apardıqları kimi, gizli hədə məktubları yazımaqdan da çəkinmirdilər. Sabir isə öz əleyhdarlarına kəskin təziyanələrlə cavab verirdi.

Bu təziyanənin nə münasibətlə yazılığını bilmək üçün həmin əsərin nəşrindən iki gün sonra Balaxanı məktəbinin vəkili Baxış Əhmədovun “Günəş” qəzetində (5 noyabr 1910, №60) çap edilmiş “Adsız məktublara cavab” məktubuna diqqət yetirmək kifayətdir. Həm bu təziyanənin yazılması tarixini, həm də ümumən Sabirin həyat və fəaliyyətinin bəzi cəhətlərini aydınlaşdırmaq üçün mühüm olan həmin məktubu aşağıda eyni ilə veririk:

“Müdiri-möhtəram! Şu ziyləki məktubun dərcinə minnətdarəm.

Cənab! Saxta bir xətt ilə mənə və məktəbimizin şəriət müəllimi Sabir Tahirzadə cənablarına poçta vasitəsi ilə göndərmiş olduğun birər məktubun oktyabr ayının 27-ci gündə vüsulumuz olmuşdur.

Mənə yazmış olduğun məktubda müəllimi-müşarileyhin coğrafiya, hesab, hətta türk dili tədrisində də iqtidarsız olduğunu yazıyorsan. Onun məktəbdən çıxarılmاسını tələb edib, əvəzində müqtədir bir müəllimin nəsb olunmasını biziə məsləhət görüyorsan (?). Əks surətdə məktəbə xəyanət etmiş olacağımı da anladıyorsan. Cənabın dəxi guya balaxanalı imişsən. Şəhərə gedib məktubları da biziə ordan yazmış olduğunu ixtar ediyorsan (?). Hətta özünüz də üç nəfər imişsiniz (?).

Əfv et, əfəndim, əfv et! Sən nə qədər yazsan da ki, “özümüz də balaxanalıyıq, bu kağızı da gəlib şəhərdən sənə yazırıq”, lakin sənin balaxanalı

olmayıb, üç nəfər də olmayıb, nərəli, nəkarə və kim olduğunu, min dəfə görüb tanımış olduğumuz xəttin bizə anlatdı, həm də doğru olaraq anlatdı.

Sənin xəttini taniyanlar məktubları görər-görməz beduni-təhəmməm...nin xəttidir deyə, hər yerdə buna şəhadət verəcəklərinə müqərrər oldular.

Lakin mən səni boylə rəzil iqdamatda bulunanlardan ədd etməz idim.

Məəttəəssüf bulunmuşsan. Onda da Sabirin həqqində! Heyf, heyf!..

Əfəndim, bildiyin kimi, Sabiri biz ülumi-riyaziyyə müəllimi deyə məktəbimizə almamışız; məktəbimizin türk dilindəki hesab və coğrafiya tə'limi Əlimişanın vəzifəsidir.

Sabirdən bizim istəyəcəyimiz şəriət, sərf, bir də türk və fars lisانları tə'limidir ki, onları da kəmalinca ifa ediyor və edəcəkdir də.

Qaldı ki, onun həqqində türk dili tə'limini də bilməyən kimi dediyin sözlərinin iftirayı-məhz olduğunu kəndin daha eyi biliyorsan, yəqin edirəm.

Sən onu təhqir etsən də, bize onun həvəslə, çalışqan, müqtədir, həm də dindar bir müəllim olduğu sabitdir. Bildir üç-dörd ay müddətində məktəbimizdə göstərdiyi hünəri sayəsində idi ki, bu il üçün iyirmi manat da hər ayda məvacibinə əlavə etdik.

Sabirin kəndisində yazdığını imzasız məktubunda dəxi onu təhdid edərək yazıyorsan ki, “o məktəbdən get, get, get! Yoxsa sənin üçün yaxşı keçməz, başın bələlər çökər, bədbəxt olarsan”.

Əcəba, nə demək istəyorsan? Yəni necə yaxşı keçməz? Yavrum, bilmiş ol ki, Sabir, yaxud məktəbimizdə olan sair müəllimlər bizim övladımızın ruhani pədərləri olduğu kimi, bizim də həqiqi bəradərlərimizdir. Biz hər vəqt Allahın ovni ilə onların mühafizəkarlarıyız. Halbuki sənin də kim olduğunu bilmmiş...

Və bir də Sabir əfəndiyə yazdığını təhdidnaməndə ona Balaxanada qalmaya ancaq ayın başına qədər vəqt veriyorsan. Vəqt bitdiyi kimi getməz isə işlərin də yaxşı keçməyəcəyini anladıyorsan (?!).

Əfəndim, ay başa gəldi və vəqt də bitdi, lakin Sabir getməli olmadı. İmdi bununla bərabər biz də sənə bir həftə vəqt verib, iki işin birisini əmələ gətirməyi cənabına təklif edərək deyorum ki, bu bir həftə daxilində ya qəzetə vasitəsi ilə təhrirən, lakin açıq imza ilə olmaq şərti ilə və yaxud Sabirin özündən şifahən bu xüsusda üzr istəyəsən və illa, təhdidnaməni hökumət suduna verəcəyimizi ixtar ilə xəmti-kəlam ediyorum”.

Hədə məktublarının konkret olaraq kimin tərəfindən yazılması məsələsinə gəlincə, təqdiqatçı-sabırşunas A.B.Məmmədovun “Mirzə Bisavad” kimdir?” adlı məqaləsində (Azərbaycan EA “Məruzələr”, Bakı, “Elm” nəşriyyatı, 1987, №11) gətirilmiş faktlar inandırıcı görünür. Belə ki, Balaxanı kənd məktəbində dərslər aşağı səviyyədə keçilir, xüsusən şəriət müəllimi axund Molla Abdullanın şərab içməsi daha çox etiraz doğururdu. Belə bir adamın şəriətdən dərs deməsi məktəb şagirdlərinin sayını azaldır, hər tərəf-

dən onun üzərinə hücumlar olurdu. Ona görə 1910-cu ilin əvvəllərində Molla Abdulla işdən çıxarılmış, M.Ə.Sabir onun yerinə təyin edilmişdir. Öz dərin biliyi, pedaqoji ustalığı və çalışqanlığı ilə o, tezliklə məktəbin hörmət və nüfuzunun qalxmasına kömək etdi. Sabirin əməli sahə bir adam olması, paklığı isə mömin, dindar camaat arasında ona qarşı xüsusi ehtiram oyadırdı. Əldə edilən nailiyyətlər dərs ilinin sonunda imtahanlar zamanı xüsusilə nəzərə çarpdı. Sabirin əməyi təqdir edilir, qiymətləndirilirdi. Bütün bunları nəzərə alan rəhbərlik onun əmək haqqını 20 manat artırdı. Şairin başqa sahələrdə –poesiya, ictimai-ədəbi mühit və sairədə də qazandığı nailiyyətlər onun düşmənlərini narahat edirdi. Onlar hər vasitə ilə Sabiri nüfuzdan salmağa, şairin Balaxanı məktəbindən çıxıb getməsinə çalışırdılar. Bu niyyətə çatmaq üçün həm şairin özünə hədə məktubları yazır, həm də onun müəllimlik qabiliyyətinin olmamasını, Azərbaycan dilini bilməməsini iddia edərək, Sabirin tezliklə azad edilməsini məktəb rəhbərliyindən təkiidlə tələb edirdilər. Əlbəttə, bütün bu cəhdlər uğursuzluqla nəticələnir, Sabirin kəskin təziyanələri, məktəb rəhbərliyinin və xalqın ötkəm cavabları ilə qarşılığında. Balaxanı məktəbinin hörmət və nüfuzu xalq içərisində o qədər qalxdı ki, yeni ildə dərsə gələnlərin sayı xeyli çoxaldı. Nəticədə məktəbin mədaxili məxaricinə kifayət etmədi. Vəziyyətdən çıxməq üçün yeni ildə uşaqlardan təhsil haqqı alınması qərara alındı. Belə olduqda camaat arasında narazılıq yarandı. Bundan istifadə edən qaragürühçülər Sabirin üzərinə daha şiddetlə hücumu keçməyə başladılar.

Məktəbin vəziyyətini yaxşılaşdırmaq üçün 1910-cu il oktyabrın 31-də Balaxanı camaatinin yığıncağı oldu... “Günəş” qəzetində bu yığıncaq haqqında çap edilən məlumatdan həm iclasın gedisi, həm də Sabirə atılan böhtanların məzmunu aydın olur. Böhtançılar Sabirin müəllimlik qabiliyyətinin olmamasını, Azərbaycan dilini bilməməsini (Sabir Balaxanı məktəbində həm də Azərbaycan dilindən dərs deyirdi) iddia edirdilər. Məktəbin maddi böhrəni ilə əlaqədar olaraq camaat vəkili Baxış Əhmədovun məlumatını dinləyəndən sonra müəllimlərdən ikisi öz istefalarını qəbul edir. Bunlardan məktəb müdürü

Əhməd Kamalın adı çəkilir. İkinci haqqında isə deyilir. “Və bir də bu günlərdə bana üçüncü dəfədir ki, şəriət müəllimi Məşədi Ələkbər “Sabir” ləqəbli müəllimimiz barəsində məktubat yetişir ki, bən müşarileyhi məktəbdən xaric eləyim. Məktub sahibləri də bunu iyma edirlər ki, müşarileyh üsulitərəsindən bixəbərdir”.

“Günəş” qəzetinin 5 noyabr 1910-cu il tarixli 60-cı nömrəsinə əlavə olunan “Palanduz”un növbəti (5-ci) nömrəsində çap edilən və yuxarıdakı iclasla əlaqədar yazılın məqalə ilə bağlı materiallardan biri “Şikayət...” adlanır və o, “Palanduz”un “Idarəyə məktub” rubrikasında dərc edilmişdir. “Palanduz əmi”yə müraciətlə yazılın həmin məktubda oxuyuruq:

“Ay Palanduz əmi! Hələ dünyanın işləri belədir. Adamın adamı olmayanda hələ böylə edərlər. İki ildir ki, məktəbdə türk dili dərsi vermişəm. İndi deyirlər ki, sən türk dili bilmirsən. Sən də məktəbə nazir ola bilməzsən! Komissiyanın iclasında mənim adamım hazır olmadığından götürüb məni qaralayıblar.

Heç bu da insafdır?!

İndi mən də gedib şikayət edəcəyəm ki, mən ondan da layiqəm. Onu qəbul etməyin. Onda görəsən ki, mən necə adamam”.

“Öz tərəfi – Mirzə Bisavad” kimi kinayəli bir imza ilə çap olunan bu məktubdakı “İki ildir ki...” ifadəsi Sabirin Balaxanı məktəbində işlədiyi müddətə (1910-1911-ci illərə) və ona atılan “müəllimlik qabiliyyəti yoxdur”, “Türk dilini bilmir” kimi böhtanlara da işarədir. “Şikayət” sabiranə üslubu, kinayəsi ilə diqqəti cəlb edir və onun Sabir qələminə məxsus olması heç bir şübhə doğurmur.

HATİFDƏN GƏLƏN BİR NİDA DEYİR Kİ

(“Görəsən Məmdəlinin yapdığı əf'ali nədir?”)

(Səh.309)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (5 noyabr 1910, №60) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

Taziyanənin materialı o günlərdə matbuat səhifələrində İran işlərinə dair dərc olunan telegraf xəbərlərindən alınmışdır. Sabir taziyanəni yazarkən “Günəş” qəzetiinin 1910-cu il 2 noyabr tarixli 57-ci nömrəsində çap olunan “Yenə Məhəmmədəli” adlı məqalədən istifadə etmişdir. Həmin məqalənin bir hissəsini burada veririk:

“Bir il tamam Odessa şəhərində iqamət edən İran şahi-məxluunun Yevropa səfəri əzhanı-ümmüniyi şiddetlə cəlb etmişdir. Bu gün tamam mətbuatda Məhəmmədəli mirzanın bu hərəkəti xüsusunda müzakirat başlanılmışdır.

Şahi-məxlu’ imidlilikdə Vyanaya gedib, oradan Almaniyaya və sonra da Fransaya rəvan olacaqdır. Vyanada şahi-məxlu’ ingilisdən Tehrana azim olacaq Naibüssoltənə ilə görüşəcəkdir.

Bu axırıncı teleqraf xəbaratından görünür ki, Məhəmmədəli mirza Vyanada öz əmisi Zilli-Sultan ilə də müləqatda bulunacaq. Hər halda bu səfərdə Məhəmmədəli mirzanın bu iki zat ilə görüşməsi xəbəri əfkari-ümmüniyi qələyana gətirir.

Məhəmmədəlinin bu səfərində qəsdi, fikri məlum deyildir. Bu səfər işi əvəldə ciddi surətdə məxfi tutulur imiş. Lakin səfərdən iki gün əqədəm saray xüddamlarından birisi bu xəbəri mətbuat aləminə buraxmış.

Yevropa mətbuati bu səfərin haqqında bir neçə müxtəlif mütiliatda bulunurlar.

Vyanadan alınan teleqraflar deyirlər ki, Məhəmmədəli mirza Vyana mövqəfində ancaq bir neçə nəşər Iran səfarətxanəsi ə'zaları tərəfindən qeyri-rəsmi surətdə istiqbal olunub, sonra Vyana otellərindən birisində rəvan olmuşdur.

Oteldə Məhəmmədəli mirza “Tehranlı bir Iran təbəəsi Məhəmmədəli” adı ilə dəftərə səbt olunmuşdur. Və Məhəmmədəlinin Zilli-Sultan ilə görüşməsində də heç bir siyasi əlaqə və fikri yoxdur.

Lakin yenə Vyanadakı “Naye-Fraye-Press” qəzetəsinə İran mənəbəimövəsuqəsindən xəbər verilir ki, Məhəmmədəli mirza istəyir ki, bu səfərində Iranın indiki hökumətinə bir zərbə vursun. Yenə həman qəzetə deyir ki, şahiməxluun tamam hərəkatları rus hökumətinə məlumudur.

Berlin mətbuati isə öz nəzərini pərdəsiz bəyan edib də, ciddiyən inandır ki, Məhəmmədəlinin bu səfəri ancaq Rusyanın intiriqləridir... Bu səfərin nəticəsi olaraq İranda böyük siyasi iğtişaşat gözləməlidir...”

¹ Məhəmmədəli mirza (1872-1925) – 1907-1909-cu illərdə İran şahı olmuşdur. Müzəffərəddin şahın böyük oğlu və varisi idi. Qısa müddətli şahlığı dövründə iri torpaq sahiblərinin, feodalların mənafeyini müdafiə edərək inqilab əleyhinə amansız mübarizə aparmışdır. Milli məclisə qarşı mübarizəni davam etdirib, 1908-ci ilin iyun ayında məclisi qovmuşdur.

M.Ə.Sabir öz satiralarında Məhəmmədəli şahın adını satirik şəkildə “Məndəli”, “Məmdəli”, “Mə’dəli” işlətmüşdür.

² Zilli-Sultan – Məhəmmədəli mirzənin atası Müzəffərəddin şahın qardaşı idi. İranda inqilabi hərəkat gücləndiyi vaxt Avropaya qaçmışdı.

³ Vamberi, Armini (1832-1913) – Macar burjua dilçi-türkoloqu və etnoqrafıdır.

XIX əsrin 60-ci illərində Orta Asiya ölkələrinə və İrana uzun müddətli səyahət etmiş, zəngin faktik material əsasında “Mənim İrandakı səyahətlərim və həyəcanlarım” (1864), “Orta Asiyaya səyahət” (1865) əsərlərini yazmışdı. Bu əsərlər bir çox dünya dillərinə tərcümə edilmişdir.

⁴ Qəzətdə hər nə sözü əvəzinə: firqə.

⁵ Qəzətdə əmsali əvəzinə: timsali.

[ŞURƏ GƏLIB ŞAD OLUN, IRANLILAR!]

(Səh.311)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (5 noyabr 1910, №60) “Palanduz” səhifəsinin 5-ci nömrəsində “Nizədar” imzası ilə çap olunmuşdur. “Çuvalduz” adı ilə yalnız son üç nəşrə daxil edilmişdir.

¹ Bu misra dördüncü nəşrdə getməmişdir.

“TƏRCÜMANI-HƏQIQƏT” DEYİR Kİ

(“Xəstəmiz Əbdülhəmid artıq sağaldo, səmridi”)

(Səh.312)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (9 noyabr 1910, №63) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

¹ “Tərcümani-həqiqət” – İstanbulda nəşr olunan gündəlik türk qəzeti idi.

² Türkiyə sultani II Əbdülhəmid nəzərdə tutulur.

³ Bütün nəşrlərdə işlərin əvəzinə: şeklärin.

[HALƏTİ-MƏSTLİYİNDƏ NƏ OLUR, EY ƏYYAŞ!]

(Səh.312)

İlk dəfə “Yeni füyuzat” jurnalında (9 noyabr 1910, №4) “Ə.Sabir” imzası ilə çap olunmuşdur. Yalnız son dörd nəşrə daxil edilmişdir.

[DERLƏR, İRAN GÜNBƏGÜNDƏN XAR OLUR, ƏLBƏTTƏ Kİ!]

(Səh.312)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (10 noyabr 1910, №64) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

1 Kamiran mirza – Qacar şahzadələrindən idi. Naibüssəltənənin vəfatından sonra onun təşviqi ilə bir neçə Qacar şahzadəsi xarici səfarətxanalarda “bəstə” oturub, yeni naibüssəltənənin Qacar sülaləsindən olmasını tələb edirdilər. Zilli-Sultanın Avropadan Şiraza hakim təyin olunması da bununla əlaqədər idi.

2 Son iki nəşrdə sülalə adı bildirən Qacar sözü səhv olaraq qaçar şəklində getmişdir.

ALMANİYA İMPERATORU VİLHELM DEYİR Kİ

(“Möhtərəm iranlılar, sizdən təmənnamız budur”)

(Səh.313)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (12 noyabr 1910, №65) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

Taziyanə həmin günlərdə Berlindən alınmış teleqraf xəbərləri əsasında yazılmışdır. Bu cəhətdən “Günəş” qəzetində (8 noyabr 1910, №62) çap olunmuş “Axırıncı ümid kəsildi” adlı məqalədən götirdiyimiz aşağıdakı sətirlər maraqlıdır:

“İranın bu gün düçər olduğu bəla və izmihlalin çareyi-yeganəsi ədd olunan Vilhelmin axırıncı cavabını da iranilər eşitdilər. Berlindən alınan teleqraf deyir ki, imperator Vilhelm iranilərdən təvəqqəf etmiş ki, İranı mühafizə etmək xahişi ilə dəxi heç vəqt ona rücu olunmasın. Çünkü bu iş ingilis ilə Rusiya dövlətlərinin narazılıqlarına bails və səbəb olur...”.

¹ II Vilhelm (1859-1941) – 1888-1918-ci illərdə Almaniya imperatoru və Prusiya kralı olmuşdur. Öz hakimiyyəti dövründə tipik burjua nümayəndəsi kimi inqilabi fəhlə hərəkatına qarşı mübarizə aparmış, alman imperializminin işgalçılıq siyasetini eks etdirib müharibə qızışdırılmış və bu məqsədlə 1914-cü il iyul böhranından istifadə etmişdir. 1918-ci ildə Hollaniyaya qaçmış və ömrünün sonuna qədər orada yaşamışdır.

**EYNÜDDÖVLƏNİN İSTE'FASINDAN DOLAYI BƏSTƏ GİRMƏK
İSTƏYƏN TEHRAN TACİRANI-QEYRƏTMƏNDANƏLƏRİNƏ!**

(“Bəstə iqdam eyləyin, ey tacirani-mö'təbər!”)

(Səh.313)

İllk dəfə “Günəş” qəzetində (14 noyabr 1910, №67) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

¹ Eynüddövlə – İranın mürtəce hakimlərindən biri idi. Bir neçə dəfə sədrə'zəm (baş nazir) olmuşdur. Müzəffərəddin şahin vaxtında böyük mənsoblərə çatmışdı. Məhəmmədəli şahin hakimiyyəti dövründə Təbrizdə baş qaldıran inqilabi hərəkatı yatrımaq, əncüməni dağıtmak ona tapşırılmışdı. O, böyük bir ordu ilə Təbrizi mühasirəyə alıb, uzun müddət mücahidlərlə vuruşmuşsa da, axırda məğlub olub geri qayıtmışdı.

HATİF DEYİR Kİ

(“Bəs Şəmaxidə məktəbi-nisvan”)

(Səh.313)

İllk dəfə “Günəş” qəzetində (16 noyabr 1910, №69) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

Şamaxı şəhərində işləyən Şeyxzadə Hafiz əfəndi müəllimə qızını Şamaxıya gətirərək qız məktəbi açmaq təşəbbüsündə olur. Lakin qızı Bakı məktəblərinin birində müəlliməliyə çağırıldığı üçün Şamaxıda qız məktəbi açmaq fikrindən əl çəkir. Taziyanə o münasibətlə yazılmışdır.

[“OSMANLICADAN TƏRCÜMƏ TÜRKƏ” – BUNU BİLMƏM]

(Səh.313)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (17 noyabr 1910, №70) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

Xalq şairi Sabir ədəbiyyatın müxtəlif problemləri ilə əlaqədar olaraq mətbuatda tez-tez ədəbi mübahisə və müzakirələr açır, bu münasibətlə bir sıra əsərlər qələmə alıb, həmin müzakirələrə istiqamət verirdi. Xalq şairinin adı ilə bilavasitə bağlı olan belə mübahisələrdən biri də “Günəş” qəzeti səhifələrində keçirilmişdir. Dil və tərcümə məsələlərinə həsr olunmuş həmin müzakirədə Sabirlə yanaşı onun qələm yoldaşı, XX əsr realist-satirik şerimizin inkişafı tarixində özünə məxsus mövqeyi olan şair Əliqulu Qəmküsər da fəal iştirak etmişdir.

O zaman “Günəş” qəzetində çıxan kiçik bir müxbir yazısı bu müzakirənin açılması üçün sanki bəhənə olmuş, çoxdan bəri xalq şairinin zehnini məşğul edən mühüm bir məsələyə dair öz nöqtəyi-nəzərini, qəti fikrini bildirməsinə təkan vermişdir. “Gəncədən bizi yazıyorlar” adı altında imzasız çap olunmuş və Sabirin diqqətini cəlb edən həmin xəbərdə deyilirdi: “Gəncə Nəşri-maarif cəmiyyəti Mirzə Məhəmməd Axundovun “Rö'yam” nam əsərini basdırıb və nəşrə başladı. Müşarileyhin osmanlıcadan tərcümə (!) edilmiş “Nədamət” nam əsəri dəxi “Dram” cəmiyyəti tərəfindən nəşr edildi. Hər iki əsər Gəncədə Hacı Həsənovların mətbəəsində basılmışdır” (14 noyabr 1910, №67).

Bu müxbir məktubu Sabirin diqqətindən yayınlanmış, iki gün sonra onun qəzətəde ayrıca bir taziyanə ilə çıxış etməsinə səbəb olmuşdur. Yaxın dostu və məsləkdaşı Əliqulu Qəmküsərlə ədəbi mübahisənin başlangıcına çevrilmiş həmin taziyanəsində xalq şairi deyirdi:

“Osmanlıcadan tərcümə türkə” – bunu bilməm

.....

Yeri gəlmışkən onu da deyək ki, yuxarıda adı çəkilən müxbir məktubundan xəbərsiz olan müəlliflər bu taziyanənin yazılıması səbəbini yanlış izah etmiş, ədəbi mübahisənin məhz kimin əsəri (Sabirin yaxud Qəmküsərin) ilə başlandığını düzgün müyyəyənləşdirə bilməmişlər. Taziyanənin məzmununa və Qəmküsərin ona verdiyi cavaba əsaslanan Əlabbas Müznib hələ 1929-cu ildə həmin şerin nə münasibətlə yazıldığını belə izah etmişdir: “Əliqulu Nəcəfov

Qəmküsərin osmanlıcadan Azərbaycan şivəsinə çevirdiyi bir əsərin üstündə tərcümə yazdığı üçün bu rübai yazılmışdır". Professor Cəfər Xəndanın dediklərindən isə belə çıxır ki, guya həmin mübahisə Qəmküsərin şerisi ilə başlanmış, "onun "Günəş" qəzetiinin 78-ci nömrəsində (1910, 26 noyabr) çap etdirdiyi qitəsində ədəbi dil qaydalarının pozulduğunu görən Sabir Ə.Q.Qümküşara cavab yazmış və... nəticədə bu epiqram ciddi ədəbi mübahisənin başlangıcına çevrilmişdir".

Doğrudur, Sabir "Ə.Qəmküsər bəradərimə cavab" adlı taziyənə yazmış və qələm yoldaşının az əvvəl çap olunmuş rübaisində ədəbi dil normalarının pozulduğu üçün onu kəskin tənqid atəşinə tutmuşdur. Lakin bu, mübahisənin başlangıcı yox, xeyli əvvəl açılmış müzakirənin davamı və inkişafı idi. Başqa sözlə desək, "Ə.Qəmküsər bəradərimə cavab" satırası Sabirin bilavasitə həmin məsələyə həsr etdiyi ilk əsəri deyildi, Qəmküsər tərəfindən verilmiş cavaba cavab idi.

"Osmanlıcadan tərcümə..." satırasının müəllifi osmanlı dili ilə Azərbaycan dilinin eyni sistemli dillər qrupuna mənsub olmasından çıxış nöqtəsi kimi istifadə edib, bu iki dilin birindən o birinə tərcümə məsələsinə ümumiyyətlə lüzumsuz, yanlış bir iş kimi baxırdı.

[ŞİMDİ HƏR MİLLƏT EDİR NƏFSİNİ İRFANƏ FƏDA]

(Səh.314)

İlk dəfə "Günəş" qəzeti (18 noyabr 1910, №71) "Ə.S." imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

[OYLƏ QORXMAM "BİŞ" DƏN KIM, QORXURAM "CƏDVAR" DƏN]

(Səh.314)

İlk dəfə "Günəş" qəzeti (19 noyabr 1910, №72) "Ə.S." imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

**BAKIDA ŞAMAXI YOLUNDAKI HƏBSXANƏNİN QABAĞINDA
OXUNAN NÖVHƏDİR**

(“Asta-asta, ey hacı, izhar olur xəlvətdəki”)

(Səh.314)

İlk dəfə "Günəş" qəzeti (19 noyabr 1910, №72) "Palanduz" səhifəsinin 7-ci nömrəsində "Nizədar" imzası ilə çap olunmuşdur. Yalnız son üç nəşrə daxil edilmişdir.

SƏFİL TACİR DEYİR Kİ

(“*Bir neçə ildir ki, uyub işrətə*”)

(Səh.314)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (22 noyabr 1910, №72) “Θ.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

[*TUMANOV İZN ALIR Kİ, ŞİRVANƏ*]

(Səh.315)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (25 noyabr 1910, №77) “Θ.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

1859-cu ildə baş vermiş dəhşətli zəlzəldən sonra quberniya mərkəzinin Şamaxıdan Bakıya köçürülməsi nəticəsində qədim Şamaxı dəmir yoluñan kəndə qaldı. Dəmir yoluñun tərəqqi və inkişaf üçün əhəmiyyətini yaxşı bilən və dərk edən şamaxılılar zaman-zaman bu məsələnin üstüñə qayıdaraq Şamaxıya dəmir yolu çəkilməsinə nail olmaq üçün müxtəlif dairələrə çoxsaylı müraciətlər edirdilər. Bəzi sərvətdarlar, iş adamları da Şamaxıda müəyyən işlər görmək üçün buraya dəmir yolu çəkilməsi, ya çəkdirilməsi məsələsində maraqlı idilər. Ona görə Şamaxı dəmir yoluñun hansı istiqamətdən çəkilməsi məsələsi də müzakirə obyektinə çevrilmişdi. Sabir bir vətəndaş, həm də şamaxılı kimi bu məsələyə biganə qala bilməzdi. “Günəş” qəzetiñin səhifələrində gedən bir yazı ona həmin məsələyə münasibət bildirmək üçün fırsat verdi.

“Sığnaq-Şamaxı dəmir yolu” adlanan həmin xəbərdə deyilirdi:

“Knyaz P.Ə.Tumanov və mühəndis Təqi Yunusov Sığnaq ilə Şamaxı arasında dəmir yolu çəkilmək barəsində icazə tələbi üçün təşəbbüsətədə bulunmuşlar.

Necə ki, məlumdur, hökumət Kaxetiyadan Sığnaq kimi dəmir yolu döşənməsinə izn vermişdir. Və qeyri, xırda şirkətlər də Bakı-Şamaxı dəmir yolu üçün icazə tələbində bulunmuşlar. Binaye-aliyə hərgah fəvqəzzikr Sığnaq-Şamaxı yoluñan icazə verəcək olursa, o vəqt Bakı-Tiflis dəmir yol xəttinə bir şəqqə ayrılaçqdır” (“Günəş” qəzeti, 22 noyabr 1910, №74).

Xəbərdən görünür ki, iş adamlarının bir qismi Şamaxıya dəmir yolu xəttinin Sığnaqdan, digor qismi isə Bakıdan çəkilməsinin tərəfdarıdır. Sabir bu xəbərdən iki gün sonra həmin məsələyə münasibətini belə bildirdi:

Tumanov izn alır ki, Şirvanə

.....”

Buradan görünür ki, Sabir xəbərdə göstərilən istiqamətlərdən fərqli olaraq, üçüncü bir istiqaməti – Şamaxiya dəmir yolu Kürdəmirdən çəkməyi daha əlverişli hesab edir. Onun fikrincə, Bakı – Şamaxı xətti çox xərc aparıb, iqtisadi cəhətdən bir o qədər də səmərəli olmazdı. Həm də bu, Şamaxını yerləşdiyi regiondan bir növ təcrid edərdi. Sığnaq – Şamaxı xətti isə Şamaxını Bakıdan, ümumən Azərbaycandan kənarlaşdırar, necə deyərlər, üzünü eks tərəfə çevirirdi. Şamaxı üçün həm iqtisadi, həm coğrafi, həm də mədəni və mənəvi cəhətdən ən səmərəli yer və istiqamət Kürdəmir – Şamaxı dəmir yol xətti idi. Ona görə Sabir “bizimkilər” deyə yerli sərvət, vəzifə və nüfuz sahiblərini həmin məsələ etrafında Kürdəmir – Şamaxı dəmir yol xəttinin xeyrinə səslərini ucaltmaya çağırırdı.

¹ İkinci, üçüncü və dördüncü nəşrlərdə aya əvəzinə: amma.

[ÖVRƏT ALMAQ, BOŞLAMAQ, ÖVLADA AD QOYMAQ KİMİ]

(Səh.315)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (26 noyabr 1910, №78) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

DƏRYADA QƏRQ OLAN İRANLILARIN
YETİM BALALARINA TƏSƏLLİ

(“*İki yüz qərq olan iranlıların*”)

(Səh.315)

İllk dəfə “Günəş” qəzetində (28 noyabr 1910, №79) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

Qədirbilməzlik, milli etinasızlıq və insan taleyinə biganəlik faktlarından biri də Xəzər dənizində “Merkuri” gəmisində batan iki yüz İran vətəndaşının (sərnişinin) həyat bahasının, qan pulunun Iran konsulluğu tərafından yüz qırx min rubl müəyyənləşdirilməsi məsəlesi idi. Qəzetlərin yazdığına görə, batan “Merkuri” gəmisinin mənsub olduğu şirkət ölənlərin ailələrinə yüz qırx min rubl məbləğində ödənc verəcək. Sabir iki yüz nəfərin həyatının sona yetməsi müqabilində təyin olunan məbləğin son dərəcə az və təhqirəmizliyinə etirazla yazırı:

İki yüz qərq olan iranlıların

.....

¹ “Merkuri” – Bakıda gəmiçilik şirkəti idi.

[BƏS DEYİLMİŞ BUNCA MEHDİLƏR XÜRUCI, İNDİ DƏ]

(Şəh.315)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (29 noyabr 1910, №80) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

Qəzeti 24 noyabr 1910-cu il tarixli, 76-ci nömrəsinə “Əlavə vərəq”də “Mehdi” adlı məqalə çap olunmuşdur. Həmin məqalə İmam Qasim Bikqulovun “İdil” qəzetindəki eyni adlı məqaləsi əsasında hazırlanmışdır. Məqalədən məlum olur ki, Saratovda guya tatarların təzə bir “peyğəmbəri” zühur edib. “Mehdi” peyğəmbər” əslində 60 yaşlı Mirəli adlı qoca kişidir. O, “M” hərfi barədə uzun-uzadı cəfəngiyatlar danışır. Məqalənin bir yerində deyilir: “...keçən sənə rus qəzetlərində bu xəbəri oxuyan müxbir bu sənə sentyabrin axırlarında Hacitərxandan gedərkən Saratova gəlin ki, “Mehdi”ni görsün...”

¹ Mehdi – Şiələrin on ikinci və axırıcı imamıdır. Dini əfsanəyə görə, “qeyb” olmuşdur. Dünya qarışında “zühur” edib, işləri düzəldəcəkmiş.

QURBAN BAYRAMI

(“Bayram olcaq şövkətlilər, şanlılar”)

(Şəh.316)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (30 noyabr 1910, №81) “Palanduz” şairlərindən “Nizədar cənabları” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

“Palanduz”un 8-ci nömrəsində “Çəkic” imzalı, “Qurban bayramı” başlıqlı maraqlı bir felyeton var. Felyetonda oxuyuruq:

“Qurban bayramının axşamı müdərimiz Toxmaq həzrətləri “Palanduz” mühərrirlərindən: Qayığı, Sancağı, Bizi, Tövlə mixini, Balta, Mismar, Nizədar, İynə, Xüftan, Ariq və Əyyarı naşirimiz Heyvərinin evinə dəvət edib hökm etmişdi ki, bayram günü şəhər sübhədən hər kəs öz öyündən çıxıb hərə bir müsəlman məhləsinə gedib müsəlmanların halından, qoyun dərilərinin yiğilmasından, müsəlmanların nə növ’ bayram keçirməsindən məlumat yiğsinər. Bu xüsusda Qayıq bir az naz etdişə də, fəqət bir şey edə bilmədi.

Bayram günü bunlar müxtalif yerlərə gedib dünən idarəyə böylə məlumat verdilər”.

Sonra növbə ilə Sancaq, Biz (Tövlə mixi naxoş olduğu üçün heç bir yerə gedə bilməyib), Xüftan, İynə, Həzrət, Nizədar, Ariq, Əyyar, Mismar, Balta, Qayıq çıxış edərək hər biri bayram günü getdikləri yerdə aldığı təssürat haqda məlumat verir. Həmin yığıncaqdə Nizədarın (yəni Sabirin) çıxışı budur:

“Nizədar – Mən bir məhz cəmiyyətə dəvət olunmuşdum. Burada ittihadi-İslam barəsində danışq var idi. Burda bir çox natiqlər var idi. Kimisi İrandan Hindistan yolunun keçməsinin zərərindən deyirdi ki, müsəlmanlar görək Almaniya imperatoruna teleqram vurmayıyedilər. O biri deyirdi ki, canım, yox, lazımiydi. Xülasə, bir çox danışqdan sonra məclis təsdiq ediyor ki, İranın hal-hazırda boynuna sarmaşan ilanların arasına girmək mümkün deyildir.

Burada bir mühüm qətnamə yapılmış isə, fəqqt o hələ məxfi saxlanır”.

Göründüyü kimi, “Nizədar”ın hesabatı “qurban bayramında müsəlmanların nə növ’ bayram keçirmələri, qoyunların dərisinin necə yigilması” və s. haqqında olmayıb, sifr ictimai-siyasi məsələyə, daha doğrusu, beynəlxalq hadisəyə münasibəti eks etdirir. Bu da təsadüfi deyil. O dövrə Sabiri on çox narahat edən problemlərdən biri Iran hadisəleri, Şərqi məsəlesi idi. Qurban bayramı haqda şairin poetik hesabatı isə qəzətdə “Qurban bayramı” başlığı, “Palanduz” şairlərindən “Nizədar cənablar”ı imzası ilə çap olunmuşdur.

¹ Xəlilullah – Ibrahim Xəlil peygəmbərin ləqəblərindəndir, Allahın dostu deməkdir. Qurban bayramının əsasını qoymuşdur. Öz oğlu İsmaili Allaha qurban kəsmək istəyəndə gəydən buna guya bir qoç gəlmış, İsmailin əvəzinə o qoçu qurban kəsmişdir.

² Bütün nəşrlərdə fağır-fügür gəzir əvəzinə: fəqir süal edir.

³ Bütün nəşrlərdə bu əvəzinə: bir.

⁴ Bütün nəşrlərdə qalstuku taxır əvəzinə: qalstuq keçirir.

⁵ Bütün nəşrlərdə əl cibə salmayır əvəzinə: qonşuya baxmayır.

⁶ Qəzətdə ondan əvəzinə: üçdən.

⁷ Bütün nəşrlərdə şad et əvəzinə: yad et.

Ə. QƏMKÜSAR BƏRADƏRİMƏ CAVAB

(“*Təhvili-ibarət*” sözünü “*tərcümə*” qanmaq”)

(Səh.319)

İlk dəfə “Günəş” qəzətində (2 dekabr 1910, №82) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

M.Ə.Sabirin “Osmanlıcadan tərcümə türkə” – bunu bilməm” misrası ilə başlanan taziyanəsi “Günəş” qəzətində (17 noyabr 1910, №70) çap edildikdən sonra şair Əliqulu Qəmküsər “Günəş” qəzətindəki (26 noyabr 1910, №78) “Palanduz səhifəsinin 7-ci nömrəsində həmin əsərə belə bir taziyanə ilə cavab vermişdir:

“Osmanlı dili çünki mürəkkəbdır ərəbdən,
İşkalə salır qareini işbu səbəbdən,
Türkə eləyib tərcümə, etsək onu isləh –
Asanraq edər faidəbəxş elmü ədəbdən”.

M.Ə.Sabirin “Ə. Qəmküsər bəradərimə cavab” adlı şerî həmin bu taziyanəyə cavabdır. Ə. Qəmküsər yenidən Sabirə cavab yazaraq, “Günəş” qəzetində (15 dekabr 1910, №92) aşağıdakı taziyanəni çap etdirmişdir:

*“Mən yazdığını kələmdəki ləfzə tərcümə
Bixud pozubdur Sabiri-ali cənabını;
Təhvil kəlmə, ya ki ibarət olur, vəli
Açmaz ərəb liğətləri üzdən niqabını”.*

Bu mübahisə ilə əlaqədar olaraq, “Günəş” qəzetiinin növbəti nömrələrinin birində (27 dekabr 1910, №102) “Tərcüməmi, təbdil və yaxud təhvilim?” adlı böyük bir məqalə çap edilmiş və M.Ə.Sabirə haqq verilmişdir.

[BİLDİR EHYAYI-SƏMƏRQƏND ETDİ İRAN TACİRİ]

(Səh.319)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (5 dekabr 1910, №84) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

“Günəş”in 2 dekabr 1910-cu il tarixli sayına “əlavə vərəq”də çap edilən “Səmərqənddə “Tərbiyat” mədrəsinin qapanması” məqaləsində deyilirdi ki, Səmərqənddəki Iran tacirləri maarif xidmət məqsədi ilə keçən il burada (Səmərqənddə) kasib balaları üçün “Tərbiyat” adlı bir məktəb açmışdır.

Burada dərsler nizamlı, şagirdlər çalışqan, müəllimlər həvəslə idilər. Lakin həmin tacirlərin məktəbi öz boyunlarından atdıqlarına görə orada dərsler dayanıb.

Məqalə bu aşağıdakı çağırışla qurtarırdı:

“Möhtərəm Məhəmməd Hadi əfəndinin bu zildə yazılın neçə sətir şerin sizlərə də’vət üçün yazib insaniyyət naminə rica edirəm, bundan artıq mədrəseyi-“Tərbiyyət”in tətil eyləməsinə razı olmayasınız. İştə şe'r:

*Məktəblə qiyalar növ'i-bəşər dəf-bəlaya,
Məktəblə çıxar qahirə əsrari-xafaya,
Məktəblə yaşar rahatlı məsudi-rədaya.
Eylər qoləmim şu sözü təkrar fəsaya
“Dariilədəb”in bilməliyiz qadrini, millət!
İkmalına göstərməli olduqca həmiyyət!”.*

Sabir İran tacirlərinin ala-yarımçıq işlərini, verdikləri vədə xilaf çıxmalarını özgün tərzdə tənqid edərək, onları kasib balalının şövqlə oxumalarını gözləri görməməkdə, dargözlükdə günahlandırırdı. Bu kədərləri xəbər qəzeti 5 dekabr 1910-cu il tarixli sayında Sabirin aşağıdakı taziyanəsi ilə qarşılandı:

*Bildir ehyayı-Səmərqənd etdi İran taciri,
.....*

ŞAMAXIDA

(“Əsri-bistümdür, səhab altında qalmaz şəmsi-elm”)

(Səh.319)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (8 dekabr 1910, №87) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

Bu xüsusda “Günəş” qəzetində iki gün əvvəl (5 dekabr 1910, №84) Səfdər imzası ilə çap olunmuş “Şamaxida ünas məktəbi və rəsmi-güşad” adlı xəbərdə deyilirdi: “Bu gün bir aydır ki, müəllimə Gövhər xanım idarəsində bir qız məktəbi açıldı. İyirmi nəfər tələbələri ilə dərslər başlandı”.

Seyxzadə Hafiz əfəndi müəllimə qızını Şamaxiya götürüb, Şamaxıda qız məktəbi açmaq istmişsə də, qızı Bakı məktəblərinin birində işə düzələndən sonra həmin fikrindən əl çəkmişdi. M.Ə.Sabir “Bəs Şəmaxidə məktəbi-nisvan” müraciəti ilə başlanan təziyanəsində Seyxzadənin bu hərəkatını tənqid etmişdi. Az sonra Gövhər adlı bir müəllimənin təşəbbüsü ilə Şamaxıda qızlara məxsus yeni üsullu məktəb açılır. Bu təziyanə də həmin münasibətlə yazılmışdır.

¹ Qəzətdə səhab əvəzinə: hicab.

...LAM DEYİR Kİ

(“_____Seyxül-islamların, müftiyi-islamların”)

(Səh.319)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (12 dekabr 1910, №89) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

¹ Qəzətdə mətbəə xətası olaraq tərsaya sözünün tər hecəsi düşdüründən mənə və vəzn pozğunluğu yaranmışdır. Buna görə də qəzətin növbəti nömrəsində (13 dekabr 1910, №90) həmin təziyanə aşağıdakı qeydlə yenidən çap olunmuşdur: “Dünkü nömrəmizdə “Taziyanə” ünvani altında yazılın rübai səhvən “tor” lafzinin süqutu cəhətincə mə’nayı qaib etdiyi üçün bugünkü nömrəmizdə dubarə, dürüst olaraq dərcini münasib gördük”.

² Bu beyt fars şairi Hafizin:

“Pədərəm rövzeyi-rizvan be do gəndom befruxt,

Naxələf başəm əgər mən bə cəvi nəfruşəm” – beytinin tərcüməsidir.

[GÜNDƏ ÜÇ KAĞIZI, BEŞ KOPYANI İMZA EDƏRƏK]

(Səh.320)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (13 dekabr 1910, №90) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

İldə iyirmi min manat maaş alan Bakı şəhər idarəsi raisi Rayevski şəhərin maliyyə işlərini tənzim etmək bəhanəsi ilə ibtidai məktəb müəllimlərinin maaşını azaltmaq fikrinə düşmüşdü. Taziyanə o münasibətlə yazılmışdır.

[İŞTƏ BİR HEY'ƏTİ TƏHRİRİYYƏ]

(Səh.320)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (14 dekabr 1910, №91) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

¹ Haşimbəy Vəzirovun nəşr etdiyi “Səda” qəzetiñə işaret olunur. Qəzetiñ redaksiyası çox natəmiz saxlanan bir binada yerləşmişdi.

[QURULUBDUR YENƏ MEYDANI-HƏYAHAYI-SÜXƏN]

(Səh.320)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (17 dekabr 1910, №94) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir.

Mirzağa Əliyev osmanlı şairlərindən Əşrəfin iki rübaisin öz adı ilə çap etdirir. Taziyanə o münasibətlə yazılmışdır.

¹ Nəfi (1582-1634) – Büyük türk şairi, qəsidə və satirik şeir ustasıdır. Öz həcvlərinə görə hökumət tərəfindən edam edilmişdir.

ZAHİDLƏRƏ

(“Aç dilini, yum gözünü, zahida”)

(Səh.321)

İlk dəfə “Günəş” qəzetində (23 dekabr 1910, №99) “Ə.S.” imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir. Son iki nəşrdə sərlövhəsiz verilmişdir.

¹ Şərqdə geniş yayılmış “Leyli və Məcnun” əsərinin qəhrəmanlarına işaret olunur.

² İkinci və üçüncü nəşrdə zöhd müsəllasını əvəzinə: zöhə tacəllasını.

LÜĞƏT

A

A b d a r – parlaq, parlayan.
A b ə k i-s u r – balaca, şor su. Xəzər dənizi nəzərdə tutulur.
A d a b – ədəblər, tərbiyə, əxlaq.
A d a t – adətlər.
A d i – adət edən, alışmış.
A f a q – üfüqlər, aləm, dünya.
A f ə t – bəla, müsibət, məc. gözəl.
A x t a x a n a – Şamaxı dağlarında danaların yeyib böyüdüyü bir bitki.
A l ə m i-m o'n a – mənəvi dünya, ruhani aləm.
A l u d ə – bulaşmış, giriftar.
A m a c – hədəf, nişanə.
A m a d ə – hazır.
A m i l – tacirin inandığı və işini aparan adam.
A m i r – rəis, əmr edən.
A r i y ə – müvəqqəti, qaytarmaq şərti ilə alınan şey.
A s a r – əsərlər; hadisələr.
A s u d ə x ə y a l – arxayıñ olan.
A ş ü f t ə – vurğun, aşiq.
A t ə ş i n d ə m – od nəfəsləri, yandırıcı.
A v a n – anlar, dəqiqliər.
A y a t – Quran ayələri.
A y i n – dini nümayiş, dini adət, ibadət.

B

B a b ə t – cür, cürə, növ, dürlü.
B a b u n ə – çobanyastığı, mollabaşı, yaxud ağkirpik gülü – bundan sinəni yumşalmaq üçün içmə dərman hazırlanır.
B a d – külək, yel, rüzgar.
B a d p a – külək sürəti ilə gedən.
B a f a i d ə – faydalı, xeyirli.
B a h i r – parlaq, gözəl; hər kəsə məlum.
B a k – qorxu, xovf, təhlükə.
B a l – qanad, qol.
B a l a – yuxarı; bir şeyin yuxarısı, üstü, yüksəkliyi.
B a l ü p ə r – qol-qanad.
B a n u h ə r ə m – xanım arvad, ağa arvad.
B a r a n – yağış, yağma; n u r-b a r a n – işiq yağışı, məc. azadlıq eləni.
B a r i, b a r – Allah, xuda; b a r i x u d a y a, b a r x u d a y a – ey böyük Allah.
B a v ə r (etmək) – inanmaq, etibar etmək, güman etmək.
B a-v ü c u d i n k i – buna görədir ki, belə olduğu üçündür ki.
B a z i ç ə – oyuncaq, əyləncə vasitəsi.
B e y t – ev.
B e y t ü l m a l – dövlət xəzinəsi; vərəsəsiz önlənlərin mal-mülkü və bu cürə ümumi mal-dövləti saxlayan idarə.
B e b r b i y a n, y a x u d b ə b r – qaplandan böyük yırtıcı heyvandır,

Hindistanda və Afrikada olur.

Bədəyə – bədiələr, gözəl şeylər, gözəlliklər.

Bəəzm – məqsədlə, niyyətlə; bəəzm iş kər – ovlamaq qəsdi ilə.

Bəhaim – heyvanlar, dördayaqlılar.

Bəhr – hasil, məhsul; pay, hissə; dəniz, dərya.

Bələ – udma, süratlı yemə.

Bəldə – şəhər, qəsəbə.

Bəlliə – qarnı qəbiz edən dərmən.

Bəliyata – bələlər, müsibətlər.

Bəllətü – uddum.

Bənd – bağlama, azadlığını alma.

Bənninəv' – öz növündən olan, həmcins.

Bərl – bar, meyvə, yemiş.

Bər2 – çox zaman azərbaycanca yönelik və yerlik hal şəkilçilərinin mənasını verir.

Bər3 – köks, sinə; dövrübər – ətraf, yan-yörə.

Bərdus – çıyınə, çıyın üstə, çıyınə çəkmə.

Bərəks – əksinə, tersinə.

Bərəhmə oldu – pozuldu, dağıldı.

Bərqərər – qərarlı, davamlı.

Bərməla – aşkar, görünən.

Bəstər – yataq, yorğan-döşək.

Bədəd – zülm, amansızlıq.

Bədar (olmaq) – ayıq olmaq, xəbərdar olmaq, yatmamaq, oyanmaq.

Bədət-din, şəriət adı, şəriət əleyhinə iş, söz.

Bəhiməmət – qeyrətsiz, seysiz, qayğısız.

Bəhudə – boş, əbəs; faydasız.

Bixar – tikansız.

Bixud – özünü itirmiş, özündən getmiş, huşunu itirmiş.

Bilcümələ – bütün, hamı, cəmi.

Bittəməm – hamısı, bütün, tamamilə.

Bivə – dul.

Bu(y) – iy, qoxu.

Buçuq – yarım.

Buxarənda – bağlanan, buğ verən.

Büğz – kin, ədavət, düşmənlik.

Büxl – paxılılıq, həsəd.

Bürran – kəskin, kəsici, iti (qılinc).

Bütlən – haqsızlıq, batıl və boş,bihudəlik.

C

Caħ – mənsəb, yüksək rütbə, böyük mövqe.

Caiz – icazə verilmiş, rüsxət verilmiş.

Calib – calb edən.

Cam – qədəh, piyalə; cam-i-Cəm – əfsanəvi Cəmşid padşahın qədəhi.

Camə – paltar, geyim.

Canipər – özünü qurban edən, canını fəda edən; aşiq, məftun.

Canusz – ürk yandırın.

Canışkar – can ovlayan, can alan.

Carı – axan, axmaqda olan.

Çay(cə) – yer, məkan; səy-i-mələl – qəm-qüssə yeri.

C e y – cızıq, hədd.
C e y ş – ordu, qoşun.
C ə d d – baba, atanın və ananın atası.
C ə d ə l – çəkişmə, didişmə, qovğa.
C ə d i d, – yeni; tərzi-cədidi – yeni üsul, yeni tədris üsulu.
C ə l a l ə f z a – calal artıran, daha da calallı, hörmətli edən.
C ə n a b ə t – qüslü lazım olan napaklıq.
C ə r a i d – cəridələr, qəzetlər, jurnallar.
C ə r i – cürətli, qoçaq.
C ə r i d ə – qəzet; cəridəleyi-övmiyyə – gündəlik qəzet.
C ə v a n b ə x t – xoşbəxt, işi uğurlu olan.
C i b i l l i – təbii, yaradılışda olan xassə.
C i d a – mizraq, sünğü.
C i d a l – müharibə, qovğa, vuruşma.
C i y ə r g u ş a – əziz bala, istəkli övlad.
C ö v f – iç; boşluq.
C u l f a – toxucu.
C u ş i ş b a r – coşan, coşub qaynayan, coşub daşan.
C u ş ü x ü r u ş – coşma, qaynama, coşqun hərəkət.
C u y – axar su, arx, çay.
C ü m l ə – hamı, hamısı.
C ü n b ü ş – hərəkət, tərpəniş.
C ü s t – cəld, tez tərpənən, sürətlə hərəkət edən.

Ç

Ç a k e t m ə k – yarmaq, yırtmaq.
Ç a k ə r a n – nökərlər.
Ç e ş m – göz.
Ç ə r ə k ə – balaca kitab kimi dəftər, dərs dəftəri.
Ç ə r x – kainat, fəlek; göy; dünya, zəmanət; bəxt, tale.
Ç ə r x ə c i – cəhrə ayırən; xəbərci, çuğul.
Ç ə r x i-f ə l ə k – dövrən, zəmanətin gedisi.
Ç i d ə – tərtib; c i d ə e t d i y i – düzəltdiyi, tərtib etdiyi.
Ç ö h r ə t ə r a ş – üzünü qırxdıran, biğ-saqqal qoymayan, məc. mömin olmayan.
Ç u – elə ki; ç u K a v u s g ö r d ü – elə ki Kavus gördü...
Ç u b – ağac, çubuq.
Ç ü – o zaman ki, elə ki.

D

D a d – kömək, yardım, ədalət, həqiqət.
D a d a n a q – dadanan, əl çəkməyən.
D a d x a h – birinin hüququnu müdafiə edən, ədalət tələb edən.
D a d r ə s – köməkçi, dada çatan.
D a m – tor, tələ.
D a r – ev, bina, müəssisə; məkan, yer.
D a r i-ş ə f a – xəstəxana, müalicəxana.
D a r ü l c ü n u n – dəlixana, dəlilər evi.
D a r ü z z ə f ə r – zəfər evi, qalibiyət evi.
D a v ə r – ədalətli hakim, hökmədar; Allah.

Dəhət – kəndlər.
Dəhən – ağız; qönçədəhən – qönçə ağızlı, gözəl.
Dəhr – dünya, aləm; dövr, əsr.
Dəhyek – onda bir.
Dəxəlat – bir işə qarışma, müdaxilə etmə.
Dəxəl – girmə, girişmə, qarışma, müdaxilə etmə.
Dəxili-kəlam – sözə, səhbətə qarışmaq.
Dəqəl – bicilik, hiylo, kələkbazähləq, firıldaq.
Dələlət – aparma, yol göstərmə, bələdçilik etmə.
Dər – qapı.
Dərcibetmək – cibə qoymaq, cibdə gizlətmək.
Dərək – uçurumun dibini; cəhənnəmin ən dərin yeri.
Dərgah (dərgəh) – ev, saray qapısının qabağı.
Dərgüşülməq – yadda saxlamaq, xatırlamaq.
Dərhəqiqət – həqiqətən, doğrudan da.
Dərkər – işdə, aşkar, göz qabağında.
Dəst – əl.
Dəşt – çöl, səhra, biyaban.
Dəvə – hüquq müdafiəsi üçün məhkəmə işi; müharibə, vuruşma, dava.
Dəvan – yüyürməkdə, qaçmaqdə olan, yüyürən, qaçan.
Dida – üz, sıfət.
Diddə – göz; didəyişəhlə – ala gözlər; didəyi-xudəbin – ancaq özünü sevən, eçoist.
Didənəm – gözüyəşli.
Dikkə – səki, skamyə.
Dilarəm – ürək sakit edən, fərəh verən.
Dilazat – qəlb incidən, ürək sindirən.
Dildədə – aşiq, vurğun, mübtəla; ürəyini, qəlbini həsr etmiş olan.
Dildər – yar, sevgili, cavan.
Dilşad – sevinən, qəlbəi şad.
Dinar – qızıl pul.
Dirəz – uzun.
Dirəm – gümüş pul.
Dişrə – bayırca, xaricə, dışarı.
Divanəsər – dəli; vurğun, məftun.
Dövlətsəra (y) – hökumat sarayı, dövlət binası.
Dum (dumə) – çar Rusiyasında qanunverici, yaxud inzibati vəzifə daşıyan nümayəndələr məclisi.
Dun – alçaq.
Düçəran – düçər olanlar, giriftar olanlar.
Düçəsm – iki göz; nuri-düçəsmi – iki gözümüz işığı,
Dünimə – iki yarımdır, ikiyə parçalanmış.
Dürrəti-Ədən – Ədən incisi. (Ədən – Yəməndə bir şəhərin adıdır, dürləri ilə maşhurdur).

E

Ehtikar – taxıl və ya başqa məhsulu saxlayıb sonra baha qiymətə satma.
Eybü – eyib axtaran.
Eymən – arxayın.
Eyn – göz.
Eytam – yetimlər.

E'z a z – əzizləmə, hörmət etmə.

Ə

Ə b a – ruhanilərin, mömin adamların geydikləri uzun üst geyimi.

Ə b a-q ə b a – ruhanilərin geydikləri uzun palтарlar.

Ə b a b i l – dağ qaranquşu.

Ə b c ə d – bax; səfəs.

Ə b d – qul.

Ə b ə d a – əsla; heç vaxt, qətiyyən.

Ə b ə v e y n – atalar, ata-baba.

Ə b n a – oğullar.

Ə b r – bulud.

Ə b r i-s i y ə h – qara bulud.

Ə c ə m – fars.

Ə c i b – təəccübüllü, qəribə.

Ə c r a m – cisimlər, kainatda olan kürələr, ulduzlar.

Ə c s a m – cisimlər.

Ə d d – sayma.

Ə d ə b i s t a n – ədəb yeri, elm, bilik yeri.

Ə d l – ədalət, həqiqət tərəfdarı olma; bərabərlik.

Ə d n a – çox dəni, ən alçaq, rəzil.

Ə f k a r – fikirlər, niyyətlər.

Ə f s u n – bax: füsün.

Ə f s ü r d ə – xarab olmuş, solmuş.

Ə ğ l ə b – çoxluq, əksəriyyət.

Ə ğ n i y a – dövlətlilər.

Ə h b a b – dostlar.

Ə h f a d – nəvələr, övlad, nəsil.

Ə h k a m – hökmələr, əmrlər; qüvvət, nüfuz.

Ə h l – xalq.

Ə h l i-d i y a r – bir ölkədə yaşayanlar, bir vətən əhli.

Ə h l i-n ə z ə r – baxan, görən, göz yetirən.

Ə h l i-z a h i r – dünya adamı, ancaq gördüyüünə inanan və bununla da
yaşayan.

Ə h m ə z – ən qüvvətli, ən möhkəm.

Ə h m ə z i-q a ə t – çox itaət, çox ibadət.

Ə h r a r – hürriyyətçilər, hürriyyətpərvərələr.

Ə h z a n – hüznlər, qəmlər, kədərlər.

Ə x b a r – xəberlər.

Ə x v a n – qardaşlar.

Ə x z (etmək) – almaq, əldə etmək, mənimsemək.

Ə k l – yemək.

Ə k v a n – kövnələr, varlıqlar; dünya.

Ə q d ə s – ən müqəddəs, ən qiymətli.

Ə q l i-s ə l i m – sağlam ağıl, dürüst, doğru, düşünən baş.

Ə q s a (y) – uzaqda olan, ən uzaq; ə q s a y i-Ş ə r q – Uzaq Şərq.

Ə q v a l – qövllər, sözlər.

Ə l a i q – əlaqlər, rabitələr.

Ə l a m a t – əlamətlər, nişanlar.

Ə l a n – indi.

Ə l ə m – bayraq.

Ə l h ə q – həqiqətdə, doğrusu.
Ə l h ə z ə r – həzər olsun, uzaq olsun.
Ə l q a b – ləqəblər, müxtəlif titul adları.
Ə l q i s s ə – xülasə, qızası.
Ə l m i n n ə t ü l i l l a h – şükür Allaha.
Ə l y ö v m – bu gün, indi.
Ə m d ə n – qəsdən, bilə-bilə, qərəzlə.
Ə m i q – dərin.
Ə m n – əminlik, arxayınlıq, rahathıq, qorxusuzluq. Çox vaxt “aman” sözü ilə birlikdə işlenir.
Ə m n i y y ə t f ə z a – əminlik artıran.
Ə m r – iş.
Ə m r ə d – hələ bigi-saqqalı çıxmamış gənc.
Ə m r i-m ə a ş – məşət işi, dolanacaq vasitəsi.
Ə m s a l – misllər, bənzərlər.
Ə n a r – nar.
Ə n c a m – son, axır, aqibət.
Ə n c ü m a n – məclis, şura; konqres; cəmiyyət.
Ə n f a s – nəfəslər; dua kimi bir şey oxuyub üfürmə.
Ə n h a r – nəhrlər, çaylar.
Ə n k ə h t ü – nikahlayıram.
Ə n v a – növlər, növbənöv.
Ə n z a r – nəzerlər.
Ə r b a b – əhl, sahib, bir işin və ya şeyin əhli, peşəkarı.
Ə r b a b i-h ə v ə s – həvəslilər.
Ə r ə r – ardıc ağacı, dağ sərv (gözəllərin boy-buxununa təşbeh edilir).
Ə r ə z – təbii olmayan, müvəqqəti, keçici hal.
Ə r k a n – hökumətin baş adamları, nazirlər, əyan.
Ə r k a n – rüknlər, baş üzvlər; ə r k a n i-d ö v 1 ə t – dövlət başçıları
Ə r r a d ə – araba, top arabası.
Ə r s – paslı dəmir döyüllərən tökülen çürük qırıntı.
Ə r s ə – meydən; vuruş meydani; dünya; boş geniş sahə.
Ə r s i-m ü ə l l a – dini etiqada görə göyün doqquzuncu təbəqəsi.
Ə r v a h – ruhlar.
Ə s ə f – acıma, təssüf etmə.
Ə s k i n a s – kağız pul.
Ə s n a f – sənətkarlar, peşəçilər.
Ə s r i-h a l – bu əsr, bu dövr, indiki zəmanə.
Ə s r a r – sırlar, gizli sözlər; ə s r a r i-r u h i y y ə – ürək sırrları.
Ə s v a b – paltarlar, geyimlər.
Ə ş x a s – şəxslər; abırlı, hörmətli adamlar.
Ə ş k – göz yaşı; ə ş k i-b ə ş a ş ə t – sevinc yaşları.
Ə ş r a f – şərafətlı, hörmətli adamlar.
Ə t f – döndərma, başqa tərəfa dönəmə, çevirmə.
Ə t f a l – usaqlar.
Ə t v a r – hal, əda, hərəkət tərzi; təhər-töhür.
Ə v a m ü n n a s – avam camaat.
Ə'y a n – camiyətin və ya millətin böyükələri.
Ə y y a m i-s ə l ə f – keçmiş zamanlar, ata-babalar dövrü.
Ə y y a r – kələkbaz, aldadıcı.
Ə y y a r ə l i k – əyyarlıq, aldadılıq, hiyləgərlik; oğurluq.
Ə z – ...dən; ə z i s l a m – islamdan.

Ə'z a – əziyyət, cəfa, cövr.
Ə z ə m i y y ə t – böyüklük.
Ə z m – qəti niyyət, bir məqsədlə yola düşmə.
Ə z v a y – sabur bitkisindən hazırlanın acı dərman, aloye.

F

F a i q – üstün.
F a q ə – ehtiyac, zərurət, yoxsulluq.
F a n i – puç, sonu olmayan, çürüyüb yox olan şey.
F a z i l – fəzilətləri.
F e y z – yaxşılıq; nemət, bərəkət.
F e y z a b a d – feyz və bərəkət yurdun, nemət ehsan ölkəsi.
F e n n – hiylə, kələk, fənd.
F e r a h ə m – yiğma, toplama, mənimsemə.
F e r a r – qaçma, gizli qoyub qaçma.
F e rə h b i z – farəhləndirən, xoşlandırın.
F e r r a r ə l i k – tez qaça bilmə.
F e r s u d ə – əskimis, solmuş, pozulmuş.
F e r ş – yer, yer üstü; döşəmə, sərmə.
F e r y a d r ə s – fəryada çatan, köməyə gələn.
F e t t a n – fitnəçi, fasad salan.
F e v a y i d – faydalı.
F e z a i l m ə a b – fəzilətlər, gözəl sıfətlər sahibi.
F e z l – kamal, mərifət.
F i l f ö v r – dərhal, o saat.
F i l m ə s ə l – misal üçün, tutaq ki.
F i l ü k ə f i l ü l-h ə r a m – sənin işin haramdır.
F i r d ö v s – bağça, cənnət bağçası.
F i r ə n g – Avropa; avropanı; m ü l k i-f i r ə n g – Avropa torpağı.
F i r u z e y i ç e ş m – gözün firuzası, məc. mavi gözlər.
F i s k – pis iş, əxlaqsızlıq.
F i t r ə t – yaradılmış; r u z i-f i t r ə t d ə n – yaradılan gündən.
F ö h ə s – söyüş, ədəbdən kənar hərəkət, əxlaqa zidd işlər.
F ö v t – məhv olma, yox olma.
F ü r u ş – satma; satış.
F ü s u n – cadu, sehr; hiylə.
F ü y u z (f ü y u z a t) – feyzlər, bərəkətlər, mənəvi zövqlər.
F ü z u n – çox, artıq.

G

G e r – əgər, hərgah.
G e r d ə n f e r a z – məğrur, mütəkəbbir.
G e r d ə n k ə ş a n – heç kəsa tabe olmayanlar, boyun əyməyənlər.
G e r m – isti.
G e r m a b ə – hamam.
G i r a m i – dəyarlı, qiymətli, əziz.
G i r a n l i q – bahalıq.
G i r a n m a y ə – qiymətli, əziz.
G i r e m – tutaq ki.
G i r i ş m ə – naz, şivə, qas-göz ilə işaretlər.

G i r i z a n – qaçmış, getmiş, yox olmuş.
G u n ə – növ, cür, çeşid.
G u ş – qulaq; g u ş e y l ə m ə k – dinləmək.
G u ş e y i -ç e ş m – göz ucu.
G ü f t a r – danışiq, danışma, söz, mübahisə.
G ü h ə r – gövhər, mırvari.
G ü m n a m – adı batmış, yaddan çıxmış, unudulmuş.
G ü m r a h – azğın, düz yoldan sarpmış.
G ü r g – qurd, canavar; g ü r g a n – qurdalar, canavarlar.
G ü r g-i-ə c ə l – əcel qurdu, qatıl, qanıçən.
G ü z ə r – keçmə, keçib getmə.

Ğ

Ğ a y ə – son, axır, nəhayət, son maqsəd; ğayeyi-amal – əməllərin nəhayəti, sonuncusu, ən mühümü.
Ğ ə z a – yemək.
Ğ i n a – qənilik, zənginlik; ığ i n a ə h l i – dövlətlilər, sərvətlilər.
Ğ ü r a b – qarğıa.
Ğ ü r r a n – bağiran, haytiran, nərə vuran.

H

H a d i – doğru yol göstərən.
H a i z – sahib olma, malik olma.
H a l a – indi, bu gün, bu saat.
H a m i y a n – hamilər, himayə edənlər.
H a s i l – məhsul, əkilən şeydən bitən.
H e y k ə l – cindən, həmzaddan və bədnəzərdən qorumaq üçün uşaqların boynuna asılan dualı, muncuqlu asqı.
H ə b b ə – dən, dənə; b i r h ə b b ə s i m – gümüş dənəsi; ən kiçik gümüş pul.
H ə b b i-s ə l a t i n – bitki, dərman bitkisi, kına otu.
H ə b i b – dost.
H ə c c – Məkkəyə gedib Kəbəni ziyarət etmə.
H ə c v g u – həcv yazan, həcv deyən.
H ə q b i n – həqiqəti görən, haqqı görən.
H ə q g u – doğru deyən, həqiqət söyləyən.
H ə q q ü l f ü q ə r a – kasıbların, fəgırların haqqı, payı.
H ə q q ü l-ə m ə l – iş haqqı, zəhmət haqqı.
H ə l a v ə t – şirinlik.
H ə l h ə l ə – “urra-urra”, hoydu-hoydu.
H ə l i l ə – toxumlarından dərman hazırlanan bitki.
H ə m a q ə t – axmaqlıq, əbləhlilik.
H ə m a n a – aşkar, aydın, məlum; sanki, elə bil ki.
H ə m a y i l – boyundan asılan dua; ciyindən aşırma.
H ə m d ə m – dost, yaxın yoldaş; h ə m d ə m i-r a z – sirdaş.
H ə m d ü l l i l a h – Allaha şükrү.
H ə m ə f k a r – bir fikirdə, bir raydə, fikirdə.
H ə m ə l – Quzu bircü, günəşin il müddətində dövr etdiyi 12 bürcdən biri.
H ə m r ə v i ş – həmhäəkət, bir cür tərpənən.
H ə m s ə r – həyat yoldaşı, arvad, h ə m s ə r i-m ə z l m u m ə – zülm olunan yazıçı arvad.

Həmən – yaşlıdır, yaddaş.
Həmərə – həmisi, hər zaman, daima.
Həmənəcib, pulqabı; qayış qurşaq şəklində olan qızıl pul kisəsi.
Həməzad – avamların inamınca, uşaq doğulanda onunla bərabər doğulan cin; o hər vaxt uşağa ziyan vurmağa çalışır.
Həngəm – vaxt, zaman.
Hənuz – hələ, hələlik.
Hərcəyə – avara, sərgərdan, veyl.
Hərəkət – işlər, hərəkətlər.
Hərgiz – heç vaxt.
Həssəbülxahı – arzusu üzrə istədiyi kimi.
Həsrətkəşən – həsrət çəkənlər, həsrətdə qalanlar.
Həşəm – qulluqçular; şahin və başqa böyüklərinə ətrafında, xidmətində olanlar.
Həvəm – həşərat, sürünən heyvancıqlar.
Həvədiş – hadisələr, vəqiələr.
Həvvəz – ərəb alifbasında olan iki “h”dən birinin adı: ha-yi-həvvəz.
Həzən – hüzn, qəm, kədər.
Həzər – qorxu, çəkinmə.
Hicab – pərdə, utanma.
Hicazlı, ərəbistanlı; hacı.
Hidayət – doğru yolu axtarma, doğru yola girmə, doğru yol.
Hikayət – hekayələr, nağıllar.
Hikəmiyyət – hikmətə, fəlsəfəyə mənsub.
Hikmat – 1. fizika; fəlsəfa. 2. gizli sırr, anlaşılmaz, bilinməz səbəb.
Hilm – yumşaqlıq, qəlbi incəlik.
Himəm – himmətlər, səy, qeyrot, ictimai faydalı işdə fəal çalışma.
Hirmən – şiddətli arzu, tamah.
Hırs – şiddətli arzu, tamah.
Hiylət – hiylər, məkr.
Höqqə – köhnə mədrəsələrdə, mollaxanalarda quru mürəkkəb lüləsi.
Höccət – dəlil, sübut, şahid.
Hübb – sevgi, məhəbbət.
Hüddə – həqiqət yolu, doğru yol.
Hüccət – oxunanı hecalara ayırma, hüccələmə, qiraətin mollaxana üsulu.
Hüccət (höccət) – sübut, dalıl.
Hücuməvər – hücumedicili, şiddətlə axıb gələn.
Hükəmə – həkimlər, filosoflar, alımlər.
Hümə(y) – cənnət quşu, dövlət quşu.
Hüməyün – şahanə, mübarək, nəməhüməyün – mübarək ad.
Hürr – azad, sərbəst.
Hürfat – hərflər, əlifba.
Hüssənbəh – gözəllik-çirkinlik, yaxşı-yaman.
Hüttə – ərəb alifbasında olan iki “h”dən birinin adı: hayi-hütti.
Hüznəvər – qəm götərən; xəbəri-hüznəvər – kədərləi xəbər.
Hüzur – bir yerdə hazır olma, var olma; ön, qabaq; rahatlıq, asudəlik.
Huzzar – hazır olanlar, məclisdə olan adamlar.

X

Xabiq – yuxu; xabiqəflət – qəflət yuxusu; xabiqəsi – doğru yuxu.
Xacə – ağa, seyid; müəllim, müdərris.

X a k – torpaq; mülk, dövlət.
X a k d a n – yer, dünya, ərz.
X a l i – boş.
X a l i s ə – xüsusi əmlak.
X a m t ə m ə – tamahda xamlıq edən, yersiz tamaha düşən.
X a m u ş (etmək) – sakit etmək, susdurmaq; söndürmək.
X a n ə – ev; x a n e y i-v i r a n – dağılmış, xarabaya dönmiş ev; xaneyi “Zənbur” – “Zənbur” jurnalının idarəsi.
X a n ə x ə r a b – evi dağılmış, bədbəxt.
X a n ə m a n x ə r a b – evi, ailəsi dağılmış, bədbəxt.
X a n ə s u z – ev yandırın, ev dağıdan.
X a r – 1. həqiqir, zəlil. 2. tikan; x a r i-m ü ğ i l a n – tikanlı kol.
X a r i c b ə l ə d – şəhərdən çıxarılmış, qovulmuş.
X a r i c i-m k a n – mümkün olmayan, imkansız; dözülməz.
X a s – xalis, təmiz, saf.
X a s s ə – xüsusi, ələlxüsüs; h e y a t i-x a s s ə – xüsusi heyət.
X a s ə a m – hamı, bütün xalq.
X a t i m ə b ə x ş – nəticəli, sonu xeyirli.
X a z i n – xəzinaçı, xəzinədar; x ə z i n-i n i y r a n – cəhənnəm qarovalçusu.
X e y l – süvarı, süvarilər, atlılar; ilxi, sürü.
X ə b a i s – xəbis işlər, pis, yaramaz hərəkətlər.
X ə f f a ş s i f ə t – bayquşa bənzəyən, işıqdan qorxan, işığı sevməyən, elm və mədəniyyət düşməni.
X ə f i – gizli.
X ə l'ə t – rüşvət.
X ə l q ü l l a h – Allah bəndələri, camaat.
X ə r i d – alma, satın alma.
X ə s a r ə t – ziyan, itki.
X ə t ə r n a k – qorxulu, xatalı.
X ə t m i – bitki, dərman bitkisi, gülxətmi.
X ə t m i-k ə l a m – sözü bitirmə.
X ə t m i-Q u'r a n – Quran oxumaq, Quranı oxuyub bitirmək.
X ə t t i-x a m – bişməmiş, formallaşmamış xətt, kəmsavad adamın xətti, yazısı.
X ə z a n ə – xəzinə.
X ə z a y i n – xəzinələr.
X i c l ə t – xacalət çəkmə, xəcillik, utanma.
X i l q ə t – yaradılmış, yaradılma, v a s i t e y i-x i l q ə t i – yaranmasına, doğulmasına vasıtə, səbəb.
X i s a l – xislatlər, təbiət, xasiyyət.
X o ş l i q a – gözəl sıfətli, üzlü.
X o ş n i ş a n – gözəl görünüşlü, qəşəng.
X ö v f – qorxu.
X u d – özü, məhz.
X u d s ə r – özbaşına, öz bildiyini edən.
X u n a b, x u n a b i-t ə r – qanlı su; qanlı göz yaşı.
X u n x a r – qanlıq, vəhşi.
X u n i n – qanlı, qana bulaşmış.
X u n i n c i y ə r – ciyəri qana dönmiş, məc. aşiq, vurulmuş.
X u r a m – sallana-sallana gəzənə, naz ilə yerimə.
X u r a m a n – naz ilə sallanaraq yürüyən; dilbər, sevgili.
X u r ş i d – Günəş.
X ü l q ə n – əxlaqca.

X ü l d z a r – cənnət; məc. gözəllər ölkəsi.

X ü m s – beşdə bir.

X ü r r e m – şad, sevincli.

X ü r s ə n d – razı salma, qane etmə; xoşnud etmə.

X ü r u ş a n – bağırılı, gurlayıçı.

X ü t ə n – Çində şəhərdir; gözəl qadınları, əla mişki və gözəl gözlü ceyranları ilə məşhur olmuşdur.

i

İ a n ə – kömək, yardım.

İ b a – qəbul etməmə, narazılıq.

İ b a r a t – 1. ibarəli sözlər. 2. kəlam, atalar sözü.

İ b q a – əbədiləşdirmə, daimi etmə.

İ b z a l – asırgəməmə, istənilən qədər sərf etmə.

İ d b a r – bədbəxtlik, taleyin dönüklüyü.

İ d r a k – dərk etmə, anlama.

İ c a b a t – bir yera dəvəti qəbul edib gəlmə.

İ c t i h a d – səy və qeyrət.

İ c t i n a b – çəkinmə, pəhriz etmə.

İ f n a – yox etmə, məhv etmə.

İ g f a l – aldatma, azdırma, yoldan çıxartma.

İ g v a – azdırma, yoldan çıxartma.

İ x l a s – səmimiyyət, qərzsiz məhəbbət, saf və dərin hörmət.

İ k r a h – iyrənmə, nifrət.

İ k r a h r ə s a n – iyrənc, mənfur, nifrət oyadan.

İ k r a m – hörmət, əzzizlənmə, ehtiram.

İ q b a l – taleyin gülməsi, bəxtin açılması; yaxşı bəxt.

İ q d a m (etmək) – məqsədə çatmağa çalışmaq, iştədiyini əldə etməyə səy etmək.

İ q t i d a r – qüvvət, güc, qüdrət.

İ q t i z a – zalim olma, zəruri olma, tələb olunma.

İ l a – yüksəltmə, ucaltmə.

İ l l ə t – xəstalık, azar.

İ l t i h a d – alovlanma, alışib yanma.

İ l t i h a q – qoşma, əlavə etmə.

İ m'a n – diqqətlə baxma, əhəmiyyət verib diqqət etmə.

İ m d a d – kömək, yardım.

İ m r a n – abadanlıq, tərəqqi, rifah.

İ n a n – cilov, yüyən.

İ n a y ə t – kömək, yardım.

İ n f a q – xərc, xərcləmə, sərf etmə.

İ n f i a l – acılıq, iztirab.

İ n i q a b – rabitə, birləşmə,

İ n k i s a r – qəlbə simiqliq, ruh düşkünlüyü.

İ n q i y a d – itaat, boyun əymə, tabe olma.

İ n t i h a – son, son dərəcə, sonadək; q ü r u r i - i n t i h a s i n d a n – artıq dərəcədə qürunundan, quduğanlığından.

İ n t i ş a r – yayma, hər kəsə bildirmə, ağızlara salma.

İ r a d – gətirmə, nəql etmə, söyləmə.

İ r f a n – bilik, mərifət.
İ r t i h a l – ölmə, dünyadan köçmə.
İ r t i k a b – pis iş görmə, günah işləmə.
İ r ş a d – doğru yolu göstərmə, doğru yola aparma, yönəltmə.
İ r z – həya, namus, qeyrət.
İ s a l – irişdirmə, çatdırma, vəsl etmə.
İ s a r – qurban etmə, fədə etmə.
İ s m ə t – namus, hayallıq, qadınlıq pərdəsi.
İ s t a d ə – dayanmış, yerində möhkəm durmuş.
İ ş a n – ruhani.
İ ş t i b a h – şübhə.
İ t t i h a d – birlilik, ittifaq.
İ t t i x a z e t m ə k – bir şeyi və ya bir işi seçib qəbul etmək.
İ y m a – işarə ilə bildirmə, anlatmə.
İ z a – əziyyət verma, incitmə.
İ z 'a n – itaat etmə, boyun əymə, ürəkdən tabe olma; fərasət.
İ z d i y a d – artırma, çıxartma.
İ z l a l – azdırma, doğru yoldan çıxartma, pis yola salma.
İ z t i r a r – ehtiyac, zərurət, çarışsılık.
İ z z – şəraf, izzət.
İ z z ə t – əzizlik.

J

J a l ə ç ə k a n – şəh çəkmiş; yaş, göz yaşı, ağlar.

K

K a h i l – ağırtarpənən, qayğısız, fərsiz.
K a n – mədən, mədən yeri.
K a r – iş, hərəkət, əməl.
K a r g ə r – fəhlə, işçi.
K e y – ki ey.
“K e y f ə m a y ə s a” – neçə kefi istəyir; özbaşınalıq.
K e y s u (g e y s u) – saç.
K ə b – nərd zəri.
K ə c m ə d a r – tərs dönən, nəhs.
K ə h v a r ə – beşik; k ə h v a r e y i-n a z – uşaqların əzizlənib, oxşamib
yatdıqları beşik.
K ə l a l – qüssə, qəm, sıxıntı.
K ə m a l a t – kamallar, mərifətlər, elm və hünər; ərbabi-kəmalat – elm,
hünər sabılbəri.
K ə m a l i-y ə's (ilə) – böyük qəm, kədər içində.
K ə m a h i – haqqılə, haqqı olan kim.
K ə n d i – özü; k ə n d i m ə – özümə.
K ə r ə m – əsillik, alicənəblıq, səxavət; ə h l i-k ə r ə m – kərəm sahibi.
K ə r r ü f ə r r – hücum-dönüş, irəli-geri, alma-vermə; hiylə.
K ə s b – qazanma, əldə etmə.
K ə ş t i – gəmi.
K ə ş t i b a n – gəmiçi, gəmi sahibi.
K ə v a k i b – ulduzlar.
K i ş t z a r – tarla, zəmi.

K i ş v e r – vilayət, ölkə, şəhər, məmləkət.
K ö v s e r – dini etiqada görə cənnət suyu.
K u r – kor.
K u s – böyük baraban.
K ü d u r e t – məhzunluq, qüssə, qəm.
K ü f f a r – kafirlər.
K ü f r a n – küfrlər; nankorluq, naşükürlük.
K ü f r s i y e m – bax; şiyəm.
K ü h s a r – dağlıq, dağlar.
K ü l l – bütün, cəmi, hər şey; x a l i q i-k ü l l – hər şeyi yaradan.
K ü l l i -ə s a s – hər şeyin binası, kökü, əslı.
K ü l l i y e t e n – hamı, hamiliqlə.
K ü n-f e y e k u n – alt-üst, darmadağın.
K ü r n i ş – baş asymə, baş endirib salam vermə.
K ü t ü b – kitablar.

Q

Q a b i l i -ə r z – ərz olunmağa, söylənməyə layiq.
Q a i b (etmək) – itirmək.
Q a i l – deyən, razılığını bildirən, etiraf edən.
Q a l – söz, danışçı.
Q a r e i n – oxucular; q a r e i n i-k i r a m – hörmətli oxusular.
Q a s i b – qəsb edən.
Q e y d – ip, zəncir; b e n d e l i k q e y d i n q i r i b – qulluq zəncirini qırıb, azad olub.
Q a b z a – pəncə, ovuc; xəncər, qılinc kimi silahların dəstəsi.
Q a d a r – tale, bəxt, qaza-qədər; d ö v r i -q a d a r – bəxtin, taleyin gedisi.
Q a f a – qafa, baş, kəllə.
Q a f f a l – çılingər; kələkbaz, adam aldadən.
Q a h r – kədər; məhv olma, ümidiñ ruça çıxmazı.
Q a h t – qit-qəhatlıq.
Q a n d a b – şərbət.
Q a r q i-x u n – daha batmış, qanda boğulan, məhv edilən.
Q a s b – qapma, zorla almaq, zəbt etmə.
Q a s d – niyyət, istək, arzu, məqsəd.
Q a s a m – and.
Q a t – kəsmə, qırma; qəti-rah – yol kəsmə; qəti-əlaiq – əlaqələri kəsmək.
Q a t a r i-f i ş e n g – patrondaş.
Q a v i ş ö v k e t – qüvvətlə və şövkətlə.
Q i l m a n – cənnət oğlanları.
Q i n a – sərvət, dövlət; ə r b a b i-q i n a – dövlətlilər.
Q i s s e – əhvalat, hekayə.
Q i t e a t – qitələr, yerin qitələri.
Q ö v l – söz, vədə.
Q ö v s e y n – qövslər, yaylor; məc: qaşlar.
Q u f r a v a t – saçları dalğa-dalğa qırımlamaq (kökü fransızca “quaffre”-dən alınmışdır, rusca “qofrirovatğ”)
Q u l i-b i y a b a n – qulyabani.
Q u r b a n g a h – qurban kəsilən yer.
Q ü b a r – toz; dərd; tutqunluq, qaranlıq.
Q ü b h – pis iş, çirkin hərəkət, bədəməl.
Q ü r u n – əsrlər, zamanlar, qərinələr.

Q ü y u d a t – qeydlər; bağlar, bəndlər, zəncirlər.

L

L a ə q ə l – azından, ən azı, heç olmasa.

L a f – söz; boş söhbət.

L a f i d ə h a n – əmələ keçməyib, yalnız dildə qalan sözlər.

L a h ö v l ə v ə l a q ü v v ə t ə i l l a v ə b i l l a h – “Allahdan başqa heç kimdə qüvvət və qüdrət yoxdur”.

L a l e y i-n ö'm a n – lalə gülünün növlərindən, qızıl lalə.

L a l ə g u n – lalə rəngində, qan rəngində.

L a n ə – yuva.

L a ş – leş, cəmdək.

“L a y ə s'ə l u n” – soruşulmaz, sual edilməz, məsul olmayan.

L e y k – lakin, amma.

L e y l – gecə.

L e y l ə – gecə, L e y l ə t ü l i s r a – merac gecəsi.

L ə b r i z – qiraqlarına qədər dolu (kasa və s).

L ə c a c ə t – terslik, inadkarlılıq, kaslılık.

L ə ğ v – boş söz, cəfəngiyat; gavəza, boşboğaz, naqqal.

L ə h v, l ə h v ü l ə ə b – oyun, əyləncə, faydasız iş.

L ə'l – yaqt, qırmızı qiymətli daş; l ə l i-Y ə m ə n – Yəmən yaqtu, əla yaqt.

L ə'n e t m ə k – lənətlənmək, lənət oxumaq.

L ə y a q – ləyəqət, yararlıq.

L ə z z ə t ə f z a – çox ləzzətli.

L i l'ə c ə b – təəccüb olsun, əcaba.

L i s a n – dil.

“L i s a n ü l ə y b” – qeybdən gələn səs; məşhur şair Hafiz Şirazinin ləqəbi.

L ö'b ə t – oyuncaq, kukla; məc. gözəl, qəşəng.

L i v a – bayraq; l i v a y i-z ə f ə r – qələbə bayrağı.

L ö'l ö' – inci, dürr; l ö l ö i-t ə r – təzə inci.

L ü h u m – ətlər, əthi yeməklər

M

M a b e y n – aralıq, iki şeyin, yaxud iki şəxsin arası.

M a d ə r i-n a l a n – ağlayan, inləyən ana.

M a ə d a – başqa, savayı.

M a h – ay.

M a n ə n d – bənzər, misl, tay.

M a r – ilan.

M a r f a ş – məfrəş, yorğan-döşək yüksəkən böyük çuval.

M a y e y i-t ə v ə k k ü l – sonradan lazımla olacaq maya.

M e h r – Gündəş, məhəbbət, sevgi.

M e y k ü s a r – şərab sevən, eyş-işrət yoldaşı.

M ə a d i n – mədənlər.

M ə a l – niyyət, məqsəd, məna.

M ə a n i – mənalar.

M ə a r i f m ə n d a n – maarifpərvərlər.

M ə b u s – xalq nümayəndəsi, deputat.

M ə c a z i – qeyri-həqiqi, düz olmayan, göründüyü kimi deyil.

M ə c m ə r – içində ətirlər maddələr yandırılan qab.

Məcruh – yaralı.
Məczub – cəzb olunmuş, vurulmuş, aşiq, divanə.
Mədaris – mədrəsələr, məktəblər.
Mədfən – qəbiristan, məzar.
Məfluk – bədbəxtliyə düşmüş, müsibət çəkmiş.
Məfruş – döşənmiş.
Məfsədə – fitnə, fəsad, intriga.
Məfzul – aşağıda olan, alçaqda duran, fazıl olmayan.
Məgən – çibin; məgəsi-nəhəri – arı.
Məhabət – heybətli, əzəmətli görünüş, təşəxxüs.
Məhasin – bığ-saqqlal.
Məhbub – sevgili, sevilən.
Məhəl – bir şeyin yeri, vaxtı, qaydası.
Məhfıl – məclis, cəmiyyət, yiğincaq yeri.
Məhəsər – qiyamat, vay; qoparılmış əhərinin – öldürüm.
Məhtələt – ay üzü, gözlə.
Məhzər – hazır olmaq yeri, hüzur yeri; məhzərişahin – şahin hüzuru.
Məkatib – məktəblər.
Məkuş – bir şeyin əksi.
Məqam – yer, məkan, rütbə.
Məqbərə – qəbiristanlıq.
Məqsud – məqsədlər, arzular.
Məqtul – qətl edilmiş, öldürülmiş.
Məqtulən – öldürülmiş olaraq.
Mələmət – tənə, töhmət, məzəmmət.
Məlcə – sığınacaq yer, pənah aparılan yer.
Mələbə – oyun yeri.
Mələx – çəyirtka.
Mələkmənzər – mələkə bənzər, gözəl.
Mələkəhətişam – mələklər kimi dəbdəbəsi, təntənəsi olan.
Mələnət – lənatləmə; lənatlı iş.
Məlülət – dərdi olan, xəstəliyi olan; məlüləyoxumu illet – xəstənin bir azarı yoxmu?
Mə'ləmər – məşhur, böyük, adlı adamlar.
Məmat – ölüm.
Mənalı – mal-mülk, var-dövlət.
Mənəm – yuxu, röya.
Mənfə – sürgün yeri.
Məni – mənə.
Mənkus – sərnigün, tərsinə dönmiş; mənkusə-qəlb olmaq – əksinə çevrilmək, tərsinə dönmək.
Mənşur – fərman, birinə yüksək rütbə verilməsi haqqında şahin fərmani.
Mənzələdərəcə, mərtəbə.
Mənzür – nəzərə alınan, nəzərdə tutulan.
Məratib – mərtəbələr, rütbələr, yüksək vəzifələr.
Mərbut – bağlı.
Mərdud – rədd edilmiş, qovulmuş.
Mərhüməğfuri – Allahın pəhmətinə nail olmuş.
Mərizi – bir şeyin ərz olunduğu, baş verdiyi yer; məqam; mərizi-tufan – tufan məqamı.
Mərkəb – minik heyvanı; at, eşşək.
Mərküz – sancılmış, taxılmış.

Mə'ruf – məlum, tanış; bilinən, tanınan; şöhrətli.
Məsa – axşam.
Məsabə – dərəcə.
Məsahət – yerlər, ərazi, yerin səthi; e l m i-m ə s a h ə t – həndəsə.
Məsail – məsələlər, mövzular.
Məsarif – xərclər, ehtiyac üçün xərclənən məbləğ.
Məsdud – bağlı, bağlanmış, sədd çəkilib qapanmış.
Məsədət – xoşbəxtlik, şadət.
Məsxərəcünbən – masqara edən, oyunbaz.
Məskənət – miskinlik, fağırlıq, kasıbılıq.
Məsnəd – məqam, mövqə, böyük mənsəb.
Məsnui – süni, texniki yolla edilən.
Məsrur – şad, sevincli, fərəhli.
Məstanərəviş – sərxiş kimi yerimə, sərxiş gedisi.
Məstakəm – arzuya çatmaqla mast, şad olma.
Məstur – yazılmış, göstərilmiş olan.
Məsturə – örtülü, çadralı.
Məsu – günahsız.
Məşayix – şeyxlər.
Məşərər – cəmiyyət, xalq kütləsi, insanlar.
Məşriq – gündoğar, Şərq.
Məşrəb – təbiət, adət, xasiyyət, əxlaq.
Məşru – qanuni, şəriətə uyğun.
Məşrutə – şahın hüququnu məhdud edən konstitusiyalı dövlət, quruluş.
Məşrutəpənah – məşrutə quruluşuna siğınma, məşrutəciliyə tabe olma.
Məşşatə – qadın bəzəkçisi; galini bəzəyən qadın.
Məşum – bədbəxt, talesiz.
Məşumiyyət – ugursuzluq; mənhusluq, məşumluq.
Məşyər – yeriş, yürüş.
Məvəyer – yer, məhəl, məskən.
Məvaris – mıraslar; miras sahibləri.
Məvəddət – məhəbbət, sevgi, səmimi, yaxın dostluq.
Məzaq – dadma, ləzzət duyma; əhvali-ruhiyyə; məzaqi-millət – millətin zövqü, ruhu.
Məzəlim – zülmlər, haqsızlıqlar, ədalətsizliklər.
Məzbələz – zibillik.
Məzbut – zəbt olunmuş, möhkəmlənmiş.
Məzəllət – alçaqlıq, etibarsızlıq, hərarət.
Məzəhrə – bir şeyin və ya hadisənin zahir olduğu, göründüyü yer və ya adam; layıq; nail.
Məzkur – zikr olunan, deyilən.
Məzum – eyibli, danlaqlı, pis, məzəmmətli.
Məzrəə – əkin, tarla.
Məzrəəcət – əkilmiş yerlər və şeylər.
Mihənət – möhnətlər, əziyyətlər, bələlər.
Miknət – güc, bacarıq, qüdrət.
Miqdar – qədr-qiyəmtər, hörmət.
Miləl – millətlər, xalqlar.
Minhəysiəkət – zakat cəhətindən, zakat üzrə.
Misyoner – müstəmləkə və qeyri-müstəqil ölkələrdə xristian dinini yaymaq üçün hökumət tərəfindən göndərilən ruhani agent.
Mizac – səhhət və xəstəlik hali; çareyi-i m-i-a-c – sağalmaq, yaxşı olmaq

çarəsi.

M i z a h – zarafat, güldürmə, əylənmə.

M i z a n – tərəzi, qapan.

M o z a l a n – eşşək milçəyi, gigovun.

M ö b i d – zərdüşt dininin başçısı.

M ö h l i k – təhlükəli, həlakedici.

M ö h n ə t z ə d ə – başı bələli, müsibətli.

M ö h t a c i-m ə s a r i f – kömək edilməli adam.

M ö v c – dalğə, ləpə.

M ö v h i b ə – vergi; hədiyyə, ehsan.

M ö v h u m – boş xəyal, yalan təsəvvür.

M ö v q e y i-t ə d r i s – dərs deyilən yer.

M ö v l a – ağa, böyük, müqəddəs bilinən şəxs.

M ö v l u d – doğulmuş, dünyaya gəlmış uşaq; doğum, doğulan; mövludın

ə b i – peyğəmbərin anadan olan günü.

M ö v s u f – vəsf edilmiş, tərif edilmiş.

M u, m u y – tük, saç, zülf.

M u m y a y – sıniq sümükləri bitişdirmək üçün sürtmə dərmanı.

M u s t a f a – Məhəmməd (peyğəmbər).

M ü a m i l ə – rəftar, əlaqə.

M ü b a h a t – iftixar, fəxr, öyünmə.

M ü b ə r r a – təmiz, pak.

M ü c a z – halal, şəriətə uyğun; ə h l i-m ü c a z – halal tərəfdarı.

M ü c t ə h i d – Qurandan mənələr və qanunlar çıxara bilən; şələrin alımı.

M ü d a v i m ə t – davam etmə, işin arasını kəsməmə.

M ü d d ə a – istənilən, iddia edilən şey.

M ü ə d d ə b – ədəbli, tərbiyeli.

M ü ə m m ə m – əmmaməli, başında əmmamə.

M ü ə m m ə r – yaşayan, həyatda olan, ömür sürən.

M ü ə s s i f – təəssüf etdirən, kədər gətirən.

M ü ə z z ə z – əzizlənmiş, izzətli, çox hörmətli.

M ü f ə t t i – fitnəkar, araqızızsıran, çugulçu.

M ü f s i d – fitnəkar, fasad törədən.

M ü f t i – fitva verən, şəriət məsələlərini həll edən.

M ü h a l – çox çətin, mümkün olmayan şey.

M ü h ə y y a q ı l m a q – hazırlamaq.

M ü x a l i f – zidd, eks, bədxah.

M ü x b i r – xəbərdar olan, bilən.

M ü k a l i m a t – mükalimələr, danışıqlar.

M ü k ə r r ə r – təkrarla, təkrar-təkrar.

M ü q ə d d ə r – tale.

M ü q ə l l i d – təqlid edən, birisinin təbliğatına inanıb onun dalınca gedən, onu yamsılayan.

M ü q ə y y ə d (eləmək) – bağlamaq, azadlığını almaq.

M ü l h i d – Allahsız, Allaha inanmayan, dinsiz.

M ü l t ə c a o l m a q – pənah aparmaq, siğınmaq.

M ü l u k a n ə – şaha layiq.

M ü m t ə n ə – qadağan edilmiş, əlçatmaz, mümkün olmayan şey.

M ü n a f a t – uymamazlıq, ziddiyət, müxaliflik.

M ü n a f i q – xain, satqın, ikiüzlü.

M ü n i f – uca, yüksək, ali.

M ü n'i m – xalqı yedirib içirən, ənam və ehsan verən.

M ü n s i f – insaf sahibi, ədalət tərəfdarı.
M ü n t ə h a – son dərəcə.
M ü n t ə x ə b – seçilmiş.
M ü n t ə ş i r o l m a q – yayılmaq, hər yanda məlum olmaq.
M ü n t ə z ə m – intizamlı, düzgün, öz yolunda.
M ü r a a t – riayət etmə, baxma, gözləmə
M ü r d ə – ölü.
M ü r ə s s ə – cəvahiratla bəzədilmiş.
M ü r ə t t ə b – tərtib edilmiş, düzülmüş.
M ü r ğ – quş; m ü r ğ i-s ə h ə r – səhər quşu, xoruz.
M ü r ğ a n – quşlar.
M ü r i d – bir şeyxin şagirdi.
M ü r t ə k i b – pis, yaramaz iş edən, cəzaya layiq hərəkət edən.
M ü s a d i m ə – toqquşma.
M ü s a f i r ə t – səfər.
M ü s a f i r i n – yolcular, səfər edənlər.
M ü s a i d ə t – yardım, icazə, imkan; ə d ə m i m ü s a i d ə t – imkansızlıq, iznsizlik.
M ü s a m i h ə – etinəsizliq, diqqətsizlik.
M ü s a m i r ə – konsert.
M ü s a v a t – bərabərlik.
M ü s e l i m ə t – salamatlıq, barışq.
M ü s e l l a – yay qurraq keçib uzun müddət yağış yağmadıqda ruhanişin başçılığı ilə səhryaya, çöle nümayiş çıxməq. Allahdan yağış istəmək mərasimi.
M ü s e l l ə m – mübahisəsiz, hamı tərəfindən qəbul və etiraf edilən.
M ü s e l ə l – bir-birinə bağlı, sıra ilə, bir-birinin dalınca.
M ü s h ə f – səhifalardan əmələ golmuş kitab; Quran.
M ü s i b ə t z a (y) – müsibət doğuran, fəlakət götürən.
M ü s l i h – islah edən, yaxşılıqla çalışan, sülh istəyən.
M ü s l i m – müsəlman.
M ü s t ə f i z – feyz alan, feyziyab olan.
M ü s t ə g f i r a n ə – günahlarının bağışlanması Allahanın rica edərək, tövbə edərək.
M ü s t ə g n i – ehtiyacı olmayan, varına qane olan.
M ü s t ə g r ə q – qorq olmuş.
M ü s t ə h ə q q – həqqi, layiq.
M ü s t ə h s ə n – bayənilən, gözəl.
M ü s t ə q b ə l – gələcək.
M ü s t ə m ə n d a n – biçarələr, zavallılar, yoxsullar.
M ü s t ə t a b – yaxşılıq istəyən, xeyirxah.
M ü s t ə t a q – şövqlü, həvəslü, bir şeyi bərk istəyən, arzu edən.
M ü s t ə t ə b – şübhə edən, inanmayan.
M ü s t ə i l e t m ə – alovlandırmə, qızışdırma.
M ü t ə a q i b ə n – dalbadal, ara kəsmədən.
M ü t ə a l i – yüksək, ali.
M ü t ə n c ə m (əslisi: mütəncən) – tavada qızardılmış, qovrulmuş; qızartma, bozartma.
M ü t ə r ə n n i m o l m a q – oxumaq, tərənnüm etmək.
M ü t ə s ə v v i f ə – sufiyanə; ə s a r i-m ü t ə s ə v v i f ə – sufiyanə şeirlər.
M ü t ə v ə c c i h – üz tutan, birinə tərəf gedən.
M ü t ə z a i d – artma, çoxalma; artıq, çox.
M ü t ə f i q ə n – birgə.

M ü z ə f f ə r k ü ş – Müzəffəri öldürən, yəni Müzəffərəddin şahın verdiyi məşrutiyəti möhv edən.

M ü z ə v v i r – hiyləgər, saxtakar, yalançı.

M ü z t ə r – çarəsiz, zərurətdə olan..

M ü z t ə r i b – iztirablı; m ü z t ə r i b-ə h v a l – qəm-kədər içində, halı pərişan.

N

N a b ə k a r – yaramaz, şuluqçu.

N a b ə ş ü u r – ağılısz, şüursuz, qanmaz.

N a d i r ə n – hərdənbir, seyrak, nadir hallarda.

N a i m – yatan, yuxuda olan.

N a k ə s – eclaf, alçaq.

N a m – ad; n a m i-v a l i d a t – analıq adı.

N a m d a r – bax: namvər.

N a m ə q u l a n ə – ağılsızcasına.

N a m ü b a r ə k – uğursuz.

N a m v ə r – adlı-sanlı, şöhrətli.

N a n – çörək.

N a r – od, alov.

N a s – xalq, el.

N a s i y ə – alın, üz; n a s i y e y i-ə h v a l – üzünün görünüşü, sima.

N a s ı 1 – necə, nə cür.

N a t ə v a n – gücsüz, zəif, qüvvətsiz.

N a v ü k (n a v ə k) – ox; n a v ü k i-d i l d u z – qəlbə girən (kirpik).

N a y (ney) – zurna.

N a z i l – yuxarıdan enən, gələn.

N e y – qamış.

N e y i s t a n – qamışlıq.

N ə b ə r d – hərb, müharibə, vuruş.

N ə c a s ə t – murdarlıq.

N ə d a m ə t – peşmanlıq.

N ə d i m – dost, yaxın yoldaş, həmsöhbət.

N ə f x ə – üfürmə; n ə f x e y i-s u r – borunun üfürülüb çalınması.

N ə f i-f i r a v a n – bol qazanc, çox mənfiət.

N ə f s i-ə m m a r ə – insani pişliyə yönəldən şəhvət, güclü ehtiras.

N ə ğ z – nəfis, gözəl.

N ə h 1 – arı.

N ə h v – sintaksis.

N ə x – sap, iplik.

N ə i m – bolluq, nemət içində yaşama.

N ə q z – pozma, lağv etmə (müqaviləni və s.)

N ə m ə k – duz.

N ə m n a k – nəmlı, rütubətlili.

N ə n g – ar, həya; eyb, bədnamlıq.

N ə r g i s i-ş ə h l a – göz, gözəl ala gözlər.

N ə s b ə n – qoyaraq, təyin edərək.

N ə v a h i – qadağan olan şeylər və işlər, şəriətə zidd hərəkətlər.

N ə z a f ə t – tamizlik.

N ə z ə r g a h – baxılan yer, tamaşa edilən yer.

N ə z a r ə – baxma, nəzər etmə, tamaşa etmə.

N i ə m – nemətlər, gözəl yeməklər.

N i f a s – yeni doğan arvaddan qanaxma.
N i f r i n – nifrət, lənətə vermək; v ə q f-i n i f r i n e d ə r ə m – lənətə
verərəm, lənət oxumağa sərf edərəm.
N i g a h – baxış, nəzər.
N i g ə h b a n – gözətçi, qarovulçu.
N i g u n – başı aşağı, tərsinə dönmüş; b ə x t i-n i g u n – bədbəxt.
N i h a l – fidan, ağac.
N i h a n – qızılı.
N i j a d – əlil-nəsəb, nəsil.
N i k b ə t (nakbat) – bədbəxtlik, iqbalılıq, fəlakət.
N i k m ə a l – yaxşı mənalı, yaxşı məzmunlu.
N i k u – yaxşı, xoş, xoşagələn.
N i m x i z – hörmət üçün əyilmə, yarımqalxma, təzim.
N i s a – qadın.
N i s b ə t – əlaqə, mənsubiyət.
N i s f – yarı, yarım; n i s f i – yarısı.
N i s v a n – qadın, qız; m ə k t ə b i-n i s v a n – qızlar məktəbi.
N i y a y i ş – tərif, xeyir-dua, mədəh.
N i y a z – rica, dua, itaət.
N i y r a n – odlar, cəhənnəm.
N i z a r – zaif, gücsüz, ariq; c i s m i-n i z a r – zəif bədən.
N ö v – yeni, təzə.
N ö v m – yuxu; n ö v m i-ş i t a v ə y a y ö v m i-ş ə t v a – qış yuxusu,
uzun yatmaq, məc. cəhalət və qəflət yuxusu.
N ö v r ə s t ə – yeniyetmə, gənc.
N ö v s a x t ə – yeniyetmə, yeni çıxmış.
N ö v p ə r v ə r – humanist, insan hüququnu müdafiə edən.
N ö v z a d – yeni doğulmuş.
N u r i-ç e ş m – gözün işığı.
N u r ü l'ü y u n – gözlər işığı, əziz, sevimli.
N ü b ü v v ə t – peyğəmbərlilik.
N ü c u m – ulduzlar.
N ü m a y a n – görünən, göz qabağında olan.

O

O n – o; o n k i – o i, o adam ki.
O n v ə r ə s t – Universitet.
O s m a n i – osmanlı, osmanlı türkü; ş a i r i-o s m a n i – osmanlı-türk şairi.

Ö

Ö v b a ş – qara camaat, avamlar, səfillər, avaralar, oğrular.
Ö v c – ən yüksək nöqtə; ö v c i-f ə z a – göyün ənginlikləri.
Ö v h a m a t – övhamlar; ö v h a m – vəhmlər; v ə h m – qorxu; əsassız təhlükə;
yanlış, şübhəli fikir, mövhumat.
Ö v r a d – təkrarlarla söylənən hər hansı bir dua, Quran ayəsi.
Ö v t a n – vətənlər.
Ö v z a – vəziyyət, hal.

P

P a k i z ə – təmiz, səliqəli, dəyərləri.
P a r l a m a n – konstitusiyalı dövlətlərdə qanunverici nümayəndələr məclisi, parlament.
“P a s 1 y a n” – sürgün.
P a y a n – son, nəhayət.
P a y d a r – çox davam edən, möhkəm.
P a y ə – dərəcə, mərtəbə, rütbə; p a y ə b ə p a y ə – dərəcədən-dərəcəyə, yüksələ-yüksələ.
P e y k ə r – üz, sıfət, bəniz, bədən.
P ə d ə r – ata.
P ə d ə r a n – atalar.
P ə d ə r a n ə – ataya layiq, ataya məxsus, atalıq.
P ə k – çox.
P ə k e y – çox yaxşı, başüstü.
P ə l i d – murdar, bulaşış.
P ə n d – öyünd, nəsihət.
P ə r – qanad, lələk.
P ə r x a ş – dava, vuruşma, qovğa.
P ə r i z a d – peridən doğulmuş, gözəl.
P ə r p u c – qırıb məhv etmə, sindirma, yox etmə.
P ə s ə r – orul.
P i r – qoca; p i r ü c a v a n – qocalar və gənclər, hamı.
P i r a y ə – zinət, rövənq, bəzək, ziynətli.
P i r i -K ə n a n – Kənandan olan qoca – Yəqub peygəmbər.
P i s t a n – məmə, əmcək.
P i ş g a h – ön təraf, qabaq təraf.
P i ş k a m – qabaqcıl, təşəbbüskar.
P i ş v a – başçı, rəis, qabaqda gedən.
P ü r – dolu.
P ü r x ü m a r – sərxoş, sərsəm.
P ü r k ə m a l – tam müsbət, mükəmməl; sarsılmaz.
P ü r m ə n a – çox manalı, məzmunlu.
P ü r n u r – nur dolu, çox işıqlı.

R

R a h – yol.
R a h i – yolçu, gedən.
R a h n ü m u n – yol göstərən, rəhbər, bələdçi.
R a z – sırr
R a z i q – rizq verən, ruzi verən.
R a z ü n i y a z – dua və rica etmə, rəhm və kömək istəmə.
R ə b b – Allah.
R ə f' – qaldırma, aradan çıxarma; ləğv etmə; r ə f i -k ü d u r ə t – qəməqüssəni dağıtmak.
R ə ġ m ə n – qarşı, eks.
R ə h g ü z a r – keçid yolu, yol üstü.
R ə h l – yol yükü; r ə h l i -i q a m ə t – yolda bir yerdə uzun vaxt əyləşmə.
R ə h l ə – köhnə məktəbdə üstüne kitab-dəftər qoyulan dar və alçaq miz.
R ə h m g ü s t ə r – rəhm yayən, çox mərhəmətli.
R ə x n ə – zərər, ziyan xələl.
R ə x t – pal-paltar.

R e x t x a b – yorğan-döşək.
R e q e m q i l m a q – yazmaq.
R e m z – işaret.
R e n c b e r – əkinçi; zəhmətkeş; kəndli.
R e n c u r – xəstə, zəif, dərdli.
R e n g – hiylə, məkr, aldatma.
R e n g i n – anlaşılmaz, çətin; müxtəlif; parlaq.
R e ş a d – həqiqi yol, düz yol; ə h 1 i-r e ş a d – xalqı doğru yola yönəldənlər.
R e ş i d – mərd, bacarıqlı.
R e ş k – qibə, paxılılıq.
R e v a n – ruh; r e v a n i-p a k – təmiz ruh.
R e v a n e t m e k – yola salmaq.
R e 'y e t – bayraq, ələm.
R i h l e t – ölmə, dünyadan köçmə.
R i k a b – üzəngi.
R i s a l e – kitabça.
R i s m a n – sap, ip.
R i ş – saqqal.
“R i ş i k i, b e r e n g e l x” – saqqal ki, hənaya-rəngə qaldı, iş fırıldır.
R i ş t o – ip, bağ; məc. rabitə
R i y a z i, e l m i-r i y a z i – riyaziyyat.
R i z a – razılıq, bəyənilmə.
R i z a m e n d l i k – razılıq.
R i z q – azuqə.
R i z v a n – cənnət qarovalçusu.
R ö v n e q – parlaqlıq, gözəllik; r ö v n e q i-k a r – işin yaxşılığı, məqsədə uyğunluğu.
R ö v ş e n – işıq, işıqlı, aydın.
R u, r u y – üz.
R u b e r u – üz-üzə, üzbəüz.
R u m y a n (rusca “ruməna” sözündən) – ənlilik.
R u z – gündüz; r u z i-s a b – gecə-gündüz; r u z i-e z e l d e n – əzəl gündən.
R u z ə d a r – oructan.
R u z i g a r – müddət, bir qədər vaxt.
R ü b b – şirə, bəzi meyvələrin qaynanmış şirəsi; r ü b b i-b i y a n – biyan şirəsi.
R ü b u b i y y e t – Allah, üluhiyyət.
R ü k n – əsas üzv, dayaq.

S

S a b i q e n – keçmişdə.
S a b i r a n e – səbri adamlara məxsus; q e n a e t i-s a b i r a n e – səbirli adamların etdiyi qənaət.
S a b i t q e d e m – mətanətli, möhkəm, dönməz.
S a d i r o l m a q – zahir olmaq, çıxmaq, çıxarılmaq.
S a h a t – meydan, sahə.
S a i b – doğru, səhv etməyən, məqsədəuyğun.
S a i l e – dilənci qadın.
S a m a n – sərvət, dövlət, zənginlik, mal-mülk; tərtib, nizam.
S a r i – sirayət edən, nüfuz edən.
S a r i y e – sirayət edici, birindən birinə keçici.

S a ş – saç, zülf; b a ş l a r i s a ş d i – başlarına saç qoyandırlar; məc.
dinsizdirler, azğındırlar.

S a z i ş – uyğunluq, uyma.

S e y d – ov.

S e y f – qılinc.

S e y f ü l ü l e m a – alımlerin ustası, üləmannin başçısı.

S e y l a n – axın, axıntı; s i d d e t i-s e y l a n – çox güclü axın.

S e y l i-t e n – tənə seli.

S e b a h e t – gözəllik, s e b a h e t l i – gözəl, göyçək.

S e b a t – möhkəmlik, mətanət.

S e b b a ğ – boyaqçı.

S e b h e – təsbih.

S e c c a d e – üstündə namaz qılmaq üçün kiçik xalça, örtük.

S e d – yüz.

S e d d – bağlama, qapama, maneq, əngel; s e d d i-r a h – yolun qapanması.

S e d d a n e – yüz dənədən (muncuqdan) ibarət.

S e d e m a (s e d m e) – zərbə, vurulma, çarpılma; gözlənmədən gələn bəla.

S e d i q – dost, doğru və həqiqi dost.

S e d r i-e z e m – baş vəzir.

S e f a – saflıq, səmimiyyət; təmizlik.

S e f a h e t s i a r – səfihlikdə məşhur olan, səfahət düşküni.

S e f a n i ş a n – sofagötərici, zövqverici.

S e f h e – ölkə, vilayət; tərəf, üz.

S e ğ i r – kiçik, xırda uşaq; s e ğ i r ü k e b i r – böyük-kiçik.

S e h i h – doğru.

S e h m – pay, hissə, qismət, nəsib, bəhrə.

S e h n – həyət, meydan, ortalıq.

S e h n e ç e – balaca səhnə.

S e x a – səxavət.

S e q a r – cəhənnəm.

S e l a t – namaz.

S e l a b – zorlama, qapıb alma, qarət etmə.

S e l a f – ata-baba, əcdad.

S e l i b – xaç; d e v a y i-S e l i b – Səlib müharibəsi.

S e m a n – yasəmon gülü.

S e m a r – meyvə, mahsul, fayda.

S e m i-e t i b a r – etibar edib dinləmə.

S e m i n – bahalı; d ü r r i-s e m i n – çox qiymətli inci.

S e m r i m e k – kökləmək.

S e n a – dua-səna, dua etmə, yaxşılığı danışma; acı bitkidən dərman.

S e n a-i-m e k i, sənamərmək (əslində: sənai-Məkki) – yarpağından işlətmə dərmanı hazırlanan və müxtəlif cinsləri olan bitki.

S e n g – daş.

S e n g d i l – daşürəkli, rəhmsiz, insafsız.

S e p a l e n g – yaltaqcasına canfəsanlıq edən; nökər.

S e r – baş. Sürünən, oyan-buyana, qaçan, məc. yaltaq.

S e r a – 1. ev, mənzil, yaşayış yeri. 2. yer, ərz, torpaq, səmanın müqabili.

S e r a p a – başdan ayağa, kökündən, bütün.

S e r b e s e r – başdan-başa; başdan-ayağa; büsbütün.

S e r e f r a z (s e r f e r a z) – başı uca, yüksək.

S e r g e ş (olmaq) – böyümək, boy atmaq; məşhur olmaq.

S e r g e ş t e l i k – dolaşma, uzun-uzun gəzmə.

Sərkəş – baş qaldırın, itaətsiz.
Sərnigün – başı üstə çevrilmiş, devrilmiş, yerə vurulmuş.
Sərrışteyitədbir – tədbir ipinin ucu (məc).
Sərrıştə – ipin ucu.
Sərsüfrə – süfrənin yuxarı başı; süfrə üstü.
Sərtib – polkovnik.
Sərüşəman – var, mal-mülk.
Sərv – sərv ağacı; badidə ədəbiyyatda, xüsusən şeirdə məcazi olaraq ucaboylu, boylu-buxunlu gözəlləri bildirir.
Sərvəqt (olmaq) – burada: ayıq olmaq, aldanmamaq.
Sərvix – nazlı-nazlı gəzən; gözəl, dillər.
Sərvəqəd (d) – boy-buxun, sərv boylu, sərv kimi boy.
Sətvət – şiddetli hücum, qüvvətli sıçrayış.
Səyyad – ovçu.
Səza – layiq, yaraşan.
Səzavər – layiqli.
Sibyan – kiçik oğlanlar, oğul uşaqları.
Sicci – guya cəhənnəm odu ilə bişmiş palçıqdan daş növü.
Siddiq – doğru, düzgün, həqiqət.
Sifat – sifətlər, xüsusiyyətlər.
Sılal – səllin cəmi; səll – səbət, çanta; dilənci çantası.
Sılsilə – zəncir; bir-birinə bağlı, bir sıradə düzülən; sılsiləyi müşkit
ər – gözəl, uzun qara saçlar.
Sılsiləcünbən – köməyə çağırılan, hay-küy qoparan.
Simbədən – gümüş bədənlı, bədəni gümüş kimi ağ olan.
Simtən – bədəni gümüş kimi ağ (gözəl).
Simüzər – qızıl-gümüş.
Sipah – ordu.
Sipər – qalxan.
Sırat – yol; sıratı-hüddə – doğruluq yolu, haqq yolu.
Sırat – əxlaq, yaşayış tərzı.
Sirişk – gözyaşı; sırişkiyal – qanlı göz yaşları.
Sitarə – ulduz.
Siyah (s i y a h) – qara.
Siyyəma – halo; xüsusi sila, birinci növbədə.
Sofi (və ya sufi) – sufizm tərəfdarı; dindar, zahid.
Sovq – bazar, meydan.
Sövgənd – and, and içmə.
Sövq (etmək) – yönəltmək, göndərmək, sürmək; təhrrik etmək, salışdırmaq.
Sövm – oruc.
Sövəmə – hürərə; ibadətgah, zahidlərin yaşayış yeri.
Su – tərəf, cəhət, səmt, yan.

463

Sual – dilənəmə, dilənçilik; dəstisiyalı – dilənənə əlin, dilənçi əlin.
Sur – şadlıq; ziyaflı; toy.
Surət – gözəllik; zahir tərəf, gözə görünən tərəf, “məna”nın əksi.
Surətnümə – təsvir edici, surət göstərici, canlandırıcı.
Suzan – yanar, yanduran; ahidi – dili – suzan – yanana qəlbin ahi.
Suziş – yanma, yaxılma, əzab; böyük acı təsir.
Sühület – asanlıq.
Süxən – söz.
Süxəndan – yaxşı danışan.

S ü x e n d a n a n – sözbilənlər, ağıllı adamlar.
S ü l u k – bir ictimai təbəqəyə daxil olma; məslək sahibi olma.
S ü m m ə – sonra; v ə s ü m m ə – sonra da, yenə də.
S ü r x – qırımızı, al.
S ü r u d – nəğmə, şərqi.
S ü r u r – şadlıq, fərəh, sevinc.
S ü r u r a b a d – sevinc, şadlıq yeri, keyf-zövq məkanı.

§

S a i q – şövq və həvəs edən, bərk istəyən.
S a k i r – şükr edən, razı olan.
S a m – axşam.
S a m i l o l m a q – aid olmaq, əhatə etmək.
S a y a n – layiq, dəyər.
S a y ə g a n – layiq.
S a y ə s t ə – layiq, yaraşan.
S e y d a – dəli; a ş i q i-ş e y d a – dəli aşiq.
S ə b – gecə; s ə b i-y ə s – qəm gecəsi.
S ə b a h ə t – bənzəyiş, oxşarlıq.
S ə b i-e h s a n – xeyrat gecəsi (axşamı).
S ə b i h – bənzəyən, oxşayan.
S ə ğ a l – çəqqal.
S ə k v a – şikayət.
S ə m a t ə t – özgənin bədbəxtliyinə sevinmə, bədxahlıq.
S ə m a n d ə f ə r – qatar, dəmir yolu.
S ə m ş i r – qılınc.
S ə n i ə – pis, murdar, xəbis; əxlaqa toxunan; i x t i r a a t i-ş ə n i ə – zərərlü (dinə zidd) ixtiralar.
S ə r a f d a r – şəraf sahibi, hörmətli.
S ə r a k ə t – şəriklik, şərik olma.
S ə r a r – qıgilcimlər.
S ə r a r ə – qıgilcim.
S ə r a r ə t – fəsadçılıq.
S ə r ə r – qıgilcim.
S ə r ə f y a b – şərafli.
S ə f ə q q ə t – şəfqət, mehribanlıq, ata-ana duyğusu kimi təmiz, səmimi sevgi.
S ə h b a z – qızıl quş.
S ə h d – bal.
S ə h i d a n – şəhidlər.
S ə h l a – ala; tünd mavı; d i d e y i-ş ə h l a – ala göz, ala gözlər.
S ə x s i y y ə – bir adamın nəfsinə, öz şəxsi arzularına aid olan.
S ə r'ə n – şəriət ilə, şəriət qanunu üzrə.
S ə r i – şəriətə uyğun.
S ə r i f – şərafli, çox hörmətli.
S ə r m – utanma; həya etmə, eyib bilmə.
S i k ə s t ə r ə q ə m – şikəstə xətti ilə yazan; qırıq yazan, yaxşı yaza bilməyən.
S i q a t – ittifaqsız, ayrılmış; ixtilaf.
S i r i – j ə y a n – coşmuş, qəzəblənmiş aslan.
S i r i n m ə z a q (etmək) – damığını ləzzətə gətirmək, zövq vermək.
S i r k – çoxallahlılıq, bütürəstlik; küfr.

Ş i t a b – tələsmə.
Ş i t a b a n – yüyürlən, sürətlə gedən.
Ş i v e y i-k ü f f a r – küffarın tərzi-hərəkətləri, xasiyyətləri. Bax: küffar.
Ş i y ə m – şiyələr, xasiyyətlər, təbiətlər; k ü f r ş i y ə m l ə r – kafir
xasiyyətlilər.
Ş o h ə r – ər, arvadı olan.
Ş u r – qovğa, mərəkə, gurultu-patılıtı.
Ş u r i d ə – mübtəla, aşiq, məftun.
Ş u r i d ə s ə r – pərişan halli; məc. aşiq, məftun, mübtəla.
Ş u r ü ş ə r – mərəkə, qovğa.
Ş ü ğ l – sənət, peşə, iş.
Ş ü ə r a – şairlər.
Ş ü k r a n – minnətdarlıq, təşəkkür edisi.
Ş ü k u f ə – çıçək.
Ş ü k u h – böyüklük, çəlal, əzəmət, şövkət.
Ş ü r b – içmə.

T

T a b, t a b ü-t ə v a n – qüvvət, taqət.
T a b a n e t m ə k – işıqlandırmaq.
T a b ə n d ə – parlaq, işiq saçan.
T a c d a r – tac sahibi, şah.
T a c g a h – şaha məxsus, sarayda olan.
T a ə b ə d – həmişə, daima.
T a ə t – itaat; ibadət, pəhrizkarlıq.
T a ə t g ə h – itaat yeri.
T a ġ i – üsyancı, tüğyan edən.
T a q – gücdən düşmə; qübbə, günbəz.
T a q ə t g ü d a z – taqətdən salan, üzən.
T a m m ə – tamam, bütöv, tam.
T a r – qaranlıq, qara.
T a z ə p ə r ə s t a n – yenilik tərəfdarları.
T e y r – quş.
T ə a l a – (t ə a l i) – yüksəliş, tərəqqi.
T ə a r ü f – bir-birini tanıma, qarşılıqlı tanışlıq.
T ə b a ə t – çapçılıq işi.
T ə b a h e t m ə k – puç etmək, məhv etmək.
T ə b a r – nəsil.
T ə b d a r – qızdırma.
T ə b d i l – dəyişmə.
T ə b ə i y y ə t – tabe olma, arxasında getmə; təbəəlik.
T ə b ə r – balta.
T ə b l – tabil.
T ə b ə n – təbiətə.
T ə b x i r – buğlandırma, buxarlandırma.
T ə b i d – uzaqlaşdırma, rədd etmə, rədd edilmə; sürgün.
T ə b ş i r – müştuluqlama, müjdə vermə.
T ə c a h ü d – çəhd etmə, çalışma.
T ə c d i d – təzələmə, bir məsələ haqqında yenidən danışma.
T ə c ə l l a – parlama, aydın və zahir olma; n u r i-t ə c ə l l a – zahir olma,
görünmə işığı; h ə q q i n n u r i-t ə c ə l l a s i – həqiqətin işığı.

Təcəmmülat – bəzək-düzək.
Təcrübəkər – təcrübəli.
Təcviz – icarə vermə, məsləhət bilmə.
Tədabir – təbdirlər.
Tədəb – bir-bir, sayaraq.
Tədib – ədəbli etmə, ədəb və tərbiyə öyrətmə.
Təərz – sataşma, toxunma.
Təəşşəq – aşiq olma.
Təəyyüs – möşət, həyat.
Təfrīh – fərəhləndirmə.
Təfriq – ayırma, pozma.
Təfriqə – ayrılıq, ittifaqsızlıq.
Təfsil – üzün izah, təfsilat.
Təfsir – izah, aqib anlatma, şərh etmə.
Təğafıl – qəffət, xəbersizlik, bilməzlik.
Təğsilətmə – yumaq, qüsü vermək, pak etmək.
Təğyir – dəyişmə, başqa şəklə salma.
Təharət – təmizlik, paklıq.
Təhəmmüll – səbr, dözmə.
Təhəssür – həsrət çəkmə.
Təhəyyüt – həyəcanlanma, çuşa gəlmə.
Təhris – həvəsə gətirmə, şirnikdirmə.
Təhsil – əldə etmə, qazanma;
Təhsin – alqışlama, əhsən demə.
Təhtaltı; təht-i-himayə – birinin himayəsi altında olma; təhtüllü – torpağın altı.
Təhvildar – kassir, xəzinədar.
Təxrib – dağıtma, xaraba qoyma.
Təkəhlük – tənbəllik; süstlük, qeydsizlik.
Təkasül – tənbəllik, kəsalət.
Təkfir – kafir adlandırma, dinsizlikdə təqsirləndirmə.
Təkrim – hörmət etmə, böyütmə, böyük yerinə qoyma.
Təksir – artırma, çoxaltma.
Təqbiri-qəza – qəza-qədər, tale, başa gələnlər.
Təqdəstəmək – müqəddəs saymaq, yüksək qiymətləndirmək.
Təqrir – ifadə, bəyan; sözler; vədlər.
Təqvə – Allah qorxusu, möminlik.
Tələfi – əvəz alma, bir ziyanın müəyyən qarşılığını alma; ödəmə, ödənmə.
Tələt – üz, sıfat, camal.
Təlx – acı.
Təl'in – lənətləmə.
Təlləz – qalaq.
Təlvin – rəngləmə, boyama.
Təmcid – böyütmə.
Təməddün – mədəniləşmə, mədəni olma; tərəqqi.
Təməvvüç – dalgalanma, ləpələnmə.
Tənəbədən, vücud.
Tənəffür – nifrat etmə, iyrənmə.
Təng – dar, çətin keçilən yer, yol; az, kiçik, məhdud.
Tərəneviyi-silənan – əsillər, alicənablar nəgməsi.
Tərəhüm – rəhm, acıma.
Tərəkə – ölən adamın şeyləri, miras malı.

Tərfi – yüksəltmə, ucaltma.
Tərgib – rəğbətləndirmə, həvəsləndirmə.
Tərvic – rəvac vermə, işə salma.
Tərz-i-ü m u r i-s ə l ə f – ata-baba yolu.
Təsahüb – yiylənmə, sahib olma.
Təsənnün – sünniləşmə, sünni olma, sünnilik.
Təsxir – zəbt etmə, tutma.
Təskin – sakit etmə, dayandırma; təskin-i-nəfs – nəfsini, ehtirasını yarıtmə.
Təsnif – əsər yazma, kitab tərtib etmə.
Təstir – pərdələmə, üstünü örtmə.
Təşəyyüd – şı�əşmə, şia olma, şı�ık.
Təşxis – xəstəliyin növünü düzgün müəyyən etmə, diaqnoz.
Təşyi – yola salma.
Təthir – təmizləmə, paklama.
Təvili – uzun; əmri-təvili – uzun ömür.
Təzkər – zikr olunma, danişılma, dilə ahınma.
Təzmim – bir şairin başqa bir şairdən şeirdə sitat götirməsi.
Təzyi – zay etmə, puç etmə.
Təzviri – hiylə.
Tifaq – ittifaq, birlilik, saziş.
Tığ – qılınc.
Tilismat – tilsimlə, cadu, sehr kimi yalan işlərlə bir adamın işini müşkülə salmaq xəyalları.
Timsal – bənzər, oxşar.
Tir – ox.
Tiraz – nizam-qaydada, yaxşı, bəzəkli.
Tirən – oxatan.
Töhr – yuyunmaq, təmizlik görmək.
Tövfiq – yardım, kömək; Allahın köməyi; müvəffəqiyyət.
Tövhid – təklilik, birlilik, Allahın birliyinə inanma.
Tövqif – dayandırılma, dayandırma, həbs etmə.
Tövsən – at.
Tuhaf – qəribə.
Tul – uzun.
Tüfliyət – uşaqlıq.
Tühhəf – qəribə, gülünc, görülməmiş şey.
Tühhəm – töhmətlər, məzəmmətlər, tənələr.
Tüllü – günəşin doğması.
Tümen – Iran pulu – on riyal (1930-cu ildən bəri işlənmir).
Türfə – təzə, əntiqə şey; qəribə; türfədilbər – nadir gözəl.

Ü

Ücrat – zəhmət haqqı.
Üdəba – ədiblər.
Üqab – qaraquş, qartal.
Üqadə – dünyən; çətin məsələ, dolaslıq iş.
Üləma – alimlər, elm ilə məşğul olanlar; ilahiyyat alimləri, ruhanilər.
Ülüm – elmlər, fənler; təhsil-ülüm – elmləri öyrənmə.
Üməna – böyükler, nazirlər, rəisler.
Üməra – əmirlər, hakimlər, əyanlar.
Ümməna – ana; ümməxiqan – şah anası.

Ü m mət – dindəşlər, bir dində birləşənlər.
Ü m u r – işlər,
Ü m u r a t – işlər; ü m u r a t i-a l ə m – dünyanın işləri.
Ü n a s – arvadlar.
Ü r ə f a – arıflər, bilikli adamlar.
Ü r f – adət, qanun-qayda.
Ü ş ş a q – aşıqlər.
Ü y u n – eynilər, gözlər; t ə n v i r i-ü y u n – gözlərə işiq saçmaq, məc. elm, bilik qazanmaq.
Ü z a r – yanaq, üz; g ü l ü z a r – gül kimi gözəl yanaq; gözəl üz.
Ü z m – abır, hörmət.

V

V a c i b ü l i z a n – itaət edilməsi vacib olan.
V a c i b ü t t a ə – itaət edilməsi vacib olan.
V a h ə s r ə t a – ey vah!..
V a l a – yüksək, ali; açıq, aşkar; şübhəsiz.
V a l i d – ata.
V a l i d ə – ana.
V a z e h – aydın, açıq, aşkar; şübhəsiz.
V e y – və ey.
V ə b a l – günah, məsuliyyət; vicdan ləkəsi.
V ə c a h ə t – gözəllik.
V ə c a h ə t l i – gözəl üzlü.
V ə c h – məbləğ, pul, əvəz, səbəb.
V ə h m i-x ə y a l ə t – əsassız, yanlış xəyallar.
V ə k a l ə t – vəkillik, başqasının işini görmə vəzifəsi.
V ə q' (qoyan) – ciddi əhəmiyyət verən, yüksək qiymətləndirən.
V ə q f (ələmək) – qurban etmək, bağışlamaq.
V ə l ə d – oğul.
V ə l i – amma, lakin.
V ə r t ə – uçurum; burulğan, girdab, xətərli yer.
V ə s f – tərif.
V ə s f g u – tərifləyən, tərif deyən; mədhçi şair.
V ə z' – hal, vəziyyət.
V ə z' -m ə d a r – həyat tərzi; hərəkət yolu.
V i q a y ə – müdafiə, mühafizə.
V i r d – daim deyilən, təkrar edilən sözlər, ifadələr.
V i z r – günah.
V ü c u h – üzlər; k ə ş f i-v ü c u h i-n i s v a n – qadınların çadrasını atma.
V ü k ə l a – vəkillər, müdafiəçilər.
V ü s l ə t – aşiqin məşuqə çatması.
V ü z ə r a – vəzirler.

Y

Y a h u – ay Allah!
Y a r a n – dostlar, aşnalar.
Y e d i c i – ölü yerində ağız açıb ağı deyənlərin başçısı.
Y e k b a r – birbaş, birdəfəlik.
Y e k s a n – bərabər, hamar, düz, bir.

Yəfi - qaćma, qaçışma.
Yəğmə - qarət, talan.
Yəldə (yəlda gecəsi) - ilin ən uzun gecəsi, dekabrın iyirmi birilə iyirmi ikisi
arasındaki gecə.
Yəmin - sağ tərəf.
Yə's - ümidsizlik; yas.
Yəsar - sol tərəf.
Yəsrib - Mədina şəhərinin qədim adı; şah-i-Yəsrib - Məhəmməd
peyğəmbər.
Yəzdan - yaradan, Allah. Yəvəm - gün.
Yəvəmənfəyəvəmən - gün-gündən.
Yəvəncu (yəvəncu) - yaltaq, hədyan damışan, yava.

Z

Zəid - çox, artıq, ziyadə.
Zəil - pozulmuş, yox olmuş.
Zəlimən - zalimlər, rəhmsizlər.
Zər - inlayən, ağlayan.
Zəye - zay, tələf, məhv.
Zəyə - xarici görünüş, qiyaflə, müxtəlif ictimai təbəqələrin özünə məxsus
geyimi.
Zəybəq - civə.
Zəyf - qonaq.
Zəyfəkəmək - qonaq etmək.
Zəbən - dil.
Zəbünn - zəif, güzsüz, qüvvədən düşmüş.
Zə'f - zəiflik, gücsüzlük.
Zəkat - şəriətə görə bir adamın mal-dövlətinin hər il yoxsullara verilməli
olan qırxdə bir hissəsi.
Zəkət - zəkilik, qabiliyyət, istedad.
Zən - arvad, qadın.
Zərd - sarı, solğun.
Zərəfşən - qızıl saçan.
Zərnigər - qızıl su ilə naxışlanmış, zər naxışlı.
Zəval - yox olma, məhv olma.
Zəvəcət - arvadlar.
Zəvişən - şan və şərəf sahibi, adlı-sanlı.
Zibəs - xeyli, o qədər, çox.
Zikr - Allah və peyğəmbərlərin adlarını təkrar-təkrar söyləmə
Zill - kölgə.
Zinətiən - bədənin, vücudun bəzəyi, yaraşığı.
Zinhər - aman, ehtiyath ol, çəkin.
Zişən - şanlı.
Zişəraf - şərəf sahibi.
Zöhd - zahidlik, həyatını ibadətlə keçirmə.
Zövcər.
Zövrəq - qayıq, balaca gömi.
Zövrəqnişin - qayıqda oturan.

MÜNDƏRİCAT

M.Ə.Sabir ırsinin nəşri tarixinə dair 4

SATİRALAR

1906

Bir məclisdə on iki kişinin söhbəti (“Vəkil: Həqsizə həqli deyib, bir çox günaha batmışam”)	37
[Millət necə tarac olur olsun, nə işim var?!]	39
[Ol gün ki, sənə xalıq edər lütf bir övlad]	40
[Bilməm nə görübdür bizim oğlan oxumaqdan?!]	44
[Mahi-Kən’anın batib, ey piri-Kən’an, qəm yemə!]	46
Qocalıqdan şikayət (“Əfsus qocaldım, ağacım düşdü əlimdən”)	47
Bakı fə'lələrinə (“Bu çərxi-fələk tərsinə dövran edir imdi”)	48
[Cəhd eylə, sən ancaq nəzəri-xəlqdə pak ol]	50
[Etdi bu fələk hər kəsə bir tövr yamanlıq]	51
[Tərəpənmə, amandır, bala, qəflətdən ayılma!]	53
Təhsili-elm (“Təhsili-ülüm etmə ki, elm afəti-candır”)	54
Ata nəsihəti (“Bəsdir, ey oğul, boş yera bu elmə çalışma”)	56
[Ah eylədiyim nəş’eyi-qəlyanın üçündür]	58
“Həyat”ın “Gop-gop”una cavab (“Bu tifl ki, nuri-bəsərү şireyi-candır”)	61
Barışnalara dair (“Ey gül, nə əcəb silsileyi-müşki-törin var”)	63
Cavablar cavabı (“Elm ayineyi-surəti-hal idı nədən bəs?”)	65
Bakı pəhlivanlarına (“Könlüm buları kuçədə cövləni görçək”)	69
[Adətimiz daş idı də’va günü]	70
Küpəgirən qarının qızılara nəsihəti (“Qarı nənənin sözlərini sanma cərəndir”)	73
Uşaqlara (“Ey millətin ümmidi, dilü canı, uşaqlar”)	75
[Mən bilməz idim bəxtdə bu nikbət olurmuş]	77
[Hər nə versən, ver, məbada vermə bir dirhəm zəkat]	79
[Əl’əman, sərkəş olub...]	80

1907

[Eylə bilirdim ki, dəxi sübh olub]	81
[Ey fələk, zülmün əyandır...]	82
[Nolur şirinməzaq etsə məni həlvayı-hürriyyət]	83
Nəfsin qərəzi, əqlin mərəzi (“Ey nəfs, fərz bildiyim üçün niyayışın”)	84
[Ey əzizim, xələfim...]	86

Xəsisin heyfi, varisin keyfi (“Ey pul! Ey zövqi-dilü ruhi-tənү qüvvəti-can!”)	87
[Səradan bir dəli şeytan deyər: insanlar, insanlar!]	88
[Amalımız, əfkarımız ifnayı-i-vətəndir]	90
Sərhesab (“Səs ucalasdı, qoymayın!”)	91
Ağlaşma (“Nə rəvadır oğniyalor baxa ac qalanə, ya rəb!”)	92
Tö’meyi-nəhar (“Çığırma, yat, ay ac toyuq, yuxunda çoxca dari gör!”)	93
[Vay, vay! Nə yaman müşgülə düşdü işim, Allah!]	94
[Övrədimiz, əzkarımız əfsaneyi-zəndir]	96
[Hə, de görüm, nə oldu bəs, ay balam, iddəalarım?]	97
[Eyki guyi şərəfi-nəfs be ədləstü be cud]	98
[Fə'lə, özünü sən də bir insanmı sanırsan?!]	100
[Təni-adəmi şərifəst be nani-adəmiyyət]	102
[Naəhl olana mətləbi andırmaq olurmu?!]	103
[Pah atonnan, nə ağır yatdı bu oğlan, ölübə!]	105
Təraneyi-əsilanə (“Nə soxulmusan arayə, a başı bəlalı fə'lə?!”)	106
Leyli-Məcnun (“Ey dövlətimin zəvalı oğlum!”)	110
[Məzлumluq edib başlama fəryadə, ekinçι!]	113
[Əlminnətü-lillah ki, “Dəbistan” da qapandı!]	117
Uçitellər (“Tövqif edilmişdi mağıl Gəncə siyezdi”)	118
[Vəqta ki, qopur bir evdə matəm]	120
Fəxriyyə (“Hərçənd əsirani-qüyudati-zəmanız”)	123
Qorxuram (“Payi-piyadə düşürəm çöllərə”)	125
[Bə'zi yerlərdə təsadüf olunur aşa, ətə!]	127
[Mən belə əsrəri qana bilmirəm]	128
Müəllimlər siyezdi (“Baş tutdu müəllimlərin icłası-siyezdi”)	129
[Çapma atını, girmə bu meydana, a Molla!]	130
Iki cavablara bir cavab (“Loğalaşib, a görməmiş, çox da belə firıldama!”)	133
[Soldumu gülzarın, ey Faiqi-Ne'man pəsər]	134
[Ey on ki, ülumi-mədənidən xəberin var]	135
Sual-cavab (“– Görmə! – Baş üstə, yumaram gözlərim”)	137
Iftardan bir göftar, ya məcmüədən bir ləqəmə (“Atmış niqabi-hüssein məcmuəyi-təvəngər”)	138
[Bimərhəmət ə'yanlarına şürk, xudaya!]	140
Məktub (“Molla dayı, etmə şərarət belə”)	141
[Töhmət edir qəzetçilər, – məş'əri-nası bir belə!]	142

[Daş qəlbli insanları neylərdin, ilahi?!]	145
Sual-cavab (“ – Şəhri-mə'lumunuzun vəz'ü qərarı necədir?”)	147
Səbir (“Ta gəlirik biz də bir az anlayaq”)	148
Fisincan (“Sanma əzdikcə fələk bizləri viranlıq olur”)	149
[Aldanmaram ki, doğrudur ayının, ey əmu!]	150
Bizə nə?! (“Gər bu il xəlqi təbah etdi giranlıq, bizə nə?!”)	151
Barakallah (“Sən beləsənmiş, balam, ay barakallah sənə!”)	152
Olmur, olmasın! (“Ata: Kuçədə tullan, ey oğul, sənətin olmur, olmasın!”)	155
[Madam ki, hamiyani-züləmtə]	157
Məsləhət (“Ağrinı alım, ay Məşədi Sijimqulu”)	158
Sirvan (“Şe'rimi, Molla dayı, zənbilə salsan, mənə nə?!”)	162
[Bir cibimdə əskinasım, bir cibimdə ağ mənat]	163
Ay haray! (“Ay haray, bir neçə şair, neçə şair kimilər”)	164
Doğru (“Doğru deyən olsayıdı yalançı usanardı”)	165
Dilbər (“Ey dilbəranə tərzdə kövən edən cocuq!”)	166
Bəxtəvər (“Oğlumuz, ay Xansənəm, bir yekə pəlvan imiş!”)	168
Üç arvad (“Ax, bu uşaqlar necə bədəzatlıdır!”)	170
Səbr elə (“Etsə də aləm hamısı zəlzələ”)	172
[Ay nənə, bir qırmızı saqqal kişi!]	174
Şikayət (“A kişi, bundan əzel xəlqdə hörmət var idi”)	176
Gavur qızı (“Bilməm nə çarə eyləyim, ay Molla Nəsrəddin!”)	177
[Osmanlılar, aldanmayın, Allahi sevərsiz!]	178
[Mən şahı-qəvişövkətəm, Iran özümündür!]	180
Qoyma, gəldi! (“Xandostu, amandı, qoyma gəldi!”)	182
Uşaqdır (“Ay başı daşdı kişi, dinmə, uşaqdır uşağım!”)	185
Istiqlalımız lağlağdır (“Inanmam, söyləmə artıq ki, feyzabad olur aləm”)	186
Cavan (“Eyvanımız ucadır”)	187
Ax!.. (“Ax!.. necə kef çəkməli əyyam idi”)	188
[Açıldıqca sənin sübhün, mənim də hörmətim artır]	190
Nəsihət (“Ey xacə, çalış surəti-zahirədə qəşəng ol!”)	191
[Mahi-rəməzandır, yenə meydan da bizimdir!]	192
Bu boyda!.. (“Nədir olur bu cocuqlar əyan bu boyda, bu boyda?”)	194
[Qabla dəxi marfaşını, Mir Haşım!]	195
Mənim tək (“Səd şükr ki, yox indi bu saətdə mənim tək”)	197
Kişi (“Durma, yixıl yat hələ, Fahrat kişi!”)	199
[Zahida, gəl soyunaq bir kərə paltarımızı]	200

Şahnamə (“Şəhim, tacidarım, qəvi şövkətim!”)	201
Arzu (“Nə dərs olaydı, nə məktəb, nə elmü sən’ət olaydı!”)	205
... Tapmacanın tə’biri (Nə lap kiçik, nə çox da çox iridir)	206
[Bir bəhanə əldə ünvan etməli bundan sora!]	207
[Qəmü möhnət füzün oldu]	208
Istiqlal bizimdir (“Yetər, canım, çəkil get, etmə çox təbxiri-hürriyət!”)	210
[Neyliyim, ey vay! bu urus başlıclar]	211
[Çatlayır, Xanbacı, qəmdən üzəyim]	212
Mənimki belə düşdü! (“Qəm rahnümən oldu, mənimki belə düşdü!”)	215
[Vah!.. bu imiş dərsi-üsuli-cədid?!]	218
Satıram (“Moldayı, salmadı el dil bogaza...”)	222
Neçin verməyir? (“Bircə bu məşrutəni şah neçin verməyir?”)	224
[Doğrudan da, Məmdəli, qeyrət həlal olsun sənə!]	225
[Nədir, aya, yenə üsyanları iranlıların?]	227
[Ey annin ay, üzün günəş, ey qaşların kəman!]	229
“Gülüstan”-i-Sə’ididən bir hekayeyi-mənzuməyə bənzətmə (“Yeki porsid əz on şəh geşə fərzənd”)	230
Bura say! (“Cəmaət: Zilli-Sultan, bura say döydürüb alıqlarını!”)	231
Füzuliyyə bənzətmə (“Məndə ar olsayıdı ölmək ixtiyar etməzmidim?”)	233
[Vaiz, qələm əhlin niyə təhqir eləyirsən?]	234
[Yaşamaq istər isək sırf əvam olmalıdır!]	235
[Adəmi adəm eyləyən paradır]	237
Vermirəm a!.. (“Mən ölüm, Molla, bizim Xankişinin qanına bax”)	238
Canın çıxsın! (“Canın çıxsın gözündən qanmayaydın!”)	240
Yox, yazmaram! (“Molla dayı, çox bərk daşır qazanın!..”)	241
1910	
[Zahid ölməkdən qabaq məqsudinə çatmaq dilər]	243
[Kim nə deyər bizdə olan qeyrətə?!]	244
Qocalar marşı (“Bir qocayam çaq nər kimi yaşaram”)	246
Ürəfa marşı (“Inteligentik, gəzərik naz ilə”)	249
Pula təvəccöh (“Nuri-çeşmanımmışan, ey pul, ya canımmışan”)	251
Təşəkkür (“Mollalar, taleimiz oldu əcəb yar bu gün!”)	252
Millət şərqisi (“Qeyrət edib çalışdın, düşdün qabağa, millət!”)	253

Giley yaxud umu-küsü (“Get-gedə, “Zənbur” ağa, sən də çəşirsan deyəsən?!”)	254
[Altmış illik ömrüm oldu səndə bərbad, Ərdəbil!]	256
[Ey vay ki, heysiyyəti-millət götürüldü!]	260
Əhvalbüşanlıq yaxud qonuşma (“– Nə xəbər var, məşədi?”)	262
[Rədd ol qapıdan, ağlama zar-zar, dilənci!]	264
[Və’z etdiyin inandı, sən amma inanmadın!]	268
[Bir böyük boşboğazlıq, heyvərəlik adətimiz]	270
Oxutmuram, əl çəkin! (“Oğul mənimdir əgər, oxutmuram, əl çəkin!”)	272
[Asudəlik bu saat yerdən göyə cəhanda]	274
[Bəlayi-fəqrə düsdün, razi ol, biçarə, səbr eylə!]	276
[Sonya, ey dilbəri-pakızə əda!]	278
[Neçin məktəbə rəğbətim olmayır?]	281
Qaç, at basdı! (“Qaç, oğlan! Qaç, at basdı! millət gəlir!”)	283
[Görünçə şəxs bir ərbəbi-sərvətin üzünü]	285
[Dindirir əsr bizi, – dinməyiriz]	285
Əksimə (“Zahidin əksimə düşçək nəzəri-xudbin”)	285
[Əhli-Iranda, pah oğlan, yenə hümmət görünür!]	286
[Dün cəhənnəm vəsfini zahiddən eylərdim sual]	287
[Kürd çaldıqca boru çingənə oynar, derlər]	287
[Yıldırımlar yağsa göydən titrəməz ruhum mənim]	287
[Bizi aldatma, xacə, hər sözünə]	287
[Şanlı gördükcə məni sanki edir qövr fələk]	288
[Arif çalışır ki, millət azad olsun]	288
[Dün yatıb Mir Haşımı rö'yadə gördüm, söylədim]	288
...Deyir (“Oylə səngindir ki, əsqali-təəssübən yüküm”)	288
[Yatmışan, Molla əmu, gürcüler içərə hələ sən!]	289
Tapdım!.. (“Qoy sağ olsun başımız, düşməsin əsla ayağı”)	290
[Hankı alçaq bir əlin qeyd etdiyi xətdir o ki...]	290
[– Yoldaşım, yatmışmışan?]	290
[Başqa millətdən hüququn almaq üçün hər zaman]	290
[Dün oxurkən bir müdürü-məktəbin məktubunu]	290
[Mürtəcə xadimlərim, ha indi xidmət vəqtidir!]	291
Bir dəstə gül (“Iranlı deyir ki, ədl ilə dad olsun”)	293
[Əlhəzər, qoyma baxa əksimə zahid ki, onun...]	294
[Qəztlər tövqifini yalnız Sipəhdar əkməyir]	294
[Sanma bir məsləki tə'qibələ möhkəm qalaram]	294
[Dün bir eşşəkxisal insanə]	294
Bakıda bir kənddə mühavirə (“Kəndçi: Denilir “elm oxuyun” sözləri hər anda bizə”)	295

[Cənnətdəki huriləri, qılmanları Allah]	296
[Kimdir arif? – deyə sordum, dedilə əsrə görə]	296
[Oğlunun vasiteyi-xilqəti olmaqla fəqət]	296
[Deyirdik bir zəmanlar biz kəmali-fəxrü hümmətlə]	296
[Mütləqiyətdə əbd şəklində]	297
[Bir müdirlər ki, keçməyə qoluna]	297
Bir gül (“Vaiz ki, çıxar minbərə, hey püflər odu”)	297
Ay can! ay can! (“Düşdü bütün qəzetlər hörmətdən, ay can! ay can!...”)	298
Amma, millət a!.. (“Moldayı, gördün nə iqdam etdi?! Amma millət a!..”)	301
Sipəhdar deyir ki (“Arşimed: “Bir nöqtə bulsaydım ona bil’istinad”)	302
Hüseyin Kəmal deyir ki (“Tə’nū təhqirə təhəmmül edərəm mən, lakin”)	302
Rəməzan söhbəti. Bizim Hacı deyir ki (“Əl’əman artıq orudan, əl’əman!”)	302
Oruc deyir ki (“Ey hacı, məndən şikayət eyləmə”)	302
“Səda”nın 162-ci nömrəsinə (“Şairəm, əsrimin ayinəsiyəm”)	303
[E’tilə etdikcə, derlər, yüksəyə təyyarələr]	303
Kəndlə deyir ki (“Bakıda nafız ikən əllidən artıq üləma”)	303
Bakılı deyir ki (“Rəməzan eydinin icrasını hərçənd bizi”)	303
[Şah dedi: – Ağlayıram, bəs ki, üzüm çirkindir]	304
Inteligentlər deyir ki (“Deyirik haləti-təhsildə: millət! millət!”)	304
Tərcümən deyir ki (“Be tə’mine lesane madər əz hər ku be Petpesburg”)	304
Iranlılar deyir ki (“Bunca qeyrət ki, biz etdik vətən uğrunda bu gün”)	305
[Söylə, təqsiri nədir, tapdalayırsan yazıçı?]	305
Millət deyir ki (“Inteligent ağalar, biz siz əldən tanırıq...”)	305
[Qlasnı seçkisini qoydu dum müzakirəyə]	305
Bakılılar deyirlər ki, (“Şamaxlılar kimi işsiz, kifayəsiz deyiliz”)	305
Dilənci deyir ki (“Əl açıb sail olmağın xoşdur”)	306
[Çox təəccüb edirəm tərzi-cədidə ki, onu]	306
[Gərçi pərvaz etdi ayroplan dünən bir quş kimi]	306
[Axşam olcaq uşeniklər hərə bir madmazelin]	306
[Cümələrdə dükan açmaz bakılı]	306
[Öymə nəsəbi, öyməyə şayistə həsəbdir]	307
[Cəvankən fəqrədən etmə şikayət]	307
[Oğrulardan da bədəxlaq qumarbazlardır]	307
Tap görüüm!.. (“Həp kiçiklər kiçik ikən böyüyür”)	307
[Mülki-Şirazə Zilli-Sultanın]	307
[Mürtəcelər, sevinin, kişvəri-Iranə yenə]	308

[Zilli-Sultana, amandır, vermeyin İrana yol]	308
[Onlar ki, edir hörmətü namusunu təqdis]	308
[Saxta bir xətti-xam ilə mənə kağız yazıb]	308
Hatifdən gələn bir nida deyir ki (“Görəsən Məmdəlinin yandığı əf’alı nədir?”)	309
[Şurə gəlib şad olun, iranlılar!]	311
“Tərcümani-həqiqət” deyir ki (“Xəstəmiz Əbdülhəmid artıq sağaldı, səmridi”)	312
[Haləti-məstliyində nə olur, ey əyyaş!]	312
[Derlər, Iran günbəgündən xar olur, elbəttə ki!]	312
Almaniya imperatoru Vilhelm deyir ki (“Möhtərəm iranlılar, sizdən təmənnamız budur”)	313
Eynüddövlənin iste’fasından dolayı bəstə girmək istəyən Tehran tacirani-qeyrətməndənələrinə (“Bəstə iqdam eyləyin, ey tacirani-mö’təbər!”)	313
Hatif deyir ki (“Bəs Şəmaxidə məktəbi-nisvan”)	313
[“Osmanlicadan tərcümə türkə” – bunu bilməm]	313
[Şimdi hər millət edir nəfsini irfanə fəda]	314
[Oylə qorxmam “biş”dən kim, qorxuram “cədvar”dən]	314
Bakıda Şamaxı yolundakı həbsxanənin qabağında oxunan növhədir (“Asta-asta, ey hacı, izhar olur xəlvətdəki”)	314
Səfil tacir deyir ki (“Bir neçə ildir ki, uyub işrətə”)	314
[Tumanov izn alır ki, Şirvanə]	315
[Övrət almaq, boşlamaq, övlada ad qoymaq kimi]	315
Dəryada qərq olan iranlıların yetim balalarına təsəlli (“Iki yüz qərq olan iranlıların”)	315
[Bəs deyilmiş bunca Mehdiilər xüruci, indi də]	315
Qurban bayramı (“Bayram olcaq şövkətlilər, şanlılar”)	316
Ə. Qəmküsər bəradərimə cavab (“Təhvili-ibarət sözünü “tərcümə” qanmaq”)	319
[Bildir ehyayı-Səmərqənd etdi İran taciri]	319
Şamaxida (“Əsri-bistümdür, səhab altında qalmaz şəmsi-elm”)	319
... Lam deyir ki (“Şeyxül-islamların, müftiyi-isamların”)	319
[Gündə üç kağızı, beş kopyanı imza edərək]	320
[İştə bir hey’əti-təhririyyə]	320
[Qurulubdur yenə meydani-həyahayı-süxən]	320
Zahidlər (“Aç dilini, yum gözünü, zahida”)	321
İzah və şərhlər	322
Lügət	434

MÍRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR

HOPHOPNAMƏ

İKİ CİLDƏ

I CİLD

“ŞƏRQ-QƏRB”

BAKİ-2004

Buraxılışa məsul: *Əziz Gülvəliyev*

Texniki redaktor: *Rövşən Ağayev*

Tərtibatçı-rəssam: *Nərgiz Əliyeva*

Kompyuter səhifələyicisi: *Rəşad Həmidov*

Korrektor: *Pərinəz Səmədova*

Yığılmağa verilmişdir 09.06.2004. Çapa imzalanmışdır 07.12.2004.

Formatı 60x90 $\frac{1}{16}$. Fiziki çap vərəqi 30. Ofset çap üsulu.

Tirajı 25000. Sifariş 211.

Kitab “PROMAT” mətbəəsində çap olunmuşdur.